

szekl. F-94. *Lt. 1113.*

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

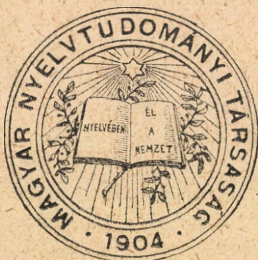
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A MAGYAR VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL

XLIV. KÖTET

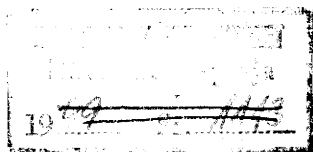

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1948

R

F4112/75

2-10
1980

2-10
1980

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XLIV. ÉVF.

1948. MÁRCIUS

1. SZÁM

Szláv eredetű víznevek a Székelyföldön

Kelemen Lajosnak, az erdélyi múlt kiváló ismerőjének hetvenéves jubileuma alkalmából ajánlja szeretettel a szerző.¹

Régóta ismeretes, hogy egy terület legrégibb névanyagát első sorban a vizek, itt is főleg a folyók és nagyobb patakok neveiben kell keresni, mert ezek minden más névanyagnál szívósabbak. A Székelyföld településtörténeti kutatását is tehát — a régészeti kutatásokon kívül — első sorban a víznevek vizsgálatával kell elkezdeni. A víznevek módszeres vizsgálata biztos támpontot nyújt nemcsak arra, hogy a székelység e területen hol milyen lakosságot talált, hanem arra is szolgáltat bizonyos támpontot, hogy ez a lakosság zárt tömegben vagy pedig csak szétszórtnak, szigetszerűen lakott-e e vidéken.

A Székelyföld földrajzi neveinek kutatása, mint ismeretes, összehasonlíthatatlanul nehezebb feladat, mint a Kárpát-medence bármely más területéé. Hiányzanak ugyanis a történeti adatok, amelyek másutt, bőven vagy gyérebben, de mindenütt rendelkezésünkre állanak. A szokatlanabb képzésű nevek általában csak a régi adatok teljesebb alakjainak ismeretében fejthetők meg megnyugtató módon. Fokozottabb mértékben áll ez az idegen eredetű nevekre, amelyek már kezdettől fogva értelmetlenek voltak az átvevő nyelvben, és így könnyen ki voltak téve különböző analógiás hatásoknak. Mindazonáltal a nevek túlnyomó többségének eredete világosan felismerhető, s így történeti következtetésekre is felhasználható.

E kis tanulmányom része annak a munkának, amely a Székelyföld összes vízneveit foglalná magában. A munkát évekkel ezelőtt kezdtem meg, de különböző okok miatt még nem fejezhettem be. A szláv eredetű nevek csoportja azonban már eddigi anyaggyűjtésem alapján is lényegileg teljesnek tekinthető, mert nem valószínű, hogy a hátralevő források jelentősebb többlettel járulhatnának hozzá az eddig ismertekhez. Forrásaim ugyanis a katonai térképek (az osztrák-magyar 75.000-es és az 1940—1944. között készült magyar 50.000-es), ORBÁN BALÁZSNAK a Székelyföldről írt halhatatlan műve, BENKŐ KÁROLYNAK Marosszékről és Csíkszékről írt munkái, valamint

¹ E cikk 1947 áprilisában készült az Erdélyi Múzeum Kelemen Lajos-jubileumi száma részére. Most visszakaptam azzal, hogy a nyomdának szláv betűi nincsenek.

mint a különböző helyeken (pl. Nyr., MNy.) megjelent dűlőnév-közlések. Sajnos, ez utóbbiakat csak igen kevésbé használhattam, csak akkor, ha e neveket valamely vízzel azonosítani tudtam, ami pedig csak a legritkább esetben volt lehetséges.¹ Ezzel szemben eddig nem volt módom az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött PESTY-féle kéziratok helységnévtár anyagát feldolgozni. Ebből az anyagból csak a Gyergyó-székre vonatkozó neveket használhattam fel, mert ezt SZABÓ T. ATTILA már kiadta. A mai élő vízneveket BENKŐ LORÁND részben még kéziratok doktori értekezésének alapján csupán a Nyárad völgyére vonatkozólag dolgozhattam fel.

A nevek tárgyalásánál a természetes vízrajzi sorrendet követem, de ezúttal szorosan a Székelyföldre, a székely székek területére szorítkozom. Csupán összehasonlítás kedvéért térek ki itt-ott más területek víznévanyagára is.²

I. Az Olt vízrendszere.

1. *Piricske* kt., a Nagylok (Olt jv.) jv., Csíkszentdomokosnál (az új kt.-en nincs neve).

< szláv *Prěčka*, a *prěka* 'túlsó' származéka. Vö. lengyel *Przeczek*, *Przeczeki*, *Przecze* stb. (Koz. I), szerb-horvát *Prečec*, *Prečko* stb. (ImReg.), orosz *Perečovij* (MAŠTAKOV 107). — L. még *Piricske* 35. sz.; *Piricske* kőszikla Csíkszeredától ÉNy.-ra (+933), *Piricske* hegy Csíkmenaságtól É.-ra kt.; *Prieč* (Šm. 460); *Perőcsény* hn. Hont m.; *Piricse* hn. Szabolcs m. stb.

2. *Rakó*, a *Ráca* p. jv. (Olt jv.) Jenőfalvánál. (A kt. és O. II, 86 szerint *Rakó*, az új kt. szerint azonban Vészpatak; a *Ráca* p. neve O. II, 86 szerint Székaszó.)

< szláv *Rakovo* vagy *Rakov*, a *rak* 'rák' származéka. Vö. MIKLOSICH, PON. — Lehetséges, hogy a *Ráca* p. neve is szláv: *Ratica* < **rak-ica*; vö. lengyel *Raczyca* (Koz. III, 116); ebből a magyarban **Rácsca* alakon keresztül fejlődhetett *Ráca*. Bizonytalan.

3. *Szécsén*, kt. az Olt jv. Zsögödtől Ny.-ra (az új kt. sz. neve Kispatak).

< szláv *Sěčen* 'irtott, vágott', a *sěkati* 'vágni' ige múltidejű szenvedő igeneve. Vö. orosz *Sečenka* (MAŠTAKOV 97), lengyel *Sieczony* hn. (Koz. V, 284) stb. — A magyar *Szécsény* nevek ebből a töből, de más képzővel alakultak: *Sěčane* 'irtáson lakók'.

¹ E miatt nem tudtam használni BOGÁTS DÉNES gazdag történeti dűlőnévanyagát sem (Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. 52). BOGÁTSnak másik munkájához (Háromszéki oklevélszójegyzék. Kolozsvár, 1944.) minden igyekezetem ellenére sem tudtam eddig hozzáférni.

² Rövidítések: O. = ORBÁN BALÁZS, A Székelyföld leírása. I—IV., VI.; jv. = jobboldali vize, bv. = baloldali vize; kt. = 75.000-es katonai térkép; új kt. = 50.000-es katonai térkép.

4. *Karakó* kt., új kt., a Fejszéd bv. (ez a Rákosi p. jv., ez pedig az Olt bv. Ajnádtól É.-ra).

< szláv *Krak-ov*, gyakori szláv hn. és víznév, bár pontos etimológiája ezideig nincs; vö. MELICH, HonfMg. 180, KNEZSA: Magyarok és románok I, 180. L. még: *Krakkó* szőlő Abaújszántó (Nyr. VIII, 96); *Krákó*, Vámosladány Bars m. (Nyr. XXXI, 117). — Hasonló víznév van Moldvában is: Părăul *Cracău*, a Bistrita jv. (1400: *Cracău*, 1428: *Krakov* COSTĂCHESCU, Doc. Mold. I, 29, 209 stb.).

5. *Delnei patak*, az Olt bv. Delnénél.

< szláv *Dolina* 'völgy'. Gyakori pataknev. Lehet azonban egy szláv *dělna* származéka is (< *dělo* 'rész, kis hegy').

6. **Taploca*. Ma e néven ismeretlen patak Csíktaplocánál, amelyet O. II, 22 *Arács völgyé*-nek nevez; az új kt. szerint *Arács patak* csupán e patak felső folyásának baloldali, Csomortánon keresztülfolyó ága, a kt. ezt *Orogy* pataknak nevezi, ami nyilvánvaló tévedés.

< szláv *Toplica*, a délszláv *toplo* 'meleg' származéka. Vö. MELICH, HonfMg. 116. — A *Taploca* alak más vidékek magyar *Tapolca* alakjaival szemben megőrzött régiség.

7. *Taploca* a Fiság jv. (Olt jv.) Menaságnál (kt. és O. II, 40). — L. a 6. számot.

8. *Backa*. az Olt jv. Csíkszentsimonnál (kt., az új kt. nevét nem jelzi).

< szláv *Buzoka*, a *buzo* 'bodza' származéka. Vö. a lengyel *Besk*, *Besko*, *Bezek* hn.-eket, *Beska* pataknevet (Koz. II, 12). Más képzőkkel egyike a leggyakoribb szláv hn.-eknek (l. MIKLOSICH, PON. 233). A képzésre vö. a lengyel, tót *Jablon-ka* (*jablon* 'almafa'), orosz *Bučka* (< *buka* 'bükk'), orosz *Verb-ka*, cseh *Vrb-ka* (< *vřba* 'fűz'), orosz *Berez-ka*, cseh *Břez-ka* (< *berza* 'nyírfa'), orosz *Lip-ka* (*lipa* 'hárs'), *Osin-ka* (*osen* 'kőris') stb.

Ugyanez az eredete a Backamadaras nevében levő *Backa* névnek is, amely eredetileg egy hegy neve volt (már 1392-ben *Bachka madaras* SzékOkl. I, 84), valamint a *Baszka* ~ román *Básca* vízneveknek: *Baszka* ~ román *Básca*, a Bodza ~ Buzău jv. (l. az 55. számot) és *Básca Chiojdului*, a Bodza bv. Săcueni megyében.

9. *Kálnok*, a Kálnok helységen keresztülfolyó patak, az Olt jv. — A helységnév első előfordulása: 1332—1337: *Kalnu*k (MonVat. I, 106).

< szláv *Kal'nik*, a *kal* 'sár' származéka. Vö. KNEZSA: Magyarok és románok I, 210.

10. *Deresznye* árok a Köröspatak jv. Sepsiköröspatakon, kt. (az új kt. nem ismeri).

< szláv *Dorstonja*, a *dorsto* 'szemét' származéka. — Vannak az oroszban *Dresna*, *Dresenka* víznevek, amelyeknek ide-

tartozása azonban kétes (szabályosan **Dersna*, **Derstenka* alakokat várnánk!).

11. *Debren*, az Olt jv. Sepsiszentgyörgynél (kt. és O. III, 44, Nyr. IV, 480).

< szláv *Dobrono*, a *dobro* 'szakadék' származéka. Vö. MIKLOSICH, PON. 241. — Ebből valók a magyar *Debrő*, *Debrőd* hn.-ek is.

12. *Gerebenc*, az Olt bv. Mikóújfalú határában (kt. és O. III, 58; az új kt. Nagypataknak nevezi); 1349: *Gerebenchfw*, *Gerebench* (SzékOkl. I, 55).

< szláv *Grebenec*, a *greben* 'gerinc, hegygerinc' származéka. Eredetileg hegynév, előfordul azonban pataknévben is, pl. orosz *Grebenec* patak (MAŠTAKOV 90).

13. *Herec*, az Olt bv. Málnástól D.-re (kt. és O. III, 56). — Eredetileg a mai Vártető néven ismert domb neve, amely O. III, 54. sz. *Herec* vagy *Mikóvára*.

< szláv *Goroc*, a *gora* 'hegy' származéka. A magyar név szókezdő *h*-ja rutén eredetre mutat. A ruténekre nézve e vidéken I. KARÁCSONYI: Magyar Kisebbség IV, 474 és KNEZSA: Magyarok és románok I, 121.

14. *Esztelnek*, a Feketeügy jv. (kt. és O. III, 118). A mellette fekvő hasonlónevű helysége vö. 1332—1337: *Yzkuľnuk* (MonVat. I, 105).

< valószínűleg szláv **stolniko*, a *stol* 'asztal' származéka, bár a névadás oka nem világos. Vö. KNEZSA: Magyarok és románok I, 212. A pápai tizedszedők jegyzékében előforduló *Yz-k-ulnuk* *k*-ja valószínűleg elírás. Mindenesetre nem vitás, hogy nevünk szláv eredetű.

15. *Kászón*, a Feketeügy jv.: 1360: „inter rivulos *Pysulnuk* et *Kazun*“ (BARABÁS, SzékOkl. 25).

< szláv *Kvasno*, t. i. *potok* 'savanyú, t. i. patak', hímnemű -*n* képzős származék a *kvaso* 'kovász, savanyú ital' szóból. Ugyanannak a tőnek hímnemű származéka, amelyből a nőnemű *Kovászna* is alakult. Vö. lengyel *Kwasna*, *Kwasne*, *Kwasniki* stb. (Koz. II, 381), orosz *Kvasnja* (MAŠTAKOV 85), szlovén *Kvasica* hn. (ImReg.) stb. — A magyar névnek *v* nélküli alakja szabályos; vö. a *hála*, *szent*, *gaz* 'erdő', *haraszt* szavakat a szláv *chvala*, *sveto*, *gvozdo*, *chrasto* szavakkal szemben. Inkább az a feltűnő, hogy nemcsak a *kovász* szóban, hanem a nem messze folyó *Kovászna* patak nevében a *v* megmaradt. — L. még *Kászón* hn. Bereg m. (1398: poss. *Kazon* CodDipl. X/2, 557) és *Kászón* ~ román *Cașin* pataknevet, a Tatros jv. L. az 52. számot.

16. *Szetye* patak, a Kászón jv. a Kászonszékben; kt.

< valószínűleg szláv *Sitoje*, a *sito* 'szittyó' származéka. Az -*je* gyűjtőnév-képző növénynevekből származó helynevekben nem ritka; vö. szerb *Bučije*, *Lješte*, szlovén *Brezje*, *Dobje*, *Hrastje*, *Lipje* stb., cseh *Březi*, *Bzí* (< *bzvoje*), *Kozi*, *Javoři*

(MIKLOSICH, PON. 207). — Hasonlóan, de a szláv *sitoje* 'szittyó' szóból magyarázza FERENCZI SÁNDOR, Az egykori Kászon-szék régészete 49.

17. *Peselnék*, a Kászon jv. Háromszékben: 1360: „inter rivulos *Pysulnuk* et *Kazun*“ (BARABÁS, SzékOkl. 25; SzékOkl. III, 15).

< szláv *Bočelnik*, a *bočela* 'méh' származéka, tehát 'méhes'. A mai szláv nyelvekben a szó vagy *p*-vel (orosz, kisorosz *pčola*, bolgár *pčela*, lengyel *pczola*, *pszczoła*, szerb-horvát *pčela*) vagy pedig *v*-vel, illetőleg a *v* kiesése után *č*-vel kezdődik (cseh, tót *včela*, szerb-horvát, szlovén *čela*). A magyar *Peselnék* *p*-je világosan mutatja, hogy a név átvétele már a *v* kiesése után, azaz körülbelül a XI. század utáni időben történt. — Vö. cseh *Včelnice* (SEDLÁČEK, Snůška 91), orosz *Čolnica* (MAŠTAKOV 141). — Ugyanebből a szóból való a *Vicsinik* ~ román *Vicinie* neve is (a Karas bv.); vö. KNIEZSA, Erdély víznevei 38.

18. *Torja*, a Kászon jv. 1634: *Torja vizi* (SzékOkl. VI, 291); a mellette fekvő helység: 1307: poss. *Thorya* (SzékOkl. III, 6).

< szláv *Turja*, birtokos képzés a *tur* 'östulok' szóból. Vö. szerb *Turja*, orosz *Turja*, tót *Turá*, lengyel *Turza* stb. (MIKLOSICH, PON. 332). — A magyar *Túr* hely- és víznevek eredetére nézve l.: KNIEZSA: MNnyv. IV, 207; Magyarok és románok I, 211.

19. *Karatna*, a Torja bv. Torja helység mellett; az egykori *Karatna* helységre, amely Altorjába olvadt bele, vö. 1427: *Karathna* (BARABÁS, SzékOkl. 53).

< szláv *Koritna*, a *korito* 'teknő' származéka. Vö. a szláv *Koritna*, *Koritnica*, *Koritnik* stb. hn. és vízn.-eket (MIKLOSICH, PON. 266). A jelentésre nézve vö. a magyar *Tekenyő* patak (a Kis-Homoród jv.), *Tekenye* hn. Zala m., *Tekenyős* hn. Nyitra m.

20. *Csernáton*, a Feketeügy jv. Csernáton helységnél (O. III, 97. sz. Nagypatak, a kt. sz. csak a patak felső folyása Nagypatak, alsó folyása, Csernátonon alul Csernátoni p.).

< szláv *Čornatina*, birtokos képzés egy *Čornata* szn.-ből. A név eredetileg a helységre vonatkozott, mint pataknév csak másodlagos. A helységre vonatkozó régi adatokban a *Csernáton* és *Csernáta* alakok váltakozása (1332—1337: *Churuacun* MonVat. I, 130 — nyilván elírás vagy helytelen másolat *Churnatun* helyett — és 1444: *Chornatha* SzékOkl. III, 59) arra mutat, hogy itt szláv-magyar párhuzamos helynévadással van dolgunk egy szláv eredetű *Čornata* szn.-ből. A *Csornáta* név ugyanis mint pusztaszn.-ből származó hn. csak magyar névadáson alapulhat (vö. KNIEZSA, A párhuzamos helynévadás. 1944.).

21. *Dálnoki* p., a Csobot p. bv. (ez meg a Feketeügy jv.). — A mellette fekvő helysége vö. 1332—1337: *Dalnuk* (MonVat. I, 130).

< szláv *Dalniko*, a *dalb* 'távolí' származéka. Vö. KNEZSA: Magyarok és románok I, 211.

22. *Kopolnó*, a Feketeügy bv. Ozsdola mellett (a kt. sz. *Kopolnó*, O. III, 131, 133. sz. *Kopolnó* vagy *Kopoló*, a kt. 2. [magyar] kiadása szerint *Kápolna* p.).

< szláv *Kopalno* vagy *Kopalino* a *kopati* 'ásni' ige származéka. Vö. *Kápolnok* Szolnok-Doboka m. (KNEZSA, Erdély víznevei 14).

23. *Osdola*, a Feketeügy bv. — A mellette fekvő hasonló nevű helysége vö. 1332—1337: *Ysdula* (MonVat. I, 105).

Szláv eredete valószínű; vö. a horvát *Ždala* nevet, a Dráva egyik ágának nevét (1193: *Sidala* ÓMO. 55, MIKOS: MNy. XXXI, 294). Talán a szláv *žid* 'mollis' tőhöz tartozik (MIKLOSICH, PON. 345), bár a mi nevünk eredeti alakja nyilván **Ždala*.

24. *Gelence*, a Feketeügy bv. (kt., O. III, 135).

< szláv *Glinica*, a *glina* 'agyag' származéka. Vö. a szláv *Glinica*, *Glinna* stb. hn.-eket (MIKLOSICH, PON. 243); orosz *Glinica*, horvát *Glinica* víz. (DICKENMANN: AECO. VI, 142); *Gelinc* p. Szatmár m. (KNEZSA: MNy. IV, 212).

25. *Zernye*, a Gelence bv. (a Zernye hegy alján eredő p., az új kt. sz. Csorgó p.).

< szláv *Zornja*, a *zorno* 'mag, gabona' származéka. Vö. orosz *Zerna*, *Zernja* (MAŠTAKOV 120, 131), lengyel *Zerna* (Koz. III, V).

26. *Zabola*, a Feketeügy bv. kt.

Valószínűleg szláv **Zaběla*, *za* + *běla* 'fehér (patak?) möge'. Vö. a szerb *Zabelj*, *Zabilje*, *Zabjelo* hn.-eket (ImReg.), lengyel *Zabiel* (Koz. III, 443). — Bár a *za* praepositívóval összetett hn.-ek a szlávban rendkívül gyakoriak (pl. *Zagora*, *Zabor*, *Zabrdo*, *Zavoda*, *Zavrch*), ez a magyarázat csak akkor kielégítő, ha feltesszük, hogy a patak neve eredetileg *Běla* volt, a *Zaběla* pedig eredetileg csupán a *Běla* patakon túli hegyeket jelölte. — Hogy a *Zabola* a szláv eredetű *zabla* szóból származnék, az jelentéstani okokból nem látszik valószínűnek (bár pl. az orosz *Uzdik* pataknév világosan az *uzda* 'zabla' szóból való; MAŠTAKOV 226). — L. még *Zabola* 54.

27. *Padranak*, a Fenék p. jv. (ez a Feketeügy bv.; az új kt. sz. Forgó p.).

< szláv *Podrěnkъ*, a *drěň* 'gyep' származéka: *podrěnkъ* 'gyepmenti'. Vö. szerb *Podrnje* (ImReg.).

28. *Kovácsna*, a Feketeügy bv.

< szláv *Kvasna* a *kvasъ* származéka. Vö. *Kászón* 15. sz. — Egy *Covasna* van Moldvában is: a Jijia jv. (ez a Prut jv.);

vö. 1453: *Covasna* (COSTĂCHESCU, Doc. Mold. II, 501). Magyar hatásról e vidéken nem lehet szó.

29. *Papole*, a Kovászna bv.

< szláv *Popelъ*, a *popelъ* 'hamu' származéka. Vö. lengyel *Popielewo*, *Popióty*, *Popiótek* (Koz. I, III); szerb-horvát *Pepelj*, *Pepeljevac* (ImReg.) stb.

30. *Zágon*, a Kovászna bv.

< szláv *Zagon*, *za* + *gonъ* 'földterület, dülő möge'. Eredetileg talán a helység neve.

31. *Szacsvai* p. a Kovászna bv. (*Szacsva* p. Nyr. XLV, 95).

< szláv **Selčeva*, a délszláv, keleti szláv *selce* 'kis telep' származéka. Ha ez a magyarázat helyes, a patak neve a mellette fekvő hasonló nevű helységtől származik. Azonban számbavéve azt, hogy e névre — mint általában az egész orbai székre — középkori adataink nincsenek, a név mai alakja pedig már jelentős hangfejlődést mutat, nem lehetetlen, hogy a közvetlen előzmény egy szláv *Sočeva* (pl. lengyel *Soczewa*, *Soczewka* Koz. V, VII, román *Suceava*, eredetileg *Soceava*, a Szeret jv.: 1393: *Sočava*, *Sočavъ*; 1425: na *Sočavě* stb. COSTĂCHESCU, Doc. Mold. I, 13, 173; a *Suceava* alak a XV. század közepén bukkan fel: u *Sučavě* ib. II, 385). — Mindenesetre bizonyos, hogy a román *sălcina* 'timsós' szóból nem származhatik, mint ezt LIEBHART: BA. III, 67. és DRĂGANU, *Româniî* gondolja, mert egyrészt ezen a területen román névnek sehol semmi nyoma nincs, másfelől pedig ilyen név tiszta román területen sem mutatható ki (a torda-aranyosmegyei *Szolesva* ~ román *Sălcina* nem bizonyíték, mert ez is lehet szláv eredetű; vö. KNEZSA: Magyarok és románok I, 283).

32. *Lisznyói* p., a Feketeügy bv. (kt., Nyr. XLV, 95 szerint *Lisznyó* p.). — A mellette fekvő helységre vö. 1332—1337: *Lizno* (MonVat. I, 106).

< szláv *Lisnъjeva*, *Lisnъjev*, *Lisnъjevo*: a *lišъ* 'róka' származéka. Vö. orosz *Lisenka*, *Lisenok* patakokat (MAŠTAKOV 74); szerb-horvát *Lisina*, *Lisine* (ImReg.). De eredhet a *lišъ* 'erdő' szóból is: lengyel *Lesniewo*, *Lesna*, *Lesnica* stb. (Koz. II, IV); szerb-horvát *Lesново* (ImReg.).

33. *Köpeci* p., az Olt bv. Köpecnél (kt. és Ó. III, 10).

< szláv **Kopъci*, *kopъci* 'domb' szóból. Eredetileg nyilván a *Köpec* helység felett emelkedő domb neve, majd helység, végül pataknév.

34. *Rika*, a Kormos jv. (ez az Olt jv.).

< szláv *Rěka* folyó. Vö. a *Rěka* vízneveket (MIKLOSICH, PON. 308); Fiume ~ horvát *Rijeka* (a város melletti kis paktól), Nagyg ~ rutén *Rika*, a Tisza jv. Máramarosban; *Rikájó* erdei forrás Magyaregregy Baranya m. (valószínűleg szláv *rěka* + magyar *jó* 'folyó'; az összetételre vö. *Acsteszer* stb.).

II. A Maros vízrendszere.

35. *Piricske*, a Bekény bv. Gyergyószékbén. L. 1. sz.

36. *Putna*, a Nagy-Borzont bv.: 1864: *Putna* (SZABÓ T. ATTILA, Gyergyó hn. 21). A Putna tető (+1140 m.) alatt eredő patak.

< szláv *Putna*, melléknévi származék a *put'* (*put'*) 'út' szóból, jelentése tehát valami 'útmenti' lehet. Vö. még *Putna*, a Kis-Beszterce jv. (49. sz.), *Putna*. a Szeret jv. Moldvában (l. 53. sz.); *Putna*, a Moldavița bv., *Putna*, a Suceava jv.: 1490: *ustie Putnoi* (BOGDAN, Doc. lui Ștefan cel Mare I, 420). Ide tartozik a *Putnok* név is (Gömör m.), és lehet, hogy szintén pataktól nyerte nevét (vö. KNEZSA: Századok LXXXI, 222).

37. *Eszenyő*, a Maros jv.: 1773: *Eszenyő vize* (SZABÓ T. ATTILA, Gyergyó hn. 48).

< szláv *Jeseňev*, a *jeseň*, orosz *osen'* 'kőris' származéka. A magyar névben a szókezdő *j* hiányára vö. KNEZSA: MNyvv. IV, 200.

38. *Terebics*, a Maros bv. Tófalvánál, Marosszék (O. IV, 102; a kt. sz. Tófalvai p.).

< szláv *Trěbišče*, a *trěbiti* 'irtani' ige származéka Vö. orosz *Terebišče* p. (MAŠTAKOV 199); *Tribecs* hegy a Zobortól É.-ra Nyitra m.: 1113: *Trebisc* (FEJÉRPATAKY, Kálmán király okl. 60).

39. *Dorna* p. a Kis-Nyárad bv. Kisadorjánál (így O. IV, 64, míg BENKŐ KÁROLY, Marosszék és BENKŐ LORÁND gyűjteménye szerint *Dormapataka*).

Valószínűleg szláv *drěno* 'gyep' származéka. Vö. *Padranak* 27.

40. *Lucson* patak, a Nyárad bv. Szentháromságnál: 1713: *Luczon* (Nyr. XXVIII, 384); *Lutson* (O. IV, 61).

< szláv *Lučeno*, melléknévi származék a *luč* 'lúcfenyő' szóból. Vö. a lengyel *Luczen*, *Luczyca*, *Luczyno* vízneveket (Koz. II, IV) stb.; szlovén *Luče*, *Lučovec* hn.-eket (ImReg.). — A többi szláv nyelvekben a *luč* származékait nem lehet megkülönböztetni a *luka* > *luka* 'rét' származékaitól. — Ide tartozik *Losonc* ~ tót *Lučenec* neve is.

41. *Cserna* p., a Vajai p. bv. (ez a Nyárad bv.).

< szláv *Černa* < *črna* 'fekete'. Vö. KNEZSA, Erdély víznevei 28.

42. *Derencse*, a Küsmöd p. egyik ága Küsmöd helységénél, a Küsmöd a Kis Küküllő bv. (O. I, 141).

< szláv *Drěnoča*, a *drěno* 'gyep' származéka; vö. 27. és 39. sz.

43. *Lóc* p., a Küsmöd bv. Bözödujfalunál (kt., O. I, 150).

< szláv *Lovoco*, a *loviti* 'vadászni, halászni' származéka. Vö. a *Lóc* hn.-eket Pozsony és Bars m.

44. *Ravai* p., a Kis Küküllő bv. (O. I, 157: *Rava*).

Egyike a Székelyföld legérdekesebb neveinek. A mi nevünkkel a következő neveket lehet összevetni: 1. *Rawa* patak a Visztula vízrendszerében Felső-Sziléziában. 2. *Rawka* patak, mellette *Rawa* város, a Visztula vízrendszerében, Lengyelország. 3. *Rawa-Ruska* helység. 4. *Rava* ~ litván *Rova*, a Berezina jv. 5. *Rawe* patak Kelet-Poroszországban. 6. *Rav* és *Ravo* a Volga mordvin neve, amely a folyó ősi nevét őrzi (Ptolemaeusnál 'Pá'). Mindezeket a neveket egy indoeurópai **rava* 'nyugodt' szóból származtatják, amely a litván *rova* 'árvízutáni kiöntések', lett *rōva* 'állóvíz', germán *rōva* (ebből német *Ruhe*) szavakban van meg. Bár a tő a szlávban nem maradt meg, a gyakori víznevekre való tekintettel felteszik, hogy valamikor itt is meg kellett lennie *rava* alakban (vö. LEHR-SPLAWINSKI, O pochodzeniu i praoczyznie Słowian. Poznań, 1946. 55). A mi nevünk azonban ezekkel aligha függhet össze. Egyrészt teljesen valószínűtlen, hogy a mi területünkön ilyen archaikus szláv név alakulhatott volna, mivel ilyeneknek a Kárpát-medencében sehol semmi nyomuk nincs, másrészt egy *Rava* alaknak jövevényszavaink és helyneveink tanúsága szerint a magyarban inkább **Ráva* alak felelne meg (vö. pl. a *bába*, *hála*, *jászoly*, *pára*, *jávor*, *kályha*, *málna* stb.). A *Rava* név tehát inkább egy eredeti **Rova* átvételére vall. Ebben az esetben pedig gondolhatunk a szláv *rov*-'árok' származékaira, amely pl. az oroszban mint *Rov*, *Roa*, *Rovek*, *Rovec*, a lengyelben mint *Rów*, *Rowiec*, *Rowek*, *Rowce* van meg.

45. *Szalompatak*, a Fehér-Nyikó jv. Bencéden (O. I, 106; a Fehér-Nyikó a Nagy-Küküllő jv.).

< szláv **solnъ*, déli szláv és cseh tót *slanъ*, orosz *solon* 'sós'. Vö. orosz *Solon* p. (MAŠTAKOV 151); a nőnemű *Slana* stb. alakra vö. MIKLOSICH, PON. 315.

46. *Járpatak*, a Gagy p. jv. (ez a Nagy-Küküllő jv.; kt: és O. I, 121).

< szláv *jarъ*, 'heves, kegyetlen'. Vö. orosz *Jar Berezovyy*, *Jar Osozy*, *Jar Užev* vízneveket (MAŠTAKOV 56, 81, 215). L. a *Jára* patakokat is, KNIEZSA, Erdély víznevei 23.

47. *Torna* p., a Nagy-Küküllő jv. (O. I, 20. sz. *Tornapataka*, másképp Kis Görgény völgye; a kt. sz. Görgény p., a patak forrásánál emelkedő hegy Görgény tető).

< szláv *Tornava*, a *turnъ* 'kőkény, tövis' származéka. A gyakori víznévre vö. MELICH, HonfMg. 107. Ez volt a szláv neve a Küküllőnek is, amely a folyó román *Tárnava* nevében a mai napig él. — A magyar név alakjára vonatkozólag l. a dunántúli és északkeleti magyar *Torna* neveket, amelyeknek a régi adatai (*Turnua*, *Tornowa*) világosan mutatják, hogy a név a szláv *Tornava* alakból való. — Lehetséges azonban, hogy nevünk egy szláv *Turona* név átvétele, amely a *turъ* 'őstulok' szóból való. E képzésre l. Šm. 332, 483.

III. A Szeret vízrendszere.

48. *Kis Besztercze* ~ román *Bistricioara*, a Bistrița bv. (a Tölgyesi szoroson keresztül Moldvába folyó p.).

< szláv *Bystrica*, a *bystr* 'sebes' származéka. — Gyakori szláv víznév. Vö.: MELICH, HonfMg. 257; Kniezsa, Erdély víznevei 11.

49. *Putna*, a Kis-Beszterce jv. — L. 36. sz.

50. *Sulca* ~ román *Sulța*, a Tatros jv.

< szláv *Sulica*. Vö. orosz *Sula*, *Sulica*, *Sulka* víznevek (MAŠTAKOV); lengyel *Suława* (Koz. V.). A nevek valószínűleg a *sul*- 'jó' szóból valók, amely az óegyházi szlávban a középfokú *sulějo* 'jobb' szóban van meg.

51. *Szalánc* ~ román *Slănic*, a Tatros jv. (O. III, 4, 129).

< szláv *Slanec*, a *slan* 'sós' származéka. — A román név egy más szláv képzőt tükröztet: *slanik*, ami talán arra vall, hogy a románok e nevet nem ugyanott vették át, mint a magyarok.

52. *Kászón* ~ román *Cașin*, a Tatros jv.: 1410: *sate pe Cașen* (COSTĂCHESCU, Doc. Mold. I, 78); 1443: *siliște na Kașin* (i. h. II, 160).

< szláv *Kvasno*. L. 15. sz.

53. *Putna*, a Szeret jv.: 1423: *sela na Putnoi* (COSTĂCHESCU, Doc. Mold. I, 154); 1424: *la Putna* (i. h. 166); 1445: *na Putnoi* (i. m. II, 226). — L. 36. sz.

54. *Zabola* ~ román *Zăbala*, a Putna jv. — L. 26. sz.

55. *Baszka* ~ román *Bâsca*, a Bodza jv. — L. 8. sz.

*

A Székelyföld szláv eredetű víznevei nyelvileg nem mutatnak semmiféle, olyan sajátyságot, amelyek alapján a névadók közelebbi hovatarozását határozottan meg lehetne állapítani. Az egy *Herec* (13. sz.) néven kívül, amely a maga *h* hangjával világosan későbbi rutén eredetre mutat, a többi név bármely szláv nyelvből származhatik. Talán csak a keleti bolgár nyelvjárást lehet kizárni, amelyben az összláv *ě* helyén nyílt hang állhatott, amely már a X. században a *ja*-val esett össze. Ezzel szemben a Székelyföld szláv neveiben az összláv *ě* helyén több esetben nem is *e*, hanem *i* található (*Piricske* 1., 35. sz., *Rika* 35. sz.), s ez világosan mutatja, hogy az *ě* ezeknek a szlávoknak a nyelvében nem nyílt *a*-szerű hang vált, mint a keleti bolgárban, hanem zárt *ě* lehetett, mint a nyugati bolgárban, szerbben, kisoroszban stb.

Ami e nevek településtörténeti értékét illeti, világosan látható, hogy a szlávok számottevőbb számban csupán a háromszéki medencében lakhattak. Jelentősebb vizek nevei között szláv eredetűek ugyanis csak itt találhatók, és a kisebb vizeknél is csak itt fordulnak elő nagyobb számban. Csíkbán és

Gyergyóban számuk igen csekély, és ha lehet, még csekélyebb a Marosszék és Udvarhelyszék területén. Mindenesetre azonban megállapíthatjuk, hogy a szláv nevek e két utóbbi vidéken sem hiányzanak egészen, ami arra mutat, hogy a szlávok ezen a területen sem lehettek teljesen idegenek. Abból a tényből azonban, hogy e vidékek jelentősebb vizeinek nevei nem a szlávól származnak (*Nyárád, Homoród, Kormos*, stb.), sőt a szláv nevek csupán csak a legjelentéktlenebb vizeknél találhatók, a szláv lakosságot csak egy-két, az útvonalaktól távoleső jelentéktelen szórvány alakjában tételezhetjük fel. Erre mutat különben Maros- és Udvarhelyszék helységneveinek vizsgálata is, ahol szláv eredetű név a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, azok is valószínűleg eredeti víznévből alakultak.¹

KNIEZSA ISTVÁN.

A finn és észt nyelvújítás.

1. Minden magyarszakos tudja, hogy a finn nyelv nehézségét nem a hangtan okozza, hiszen a finn abc lényegesen egyszerűbb, mint a magyar, mert mindössze húsz betűt használ a mi harminccal szemben. Nyelvtana rendkívül egyszerű, rendhagyó igéje is csak egy van, helyesírása nagyon könnyű. Mégis nehéz nyelv, mert szókészlete egészen más, mint a nyugateurópai nyelveknél megszoktuk. A magyarral rokon szavakra ugyan sokszor rábukkanunk, de gyakran olyan továbbképzésben vagy összetételben, hogy jelentésüket magunktól nem találhatjuk ki. A legfőbb nehézséget tehát a nemzetközi szavaknak szinte teljes hiánya okozza. A finn nyelv ugyanis egyike a legpuristábbaknak, noha a nyelvújítás ott nem volt soha olyan társadalmi mozgalom, mint nálunk. Nem tudom, nem kereshetjük-e a nemzetközi szavak kevés voltának egyik okát abban, hogy a finn nyelv olyan szegény mássalhangzókból. Hiányzik benne a *b*, *g*, *s*, *z*, *zs*, *f*, *ny*, *gy*, *ty*, részben a *d*. Nem tűri meg a magyarhoz hasonlóan a szó elején a több mássalhangzót. Így az idegen szavak legnagyobb része szinte felismerhetetlenné válnék a finn hanghelyettesítéssel. A *geográfia* szó pl. valahogy így hangzanék **keokrappia*, a *sznob* esetleg **noppi*, a *sport* talán **portti* lett volna, ha jövevényszóként átkerül a finnbe. A pu-

¹ Biztosan szláv eredetű helységnevek a két székben a következők: 1. *Kebele*, a Poklos p. (Maros bv.) egyik kis mellékvízének forrásánál < szláv *kobyła* 'kanca'. 2. *Moson*, a Nyárád egyik jv. forrásánál (amely a különböző helységekben ma különböző néven ismeretes: *Tompán Sárdi p.*, *Süketfalván Tompai p.* stb.; *BENKŐ*, Marosszék szerint az egész patak neve *Mosoni p.*, természetesen már a helység neve után) < szláv *Mošonъ*, a *mьchъ* 'moha' származéka, tehát 'mohos' (vö. *MOÓR*, *Westungarn in Mittelalter* 39). 3. *Muzsna* ~ *Moşna* Udvarhelyszék: 1283: *Musna* (ZW. I, 145) < szláv *mušna*, a *mucha* 'légy' származéka. Mind a három név alakulhatott eredeti víznévből is.

rizmus társadalmi oka pedig talán az erős nemzeti érzés és a népi tudományok szeretete.

Mivel eddig olyasfajta összefoglalás, mint nálunk TOLNAI Nyelvújítása és SZILY Nyelvújítási Szótára nem állt rendelkezésünkre a finn nyelvújításra vonatkozólag, nehéz volt képet alkotnunk a finn nyelvújítás méreteiről, időbeli eloszlásáról, módszereiről stb. Eddig részlettanulmányokon kívül talán a legkönnyebben hozzáférhető összefoglalás SETÄLÄ EMIL „Über die Sprachrichtigkeit“ című tanulmánya volt (FUF. IV, 20—79), de ez is már mintegy félszázados (1904.). Ezért sok egyéb értéke mellett HAKULINEN LAURI nemrégiben megjelent könyvének (Suomen kielen rakenne ja kehitys. II. kötet: Sanasto ja lauseoppi. Helsinki, 1946.) az az előnye is megvan, hogy a finn nyelvújításról is jó összefoglaló képet ad, ha teljességre nem törekszik is (i. m. IV. fejezet: Sanaston tietoinen kehityllä 109—60).

A purizmusra való törekvés már megvan Agricola XVI. századi írásaiiban is (HAKULINEN 113—4), mikor olyan szavakkal él, mint *eriseura* (ma *uskonlahko*) 'eretnecség', *sotakunta* 'hadsereg' stb. A későbbi századokban is számos körülírással, összetétellel találkozunk, ahogy a fordítók igyekeztek a latin vagy svéd nyelvű vallásos szövegeket finnré fordítani. A szóképzés a XIX. század előtt még viszonylag ritka újítási mód. Az újítások közül sok megmaradt, mások helyett újak képződtek. A XVII—XVIII. századi írók a (részben fordított) összetételek alkotása mellett mélyen belenyúltak a kimeríthetetlen népi szókincsbe is, mint nálunk is a hitvitázó írók, főleg Pázmány. A XIX. században első sorban Lönnrot Illés, a Kalevala gyűjtője és kiadója alkotott számos új szót az ebben a korban tömegesen beözönlő új fogalmak finn elnevezésére. Mint a népnyelv kitűnő ismerője főként valamelyik nyelvjárás jelentésmódosítással alkalmazott szavát tette meg műszóvá. Nyelvészeti műveltsége merészebb újításokra is serkentette: ő már képzéssel is számos új szót alkotott. Ő teremtette meg a finn nyelvtani elnevezések egy részét is, mint *korko* 'hangsúly', *yksikkö* 'egyesszám', *monikko* 'többesszám' stb. A legnagyobb finn szófaragó: sanaseppä Kilpinen volt (1810—1893.), aki mintegy száz esztendeje szavak százait ontotta, mint nálunk Bugát (Kilpinen is orvos volt). A finn nyelvújítás szerencséje, hogy Kilpinen is csak a legritkább esetben nyúlt az erőszakos módokhoz, nem úgy mint nálunk Bugát és társai. SETÄLÄ (74) és HAKULINEN (139) csak egy ilyen merész összerántást említenek: *tosine* 'történelem': *tosi* 'igaz, való' + *tarine*, 'történet, mese'.¹ A szabálytalan képzések csekély száma nagyban hozzájárult ahhoz, hogy nem fejlődött ki

¹ A *tarine* szó is már újabb és el nem fogadott alkotás, mert erre a fogalomra a finn köznyelv a *tarina* alakot használja.

éles vita az újítók és ellenzőik között, tulajdonképeni „ortológus” csoport ki sem alakult. Az újítások legnagyobb részét a nyelvszokás (hírlapok, írók, hivatalok útján) elfogadta, és így köznyelvi szókká váltak. A főtebb említett *tosine* viszont nem tudta kiszorítani a latin eredetű, de a finn hangrendbe jól beillő *historia* szót. Ilyen példa természetesen több is akadna. Költők, írók, sőt nyelvtudósok is alkottak új szokat, amelyeket a közönség elfogadott és használ. Így Ahlqvist Ágost (költői nevén Oksanen) is számos új szóval gazdagította az irodalmi nyelvet, mint az *urheilu* 'sport' (HAKULINEN 143). Mint érdekességet említem meg, hogy Krohn Gyula a magyar *szarvas* szót át akarta vinni a finn nyelvbe *sarvas* alakban, de a kísérlet nem fogant meg¹ (SETÄLÄ 71). Saarikallio viszont sikerrel ültetett át a finnek lényegesen közelebbi rokon nyelvéből, az észtből néhány szót, mint *lavastaa* 'színre visz', *koostua* 'összegyűlik' (HAKULINEN 154). A nálunk is nemcsak műveiből, de sokaktól személyesen is ismert és becsült Kannisto Artúr is hozzájárult néhány ügyes szóval a finn nyelv szókincsének a gyarapításához, mint *haastatella* (egy nyelvjárási 'beszélget' jelentésű igéből) 'interjúvol', *haastattelu* 'interjú' (i. m. 150), *välikysymys* ('közbevetett kérdés') 'interpelláció', *elokuva* (szószertint 'életkép') 'film' (i. m. 153).

Ha most összegezzük a finn nyelvújítás módszereit, azt látjuk, hogy szinte csak három újítási móddal élnek, mégpedig azokkal, amelyeket a legszigorúbb nyelvhelyesség is megenged. Ezek pedig a következők: 1. Tájszavak irodalmivá tétele (gyakran jelentésmódosítással). 2. Szóösszetétel. 3. Szóképzés.

Mégis kevés olyan nyelv van, ahol annyira kevés a nemzetközi szó. HAKULINEN (157—8) a svéd nyelvvel veti össze a finnt e tekintetben. Ha ugyanezt az összehasonlítást a magyar és a finn nyelv között tesszük meg, akkor is rájövünk, hogy elég számos olyan finn szó van, amire még nincs, vagy kevésbé megállapodott magyar szavunk van. Így *edustaa* 'reprezentál, képvisel', *ennetys* 'rekord, csúcs', *haastatella* 'interjúvol', *ilmailu* 'aviatika, repülésügy', *luettelo* 'katalógus, jegyzék', *lukemisto* 'antológia, gyűjtemény', *näppäin* 'tangens', *ongelma* 'probléma, kérdés', *pakokauhu* 'vakrémllet, pánik', *pätevä* 'illetékes, kompetens', *solu* 'cella, zárka', *tietosanakirja* 'enciklopédia, lexikon', *uhkavaatimus* 'ultimátum', *välikysymys* 'interpelláció', *elokuva* 'film', *urheilu* 'sport', *säilyke* 'konzerv', *ilmatiede* 'meteorológia, időjárás', *ohjelma* 'műsor, program', *tilasto* 'statisztika', *lakko* 'sztrájk', *puhelin* 'távbeszélő, telefon'.²

¹ A finnben ugyanis a szarvasra nincs külön kifejezés. A *hirvi* jávorszarvast jelent, a *poro*, *peura* rénszarvast, a gímszarvas neve vagy *hirvi* vagy *saksanhirvi*. A *sarvas* szó megvan egyébként egyes finn nyelvjárásokban 'fatai rénbika' értelemben.

² ZOLNAI (Msn. V, 69—73) is közöl egy jegyzéket az olyan finn szavakból, amelyeket a magyarban legtöbbször idegen szóval szoktunk kifejezni. Az itt felsorolt szavak egy része már ZOLNAI-nál is szerepel.

Összegezve a finn nyelvújítás eredményeit, HAKULINEN közel ezer nyelvújítási szót sorol fel, noha ezeknek száma bizonyára nem teljes. Időrendben: 1880 előtt 300-on felül, az 1880-tól 1900-ig terjedő időközben közel 250, 1900-tól 1920-ig közel 300, 1920-tól napjainkig másfélszáz. Amint látjuk, a finn nyelvújítás nem forradalmi megmozdulás; vannak ugyan hullám-hegyei és völgyei, de ez a hullámozás nem jelentős, a természetes nyelvfejlődésnek egy állandóan, majdnem egyenletesen kísérő velejárója.

Nem tartozik ugyan szorosan tárgyunkhoz, de itt említtem meg HAKULINEN szóstatistikáját (163—5), amelyet TOLNAI VILMOS ismert és sokat idézett statisztikájának (MNY. XX, 55—6) mintájára állított össze lényegesen kevesebb, de szintén vegyes tartalmú szövegek, újságcikkek és versek alapján.

Ha csak a tészavakat vesszük tekintetbe, akkor a svédben 75%, a magyarban 45%, a finnben mintegy 25% a jövevényszavak száma. A jövevényszavak megoszlása a finnben a következő:

$\frac{3}{5}$ svéd vagy svéd közvetítéssel,
 $\frac{1}{5}$ régi germán,
 $\frac{1}{5}$ balti, szláv és régi indoeurópai.

A használati statisztika természetesen egészen más képet mutat. A magyarban TOLNAI számítása szerint 88,6% az eredeti, 11,4% a jövevényszó. A finnben a következő a helyzet:

84,6% eredeti
 10,3% germán
 2,3% görög és latin
 1,2% szláv
 1,1% balti
 0,5% régi indoeurópai.

A napilapok nyelvében 81,1% az eredeti szó, Manninen költeményeiben azonban 88,2%. Ez a statisztika lényegében talán a magyarban is jobbnak mondható, mert mint HAKULINEN is megjegyzi, a magyarban nagyon sűrűn fordul elő az *a* és az névelő, és ez nagyon az eredeti szavak javára billenti a mérleget. A finnben viszont névelő nincsen.¹

2. Noha az észti nyelvújítás sokkal forradalmibb, lényegesen több új szóval gyarapította az észti nyelvet, gyökerebben nyúlt bele az észti nyelv szerkezetébe, nem foglalkozom vele annyira bőven, mint a finnel tettem, mert az észtekről magyar nyelven is rendelkezésre áll egy tanulmány: FAZEKAS JENŐ „Észti nyelvművelő és nyelvújító törekvések” című tanulmánya (Debrecen, 1935.; ismertetése: MNY. XXXII, 209—10 és Nyr. LXVII, 72). FAZEKAS dolgozata lényegesen többet

¹ VERMES STEFÁNIA újabb szóstatistikája (NyK. LI, 435) BÁRCZI Szófejtő Szótárát dolgozza fel és a 4880 megvizsgált szó tanúsága szerint 46,3% eredeti, 35,6% a jövevény, 18,1% a bizonytalan és ismeretlen szó a magyarban.

nyújt, mint ahogy címéből sejteni lehetne, mert tárgyalja az észtl nyelv eredetét, földrajzi elterjedését, nyelvjárási tagozódását, az idegen hatásokat is.

Ahogy nálunk is a nemzeti öntudatra ébredés után rövidesen megindult irodalmi élet, hírlapirodalom és nemzeti nyelvű tudományos irodalom parancsoló szükségképen hozta magával a nyelvújítást, éppen úgy az észtlknél is egy évszázaddal később, a XXI. század második felében megtörtént ez a folyamat.

Az észtl nyelvújítás kezdetei is csak idáig nyúlnak vissza. Weske és Jannsen az észtl szókincs bővítésére főképen a finnból vesz át szavakat (FAZEKAS 31). A XX. század elején új fogalmak özönlenek be, és az észtl nyelv csak úgy hemzseg az idegen szavaktól. Ezeknek egy része meg is honosodik, többek között ismét számos finn szó.

A avik János, az észtl nyelvújítás vezére 1905-ben lépett fel. A tízes években mint újságíró működött, később mint az észtl nyelv lektora a tartui egyetemen. Vele szemben alakul ki a mérsékelt nyelvújítás, Veski irányzata. A kettő között számos árnyalat van, mint Loorits, Mägiste, Saaresten stb., sőt egy finn nyelvész, Kettunen is élénk figyelemmel kísértte az észtl nyelvújító mozgalmat, néha még tevékenyen is igyekezett beleavatkozni.

Az észtl nyelvújítás gyökeresen különbözik a finntól. A finn alapelve a nyelvtisztítás és a szabályos képzés. Az újítás szinte kizárólag a szókincsre szorítkozik. Az észtl viszont első sorban gazdagítani akarja a nyelvet, szívesen vesz át idegen szókat, azonkívül mélyen belenyúl hangtani és alaktani kérdésekbe is.

A avik fáradhatatlanul ontotta nyelvújítási és nyelv-helyességi cikkeit és könyveit. Harminc éves működése alatt számos lelkes követőt szerzett magának. Ő lett száz évvel később a mienknél az észtlk Kazinczyja. Az ő merész újításainak egy részét is a meginduló és magasratörő észtl irodalom vitte győzelemre. Tuglas, Semper, Visnapuu, Under művei épűgy élővé varázsolták, tartalommal töltötték meg A avik újításait, mint nálunk Kisfaludy, Vörösmarty, Jósika, Petőfi és társai Bartzafalvinak, Kazinczynak, Szemerének és másoknak az alkotásait. Ők szűrték meg az eredményeket és válogatták ki egyszersmind az életrevaló újításokat a torzszülöttek közül.

Lássuk most A avik nyelvújítási módszereit! Voltak helyesírási, hangtani, alaktani, mondattani és szókincsbeli újításai. — 1. Helyesírási újítása többek közt az volt, hogy az *ü*-t finn mintára *y*-nal akarta írni. Ebben számos követője akadt, de nem lett általánossá. — 2. Hangtanban az *ea* ~ *ää* kiejtésbeli alakpárok közül az *ää*-t ajánlotta (*hää*, *pää*, *sää* a *hea*, *pea*, *sea* helyett). Ez olyan hangtani újítás, mintha nálunk a *fel* ~ *föl*, *szeglet* ~ *szöglet* alakpárok közül, mondjuk,

a *föl*, *szöglet* alakot tartanók helyesebbnek, szebbnek. Mivel az ajánlott változat is élő nyelvjárási alak volt, sokan el is fogadták. Forradalmibb lett volna az az újítás, amelyet az *u > o* változtatás jelentett volna. Így a *talú*, *uskuma* helyett a *talo*, *uskoma* alakokat még leglelkesebb hívei sem fogadták el. — 3. Alaktani újításai közül megemlíthetjük, hogy — részben nyelvjárási, részben finn mintára hivatkozva —, a névszói többesszámot, a partitívust, illatíviszt, inessívust, a participumokat, az igék múltidejű ragozását is meg akarta változtatni. Ezeket az újításokat az irodalmi nyelv nagyrészt el is fogadta. Merev ellenállásba ütközött azonban a 'habeo' ige (*evima*) behozatala. A *avik* ezt nyelvszegénységnek érezte, és úgy látszik, nem tudta, hogy az uráli nyelveknek ez egyik saját-sága. Ugyancsak megbukott az indoeurópai mintára alkotott kötőszavas genitívus-kísérlete: *varemed no loss a lossi varemed* 'a kastély romjai' helyett. — 4. A szókincs gazdagítására többféle módot ajánl. Ezek a módok egy kivételével megtalálhatók a mi nyelvújítóinknál is. Mégpedig szóátvétel a) a népnyelvből, b) a régi nyelvből, c) a legközelebbi rokon nyelvekből, első sorban a finnből, d) idegen nyelvekből. Itt érdekesen találkozik sokban felfogása Kazinczyéval. Egyrészt helyesli a tükörszavakat, mint *mööduandev* ~ *massgebend*, *püevakord* ~ *Tagesordnung*, nálunk *befolyás* ~ *Einfluss*, *örömteljes* ~ *freudevoll*, *álláspont* ~ *Standpunkt*. Másrészt pedig a nemzetközi szavakat rövidebb formájukban ajánlja, tehát *humanism*, *faas*, *kriis*, *publik* a *humanismus*, *faasis*, *kriisis*, *publikum* helyett. Nálunk is Kazinczy szerint szebben hangzik a *triumf*, *paradiz*, *frizür*, mint a *triumfus*, *paradicsom* és *frizura* (TOLNAI, Nyelvújítás 149). — A mesterséges szóalkotásban is három módot különböztet meg: A) Idegen szó átgyúrása, áthasonítása, mint *jálnis* 'féltékeny' a francia *jalous* mintájára; ez nálunk is ismert módja volt a szógyártásnak, mint *bálna* < *balaena*, *bankár* < *banquier* stb. (TOLNAI 206). B) Ugyancsak ismeretes nálunk is a szavak összerántása, mint *válmima*: *välja* + *möt-lemma* 'kigondolni', *selmet*: *selle* + *asemel* + *et* 'a helyett, hogy'. Nálunk: *csőr* (*cső* + *orr*), *lég* (*levegő* + *ég*) stb. (i. m. 207). C) Ismeretlen azonban nálunk a szóalkotás teljesen önkényes módja, mikor a szófaragó teljesen a saját belátása szerint alkotott hangcsoportnak jelentést ad. Ez olyan, mintha a magyarban valaki elhatározná, hogy a **hár* szó jól beleillik a magyar hangrendbe, hiszen van *ház* és van *vár* is. Mivel a rádióra még nincs megfelelő szavunk, hangzása is elég dallamos és kifejező, legyen ezentúl a **hár* a rádió magyar neve. Ugyan-így sok ezer mellett megalkothatnók pl. a **fév* és **goros* „szókat“, mondjuk, a 'bagatell, kicsinyes dolog' és a 'kietlen, kopár tájék'-ra. De adhatnánk nekik egészen más jelentést is, hogy túlságosan hosszú összetett szavainkat helyettesítsük velük. Ilyen szavunk talán csak a *halandzsa* 'értelmetlen, badar beszéd',

Karinthy Frigyes teljesen önkényesen alkotott, tréfás szava.¹ A *avik* ilyen módon gyártott vagy 120 szót. Érdekes, hogy ezekből 8 teljesen át is ment a köznyelvbe, mintegy 30 pedig különböző írók műveiben fordul elő. Ezeket a szavakat A *avik* és az észt közvélemény nagy része is teljesen mesterséges szavaknak vélte, szerintem azonban a legtöbbet az A) csoportba kellene utalni. A következőkben elsorolom azokat, amelyek már részben vagy teljesen köznyelvi szavakká váltak, zárójelben odatéve azt az idegen szót, amely szerintem a mintája volt: *relv* 'fegyver' (*revolver*), *laip* 'holttest' (német *Leib* 'test'), *roim* 'gaztett' (angol *crime*), *lünk* 'üres hely, ür' (német *Lücke* 'hézag'), *range* 'igényes' (német *streng* 'szigorú'), *veenma* 'meggyőz' (francia *convaincre*), *reetma* 'elárul' (német *verraten*). Vannak azonban olyanok is, amelyeknek nem tudom az eredetijét megadni, és talán kissé tágabb fogalmazással hangfestő szavaknak nevezhetném őket. Ilyenek: *siiras* 'őszinte', *hõir* 'győzelem', *mõuk* 'bugris', *nere* 'kotnyeles, szemtelen', *nõnge* 'nyakas', *malnis* 'jelenlevő', *müvis* 'naív' stb.

Érdekes, hogy A *avik* szógyarapítási módszerei közül hiányzanak a finneké és nálunk is legtermészetesebbek, nevezetesen a szóképzés és a szóösszetétel. Ez különben érthető A *avik* elvi állásfoglalásából is, mert ő egyrészt az észt nyelv tőszavakban való szegénységén panaszlik, és a szóösszetételek nagy számát a nyelv műveletlenségének és szegénységének tartja. Új szavainak jelentékeny része nem is idegen szót, hanem összetett szót vagy finomabb jelentésárnyalatot akar pótolni.

Vele ellentétben Veski és a mérsékelt nyelvújítók a nyelv belső erőit akarják jobban igénybe venni, többet merítenek a népnyelvből, mesterséges szóalkotás helyett a szóképzést alkalmazzák. Kölcsönzéssel legfeljebb a finn nyelvig mennek el. Mint érdekességet említek meg itt is egy magyar vonatkozást. Veski a 'betűtípus' fogalmára a magyar *ró*, *rovok* igének észt képzővel ellátott *rovik* alakját akarta forgalomba hozni. Hogy azután ezt a velem 1935-ben személyesen közölt és megbeszélte merész rokonnyelvi kölcsönzést nyomtatásban is megkísérelte-e, arról nincs tudomásom. Veski alkotásai közül is bemutatok néhány sikerültebbet: *hulgi* 'nagyban, en gros' (*hulk* 'tömeg'), *jae* 'kicsiben, en détail' (*jagu* 'rész'), *tuletis* 'származék' (*tulema* 'jönni').

Saareste (Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest. Tartu, 1937.), noha sokszor még Veskit is a túlzókhoz sorolja, és a népnyelvet tartja az újítás legfőbb forrásának, mégis elfogadja A *avik* számos újítását.

Nyelvrokonaink nyelvújításának ez a vázlatos ismertetése talán nem lesz érdektelen a nyelvújítás elméletével foglalkozók számára.

KÁLMÁN BÉLA.

¹ KARINTHY FERENC szíves szóbeli közlése.

Kopó, koppantó, kopoltyú.

1. Ez a közlemény folyóiratunk múlt évi decemberi számában (MNY. XLIII, 279—85) megjelent „Kopla” című cikkemhez csatlakozik.

Abban (i. h. 281—2) ismertettem MELICHnek és HORGERnek a *kopó* kutyanév eredetére vonatkozó véleményét, mely szerint az a *kopik*, *koppad*, *koppaszt*, *kopasz*, *kopár* szavak családjába tartozik, úgy, hogy MELICH szerint a *kopla* és a *kopog* a *szeme* is összefügg velük, HORGER szerint nem.

A NySz. az 1. 'vestigator canis, indagator; Jagdhund PPB.' és 2. 'rapax, vorax MA.; räuberisch PPB.' értelmezésű *kopó* tételt a *kopla* 'esurio' címszó alá osztja be, vagyis — amint MELICH is (MNY. XXVIII, 97) megjegyzi — a *kopó*-t a *kopla*-lal egy alapszóból származottnak tartja. — BÁRCZI, SzófSz. szerint a *kopó* vagy a *kopik* ige származéka, vagy pedig ugyanazon *kop*- igetöből való, amely megvan a *kopla*, *bekoppant* szavakban, a *felkopik* vagy *felkoppan* az *álta*, *kopog* a *szeme*, *éhkoppot nyel* kifejezésekben, s amely vagy hangutánzó eredetű, vagy az idézett finnugorságbeli finn *kop-poa* 'elkap', votják *kopilt* 'bekap' igékkel egyeztethető.

MA. 1604., 1611., 1621., 1708. szerint: „*Kopó*: Rapax, Vorax. (Räuberisch, fressig.)“ — MELICH (i. h. 99) szerint MA.³ 1.: „a latin *rapax* a. m. »Nyelő, faló, Nagy ehető«“. Tévedés! MA. 1. 1604., 1611., 1621.³, 1708.: a *vorax* magyar megfelelői az idézettek. Ellenben: MA. 1. 1604., 1611., 1621.³, 1708.: „*Rapax*: Ragadozó, kapdoso. (Räuberisch.)“

PP. 1708., PPB. 1767. a bennünket érdeklő címszó így alakul: „*Kopó*: Rapax, Vorax, Vestigator canis, Indagator. (räuberisch, Jagd-Hund.)“

MELICH a MA.-féle *kopó*-t a *kopik* ige melléknévi igenevének magyarázza, amely 'sovány → éhes' előzmények után nyerte az adatolt jelentést. — Én a 'kap' értelmű **kop*- ige származékát látom benne. Egyszerűbb magyarázat a másiknál. Természetesen ezzel nem azt akarom mondani, hogy mindig az egyszerűbb magyarázat a jobb.

Én továbbá azt hiszem, nem — mint MELICH (i. h. 99) gondolja — a vadászek soványan tartása volt az a tárgyi indíték, aminél fogva a *kopó* nyelvelem bizonyos fajta kutyákkal vonatkozásba került és a nevükké lett. A *kopó*-val való megjelölés indítékaként talán több joggal két másik — különben kapcsolatos — jellemvonásra mutathatunk rá. A kopóval való vadászat, hajtás: a *kopózás* igen gyakran azzal jár, hogy a kutya vagy inkább a farkában nekieresztett kutyák a vadat a) beérik: elkapják, b) nekiesnek: belefalnak, sőt ha a vadász későn ér oda, fel is falják. — Erről tájékoztat bennünket DIEZEL—MIKA, Az apró vad vadászata (181, 330). Ezt tanúsítja, amit KÉKESSY LÁSZLÓ „A magyar vadász kézi-

könyve“ című munkájában (1925.) ír (38): „A kopó... fegyelemzetlen, sokszor marakodó, pákosztos, aki nem tanítás szerint, hanem inkább ösztön szerint dolgozik.“ Alább meg: „A *kopózás* (*kopászás*, kajtoltatás) alatt a kopó szimatra hajt... miközben, ha közelébe férközött, hozzá kapkod¹: *esdeg* utána.“ A *pákosztos* szó itt valószínűleg a 'rendetlenkedő, csintalan, vásott, szilaj, elkapatott' értelemben szerepel, amelyiket a MTsz. 2.-nak vesz fel, amely azonban a *pákosztos*, *pákosz*, *pákoszkodik* (MTsz.) szóknak a szláv *pakost* 'rosszakarat' szóhoz fűződő etimológiája (vö. PAIS: MNy. XXXI, 271) alapján eredetibb, mint az 1.-nek közölt 'ennivaló után kutató, torkoskodó, nyálank'.² Az 1840-ből való hevesmegyei közlésből ismert *esdeg* a. m. 'az úzótt vadhoz kapkodva ugat' (MTsz.).³ KASSAI (Szókönyv II, 14) az eb fajait ismertetve bizonyára a kopózás természetének ismeretében írta: „*Kopó*: C. Venaticus. Nyúl után kapkodó⁴, és azt hajtó, Kergető eb.“ (Id. MELICH.) KASSAI egyebütt (l. alább) világosan megmondja, hogy a *kopó* (-*eb*) szót ő a *kap* igéből származtatja. A Gyöngyösi-féle vadászatleírás részlete 53. vsz.: „Tud ez vele [a futó őzzel] bänni, mert sokszor próbálta, | Azért gyorsasággal eleiben váltta, | Fordultában (melyre Ferencz is kiálta) | Hozzá faldok, kapni az inát találta.“ (I. h. 27.) Melotai Nyilas István Agendájában meg ezt találjuk: „Az őrdög olyan, mint amaz orozva harapo komondor; de ha szinten kapdos is raytunk, soha nem lehet kárhozatos az ő faldosasa“ (NySz. *faldosás* al). Két régi példa, ahol megint a *kap* tűnik fel a kutya jellemvonásának kifejezőjeként. A fentiekkel igazolt a) és b) mozzanat külön-külön és együttesen elegendő és természetes alapul szolgálhatott, hogy az ilyen természetű kutyákra a *kopó*-*eb* és *kopó* megjelölést alkalmazzák.

KRESZNERICS a „*Kopó-szeretet*. Vagus amor.“ tételt veszi fel a *kopó* címszó alatt. A *vagus* itt nyilván a. m. 'állhatatlan', tehát a *kopó* eredetiben a. m. 'ide-oda kapkodó'.

A „Fortuna. Szerencsének avagy szerencsétlenségnek ke-reke“ című XVI. századi Sibylla-könyvben van: „Ne hoz még most feleséget magadnak, egyűld ninczen *kopófülese* annak nem

¹ En ritkíttattam.

² Hasonlóan *pákosz* első sorban a. m. 'kártevő, rendetlenkedő' és azután 'torkoskodó, nyálakodó'; továbbá *pákoszkodik* szintén 'rendetlenkedik' → enni-való után kutató, torkoskodik'. Így lett a *pákoszkodik* származék *pákász-kodik* változatának 'ennivaló után kutató' jelentéséből 'keresgél, kutató, fürkész', *pákász* tartozékuknak pedig 'ennivaló után kutató' → kutató, fürkésző → rétségi kishalász, vadász' jelentése.

³ Az EtSz. (II, 34) szerint talán az *esik* ige *esd* származékának gyakorító -g-vel való továbbképzése. A „talán“ szerintem bátran törölhető: az *esdeg* ~ N. *esdek* 'áhítozik, vágyakozik' (MTsz.) az *esd* 'meges' → megszáll (különösen légy)' (uo.) származéka és az *esdekel* 'nekiesik (légyről és kutyáról)' (uo.) előzménye (az utóbbiakra vö. EtSz. i. h.).

⁴ En ritkíttattam.

vgy adhad vissza ha egyször el vészed...“ (NySz. *kopó* szól.). Nem tudom, mi lehetett az a *kopó-füles*.

Hogy a *kopó* a XIV—XV. században, éppen úgy, mint a *kopár* a XV—XVI. században, milyen jelentésben lett „dictus“-sá (id. MELICH), a felől hiába törjük a fejünket.

1293 k.: „Iwan Leseu Kopou Nuzo Nertheu Lukeu et Thuzon servientes Alexandri (de Thumay)“ kétszer, másodsor: *Nurtheu* és *Tuzon* (HazOkI. 140—1). Ugyanazon oklevélnek van másik közlése is; ebben: „*Lesen. Kapou. Nuzo. Nercheu. Lukeu et Thuzon*“; másodsor: „*Leseu. Kopou. Nuzou. Nurcheu. Lukeu et Tuzon*“ (HazOkm. VII. 237). (Id. mindkettő OklSz. *kopó* al.) — Ezek a szolgák Alexander úrnak a háznépéhez tartozhattak, belső cselédei lehettek. *Leseu* olv. *Leseü* a. m. *leső* az evés-ivásokon, lakozásokon működhetett közre, és vagy mint felvigyázót jelölték meg így, vagy esetleg olyanféleképpen kapta a nevét, mint a Nom.-beli *vacsora-leső* 'coenipeta' vagy a PP.-féle *ebéd- s vacsora-leső* 'parasitus' (NySz.) (vö. még az újabb *bagó-leső* 'száj'). *Kopou* ~ ? *Kapou* olv. *kopou* ~ ? *kapou* a. m. *kopó* vagy ? *kapó* lehetett társa *Leseü*-nek, s evés-ivás közben kaphatott egyet-mást, vagy pedig *kopogott* a *szeme*, amíg mások ettek; de kuktáskodhatott is, s ebben a szerepben belekapkodhatott, beletorkoskodhatott az ételekbe. *Nuzo* ~ *Nuzou* a. m. *nyúzó* teendője az állatok megnyúzása volt. Valószínűleg ebbe a fogalomkörbe csatlakozott bele a *Nertheu*, illetőleg *Nercheu* ∴ *Nertheu* ~ *Nurcheu* ∴ *Nurtheu. Nërteü* ~ *Nürteü* vagy inkább *Nyërteü* ~ *Nyürteü* olvasás mellett igeneve lehet egy *nyërt* ~ *nyürt* igének, ez meg összefügghet a *nyir* (*nyirek*) ~ *R. nyér*¹ ~ *nyür*² igével: mint olyanféle -t képzős alakulat, amilyen *nyes* mellett *N. nyest* (MTsz., WICHMANN, CsángóSzót.), *vág*, *tör*, *lök* (*lök*) mellett *vágtat*, *törtet*, *lúktet* vagy *vág*, *rág*, *láb* (ige) mellett *vágító*, *rágító*, *lábító*. Gondolhatunk az igének valami régibb — nem a haj, szőr vágására vagy nem ollóval való vágására korlátozódó — 'vág'-féle értelmére, s ezen a réven a név viselőjének konyhai szerepkörére. De az is lehetséges, hogy ez a szolga borbélykodás-félét űzőtt. A következő név: *Lukeu* olv. *Lükeü* a. m. *lökő*; bizonyára 'ütő, törő' jelentéssel, ahogy Com: *lökő* 'mozsártörő' (NySz.) vagy BesztSzój.: *lökött* 'egy gabonafajta köles: mozsárba tört' (SzófSz.). Vagyis ennek a szol-

¹ MA. 1708., PP. 1708., PPB. 1767.: *nyërec[k]*. — Az 1211-i tihanyi összeírás *Nereh* jobbágynéve szintén inkább a. m. *nyirő* és nem *nyerő* (vö. Ok Sz.), mivel a vele együtt megjelenő *Quereud* nem okvetlenül a 'petitor' jelentésű *kérő* igenévvel függ össze, hanem a sebkezeléshez használt *kérő*-vel, amely SzD. szerint: „*Kérő* a sebben: nyiredék, tölteni való lágy pelyh, tépett ruha.“ (Vö. NySz. 2. *kérő*, MTsz. 3. *kérő*.) Talán valahogy így függenek össze az 1211-i összeírás Füzeigről való ezen udvaftokainak nevei: „*Kereu*; filii *Sebeh*, Cesu, Kerus“ (PRT. X, 512).

² A *nyür* változatra nézve vö. a mai veszprémmegyei *nyürik*, *nyürés* formák (MTsz.).

gának a feladata az volt, hogy gabonát, sőt és egyebet törjön a konyha számára. Az utolsó név: *Thuzon* igen valószínűen hiba *Thuzou* olv. *Tuszou* helyett; ez meg a *tosz* 'trudo; stossen' igének. a *toszit* ~ *taszit*, *taszigál* alapszavának (NySz. III, 700—2) *o* ~ *a* helyén *u*-val ejtett formája, amelyet máig fenntartott a *tuszkol* (vö. SzófSz.). Tehát Alexander úr eme szolgáinak a nevei a viselőik foglalkozására utaló olyan kifejezések: igenévi alakulatok, aminőket „Régi személyneveink jelentéstana” című dolgozatomban állítottam össze, köztük pl. az 1240 k. összeírás két szakácsának *Queuerug* és *Zouorug* azaz *keverég* és *zavarog* nevét. — *Kopoꝝ* ~ ? *Kapoꝝ* kukta szerepe mellett szólhat, hogy ugyancsak szakácsként jelenik meg 1240 k.: *Copo* (PRT. I, 779).

Hogy az 1237: *Copou*, más 1237: *Chopou*: egy *Borost* falubeli udvarnoknak, *Itol* társának a neve (OkISz.), idevonható-e, nem-e, arról nem tudok nyilatkozni.

MÁRTON 1807., 1811. szerint van *koppó* változat (id. MELICH). Ezenkívül a *kofó* 'kopó kutya' adatot közli az Ormányságból MALMOSI KÁROLY (Nyr. III, 183); uo. *egy kopántás* (182). MELICH megkérdőjelezi a *kofó* alakot. Én egyelőre nem vonnám kétségbe egy ilyen forma létezését, illetőleg fejlődésének a lehetőségét. Most csak arra hivatkozom, hogy *kopogás*, *kopogni* helyett is van a Sárközben *kofogás*, *kofogni* 'a cipősarok kopogása menés közben' (Nyr. XXXII, 462).

A KRIZA közölte és MELICHTől a *kopó*-val összevetett *Koppancs* székely ebnév beletartozhatik a tárgyaltuk szócsoportha, mégpedig mint a *koppant* 'bekap, megkap' ige parancsolója: 'Kapt be!' vagy 'Kapt meg!'.

2. TOLNAI VILMOSSAL kölcsönös ötlésünk szerint ebből a szócsaládból származtatható a gyertya kezelésére hajdan használt eszköznek a *koppantó* neve (MA. 1604. stb., Com.), minthogy a rajta levő tartó csakugyan 'bekapja' vagy 'elkapja' az elgombásodott és lecsípett kanócvéget, és így joggal jelölték meg az idézett *koppant* ige igenevével.

Dunántúl használnak olyan szénahordó készüléket, amely két, ívalakúra hajtva megkötött, kötéllal egymáshoz foglalt, több vidéken még hálósan be is font fából áll (GYÖRFFY: MNépr. II, 156—7, 168; BÁTKY: EthnÉrt. XXVII, 12, MNy. XXXIII, 116). Ez a sok helyen *hajdiván*-nak mondott eszköz az Ormányságban a *böggő*, *panyóka* (TEMESI MIHÁLY szíves közlése), *koppanté* nevet viseli. KISS GÉZA Ormányságában (297): „*Koppanté* v. *böggő*: 2 ív alakú fából s kötélből tákolt szerszám széna-szalma hordásra.” — Nem világos előttem, miért adták a szerszámnak a *koppanté* nevet. Talán azért, mivel a széna összekapására szolgált.

Kúthy Lajosnál *koppantyú* az, ami másutt *kopétó*, *kopéttyó*, *kopéttyú*, *kopótó*, *kopéttyé*: 'a hal szilványfedője, Kiemen-deckel' (HERMAN, MHal. II, 804). A baranyamegyei Kopácsra

való öreg halász bemondása szerint pedig: „a *koppintó* alatt van a *szilvány*“ (i. h. 805).

A kopácsi *koppintó*-t és a Kúthy-féle *koppantyú*-t, illetőleg — jórészt rájuk alapozva — a *kopoltó* ~ *kopoltyú*-t is egy 'kopogtat' jelentésű régi **kopolt* igéből való igenévnék fejti meg MÉSZÖLY, azzal a megokolással, hogy „ez az a hely a kifogott heverő hal testén, a melyen meg lehet *koppintani*, *koppantani*“, *kopoltani*“ (MNy. VII, 145—8). — Tudomásom szerint MÉSZÖLY feladta ezt a magyarázatot. — NAGY LAJOS GYULA szíves közlése szerint: „Sztankó nevű somogyegresi lakos mondta: *Ugy kopéntón ütöm, hogy mögha*.“ A. m. 'tarkón, kupán'. Ez a „belsősomogyi“, Kaposvár környéki adat arra vall, hogy a hangot jelentő *koppant* ~ *koppint* igenevét nyilván tréfás értelemben használták *fej, agy, koponya, kupa* (!) helyett. Olyanféle játékos szómásítás lehet ez, amilyennel a *per kopj*-ot helyettesítő *per kopoltyú*-ban találkozunk.

KASSAI a következőket olvashatjuk: „*Kapatyú*, Hálnak kapatyúja PP. Sub voce Branchiae pag. 78. Lélekzet kapástól.“ Jegyzetben: „*Hal' szigonya* Baranyában, és *Szilvány, Szivány; levegő eget szivány* része a' hálnak.“ (III, 105.) „*Kopoltyú* PP. in parte Hung. Lat. Vide rectius *Kapatyú* in PP. parte Lat. Hung. ex radice *Kap*. Evvel a hal kapja a' levegőt, és beszívja magába. Ez Szivatytyúja a' hálnak. Ennek Baranyai neve *Szigony*, azaz, *Szivony G.* feltserélve V-vel. Láss *Szív* ígéről, a' honnét *Szívás* szó származik, levegő szívás. A' Duna mellékenn *Szilványnak* is nevezik; de helyesebb neve a' szivástól *Szivány* m. r. [megrövidítve] *Szivárvány*-helyett: Branchiae piscis. (Vid. Földi pag. 235.) Németül: Fisch-Ohr, Fisch-Kiefer, Fisch-Kieme (Scheller).“ (III, 193.) „*Kopétyó* (Somogy Várm. szó): Vid. rectius sub radice *Kap* *Kapatyú*. Branchiae piscis. *Kop*, dicitur loco: *Kap*, uti *Kopó*, loco nyúl után *Kapkodó*.“ (III, 191.) „*Kopó-eb*: Vertagus loco: Nyúl után *kapkodó*, és azt hajtó eb. *O* permutatur cum *a* (uti *Kopóta*, loco *Kapatyú* in PP. parte Lat. Hung. Branchiae piscis).“ (III, 193.) — Itt megjegyzem: PP. I. 1708.: „Branchiae: Hálnak *kopotyúja*.“ PPB. I. 1767. pedig: „Branchiae: Hálnak *kapotyúja*.“ Tehát KASSAI némileg tévesen idéz, azonban a PPB.-féle *kapotyú* első szótagbeli *a*-ja is valószínűleg sajtóhiba.

BÁRCZI, SzófSz. szerint a *kopoltyú* „kétségtelenül fn.-i [o: mn.-i] igenév, s összefüggésben van a *koplal* tövével, er. jel.-e 'tátogó', e tö azonban vitatott er.: megint úgy, mint a *kopó* esetében vagy hangutánzó eredetű, vagy az idézett finnugorságbeli igékhez kapcsolódik.

Nekem a KASSAIÉHOZ és BÁRCZIÉHOZ hasonló a véleményem. Tárgyi alapon teljesen valószínűtlennek tartom, hogy a *kopoltyú*-nak valami köze volna a hangot jelentő *koppint* ~ *koppant* igékhez és ezeknek MÉSZÖLY összegyűjtötte családjához. Alig

lehet kétséges, hogy a halnak ez a lélekző szerve a működéséről kapta a nevét: arról, hogy a „szilványfedő“ vagy „szilványfedelék“: operculum rá-rázárul a szivacsos, rojtos képletre, s így — a régiek hite szerint — a szerv mintegy bekapja, elnyeli a vizet, illetőleg a benne levő levegőt.¹ Tehát a *kopoltó* ~ *kopolttyú*-nak számos változatában (id. MÉSZÖLY) 'bekapó, elnyelő' a jelentése. Az igenév alapszava egy 'bekap' értelmű mozzanatos és nem gyakorító *kopolt* ige, pontos megfelelője, sőt valószínűleg azonos a votják *kopilt* 'bekap' igének (vö. NyH.⁷ 72, 70). A rokonértelmű és hasonló alakulás — már idézett — *koppant* ~ *koppint* igének az igenévi származéka a Kúthy-féle *koppanttyú* vagy a kopácsi: Dráva-torkolatvidéki *koppintó*. Tehát a hal lélekző szervének ez a neve meg a kétféle alkalmazású *koppantó* ~ *koppanté* szerszámnév alapján azonos nyelvelem. — Hogy a *kopolttyú* vagy *koppanttyú* ~ *koppintó* név valóban ilyen tárgyi indítékból keletkezett, a mellett szól a lélekző szerv belső szivacsos részének: az „apparatus branchialis“-nak a neveként a Duna mentén használatos *szilvány* (MHal. II, 830): ez ugyanis — amint KASSAI is megfejtette — a *szi* (*szív*) ige -l képzős gyakorítójának -vány képzős származéka. Molnár Albert „Sculptetus“-ában ezt mondja: „Az elájult fulladozó igen *kapja*, *szivallja* az eget, az széllőt“ (NySz. *kap* l. al.). A *kap* meg a *szi*: *szivall* együtt tanúskodnak a mellett, hogy a *kopolttyú* valóban egy 'kap' értelmű alapszóból származik. — Még valamit! A szerv működése hasonlít a szeméhez: a „fedelék“ úgy zárul rá a „szilvány“-ra, mint ahogy a szemhéjtől bekapódik, elnyelődik a szemgolyó: *béköppan*, *elköppan*, *leköppan* a szem.

Hogy a 'kap' értelmű *kop* elem, amit a tárgyalta szócsoporthoz alapszavául jelöltem meg, milyen viszonyban van a *kap* igével, azt — amint már említettem — más alkalommal igyekszem felderíteni.

PAIS DEZSŐ.

Eb ura fakó!

Ennek a szólásnak a magyarázatával ketten is foglalkoztak: régebben SZILY KÁLMÁN (Nyr. XXI, 433, XXIII, 29), újabban HORGER ANTAL (NNy. I, 105).² Én azonban úgy látom, hogy eredetének rejtvényét ez a két érdemes tudósnk sem fejtette meg teljesen. Ezért tartom szükségesnek — az említett

¹ A valóságban másképp van: „a hal a szájába veszi a vizet, a kosárszerűen feszülő szilványívek között keresztülhajtja s a szilványfedelék alatti résen kibocsátja“ (MHal. II, 624). Így már Com: Jan. 33 (id. NySz.).

² L. még: ZOLNAY VILMOS, *Fakó és kutya*: Nyr. LVII 91—2; BÚZÁS DEZSŐ: MNy. XXIII, 595; RÁCZ ENDRE: MNy. XLII, 53; HASAN EREN: MNy. XLII, 56.

cikkek felhasználható adatait értékesítve — elmondani róla véleményemet.

Nyíró József szép regényében, az Uz Bencében (229) olvasom, hogy mikor ravasz Bencénk a vén uzsorás Csicses Mózsi ijesztésére farkassá készül átváltozni, elmondja a „vadnak száját megkötő imádságot“. Ez az író szerint egy régi javaskönyvből való és így hangzik: „Hol vagy Szent Farkas püspök? Zárd el szent Jordán vizinél az oroz tolvajt. Fene *fakó* fogát kulesold be szent Ábrahám püspök!“ Hogy ez az imádság csakugyan javaskönyvből való-e, vagy máshonnan, az most mellékes; de fontos az, hogy a benne olvasható *fakó* nyilvánvalóan farkast jelent.

Van egy *csikasz* 'sovány, horpadt hasú' jelentésű melléknevünk (első adat 1808-ból EtSz.), és mert az örökké éhes farkasnak (vö.: *farkasétvágy*; *farkasbélű*, *farkasgyomrú* 'igen nagy ehető, mint az éhes farkas' CzF.) jellemzően apadt a horpasza, nevezik őkelmét *csikasz*-nak is. Arany műveiben néhol *csikasz vad* (Szibinyáni Jank), *csikasz fereg* (TSz. IV. 193.) a farkas neve, de pl. Komáromi Jánosnál a *csikasz* szó egymagában is 'farkas'-t jelent: „...hat vagy nyolc *csikasz* kezdett üvölni egész közlőldem közelről“ (Szülőföldem szép határa 23). Tudomásom szerint néhol a sovány kutyának is *csikasz* a neve.

Van egy *ordas* melléknevünk, mely azt jelenti: 'hamúszínű, szürke, szürkésbarna' (MTsz.), 'fekete tarkás; cineraceus, coloris lupini; wolfgrau, schwarzgrau, gestreift' (NySz., OklSz.). Mivel a farkas bundájának alapszíne vagy hamvasszürke vagy *ordas*-szürke, vagyis feketével vegyes *fakó* szürkéssárga (akárcsak az *ordas újbor* Arany: Az egri leány), tehát ez a farkas jellegzetes színe (Révai Lex.; Magyar Brehm; Lovassy, Mg. gerinces állatai), azért mondják róla: *ordas farkas* vagy csak *ordas*: „Látnál *csikasz ordast* megülni haraggal | Szembe a kör szélén, csiholó fogakkal“ Arany: BH. VIII. é. „Az *ordasok* azonban régebben koplalhattak már, mert föl sem vették a láncsörgést“ Komáromy i. h. „Miért is nem lett hát mezei farkassá, nádi *ordassá*“ Móricz: Rózsa Sándor a lovát ugratja 115. A Magyar Brehmben is azt olvassuk, hogy: „Horvátországból és különösen Szerémségből csapatostul jött az *ordas*“ (V, 99). De *ordas* a neve az Alföldön némelyütt a farkasszerű nagytestű kutyának is: „Te Pista, hívd magaddal az *ordast*“ (MTsz.). Az ilyen eb nemcsak színre, hanem alakra is nagyon hasonlít a farkashoz.

Egy mesénkben *fogasi*, másutt *fogacsi* a farkas neve, bizonyosan azért, mert éhében, dühében fogát vigyorítja. Ez az ú. n. *farkasnevetés*, vö.: „A nevetésünk *farkas-nevetés*: tépőfogak vigyorganak mögötte“ Mécs: Vigasztaló 57. Erre is, meg a *farkasmosolygás*-ra is csak egy példája van a NySz.-nak, noha — kivált az előbbivel — elég gyakran találkozunk a régi

nyelvben. — Nem fontos, de azért megemlítem, hogy van *Fogas* kutyanév is.

Mindezt csak annak a bizonyságául mondtam el, hogy a *Canis lupus* L. az imént tárgyalt neveit színbeli vagy alaki tulajdonságairól kapta, mint ahogy egyik alaki sajátága, t. i. aránylag hosszú, lelógó és bozontos farka miatt lett a neve *farkas*.

„Más állatnak is vagyon farka, még is csak egyet hívunk Farkasnak“, olvassuk a Debreceni Grammatikában (1795. 278). Ez utóbbi elnevezés keletkezésének (éppen úgy, mint a szláv eredetű *medve* szavunkénak az átadó nyelvben) valószínűleg a tabu intézménye volt az oka. „A farkas a medvével együtt közös félőtisztelet tárgya . . . minden fél-arktikus népnél“ (SOLYMOSSY SÁNDOR, A névmágia: MNy. XXIII, 91), ezért van az, ahogy ZLINSZKY ALADÁR mondja (A névvarázs: MNy. XXIII, 107), hogy a vogul a farkast (és persze a medvét is) csak leplezett kifejezésekkel meri illetni, neve *sali pürne uj* 'rént harapó állat' (MUNKÁCSI BERNÁT szerint *sáli purné uj*: Hunfalvy Alb. 131), *pong uj* 'fogas állat' (vö. a fentebb említett *fogasi* > *fogacsi*-val). HALÁSZ IGNÁC írja (Nyr. XXIV, 243), hogy a finnugor nyelvek területén a magyaron kívül van még egy olyan nyelv, mely a 'lupus'-t ugyancsak félelemszülte okból *farkas*-nak nevezi. Ez a lapp nyelv. A lappban ugyanis *seipek* a 'lupus' legálta ánosabb neve. Alapszava a lp. *S. seipe* 'cauda, fark'; a *seipek* éppen olyan képzés, mint a magyar *farkas*, és a lappban éppúgy jelent 'lupus'-t, mint 'caudatus'-t, 'cauda instructus'-t, ahogy a mi *farkas*-unknak is megvan ez a kétféle jelentése. A magyarban is a félőtisztelet miatt nevezték el a 'lupus'-t *farkas állat*-nak, és ebből a jelzős kapcsolatból vált ki tapadás útján a *farkas* név. Hogy ez nem a *Canis vulpes* L.-nek, vagyis a közönséges rókának a neve lett, holott ennek „felette nagy és lombos farka vagyon“ (Miskolczi Gáspár: Egy jeles vad-kert. 1702. 156), mely még szembetűnőbb, mint a farkasé, annak bizonyára az az oka, hogy az európai gerincek közül csak a medve és a farkas támadja meg és falja fel az embert, a róka nem. Ezért az utóbbi nem volt félőtisztelet tárgya, tabu-névre nem volt szükség, bátran nevezhették a saját eredeti nevén is. Körülírásos elnevezései, amilyen pl. a *csalavér koma*, *vörös koma*, *vörös ördög*, az úri vadászok nyelvén *vörös frakkos* szintén nem tabu jellegűek. Nem az a farkas *toportyán féreg* neve sem.

Van úgy, hogy a tabu szülte név, mely abból a korból való, mikor még valamely állat a pogány vallásos tisztelet tárgya volt (HALÁSZ i. h.), az illető állat színére céloz „A német *Bär*, angol *bear* a. m. 'barna'; a szent állatot a germánok sem merték igazi nevén nevezni, s ez idővel feledésbe ment“ (ZLINSZKY i. h.). Nem tartom lehetetlennek, hogy a *farkas*-nak *ordas* neve szintén ilyen eredetű, valamint *fakó* neve is. Amint színe

miatt nevezték *ordas*-nak, nevezhették ugyanezen okból *jakó*-nak is. Igaz, hogy a *farkas* köznévből lett *Farkas* személynévnek — mely CzF. szerint: „A *farkas* nagy ereje vagy bátorságánál fogva vétetett fel emberi nevezetűl, mint *arszlán* (leo) is“ — van ilyen becéző (?) alakja: *Fakó* 1308. (WERTNER: Nyr. XLIV, 346). De ez szerintem nem keletkezhetett a *Farkas*-ból a *-kó* kicsinyítő képzővel, mert ahogy (l. HORGER példáit NNY. I, 108) a *Ferenc*-ből *Ferkó*, a *Bartolomëus*-ból *Barkó*, a *Bértalan*-ból *Bërkó*, a *Dorottyá*-ból *Dorkó*, a *Gyorggyus*-ból *Gyorkó* > *Gyurkó*, a *Hërmán*-ból *Hërkó* > *Hirkó*, a *Márkus*-ból *Markó* (és nem *Makó*) lett, a *Farkas*-ból is *Farkó*-nak kellett volna származnia és nem *Fakó*-nak. A *-csi* képzővel sem *Facsi* lett a *Farkas*-ból, hanem *Farcsi* (VARGA K., Becéző keresztnéveink 44), *-kó* képzős származéka *Farkaskó* 1684. (KárOkl. IV, 540). A *Fakó* eredetileg nem lehet más, mint 'lupus'-nak egyik, színe szerint való elnevezése, és amint *farkas*-ból már 1146-ban személynév lett (EtSz.), úgy lett személynév a vele egyjelentésű *jakó*-ból is: *farkas* > *Farkas*, *jakó* > *Fakó*. Az *ordas* szó is mint személynév jelenik meg először nyelvtörténetünkben (l. BÁRCZI, SzófSz.).

Van egy régi közmondásunk, mely azt mondja, hogy: „*Ebnek vonszak asztalra a fejét, ő pad alá vonszá*“. MOLNÁR ALBERT-ből idézi ERDÉLYI (MKözm. 100) és így magyarázza: „Kevésbé nyomatékosan: hiába húzod eb fejét az asztalra. Azaz hiába méltatsz méltatlant, ő mindig aljas marad.“ Cserei Mihály Hist. 290: „*Ebnek vonják asztalra fejét, eb pad alá vonja*“. Dugonics Példabeszédeiben (I, 51): *A' kutya (ha az asztalra húzod is a fejét) asztal alá búvik*“. Egy népnyelvi följegyzés szerint: „*Ebnek húzzák padra fejét, eb húzza pad alá*“ (Nyr. XLII, 95). A régi nyelvben ilyen változatai fordulnak elő: „Komondorra találunk és eképpen egyic kegyetlen a másikkra találkozik, es úgy mardossác egymást. Es úgy tellyesedik be a közmondás: *Vonszon jackó: de ismeg vonszác jackót*“ Heltai Meséből (id. SZILY). „*Fakotis vonnyák, de fakó-is vonnya*: Dedi malum et accipi“ DECSI: Adag. 97 (NySz.). „*Fakó-is vonná, s jakót-is vonnák*“ Czegl: Japh. 113 (NySz.). „... bizony uram ha *jakót vonszak, fakó is vonja őket*“ 1632. (TörtTár. 1899: 588). Ebből csonkult az *asztal alá vonja fejét* 'vonakodik, szabadkozik' jelentésű szólasmód: „Jó is lett volna helyében Majos Ferencz, az kit ide is hivattam oly véggel, hogy egyenesen küldhessem kegyelmedhez, de úgy látom *asztal alá vonja fejét*, betegségével menti magát“ 1706. (KárOkl. V, 439). Nyilvánvaló mindebből, meg Pesti Gábor Fabuláinak következő példájából, melyben a kutya mondja önmagának: „Nem wala módya *fako* az te keuanságodnak“ (NySz.), valamint MA.²-nak ezen adatából: *jakó* 'stolida bestia, canis, närrisches vieh, hund' (ismétli PP., PPB.), hogy a régi nyelvben a *jakó*, amint azt már SZILY (i. h.) bebizonyította, 'eb'-et,

'kutyá'-t is jelentett. Mármint az a kérdés: milyen eredetű ez a *fakó* szó?

Azt hiszem, azonos a farkasnak *fakó* nevével. Láttuk fentebb, hogy az apadt horpaszú farkast meg a beesett hasú sovány ebet egyaránt *csikasz*-nak nevezik. Az ordasszőrű farkasnak meg az ugyanolyan színű kutyának egyaránt *ordas* a neve. A fakó szürkéssárga, néha világosabb, néha sötétebb bundájú farkas meg a hasonló szőrszínű kutya tehát egyaránt lehet *fakó*. A farkaskutyának nevezett német juhászkutya a megtévesztésig olyan, mint a farkas. De erről szólásunkat illetőleg nem lehet szó, mert ez a kutyafajta csak újabban terjedt el nálunk. A mi régente is ismert kutyáink közül leginkább a kuvasz hasonlít a farkashoz. FÖLDI JÁNOS Természeti Históriaja (1803. 98) szerint: „*Kuvasz* der Wolfshund... Nevezete onnan vagyon, mivel fülei, és hosszú nem fűrtös szőre a farkashoz hasonlítanak“. Igaz, hogy a kuvasz: „Jellemző színe fehér és sárgásba hajló szennyesfehér, de akad elmosódott sötét hullámvonalakkal tarkázott, sőt sötétszürke is; az utóbbi színek azonban idegen vérre mutatnak“ (LOVASSY 174). De ugyancsak LOVASSY (168) szerint: „A farkas... alapszíne vagy hamvaszürke, vagy sárgásszürke, mindenkor feketével keverve s oldalain gyakran ferdén haladó elmosódott, sötét hullámvonalakkal“. FÖLDI is azt mondja a kuvaszról, hogy: „Nálunk leginkább tsupa fejérek, de vagnak szürkék, ordasók, fakók és feketék is.“ A Magyar Brehmben olvassuk (V, 136): „A rómaiak a juhászkutyánál a fehér színűt előnyben részesítették, mert a sötétebb színű a farkassal könnyen összetéveszthető.“

Rége keveset törődtek a kutyák faji tisztaságával, ezért gyakran megtörténhetett az idegen vér betörése. Kivált az olyan kutya hasonlíthatott fölöttébb a farkashoz, mely a kuvasznak a farkassal való párosodásából lett a világra. Mert hiába mondja Dugonics egyik példabeszéde, hogy: „*Kutya a farkassal össze nem szövetkezik*“ (Péld. I, 69), másként tudja ezt az állattan tudománya és másként tudja Miskolczi Gáspár „Egy jeles vad-kert“-je is: tanítván az előbbi, hogy a farkas igenis párosodik a kutyával és szaporodásra alkalmas korcsokat hoz létre; írván az utóbbi nemcsak azt, hogy: „Néha pedig az ebbel-is a Farkas olly nagy frigyét vét, hogy éjjel-is együtt ménnek-bé az akolba“ (186), hanem azt is, hogy: „Ő az ebbel-is mind egyre bagzik“ (uo.).

Az így származott utód még inkább hasonlít a farkashoz, melynek a kutyához való hasonlóságát az állattani irodalom is hangsúlyozza: „A farkas (*Canis lupus* L.) alakja körülbelül olyan, mint a nagy, hosszúlábú és szikár kutyáé“ (MBrehm V, 106). „A farkas nagy, csontos, kissé elsoványodott, hegyes fülű kuvaszhoz hasonlít“ (PallLex.),

de említi Miskolczi is (i. h. 182): „A' Farkas akár ki előtt-is igen esméretes állat, és külső formájára nézve az Ebhez igen hasonló.“ Káldi György: Vasarn. valo pred. 1631. 610 szerint akkora ez a hasonlóság hogy: „Noha példa-beszédül azt szokták mondani; hogy könnyen megismérik az ebet a' szőréről: mindazáltal, tagadhatatlan, hogy nagy hasonlatosság vagyon az Ebek-, és a' Farkasok között; és gyakorta az ember, az ebet Farkasnak, és a' Farkast ebnek alítja; fő-képpen, ha valamennyire távul vagyon tőle“, vagy ha szürkületkor látja (vö. francia *entre chien et loup* 'alkonyatkor'). Vessük össze ezzel még azt is, hogy Szirmay Antal: Hungaria in parabolis 18 szerint egy külföldre tévedt magyar komédiás kecskeméti komondorokat szerepeltetett farkasok helyett.

Azt hiszem, fölösleges szaporítanom az adatokat. Ennyiből is egészen világos, hogy a *farkó* jelentett farkast is, kutyát is¹: a farkashoz csaknem mindenben hasonló és csaknem annyira vad nagytestű pásztorkutyát, mely akárhányszor elbánt a farkassal is, s így annál inkább ura lehetett a többi ebnek. A című irt szólásban bizonyára ilyen kutyáról van szó. Erről a *farkó*-ról méltán mondhatta MA.² és az ő nyomán PP., PPB., hogy 'stolida bestia, canis, rasender Hund'. Amikor még tudták, hogy a szólásbeli *farkó* a. m. 'kutya', keletkezett ez a változat: *Eb ura kurta!* [t. i. kurta kutya], vagy ahogy Rettegi György (Hazánk III, 121) írja a XVIII. közepe táján: „*Eb ura canis*, ebet eblével, csukát tormával“. Később pedig, mikor a *farkó* állatra vonatkoztatva már csak farkó lovat jelentett, már így is mondták: „Ej *eb ura farkó ló*, akár soha se lássam kendet“ 1767. Pálly a István „Pazarlay és Szűkmarkosy“ című iskolai drámájában (IrtörtKözl. XVII, 175).

Befejezésül még csak annyit, hogy az *eb ura farkó*-t MAR-GALITS MA.-ból idézi. Hogy megvan-e már DECSI Adag.-ban is, azt most nem tudom megállapítani. De tudom a következő előfordulásait: „Nádasdy éles szeme végignézvén Zrinyi Péter hirtelenkedő vitézein, keserűen szól: »*Eb ura farkó!* . . . Fejetlen lábak ezek.«“ (Száz. 1904: 56.) „S hát, megharagszol? — *Eb ura a farkó!* . . . te túl, s én innen. Osztán mit fél király udvarbírójátúl?“ Actio Curiosa 1678. (Thaly kiad. 177). „ . . . de minthogy sem jobbágyának, sem szolgájának magamat nem tudom, *eb ura farkó*, ő kegyelme parancsolatára ezt én bizony nem adom“ Cserei: Hist. 117 (Ujabb Nemz. Kvt.).

¹ RÁCZ ENDRE: MNy. XLII, 53 szerint: „ . . . a *fukó* > *fokó* > *farkó* szó a régiségben a farkashoz hasonló jelentésben szerepelt, illetőleg a farkas és a kutya közös neve volt . . . Így az EtSz.-tól eltérően azonosnak tartjuk ezt a régi nevet mai *farkó* közszavunkkal, amely jelentését a farkas-félék rőt-szürke színéről kaphatta“.

Régi, népszerű szólás volt ez már akkor is, midőn az ónodi országgyűlésen 1707. június 13-án Bercesényi azt vágta vele oda a császárnak: „Ebnek parancsolsz, mert magad is eb vagy!”¹

CSEFKÓ GYULA.

Nebet, mint a fakutya.

Szerte az országban mindenütt ismerik ezt a szólást. Arra az emberre mondjuk, aki zagyván, bután nevet. Ennyit mindenki tud róla. Ha azonban a benne szereplő *fakutya* után érdeklődünk, a legkülönbözőbb feleleteket kapjuk. Még a leg-tetszetősebb az a felelet, hogy a *fakutya* a. m. 'szántalpra szerelt szék', és akkor nevet vagy röhög, amikor a tó vagy patak egyenetlenül, göröngyösen megfagyott jegén ugató hangot hallat. A szántalpra szerelt szék *fakutya* nevének részben csakugyan ez lehet a magyarázata. Az említett szólásban szereplő *fakutya* azonban mást jelent.

Három éve CZANYUGA JÓZSEFnek „A közmondás nyelvtani alkalmazásban a latin nyelv oktatásában” című könyvében (1864.) vettem észre, hogy a terentiusi „risu emoritur” (szószerint: majd meghal a nevetéstől) fordítása így hangzik: „Nebet, mint a fakutya az oltáron”. Most, hogy utánanézttem ennek a szólásnak, több forrásban is rábukkantam. Nyomtatásban legelőször DUGONICS „Magyar Példa Beszédek és Jeles Mondások” című gyűjteményében fordul elő 1820-ban: „Mindég nevet, mint fa kutya az oltáron” (i. m. I, 58). A további adatok: KASSAI, Szókönyv III, 441: „Nebet, mint az álgyra menő, vagy mint a' fa-kutyó[!]”. | BALLAGI, PéldKözm. 1850. 5460. c.: „Nebet, mint a fakutya.” | Uo. 5462.: „Mindég nevet, mint fakutya az oltáron”. SIRISAKA, Közm. 1890.: „Nebet, — vigyorog — mint a fakutya. (Szünet nélkül nevet, mint bolond.)” CSÜRY, Szhsz.: „Röhög, mint a fakutya (=bután röhög).” RÉTHEI PRIKKEL MARIÁNNak a *fakutyá*-ról írt cikke (MNY. XI, 22) nyomán: „Vigyorog, mint a fakutya” | „Nebet mint a fa kutya” ERDÉLYI, Közm. 127 | „Röhög, mint a fakutya” Komárom m. Csém | „Úgy néz, mint a fakutya” NAGY-SZIGETHI (Nyr. XXIII, 30).

A szólás magyarázatával többen próbálkoztak. SZILY KÁLMÁN (Adalékok 404) a benne szereplő *fakutya* szóból próbálta magyarázni az *eb ura fakó* szólás *fakó*-ját — PROHÁSZKA JÁNOS (Nyr. XLIII, 176) a szólásnak „vigyorog, mint a fakutya” változatából indul ki. Úgy gondolja, hogy a fakutya eleven kutyát jelent, mégpedig a *vigyorog* ige régi jelentése alapján 'hamis, álnok kutya'-t. A szólásnak az *oltáron* szóval

¹ TÓTH F. ALBIN: Nyr. XXIV, 173 szintén azt tartja az *eb ura fakó*-ról, hogy közmondás volt már az ónodi országgyűlés idején is.

bővült változatát is megemlíti, de nem tud vele mit kezdeni. — RÉTHEI PRIKKEL ugyanabból a változathoz indul ki, mint PROHÁSZKA. Szintén a *vigyorog* jelentése alapján keresi a megfejtést. Ezt pedig SzD: Kisdsz.-ből idézi: „*Vigyorogni*: fogát fitítva nevetni, száját félen vonszani.“ Utal arra, hogy a népnyelvben *fakutya*-nak hívják helyenként a csizmahúzó, bognár-cégért, házsarokvédőt és az útszéli ferde cölöpöt is. Szerinte a fenti szólásbeli *fakutya* a. m. 'csizmahúzó'. Ez azért *vigyorog*, mert nyitott, szájszerű sarokfogója hasonlít a széthúzott szájával, alpárian nevető emberre. Az *oltáron* szóval bővült szólásmódról megvallja, hogy nem tudja, mi értelme van itt a *fakutya*-nak. A felől azonban egészen biztos, hogy „az oltáron levő *fakutya*-nak is okvetlenül valami, nyitott előrésszel szembeéltő eszközt, tartót (talán misekönyvtartót) vagy díszet kell jelentenie“ (i. h. 24).

RÉTHEI magyarázatát nem fogadhatjuk el. Sem a csizmahúzó, sem pedig az oltáron levő valamiféle tárgy nyitott része nem alkalmas arra, hogy szólásunk régi és mai jelentésében egyaránt meglevő 'buta, zagyva röhögés' kifejezője legyen. Azonkívül a nyomtatott forrásokban általában a *nevet* ige szerepel, nem a *vigyorog*, egyszersmind pedig a legrégebbi forma az *oltáron* szóval bővebb változat.

Szólásunk értelmét itt kell hát keresni. Mi lehet egy oltáron levő, fából faragott, nevető kutya? Szobor, bálvány. Persze nevetni igazán csak az ember tud. A kutya nem *nevet*; nem is *vigyorog*, ha a *vigyorog* igét mai értelemben vesszük. Hanem a fogát *vicsorítja*. Amint helyesen mondja egy régi szólás: „A' kutyaiban a' *fog vicsorítás* is nevetés.“ DUGONICS, Péld. II, 165. DUGONICS a jegyzetben hozzáfűzi: „Azokat az embereket értjük ezen, kik fogokat vicsorítják, és nevetnek, azonban neveltségüket nem lehet másnak mondani; hanem kutya harapásoknak.“ A tárgyalt szólást is nem bájos mosolygásra vagy örömből fakadó nevetésre, hanem buta röhögésre mondjuk, ami olyan, mint a kutya vigyorgása, vicsorítása.

Olvassuk el még egyszer a legrégebbi, a DUGONICS-féle változatot: *Mindég nevet, mint fa kutya az oltáron*. Hogy valóban fából faragott ebre kell gondolnunk, nem pedig előre, a *mindég* szó is jelzi. Ez a kutyabálvány *mindég* nevet, azaz vicsorít, mert vigyorgóra, vicsorítóra van faragva. Ha tehát manapság valakinek a buta röhögésére azt mondjuk: *Mit nevelsz, mint a fakutya?* — azért mondjuk, mert volt valamikor valamiféle oltáron álló vicsorító kutyabálványunk. Nézzük mármost, mennyire van meg egy ilyen kutyabálvány tárgyi lehetősége a magyarság körében.

Ma már biztosnak tarthatjuk, hogy a finnugor-magyar ősvallás jórészt halottkultuszról fejlődött. Voltak — és részben ma is vannak — bálványistenei meg totemjei. A tisztelet az ezek mögött álló és felsőbbrendűeknek képzelt szellemeknek szólt.

A velük való kultikus érintkezés a samanizmusban történik ma is.

MUNKÁCSI BERNÁT Vogul Népköltési Gyűjteménye (II/1, 0179) szerint: A Felső-Konda vidékén hét fakacsa bálvány is állott. Umutjä faluban szintén egy fakacsa a bálvány. Általában eleinte fából készült a bálvány, később csontból, ólomból, ezüstből is. Nemcsak emberalakú istenszobrok szellemeit tisztelik, hanem állatokét is. Ezek között a főhelyet a medve foglalja el. A vogulok, osztjákok a farkast is istenségnek tekintik. BELJAVSZKIJ szerint farkas formára öntött, apró ólom- és rézbálványok is találhatók az osztjákok között. A farkastisztelet nyoma az is, hogy éppúgy, mint a medvét, mindenféle körülírással nevezik meg. Az északi vogulok „rént harapó állat”, a déli vogulok „ragadozó vad” néven stb. emlegetik. Érdekes, hogy a farkas neve a magyarban is ilyen: t. i. 'farkas állat' (MUNKÁCSI i. m. 0318).

A kutya azonban nem részesül tiszteletben. Mert átok ül rajta, amint egy osztják eredetű közlés meséli. E szerint az ebnek a teremteskor az a szerep jut, hogy az Égatya az embervázakat, mielőtt lelket öntött volna beléjük, őrizetére bízza. Az eb azonban ezeket meg hagyja rontani, s ezért az Égatya átka száll rá. (I. m. 0322.) Ilyesféle mítoszokon alapulhat az a szokásokban és szólásokban is megnyilatkozó szemlélet, mely a kutyát alávaló, gonosz lénynek tekinti.

A szólásmóddal kapcsolatban egy további kérdés a *fakutya* összetétel mivoltára vonatkozik.

A *fa* előtagú összetételekben a *fa* elemnek kétféle szerepe, jelentése figyelhető meg. — A) Egyes összetételekben a *fa* a. m. 'hitvány, értéktelen'. Ilyenek: *fabatka*, *fapénz*, *faember*, *fajankó*, *faszent*, a régiségből *fapap*. Ide sorolható a *fűzfapoéta* is. Ezekben a kifejezésekben a *fa* úgy szerepel, mint melléknévi jelző: 'csak fa, tehát közönséges, értéktelen, hitvány'. RÉTHEI PRIKKEL úgy gondolja, hogy ezek a kifejezések korábbi *fűzfa* összetételből rövidültek. Aminthogy a XVII. században a *fajankó* Thalynál *fűzfa-jankó* és CzF. szerint *fűzfa* (átv. ért.) a. m. 'hitvány' (Nyr. XLIV, 101). A *fűzfa* valóban úgy szerepel a köztudatban még ma is, mint az értéktelenség kifejezője. De a fenti kifejezésekben a *fa* „értéktelen” jelentése származhatott a *fa* egészen közönséges, gyakori előfordulása miatt. — B) Más összetételekben a *fa* valóban fából készült tárgyat jelent, az összetétel második tagja azonban fogalomátvitel útján jut bennük szerephez. Leggyakrabban valamelyik háziállattal való hasonlóság alapján. Ilyen metaforás alakulat a *fakutya* is a különböző vidékek nyelvében. Többféle tárgy megnevezésére szolgál: 1. 'csizmahúzó'; 2. 'házsarokvédő ferde cölöp'; 3. 'cifrára festett és faragott bognárcégér'; 4. 'útszéli kihajló (figyelmeztető) cölöp'; 5. 'jégyszánkó' (MNy. XI, 23); 6. 'búgócsiga' (MTsz.); 7. 'négy lábú, keskeny-

hátú kis faszék' (SzhSz.). Ezek, mint mondtuk, a kutya alakjával vagy hangjával vagy mind a kettővel (nb. jég-szánkó) való hasonlatosságuk miatt kapták nevüket. Egyébként nyelvünk, mint a rokonnyelvek is, igen szereti az ilyen összevont hasonlatokat és fogalomátviteleket. Nemcsak a testrészek nevét vesszük át tárgyakra (*szék lába, kulacs szája, kancsó füle, fának törzse* stb.), hanem a körülöttünk élő háziállatok nevét is. A *jakutya* mellett van *jamacska* 1. 'fából készült egérfogó'; 2. 'bak' Székelyföld (MTsz.). Első jelentésében már a SchlSzój. 1677. is: „murilegus — *fa-machca*“. Továbbá: *fabak* 'faragó és fűrészelő állvány' (CzF.), ma egyszerűen *bak* is | *faló* 'deres' (Dug.) | *fakecske* 1. 'lópatkoló állvány'; 2. 'fabordó szék' (CzF.); 3. 1824: 'favágó bak' (Háromszéki okl. szój.). Hasonló metaforák még élettelen dolgokkal: *facsipa* 'mégza' | *fatégla* 'bükfka-zsindely' (MTsz.). Vagy ha vasból való dolgokra gondolunk: *vas-macska* 1. 'három stb. lábú vasállványka lábasnak' (MTsz.); 2. 'horgony' | *vas-kutya* 'síneken haladó tárnakocsi' Salgótarján | *vas-ecset* 'gereben' | *vas-kenyér* 'a kohó fenekén gyúlt nyersvas' | *vas-köröm* 'kalapácson bevágás szöghúzásra' (MTsz.).

Az A) és B) csoportban felsorolt összetételek átviteles tulajdonságjelzős összetételek. Vannak azonban olyanok, amelyekben a *fa* valóban fát jelent, és a második tag is eredeti értelemben szerepel. Magyarázatunk szerint ilyen a *Nebet, mint a jakutya* szólásban levő *jakutya*. Ez éppúgy fából faragott kutyaformát jelent, ahogy a *faásó, fagereblye, falapát, fakanál, fatál* stb. fából készült ásóra, gereblyére, lapátra stb. vonatkozik. De a *faszobor* is fából faragott szobor, meg az említett *jakutya* is.¹

Kérdés lehet még, hogy milyen volt a kutya szerepe az antik világban. Vajjon nem antik örökség-e a szólásainkban megnyilvánuló felfogás a kutyáról? HERMANN PETER Ovidius Fastijához írt kommentárjában a IV. könyv 936. sorához: „turpiaque obscenae (vidimus) exta canis“ — ezeket írja: „Bei Homer gilt der Hund als das Sinnbild der Schamlosigkeit und Frechheit, so dass sich die Helden κόυν, κούμια usw. schimpften; daher nennt O. hier die Hündin obscena, die exta turpia. Später wurde von Griechen und Römern die Treue des Hundes erkannt und gepriesen.“ (Teubner-féle kiadás.) Tehát a görögök és rómaiak meglátták a kutya szemtelenségét, de ismerték és dicsérték hűségét is. Az V. könyvben (137—9.) a város védőisteneivel (Lares) együtt a kutya köszobrá is tiszteletben részesül: „At canis ante pedes, saxo fabricatus eodem, stabat: quae standi cum lare causa

¹ A *fakopáncs* 'harkály', *fatetű* 'harkályféle madár' (MTsz.) stb. kifejezésekben ezeknek a madaraknak a fával való sajátos kapcsolatuk az ok a névadásra.

fuit? *servat uterque domum*, domino quoque *fidus uterque*.” Ezzel szemben feltűnő, hogy bár igen sok szólásunk és közmondásunk foglalkozik a kutyával, dicsérőleg tulajdonképpen egy se szól róla. A *hű, mint a kutya* és a *kutyahűség* pontos mása a németnek: *Treu wie der Hund* és *Hundetreue*. Amint a *Nevet, mint a fakutya* szólással kapcsolatban kifejtettük, ennek okát a kutya vagy eb ősmagyar mitológiai szerepében keressük. Ott pedig a kutyát az alvilági hatalom szolgájának, illetőleg megjelenési formájának ismertük meg. Persze nagyon sok közmondás a kutya marakodó, irigy, álnok természetének megfigyelésén alapszik. De a vicсорító fakutyában, a vele kapcsolatban említett ugor és magyar kifejezésekben, valamint a most felsorolandókban is mitológiai vonatkozást sejtetek: „*Kutya-foganású*: kutya-teremtette.” (Vö. *ebadta*.) | „*Kutyahájjal* kenték meg a kődökét: kicsiny korától fogva hamis.” | „*Kutya-hitű*: hiteszegett” Székelyföld. | „*Kutya-szilva*: fanem, amely semmit sem terem.” Szeged. | „*Kutyazsírrá kenyekszik*: rossz ember.” Kiskunhalas. | „*Az ördögös*: csintalan megfelelője Székelyföldön: *akutyás*: furfangos, gonosz.” (A MTsz. adatai.) Ilyenfajta ősi mitológiai értelmet látok abban a szokásban is, melynek leírását a MTsz. a *kutya-ütő* címszó alatt közli Hódmezővásárhelyről: „az a gyerek, akit a névnapon v. ünnepnapon köszönteni menő gyerekek magukkal visznek, hogy a kutyát üsse, amíg ők a köszöntő verset éneklék” . . . Ennek a szokásnak ősi értelme az lehetett, hogy az ártó szellemet: a kutya képében rejtőző ördögöt akarták a jókívánságok, áldások idején ártalmatlanná tenni, sőt megfélemlíteni, hogy ne akadályozhassa meg a jókívánságok megfogamzását. CASTRÉN szerint például az északi-osztjácoknál is dívik az a szamojéd esküforma, melynél egy bálványképet törnek össze, s egy kutyát vágnak le. A gyanúsítottat aztán oda vezetik és a fejére olvassák, hogy úgy vesszen el, mint ez a kutya, ha vétkes. (MUNKÁCSI i. m. 0322.) A vogulok a szemtelen emberre azt mondják: „ördög-pofa” vagy „ebpofa”. Ha valaki nagy szegényben esik, ezt osztjácuk így fejezik ki: „ebhez illő, kul’hoz (ördöghöz) illő nagy szegénybe jutottam” (i. m. 0283). „Az ördögfejedelem éneké”-ben az Égatya a kul’ok fejedelmét „emberevő, nagyszemű *ugató*”-nak nevezi (i. m. II, 289). Vajjon a mieink között is akadnak-e ilyenféle, legközelebbi nyelvrokonainkéihez hasonló szólások? Gondoljunk csak az *ebadta*, *kutyateremtette* kifejezésekre: ezek eredetileg boszorkányra vonatkoztak, miként az ördögadta és ördögteremtette rokon kifejezések is. Idevonhatjuk a boszorkánypörökben gyakran szereplő *küldött kutya*, *küldött ördög* kifejezéseket is. És vajjon nem az ördög és a kutya ősmagyar mitológiai kapcsolatára mutat-e rá ez a közmondás: „Fekete kutya, tarka eb, mind *egy ördög*.” (Dug., Péld. 49.) Vagy Thalynál az Adalékokban: „Írtóztató czégyeres vétkeket, ne szórd istenedre a sűrű köveket, *ördög eb-neveket*.”

(NySz.). Meg aztán a k u t y a gyakori emlegetése minden rossz-nál, kellemetlennél, pl. *kutyarossz*, *kutyanehez*, *egy kutya az etb*. Thalynál a Vitézi Énekekben: „*Kutya rossz embere, hogy mersz te beszélni?*“ (NySz.) „*Eb vagy kutya* mind egy tatár.“ (Dug. 50.) A latin „*male parta male dilabuntur*“ magyar megfelelője: „*Ebül* gyűltt szérdéknék, ebül kell el menni“ (Dug. 51.) „A halál kutyája ugat belőle. Sich die Seele aus dem Leibe husten.“ (BIRÓ—SCHLANDT, Szólások és Fordulatok M.-N. Gyűjt.-e. 1937. 204.) — Még sokáig folytathatnók az ebbel vagy k u t y ával kapcsolatos magyar közmondások felsorolását. Meglepő, hogy bennük az *eb* vagy a *kutya* úgyszólván kivétel nélkül rosszaló, peiorativ értelemben fordul elő. Pedig hűséges házőrző és a pásztorok, gulyások hűséges cselédje. Hogy mégis mindig csak rossz színben van feltüntetve, annak okát a mondotok után részben a finnugor-ősmagyar mitológiában kereshetjük. A jó istenségekkel szemben az ördög és az *eb* az alvilág, a gonoszság képviselője. Az *eb* szolgája, helyettese az ördögnek, maga az ördög is gyakran kutya képében jelenik meg. Erre lehet következtetni az idézett ugor és magyar kifejezésekből.

Ezek után vállalkozhatunk a *Mindég nevet, mint a fa kutya az oltáron* szólás tárgyi alapjának kissé közelebbi meghatározására. Az *oltár* szó latin eredetű és a kereszténységgel együtt honosodott meg. De jelentheti a pogány magyarok bálvány-őrző vagy áldozó helyét is, hiszen a kereszténység felvétele után a pogányság még századokig lappangott. A következő adatokban pl. biztosan pogány oltárokról van szó. 1398 1466: „Ad quendam vallem *Oltarwelge* vocatam“ | 1337: *Oltarusperkedfew* hn. (OkI Sz.). — SOLYMOSSY SÁNDOR idézi KAI DONNER leírását, aki ezt az Urál és Ob folyó közt élő szamojédeknek látta: „A bálványházban a háttérben... állt a szellem-bálvány: egy fából faragott, ember hasonlatosságú alak, mellette a felesége... azonkívül hattyúk, rénszarvasok, kígyók és egyéb állatok miniatűr alakjai...“ (A Magyarság Néprajza IV, 415). — A vicsorító kutyabálvány is ilyen bálványcsoportban szerepelhetett. Mindenesetre mint ellenséges, gonosz szellem valahol az oltár sarkán. Mintegy annak a kifejezésére, hogy a jó istenségekkel szemben tehetetlen minden erőlködése, fogvicsorítása.

HORPÁCSI ILLÉS.

Török jövevényszók a magyarban.

Üvecs.

GOMBOCZ ZOLTÁN „Bulgarisch-türkische Lehnwörter“ című nagyjelentőségű könyvének megjelenése óta ismeretes, hogy a magyar-török érintkezés a halászó-vadászó magyarság életmódját erősen átalakította. Szépen tükröződik a török hatás a

magyar állattenyésztés terén is, amint ezt a *kos*, *ürü*, *toklyó*, *kecske*, *olló* stb. szavak bizonyítják.

Úgy látom, ehhez a nyelvi és művelődéstörténeti szempontból fontos jövevényszócsoporthoz hozzátartozik a magyar *üvecs* szó is.

Az *üvecs* népnyelvi szó, amely a MTsz. adatai szerint Székelyföld, Csík megye Gyergyó vid. és Kilyénfalva meghatározással használatos: *üvecs* 'másodéves juh'. A MTsz. Székelyföldről közli az *üvecs-gyapjú* összetételt 'másodéves juhról nyírott gyapjú' jelentésben. Csík megyében Gyergyó vidékén ismeretes az *üvecs-juh* 'másodéves juh' kifejezés is. Ugyanezen a vidéken jegyezte fel az *üvecs* szót KRÍZA JÁNOS is 'egyéves diszke' értelemben (Nyr. XXXIV, 107). Vö. *diszke* 'nöstény bárány' (uo.). HERMAN, Pászt. 520 szerint: *üvecs* — Csík m. — a. m. 'egy éves diszkebárány, és a 'két éves juh' értelmezésben a 'két év' tévedés; ugyancsak HERMAN szerint: PUNGUR GYULA gyergyószentmiklósi adataibeli 'a juh egyéves koráig, ha nem lett fia' értelmezés nem szabatos, mivel egyéves korig nem is lehetett.

Ez idő szerint más adat nem áll rendelkezésünkre, de kétségtelen, hogy régen nagyobb területen használhatták az *üvecs* szót.

Véleményem szerint a magyar *üvecs* szó a török *öväč* ~ *öväč* szóból származik. A török szóra adataim a következők: oszmánli *üveç* olv. *öväč* 1. 'üç beş yaşlarında burulmuş, enenmiş koyun veya keçi: három és öt év közötti herélt kos vagy kecskebak' (Seyhan, Yozgat, Edirne, Kütahya, Haymana, Keskin, Ankara, Eskişehir, Bursa, Balıkesir, Zonguldak); 2. 'üç, dört aylık kuzu: három-négy hónapos bárány' (Sivas, Giresun) (Söz Derleme Dergisi III, 1440) | *öveç* olv. *öväč* 1. 'kösemen; 1, 2, 3, 4 yaşlarında erkek koyun; enenmiş erkek keçi ve koyun: vezérürü; egy-, két-, három-, négyéves kos; herélt kecskebak és kos' (Orhaneli, Bursa. Polatlı, Beypazarı, Ayaş, Ankara, Aydın, Altıntaş, Kütahya, Trabzon, Burdur, Zonguldak, Ordu, Manisa, Isparta, Erzurum, Giresun, Denizli, Çorum, Antalya, Afyon, Bilecik, Çankırı, Muğla, Seyhan, Niğde, Gaziantep, İstanbul) (i. h. III, 1121) | *öveys* 'üç yaşındaki dişi keçi: hároméves nöstény kecske' (Muğla) (i. h. III, 1122) | *ögeç* olv. *öväč* 1. 'bir yaşından dört yaşına kadar olan erkek koyun: kos, egyévestől négyévesig' (Erzurum, Kars, Çoruh, Elâzığ, Rize, Ağrı, Bitlis, Gümüşane, Kayseri, Konya, Seyhan, Eskişehir, Bursa, Sivas); 2. 'kösemen: vezérürü' (Elâzığ, Malatya); 3. 'enenmiş koyun: herélt kos' (Kastamonu, Erzincan, Ankara, Tokat, Çorum); 4. 'koç: kos' (Malatya); 5. 'dört yaşındaki erkek keçi: négyéves kecskebak' (İçel) (i. h. III, 1102) | *öğes* 'kuzunun biraz büyüğü: öregebb bárány' (Sivas) (i. h. III, 1102) | *ürgeç* 'bir yaşına girmemiş kuzu: egyévesnél fiatalabb bárány' (Kastamonu) (i. h. III, 1434) | *eveç* 'bir yaşında erkek koyun: egyéves kos' (Trabzon)

(i. h. II, 557) | *öneç* 'iki yaşında erkek koyun: kétéves kos' (Niğde) (i. h. III, 1111).

A HAMIT ZÜBEYR — İSHAK REFET szerkesztette „Anadilden derlemeler“ című (Ankara, 1932.)¹ oszmánli népnyelvi szógyűjteményben a következő adatokat találjuk: *ögeç* (Hafik, Erzurum, Karaağaç), *öyeç* (Konya), *öveç* (Ankara) 1. 'kocaman boynuzlu erkek koyun: nagyszarvú kos' (Ankara); 2. 'erkek koyun: kos' (Kırşehir); 3. 'koyunun üç yaşlı: hároméves juh' (Avşar); 4. 'üç yaşlı erkek keçi: hároméves kecskebak' (Hafik); 5. 'iki yaşında iğdiş keçi: kétéves herélt kecskebak' (Karaağaç) (i. h. 298) | *öveç* (Teke, İsparta, Kütahya) 'iki yaşında ufak davar: kétéves aprómarha' (i. h. 304).

A török *üveç* szó Anatóliában helynévként is használatos. A török helységnévtár (Türkiye' de Meskün Yerler Kılavuzu) szerint a Niğde-i tartományhoz tartozó Aksaray város közelében van egy *Öveçagli* 'Üvecs-akol' nevű major (II, 896). Jelentés és képzés tekintetében az *Öveçagli* név pontos mása a *Keçiagli* 'Kecske-akol' helynév (II, 759), a Çanakkale-i tartomány területén. A kérdéses helységnévtár ismer egy *Öveçler* nevű falut a Kastamonu-i tartományban (i. h. II, 896), amely képzés és jelentés szempontjából hasonlít a *Toklular* 'Toklyók' helynévhez az Antalya-i tartományban (II, 1069) vagy a *Çebişler* 'Kecskék' névhez a Kırşehir-i tartományban (I, 249). Végül hivatkozhatunk a helységnévtárban közölt (II, 896) *Öveçli* 'Üvecs-es' helynévre, amely jelentés és képzés tekintetében teljesen egyezik a török *Keçili* 'Kecskés' (i. h. II, 659) és a *Koyunlu* 'Juhos' (i. h. II, 730) névvel. Az Ankara-i tartomány Çankaya-i járásához tartozó Dikmen falu egy része *Yukarı Öveç yatağı* nevet visel (saját följegyzésem). Ebben a névben az *Öveç* szó jelentése előttem nem egészen világos.

Az *öveç* ~ *üveç* szó nem használatos a többi török nyelv-járásban, vagy eddig nem jegyezték föl. Nem fordul elő a nyelvemlékekben sem, de kétségtelen, hogy régi török szó.

A török *üveç* szó régisége mellett szól a magyar *üvecs* tájszó is, mert bizonyos, hogy a magyar *üvecs* — már csak földrajzi okokból sem — semmiesetre sem lehet oszmán-török eredetű.

Az idézett török alakok egy **ögäç* előzményre mennek vissza. A török **ögäç* > magyar *üvecs* magyarázat hangtani tekintetben világos. A magyar -v- ~ török -g- megfelelés ritka, de nem példátlan. Vö. török *qaryui* ~ magyar *karvaly* (NEMETH GYULA: MNy. XXXIX, 103);² török *kägäi* ~ magyar *kévő, küvő, kével* (> *küllő*) (HASAN EREN: MNy. XL, 229). — A török szó kezdő magánhangzója nem egészen világos, de a rendelkez-

¹ Ismertette NEMETH GYULA: NyK. XLIX, 397—8.

² NEMETH i. h. szerint török *oyri* > **or; i* > ósmagyar **urvu* > magyar *orv*. Másképp PAIS: MNy. XL, 65—6. — A SZERK.

zésre álló adatok alapján valószínűnek látszik, hogy a szó eredetileg **ögäč*-nek hangzott. Az **ögäč* szó hangtani fejlődése a törökben a következő lehetett: **ögäč* > *öğäč* > *öväč* > *üväč*. Azt hisszük, az *ö* > *ü* változás a -v- hang hatása alatt ment végbe. A magyar *üvecs* szókezdő magánhangzóját is a v hang hatásával magyarázhatjuk. A második szótagbeli -ä- hang változatlanul megmaradt a magyarban. Nem változott meg a szóvégi -č hang sem.

Jelentéstani tekintetben nincsen magyarázni való.

Gyomor.

LIGETI LAJOS (MNY. XXXIII, 221—7, 280) a magyar *gyomor* szót egy özbeg és egy kirgiz adat alapján a törökből származtatta. Ezzel a magyarázattal kapcsolatban LIGETI (MNY. XXXVII, 344—5) hivatkozott a „Tuhfat az-zakija” című XIV. századi kipcak-arab szótár *yumur* adatára is. Ezzel az új előfordulással összefüggésben megállapította, hogy az eddig ismert adatok mind kipcak nyelvekből származnak, sőt a kipcak csoporton belül is jóformán csak a kirgizre és a kirgizzel közelebbi kapcsolatban álló nyelvekre vagyunk utalva.

A „Tuhfat az-zakija” török kiadásában (Ettühfet-üz-zekiyye fil-lûgat-it-türkiyye. Istanbul, 1945.) BESIM ATALAY a kipcak *yumur* szót 'hazírlanmış maya (elkészített élesztő)'-nak értelmezte, de HALASI KUN TIBOR, aki évek óta dolgozik a Tuhfat kiadásán, BESIM ATALAY fordításáról szóló bírálatában (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi V, 22—3) helytelennek tartja ezt az értelmezést. HALASI KUN szerint a szó jelentése 'ventricule d'agneau; jabot; estomac', sőt ezenkívül még 'caillette; présure' értelemben is használhatták a *yumur* szót.

Úgy látszik, a török *yumur* szó nemcsak kipcak-típusú nyelvekben használatos, hanem ismeretes úz nyelvjárásokban is. Mert legújabban a szó előkerült oszmán-török nyelvterületen is: *yumur* 'mideleri dört parça olan hayvanların kirkbayır denilen üçüncü midesi (az állatok kirkbayır-nak¹ nevezett harmadik gyomra)' (Söz Derleme Dergisi III, 1551). A török nyelvjárási szótárnak ez az érdekes adata Burdur környékéről származik.

HASAN EREN.

A kazárok zsidósága.

A kazár történet egyik leghomályosabb fejezete a kazárok vallásának kérdése. Általánosan elfogadott vélemény szerint (TELEGDI ZSIGMOND, A kazárok és a zsidóság: IMIT. évk. LXII, 247—87), amely első sorban arab forrásokra támaszkodik,

¹ Vö. oszm. *kirkbayır* 'Blättermagen (der Wiederkäufer)' (HEUSER—Şevket²).

a kazárság egy része, mégpedig az uralkodó osztály. a VIII. század után zsidó vallású volt.

A kazárok zsidóságára vonatkozólag van zsidó eredetű és héber nyelvű forrásirodalmunk is, mégpedig három igen értékes levél, amelyeknek tartalmát és történetét az alábbiakban röviden ismertetjük.

Hasdā'y 'Ibn Šaprut kordovai államférfi, III. 'Abd-ar-rahmān kalifa minisztere és udvari orvosa, levelet intézett, a benne foglalt történeti adatok szerint 955 körül, Yosef kazár uralkodóhoz. A levélben egy bevezető óda után, leírja lakóhelyét, Andaluziát, valamint kiszámítja az Andalusia és Kazárföld közötti távolságot. Felsorolja uralkodója diplomáciai kapcsolatait Délkelet-Európával. Ezek révén szerzett tudomást a kazár államról és a kazárok zsidóságáról. Beszámol meddő kísérleteiről, amelyek a kazárokkal való érintkezés lehetővé tételére irányultak. Kifejezi örömét a felett, hogy van egy zsidó állam és részletes tájékoztatót kér róla. Közöl egy hagyományt a kazárok barlangi istentiszteleteiről, majd leírja, hogy milyen útvonalon juttatja el levelét Yosef kazár királyhoz. Végül érdeklődik a kazárföldi messianisztikus számítások, a *hešbōn laqēš hapalā'ōt* iránt.

Erre, a tudomány mai álláspontja szerint valódi levélre ismerünk egy apokrif választ, amely a benne foglalt adatok szerint állítólag *Yosef meleḫ tōyarmā*, a noachida *Tōyarmā*-tól (vö. Genesis 10: 3., Ezechiel 27: 14., 38: 6., 7., 15.) származó Yosef király műve. A levél, bár koholmány, nem egészen értéktelen, mert arab és bizánci források, valamint Yōsīḡun és némi tényleges hagyomány felhasználásával készült. Ránk nézve egyetlen értékes hagyományt tartalmaz, a Bulān kazár király megtérését megelőző két angyalátomást. KOHN SÁMUEL egy régebbi munkájában (Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. Bp., 1881.) mindkét levelet magyar fordításban közölte.

1912-ben SCHECHTER egy cambridge-i töredéket adott ki (An Unknown Khazar Document: Jewish Quarterly Review, N. S. III, 181—219), amely, úgy látszik, a tényleges válasz az elsőnek említett levélre. Pontról-pontra választ ad Hasdā'y kérdéseire; történeti és földrajzi, valamint nagyrészt nyelvi adatai (I. GYÖNI MÁTYÁS, Kalizok, kazárok, kabarok, magyarok: MNy. XXXIV, 86—96, 159—68, a „*Bulcsu*“ név eredetére vonatkozólag) jól azonosíthatók más forrásból származó ismereteinkkel. Kitér a Hasdā'y levélben szereplő barlanghagyományra is: ez mostani fejtegetéseink kiinduló pontja.

Mindhárom héber forrásnak több kitűnő modern kritikai kiadása van. Tudtunkkal legújabb КОКОВЦОВÉ (Еврейско-хазарская переписка. Ленинград, 1932. г.), de ennél jobb és használhatóbb КАНАН' kiváló forrásgyűjteménye, a סיפורי ההיסטוריה ההיארית. Варша (Varsó), 1922.

A levelek első közzétételével egyidős a hitelességük problémája. Forráskritikájukkal kapcsolatban alapvető TELEGDI megállapítása: „... az idegeneket rendesen csak a kazárok és a maguk országának kapcsolatai érdekelték“. Természetes, hogy a Hasdā'y-féle levél írója is első sorban a zsidó vonatkozások után érdeklődik (l. KAHANĀ' i. m. 39). Természetes az is, hogy azok a másolók és másolattulajdonosok, akik a levelek első kiadójának, 'Aqriš-nak (Qōl mēšaššēr. Quštā' [Konstantinápoly], 1577.) működéséig, a XVI. század végéig, megőrizték ezeknek szövegét, ezt szintén zsidó vonatkozásaiért tették. A két levél egész anyagából tehát a kazárok zsidóságára vonatkozó hagyományok képviselik a legnagyobb értéket. A már sokszor tárgyalt földrajzi és történeti vonatkozások helyett tehát most ezeket tegyük tárgyalásunk kiinduló pontjává.

A Hasdā'y-féle levelet bevezető óda versfői kettős akrosztikonban *Hasdā'y 'Ibn Šapruṭ* és *Manahēm Ben Sarūq* neveit adják. Ez az egyetlen hely az egész kazár forrásirodalomban, ahol a *Šapruṭ* név előfordul. E név helyesírásából, valamint az óda fogyatékos nyelvkészségéből kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy a vers egy kompilátor alkotása, és csak a kiadó kritikátlansága folytán szerepelt idáig a levél alkatrészeként.

A levél tartalmának talán a legérdekesebb része, amely indokolni látszik nagyrészt a levél keletkezését, a messiásváró passzus: „Továbbá, különleges kérésem az én uramhoz, hogy tudassa velem, van e nálatok valamiféle számítás a csodák végére vonatkozólag, mert erre várunk már sok éve és megünnepeljük fogságunkról fogságra és diaszpórából diaszpórába.“ (KAHANĀ' i. m. 40.) Ez az a pont, ahol bele tudunk helyezkedni a levélíró lelki világába: neki, a millennium körül, a világvégét váró hangulatban élő keresztyénség befolyása alatt álló, zsidó hagyományokban nevelkedett középkori zsidónak felette fontos kérdés volt ez, és igen természetes, hogy ezt a kérdést éppen Yosef-hoz, a sok nemzsidó felett uralkodó kaukázusi királyhoz intézi, mindjárt látni fogjuk, hogy miért.

Mōše Ben Maymān (1138—1205.), a középkori zsidó tudomány vitathatatlanul legnagyobb alakja, a tizenhárom alaptétel (šeloša'ašar 'iqqārīm) közé foglalja: „XII. Hiszek teljes hittel a Māšiah jövetelében, és annak ellenére, hogy késlekedik, mindennek dacára, várom őt minden nap, hogy eljön.“ (Sidur haššalem 118.) A zsidók messiásvárása az egész középkoron át megvolt.

Talmudi hagyomány szerint a világ fennállási időtartama hatezer esztendő; ez három kétezeréves ciklusra bomlik, az utolsó ciklus pedig a messiási idő, de ez a zsidók bűnei miatt megrövidítették (Sanhedrin 97 a/b). Minthogy zsidó számítás szerint már a 4700-as években jártak a világ teremtetése óta, nagyon is érthető, hogy a szerző részére olyan fontos

kérdés a világvége (= qeš hapələ'ōš). Ehhez talán hozzájárult az Európa-szerte megfigyelhető millenáris hangulat is.

A címzett személye szintén érdekes lehetett éppen a mesianisztikus számítások szempontjából. Ezechiél 38: 15. jövődölései Góg és Magóg háborúját jelölik meg a messiási idők kezdeteként, és az egész idevonatkozó későbbi zsidó hagyomány abból indul ki, hogy a végítéletnek valahol a Magóg földön kell elkezdődnie (vö. Pseudo-Yōnāḏān ad Numeri 11: 26., Sanhedrīn 17a). Márpedig az 'Ereš Māḡōḡ: Magóg országa a zsidó néphitben a Kaukázus volt mindig (vö. ALFRED JEREMIAS, Das Alte Testament im Lichte des alten Orients. Leipzig, 1930. Weltkarte). Tehát ha valaki tudhatott valamit Haśdā'y felfogása szerint, az éppen egy kaukázusvidéki uralkodó lehetett.

Yōsef azonban nemcsak zsidók felett uralkodott. Ezért kérdezi Haśdā'y: „Vajjon vannak-e zsidó prozeliták közöttük?” (KAHANĀ' i. m. 40.) A kérdésnek nemcsak közvetlen vallási érdekessége van. A zsidó hagyomány azt tartja, hogy a messiási időkben a világ népei erőszakosan és tolakodó módon zsidó prozeliták lesznek (Aḡōdā Zūrā 3b).

Közöl azután a Haśdā'y-féle levél egy igen értékes hagyományt a kazárok zsidóságára vonatkozólag. „Azt is mondták nekünk a minket megelőző nemzedék kiválói, hogy valóban pusztulás rendeltetett rájuk, és a kaśdī-ak serege állt velük szemben haraggal és dühvel. Ezért elrejtették egy barlangban a Tanítás könyveit, a Szentség Iratait és a barlangban imádkoztak. A könyvek kedvéért arra tanították fiaikat, hogy barlangban imádkozzanak este és reggel, míg az idők folyamán és a napok sokaságában elfeledkeztek erről és nem tudták a barlangról, hogy miért szoktak benne imádkozni, de folytatták apáik szokását, bár nem tudták, miért. Majd végül felkerekedett egy zsidó, aki tudni akarta, hogy miért, és bement a barlangba, amely tele volt könyvekkel és kihozta azokat onnan. Azóta jelölnek ki állandóan embereket arra, hogy foglalkozzanak a Tanítással.” (KAHANĀ' i. m. 39.)

Ugyanezt a barlanghagyományt azonban a SCHECHTER-féle töredékben is megtaláljuk: „És azt mondták Qazarīyā' [így!] tisztjei: 'Ime a barlang Tizōl völgyében, hozzátok ki nekünk a könyveket, amelyek ott vannak, és magyarázzátok azokat előttünk.'” (33—4. sor.) (Yūdā Hallēwī is tud egy barlangról, „... amelyben hetenként megünneplik a szombatot a zsidó férfiak”: Kazarī II. Cap. elején.)

A két egymástól független forrás itt, úgy látszik, igen érdekes dolgot közöl a kazárok vallásáról. Abū Yūssuf Ya'qūb Al-qarqasānī (sokszor helytelenül: Al-qirqisānī) karaita szerző 937 körül írott művében (Kitāb al-anwār w-al-maraqib; a felhasznált rész kiadója: HARKAVY: Memoirs of the Oriental Department of the Imperial Russian Archeological Society VIII. Fasc. 3—4: 247 kk. Petersburg,

1894. — Irodalma: W. BACHER, Qirgisāni, the Karaite and his Work on Jewish Sects: Jewish Quarterly Review O. S. VII.; LEON NEMOY, Al-Qirgisāni's Account of the Jewish Sects: Hebrew Union College Annual VII.) a zsidó szektákkal foglalkozik. Megnevez a többi között egy „al-maghāriyā” nevű szektát, amelynek neve az arab 'maghār^{un}' 'barlang' (héber *mə'ārā*) szóból ered: „They are called, from the fact that their books were found in a cave” (BACHER i. h. 703). Tehát a Qarqasānī-féle tudósítás, a Hasdā'y-féle levél és a SCHECHTER-féle töredék bizonyítja, hogy amennyiben a kazárok vagy egy részük zsidók voltak, akkor a *maghāriyā* barlangi szektához kellett tartozniok.

A barlangozó zsidókról keveset tudunk közvetlen forrásból. Qarqasānī beszámol két, általa értékesnek tartott iratukról, mégpedig az *Al-aksandrānī*, az *alexandriai*, „ismert és híres” munkájáról, valamint egy *Sēqer yādū'a* című „kis könyv”-ről, a többi írásaikat pedig értéktelennek minősíti és meg sem nevezi őket. HARKAVY és BACHER (NEMOY nem) az *Al-aksandrānī*-t az *alexandriai Philo*-val azonosítják.

Qarqasānī kronológiája szerint a szekta közvetlenül a kereszténység előtt keletkezett, tehát Kr. u. az I. században, — valószínűleg Palesztinában. Arra pedig, hogy ebben a században bizonyos zsidók missziói tevékenységet folytattak a Kaukázusban, van igen megbízható forrásunk: „Elküldték *Rabī Dōstā'y*-t és *Rabī-Sābā*-t és ők megtanították őket (t. i. az északi népeket] a Tanítás könyvére . . .” (Yalqut Šimōnī, ed. Horeß. Berlin-N. Y., 1926. § 234 ad II. Regum). Ez a missziói tevékenység azonban a Krímig is eljutott: „. . . a IX. század közepén Konstantinnak, a szláv apostolnak Chersonban módja volt héberül, sőt szamaritanusul is megtanulni.” (TELEGDI i. h. 266; id. DVORNIK, La Légende de Constantin et de Méthode 359.)

Igy tehát egybevetve az összes idevonatkozó adatokat, arra a következtetésre jutunk, hogy a maghāriyā szekta a X. századi formájában fejleménye a Yalqut-féle hagyományban megnevezett *Dōstā'y*, azaz Δοσίθεος I. században élt szamaritanus álmessias *dūstān* nevű szektájának (vö. Mīxā Yōsēf BIN GÖRIYŌN, Šəḩunōð wə'agādōð, 'Aḩisēḩer. Berlin, 1924. II, 199—203).

Egy BIN GORION-féle legenda egyébként elmeséli (EMMANUEL BIN GORION, Dosis und Lewi, eine samaritanische Legende. mitgeteilt von . . . : Schocken-Almanach. Berlin, 5698. 1938. 173), hogy *Dositheos* üldözői elől menekülve átírta, megmásította a bibliai szövegeket, majd egy barlangba menekült, ahol éhen halt (Origenes: In Ioann. XIII. 27.; Dißre hayyamim læšmronim, ed. ADLER 64). Halála után üldözői, leszállván a barlangba, csodálatos módon mind híveivé váltak. Az összefüggés világos: *Dositheos*, a torz Jézus Krisztus,

sírba száll és kínhalált hal, majd tanításában feltámad. *Dositheos* barlangban történt halálát a hagyomány természetszerűleg kapcsolta össze üldözőinek a barlangban történt megtérésével, mert a keleti hagyomány szerint a megváltó szenvedéseinek helye, mint kincslelő-hely szerepel. (Vö. BAUMSTARK, Die christlichen Literaturen des Orients I, 64, ahol közöl egy szíriai népmesét, mely szerint a Golgotha hegy alatt kincsesbarlang van. A kincs pedig a zsidó szimbolikában — a Tanítás [vö. Proverbia 4:2.]. Itt a héber *leqah* szót rosszul fordítja Károli magyarra 'tanulság'-gal: LXX: Δῶρον 'talált kincs, ajándék' γὰρ ἀγαθὸν ὁποῦμαι οὐκ... Továbbá vö. ALFRED JEREMIAS i. m. Motivregister 'Höhle', 'Schatzfund'.)

Visszatérve tehát a kazárokra, a valószínűség a mellett szól, hogy *Dositheos* kaukázusi hívei, más diaszpóra-beli zsidó csoportokkal keveredve, megerősödtek és kialakították a *maghāriyā* szektát, a kazárok Kaukázusba való vándorlásuk idején ezt a „barlangi” szektát ismerték meg, és valószínűleg a VIII. századtól kezdve, uralkodó osztályuk, valamint a nép egy része ennek a szektának vált követőjévé. LANG DEZSŐ.

Szófejtések.

Meztelen, mező.

Meztelen (R. *mezechtelen*) szavunk a közfelfogás szerint fosztónévképzővel ellátott melléknévi igenévből származott. A névszóképzés alapjául szolgáló *mez-* ige kiveszett ugyan nyelvünk-ből, de nyilván egyeztethető a vogul *mäs-* '(ruhát) ölt, öltözik' igével. Csak hogy a vogul *-s* hangnak a magyarban *-sz-* és nem *-z-* szokott megfelelni. Ennek ellenére egyáltalán nincs arra szükség, hogy szavunkban valami rendkívüli hangmegfelelést tegyünk fel vagy ezt az egybevetést elvessük, mert hisz a R. *mezechtelen* szóalak az egyszerejtés feltételezésével minden nehézség nélkül korábbi **meszezechtelen* szóalakból származtatható; vagyis a vogul *mäs-*nek megfelelő magyar igealak és a *meztelen* szavunk alapján feltételezhető magyar ige között olyan lehetett a viszony, mint *ölt* és *öltözik* szavunk között.

Hallgatólag többnyire azt szokás feltenni, hogy az a *mez-* ige, melyből *meztelen* szavunk származott, jelentésileg teljesen egyezett a vogul *mäs-* igével. SZINNYEI, FgrSprw. (93) a *mezechtelen*-t egyenesen 'kleidlos'-nak értelmezte. Igaz ugyan, hogy *öltöző* szavunk a régiségben nem 'öltözőhely', hanem 'öltözik' jelentésű volt (vö. BEKE: Nyr. LXII, 395), de a *mezechtelen* szóalak legrégibb előfordulásaiból 1270, 1278: *Mezechtelenhig* (Oklsz.) nyilvánvaló, hogy a *mez-* ige eredeti jelentése nem lehetett 'öltözik', hanem csak 'beborít'. Ez az alapjelentése a szónak még

abból is kitűnik, hogy a régiek — amint ezt CSEFKÓ GYULA barátomtól tudom — a nyeregtakaró nélküli nyerget *meztelen nyereg* néven ismerték, a nyeregtakaróval bíró pedig *borított nyereg* néven emlegették.

Ha a kopasz hegy a régieknek *Meztelenhegy* volt, akkor a nem kopasz hegyet nyilván *mezechhegy*, *mezőhegy* néven is emlegethették, amint ezt a *Mezőhegyes* helynév tanúsítja is. De nevezik az erdővel borított hegyet *Mezőmagas*-nak is, vö. 1424: *Mezewmagasoldala* (Oklsz.). Ismerik az ilyen hegyoldalt *mezőmál* néven is: 1438: „in montibus *Mezewmal* et *Felmaal* appellatis“ (Oklsz.). És már nagyon régen *mezőföld*-nek nevezhették el a növényi takaróval borított területeket, mert a *mező* szó ráértéssel már ilyen értelemben az 1055-i tihanyi alapítólevélből is előkerül (*bogat meze*), aminthogy a teljesen hasonló jellegű *szántó* szó σάμταλ alakban már az 1001-i veszprémi alapítólevélben is említve van.

Meztelen és *mező* szavaink jelentésfejlődését némileg más módon, de lényegében ugyanígy magyarázta már MELICH is (NyK. XLIV, 345). Fejtegetését J. MARK arra való hivatkozással vetette el (MSFOu. LXVII, 268), hogy a *mező* szó a magyarban régiebb, mint a *föld*, amelyre ráérthették. Ez utóbbit t. i. német eredetűnek képzei. Ez mindenesetre tévedés, mert hisz a *föld* szó a *Földvár* helynévben nálunk már 1095-ben feltűnik (vö. Oklsz.), amikor német jövevényszavak nyelvünkben még aligha lehettek. Különben is a germán *f*-nek a hangértéke a német *Feld* szóban ekkor még kétségtelenül *v* volt, úgyhogy a XI. században feltűnő magyar *föld* szó semmiesetre sem lehet német eredetű. De MARK okoskodása még abban az esetben is sántítana, ha *föld* szavunk csakugyan német eredetű volna, mert hisz a már 1001-ben említett *szántó* szavunkat valamire csak rá kellett érteni, tehát nem lehetett az másként *mező* szavunkkal sem.

Nem szükséges MARK szerint *mező* szavunkat végződése okából igenévi eredetűnek gondolni, mert szerinte egész sereg ősi magyar szó volna, amelyek -ó, -ő végződésük ellenére sem lehetnek igenévi eredetűek. A „sok“ közül *fenyő* és *csomó* szavainkat említi. Az elsőben az -ő azonban kicsinyítő képző, amelynek révén jutott eredeti 'boróka' jelentéséhez (MNy. XLIII, 285). A *csomó*-ban az -ó pedig vagy kicsinyítő képző, vagy pedig — ami talán valószínűbb is — ugyanolyan melléknévi igenév, mint *mező* és *szántó* szavaink, mert hisz pl. a finnben a vele kapcsolatba hozható *solmin* ige jelentése 'nodare'. Ezek szerint MARK kifogásai egyáltalán nem helytállóak. Azt ugyan nincs okunk kétségbevonni, hogy a finn *metsä* 'erdő' szó első fele egyeztethető *mező* szavunk első felével, de arról már MARK nem szól, hogy mikép volna a finn szó végződése a magyar szó felteendő régi -ey végződésével kapcsolatba hozható, amire mi lehetőséget nem látunk. De — amint a felhozot-

takból is kitűnt — *mező* szavunk a *meztelen* szótól semmikép el nem választható; már pedig MARK feltevése szerint az utóbbi szavunk valamikép más eredetű volna.

Az előadottak szerint nincs okunk arra, hogy *mező* szavunkat vitatott eredetűnek tartsuk (BÁRCZI, SzófSz.), mert a MARK-féle magyarázat határozottan elvetendő, a MELICH által képviselt etimológia pedig teljesen megfelelő és kifogástalan.

Alakilag *mező* és *szántó* szavaink jelen idejű melléknévi igenevek, jelentésileg azonban múlt idejűek, mint pl. a *haló* szóalak a *haló porában* kifejezésben. A *meztelen* szóalakban tehát, amint ez a régi nyelvi alakokból nyilvánvaló, nem az ige van fosztóképzővel ellátva, hanem a melléknévi igenév. Ugyanilyen eredetűnek tekintendő azonban pl. *főtelen* szavunk is, mert hisz annak sem 'nem fővő' a jelentése, hanem 'meg nem főtt'. De pl. a *vágratlan*, *szokatlan* fosztónévképzős szavaink már nyilván a -t végű melléknévi igenévből vannak képezve. A beszélők nyelvérzéke azonban később ezeket a caritívákat már közvetlenül az ige-től hozta kapcsolatba, úgyhogy ezek mintájára létrejöttek ilyen szóalakok is, mint *tudatlan* és végül *nincstelen*, amelyek már közvetlenül az ige-től vannak képezve.

Szenny.

Alkalmam volt más kapcsolatban behatóbban is kifejteni, hogy a finnugor *s* hang elváltozása csak az egyes ugor nyelvek külön életében következett be. Bizonyos, az egyes ugor nyelvekben megállapítható jésülési jelenségek adtak erre a következtetésre lehetőséget (Nyr. LXXI, 39). Ha azonban e jelenségek ugyanarra a szóra vonatkozólag valamennyi ugor nyelvből vagy legalább is egy obiugor nyelvből és a magyarból is kimutathatók egy felteendő finnugor *s* hangot illetőleg, akkor a jésülés nyilván már az ugor közösség korában bekövetkezett.

Ilyen szavaknak tekinthetők: 1. *szűz* (vö. PAASONEN, S-laute 93); 2. *száldob* (vö. N. SEBESTYÉN IRÉN: Melich-Emlék 354—60); talán 3. *szenny* szavunk.

A *szenny* szót SETÄLÄ (FUF. II, 251) a következő rokonnyelvi szócsoporthoz hozta kapcsolatba: vog. *simel*, *semel* 'Rost', *sēmel*, *šemel* 'schwarz' | osztj. *sami* 'Rost' | cser. *šeme*, *šimä*; cser. M. *šima* 'schwarz' | votj. *sinän* 'Rost, verrostet' | z. *sim* 'Rost, Staub, Schlamm auf dem Wasser' | észt *somm* - '(der Flachs-wird) geröstet'. Ebből az egybeállításból az észt adat mindenestre törlendő, nemcsak a hangrendi eltérés miatt, hanem főként a gyökeres jelentési különbözés miatt: a német 'der Flachs wird geröstet' kifejezésben ugyanis a *rösten* igeének sem etimológiailag, sem jelentésileg semmi köze a rozsdához, mert ez egyszerűen csak annyit jelent: 'a lent vízbe áztatják'.

PAASONEN e szócsoporthoz szőkezdő hangját finnugor *s*-ből lett volna hajlandó származtatni (S-laute 125). Ennek a fel-

fogásnak téves voltát meggyőzően mutatta ki WICHMANN (FUF. VI, 19). A finnugor sziszegő hangok minéműsége a permi nyelvekben általában változatlanul megmaradt, s így e szó a finnugor ősnyelvben kétségtelenül *s*-szel kezdődött, amit egyébként a jelen esetben a cser. *M*-nek a normálistól eltérő hangmegfelelése is tanúsít. Mivel pedig az ugor nyelvekben az idevonható szavak *s*-szel kezdődnek, amely hang e nyelvekben a finnugor *ś*- folytatása, e megfelelés nyilván csak e hangnak ugorkori jésüléséből magyarázható. — Ez egybeállítás szempontjából a magyar *szenny* szó *ny*y végződése is bizonyos nehézséget jelent. Ez t. i. véleményünk szerint csak annak a feltevésével magyarázható, hogy *szenny* szavunk egy a magyarban továbbképzett **szemēnyes* > *szenny*es szóalakból kikövetkeztetés révén származott volna. — De nehézséget jelent a magyar szó többeli *e* hangja is; az idevont rokonnyelvi szócsoport szavainak többeli magánhangzói alapján ugyanis arra lehet gondolni, hogy e szó többeli magánhangzója *i* volt a finnugor ősnyelvben: az pedig nem túlságosan valószínű, hogy a finnugor *i*-nek a magyarban nyílt *e* felelhetne meg. Sőt van egy feltűnő körülmény az ide tartozó obiugor nyelvekbeli szavakban is, és pedig az, hogy — épúgy mint az idetartozó zürjén szó — nemcsak 'feketé'-t jelentenek, hanem 'rozsdá'-t is; pedig az idetartozó cseremisiz szóalakok tanúsága szerint e szó eredeti jelentése kétségtelenül 'fekete' volt. A 'fekete → rozsdá (vasrozsdá!)' jelentésfejlődés ugyan eléggé természetes, de elképzelhető-e vajjon, hogy ez a jelentésfejlődés két szomszéd-nyelvben egymástól függetlenül következett volna be? Ez más szavakkal annyit is jelent, hogy az idetartozó vogul és osztják szavak újabb/zürjén jövevényszavaknak tekintendők. Hangtani tekintetben ennek a feltevésnek semmi akadálya sem volna; de ebben az esetben mindenesetre nagy mértékben valószínűtlenné válnék annak a feltevése, hogy a magyar *szenny* szó a fenti rokonnyelvi szócsoporttal volna kapcsolatba hozandó. És erre nézve még egy kétségünkről kell megemlékeznünk: a 'fekete → szenny' jelentésfejlődés jól elképzelhető; de az idekapcsolott rokonnyelvi adatokban ennek sehol semmi nyoma; a magyarban pedig a *szenny* szónak 'fekete' vagy 'rozsdá' jelentése teljesen ismeretlen.

Ezért úgy véljük, hogy e szavunk egy másik rokonnyelvi szócsaláddal hozandó kapcsolatba. Ez a következő: f. *sienteä* 'nonnihiil sordidus' | észt *sõõn(a)* 'Unreinigkeit' | md. *M. šunā* 'dunkel, trübe' | votj. *šed* 'schwarz, schmutzig' | z. *šöd, šod, šed* 'schwarz, schmutzig'. (Vö. SETÄLÄ: FUF. II, 266.)

A permi szóalakok tanúsága szerint e szócsoport finnugor ősalakjánál szőkezdő *ś*- teendő fel, aminek a magyar *szenny* szó *sz*-e tökéletesen megfelel. Az észt *sõõn(a)* és mordvin *šunā* szóalak alapján feltehető, hogy a magyar szó végződése finnugorkori *-ni*- folytatása. Az idekapcsolható finn és permi szóalakok nyilván a *-nt* névszóképzővel továbbképzett és egyszerejtés ré-

vén lerövidült szóalakból származnak. A finnugor ősnyelvi szó többeli magánhangzója valószínűleg velaris volt; így tehát a magyarban e szónál a finnhez hasonlóan hangrendi átcsapás teendő fel, aminek — azt hiszem — nincs akadálya.

MOÓR ELEMÉR.

Lárma.

1. Szavunk előfordulásának első adatát KERTÉSZ (Nyr. LXIII, 10) mutatja ki Kemény Jánosnak egy 1644-i levelében: „Az ellenség táborában nagy *lármát* csináltak...” (TörtT. 1880: 302). A NySz. legkorábbi adata 1674: „Itt [Szatmárt] is tegnapi sarlós Boldogasszony napján nagy *lárma* volt, az ellenség szintén a németi kapura jüvén” (KárOkl. IV. 504): — Első szótározásának helyeként a NySz. PPB. l.-t tünteti föl, ez azonban tévedés. Megvan már PP.-nál a l.—m. részben: „Canere *classicum: *Lármát fúni* | *Canere signa: *lármát fúni* | Dare *signum militibus: Jelt adni, *Lármát fúni*, készült fúni.” A m.—l. részben nincs meg a *lárma*. Megtaláljuk szavunkat WAGNER, Phras. 1750. (112, 166) a „canere bellicum” és „nota militaris” megfelelőjeként így: *lármát, készült fúni*.

A hazai latinságban is fölbukkan szavunk. BARTAL *lárma* [riadó] címszó alatt egy adatot közöl, mégpedig 1699: „sunt populi sufficientes, qui ad *larmam* accurrere ubique possent”. — Az *alárma*, *allarma* alakot nem ismeri BARTAL.

A *lárma* eredeti jelentése tehát 'készülő, riadó'.

Első származtatását DANKOVSKY 640 adja: olasz eredetűnek vallja, akárcsak később SIMONYI (Nyr. IV, 163). Német közvetítésű román nyelvi átvételnek tartja SZARVAS (Nyr. XVII, 447, XXII, 137) és MELICH (Nyr. XXIV, 302). KRÄUTER (Nyr. XLI, 168) tagadja a németből, a franciából vagy az olaszból való származást, s arról akar meggyőzni, hogy eredeti oláh szó a *lárma*. ALEXICS (Nyr. XLI, 425) cáfolja KRÄUTER vélekedését; nézete szerint az oláh valamelyik szláv nyelvből kapta a *larmă*-t. MELICH (DOLw. 167) módosítva korábbi fölfogását azt mondja, hogy szavunk német közvetítés nélkül, közvetlenül a román nyelvekből, jelesen az olaszból magyarázandó. KERTÉSZ (i. h. 11) azt a nézetet vallja, hogy a *lárma* olasz vagy spanyol eredetű, s hozzánk a német katonai nyelv közvetítésével került. A SzófSz. szerint pedig a német katonai nyelv hozta a végső elemzésben az olasz *all' arma!* 'fegyverre!' kifejezésre visszavezethető szavunkat.

2. KRÄUTER okfejtésével szemben ALEXICS rámutat arra, hogy a KRÄUTER idézte bántási oláhok nyelvébe a német telepesek vagy a katonaság nyelvéből kerülhetett be a *larmă*, s KERTÉSZ méltán hangsúlyozza, hogy a *larmă*-nak csupán csak katonai műszóként való, 'riadó' jelentésű — vagy másfél évszázados — használata eleve megsemmisíti az oláhban csak a mai jelentésével kimutatható szó átvételének lehetőségét. ALEXICS arra is utal, hogy CIHAC a szlávból magyarázza a *larmă*-t. Ezeket a fejtegetéseket kiegészítem azzal, hogy MEYER-LÜBKE 650 szerint a mai 'Lärm' jelentésű oláh szó az olaszra vezethető vissza. TIKTIN II,

890 is az olasz kifejezés közvetett átvételét látja benne, s egybeveti a lengyel, a szerb és a magyar szóval. Két adata a múlt század végéről való. — KRÄUTER ötletét tehát el kell vetnünk.

GRIMM VI, 202, SANDERS II, 28, LEXER III, 297, WEIGAND⁵ II, 19 és KLUGE—GÖTZE¹¹ 344 megállapítja, hogy a német *Lärm* a franciából való XV—XVI. századi átvétel. A XVI. században az *alarma*, *allerma(n)*, *alarm*, *larman*, *lerman*, *lerma*, *lärma* alakokat találjuk, és a század közepén a *lerma*, *lärma* volt a legelterjedtebb. Eredeti jelentése 'Schlachtruf', de még a XVI. században a következő jelentéseket kapta: 1. 'Aufforderung z. Treten ins Gewehr'; 2. 'die Trommel, mit d. Lärmen geschlagen wird'; 3. 'Auflauf, Zusammenlauf'; 4. 'Geschrei: vagyis a mai „Lärm“'. SCHULZ, FdWb. szerint pedig a hangalak fejlődésének menete ez volt: *alerman* > *lerman* > *lärm*.

A francia *alarme* nak GAMILLSCHEG 24 szerint 'Lärm, Waffeneruf' a jelentése, s a XIV. századi *crier à l'arme*-ra vezethető vissza. Korai előfordulása ellenére is az olasz *alle arme* átvételét látja benne GAMILLSCHEG, mivel a XIV. század franciaságának az *as armes* felelne meg. Ezzel ellentétben WARTBURG I, 140 lehetségesnek tartja, hogy a szó függetlenül az olasztól a franciában képződött, mert alig tehető föl olasz katonai kifejezésnek XIV. századi átvétele a franciába.

Az olasz és a francia kifejezés a latin *arma* 'fegyver' szóra vezethető vissza.

Az olasz *alle arme* és a francia *alarme* európai vándorszó. A németen és az oláhon kívül megtaláljuk a spanyolban (*alarma*), a portugálban (*alarma*), az angolban (*alarm*),¹ a lengyelben (*larma*, *larma*), a csehben (*termo*), a tótban (*larma*), a szlovénban (*larma*), a horvátban (*larma*), a szerbben (*larma*) és más nyelvekben.

Kétségtelen, hogy a magyar szónak szintén az olasz *all' arme* vagy a francia *alarme* a végső forrása. A kérdés csak az, közvetlenül vettük-e át a két nyelv egyikéből, vagy ha nem, melyik nyelv közvetítésével.

Az olasz átvételnek látszólag nincsenek akadályai: az *all' arme* (*all' arma* hangalakot nem találtam) e-jéből előreható illeszkedéssel a válhatott, a szókezdő *a* pedig az *alombik* > *lombik*, *apatika* > *patika*, *Amadéfalva* > *Madéfalva* stb. analógiájára lekophatott. Ellenemond ennek azonban az, hogy az *alarma* első előfordulásának helyeként eddig KUNOSS Gyalulatját ismertük (vö. EtSz.), s hogy csak néhány évvel ezelőtt hozott fölszínre KERTÉSZ (i. h. 11) egy 1722-ből való *allarma* hangalakot. — Az EtSz. az *alarmá*-t a német *Alarm*, *Alarma*, *Allarma* — talán a *lärma* hatása alatt létrejött — átvételének tartja. Magam — lentebb tárgyalt — elég bőséges adatgyűjtésem közben egyetlen-egy szókezdő *a*-t mutató alakra sem akadtam. Ezért úgy vélem, helytálló az EtSz.-nak az a megállapítása, amely szerint az *alarma* késői, a *lärma* hatása alatt létrejött átvétel a németből. KERTÉSZ adatában tehát a német *Alarma* vagy a francia *alarme* alább tárgyalt német közvetítésű átvételét kell látnunk annál is inkább, mert művelődéstörténeti okok is ellene szólnak annak, hogy a

¹ A The Shorter Oxford Dict.² szerint a szó első adata 1523-ból való.

XVII. század első felében közvetlenül vettünk át az olaszból katonai kifejezést.

A francia *alarme* átvételének a szókezdő *a* lekopására nézve és művelődéstörténeti okokból ugyanazok az akadályai, mint a föltett olasz átvételnek. A *lárma* szóvégi *a*-ját magyarázhatnók ugyan több nyelvünkbe került ki nem ejtett *e*-vel végződő francia szó: *bloquade* > *blokáda*, *flotte* > *flotta*, *garde* > *gárda* stb. analógiájával, ha nem tudnók, hogy ezek a latinos végzetű francia eredetű szók egytől-egyik német közvetítéssel kerültek be nyelvünkbe (vö. Tolnai, Állatin jövevénysz.: Szily-Emlék 84).

KERTÉSZ lehetségesnek tartja a spanyol közvetítést. A spanyol *alarma* esetében sem tudnók a szókezdő *a* lekopását megokolni, de nem téveszthetjük szem elől azt sem, hogy a spanyolból sem vettünk át a XVII. század első felében katonai kifejezéseket.

Megvizsgálandó tehát még a német közvetítés kérdése.

Az említettem német *alarma*, *allerman*(n), *alarm*, *larman*, *lerman*, *lerma*, *lärma* szóalakok vizsgálatából eleve ki kell kapcsolnunk az *alarma*, *allerman*(n), *alarm* alakokat, mert a szókezdő *a* lekopását épen olyan kevéssé tudnók megmagyarázni, mint az olasz *all' arme*, a francia *alarme* meg a spanyol *alarma* esetében. De nehézséggel jár a többi szóalak egyeztetése is. A *larman*, *lerman* alakok szóvégi *n*-jének lekopására nem találunk megokolást: **larmány*, **lërmány* alakot várnánk. A *lerma*, *lärma* alakra nézve pedig azt kell mondanunk, hogy vegyeshangú jövevényszavainkban szépen megfér a szóvégi *a*-val a szóközépi *ë*, *é* (*dëszka*, *pëlyva*, *pëнна*, *plëtyka*, *ësztiërha*, *gërenda*, *rëzëda*; *cërna*, *pëlda* stb.), sőt sok jövevényszóban a föltettel ellentétben palatovelaris magánhangzó-összhang jött létre (*mëgya* > *mëgye*, *szenča*, *sreča* > *szërencse*, *dinya* > *dinnye* stb.). A *lerma*, *lärma* alaknak tehát nyelvünkben valószínűleg **lërma* felelne meg, nem pedig *lärma*.

De még egy súlyos akadály mutatkozik.

WEIGAND azt mondja, hogy 1502-ben megtaláljuk a *lermen*, 1592-ben pedig a *lerm* alakot. GRIMM pedig megállapítja, hogy a XVII. századtól kezdve a szótárak csupán csak a *Lärm*, *Lärmen* alakokat ismerik. Ebből a két hangalakból azonban nem válhatott *lärma*. A *Lärm*-ből a *Schwarm* > *svarm*, *Sturm* > *sturm* mintájára (vö. még *Gendarm* > *zsandár*, *Sonnenschirm* > *sanasér*: MELICH, DOLw.) **lerm*-et várnánk, esetleg **lerem*-et, de semmiképen sem *lärma*-t.

A kifejtettek alapján tehát el kell ejtenünk a német átvétel valószínűségét is.

3. Ezek után új téren kell keresnünk az átható nyelvet: meg kell vizsgálnunk a szláv közvetítés lehetőségét.

A déli szláv nyelvek közül megtaláljuk szavunkat a szlovénben *larma* (MURKO 1832-i német-szlovén szót. 158), a horvátban *larma* (DROBNIĆA 1849-i horvát-német-olasz szót. 106), a szerbben *larma* (VUK 1872-i német-szerb szót. 107) alakban és a mai 'Lärm' jelentéssel. A kifogástalan hangtani egyezés ellenére a 'készülő, riadó' alapjelentés hiánya nyilvánvalóvá teszi, hogy a déli szláv nyelvek egyike sem lehet a közvetítő, sőt az is lehetséges, hogy a horvátba és a szerbbe nyelvünkől került be a szó, akárcsak a tótba (*larma*).

Megvan a szó a csehben is. JUNGSMANN II, 298 kimutatja a *lermo*-t, és sok adatot ismertet, közöttük egyet Comeniustól. — Kétségtelen, hogy itt a német szó 'Alarm' jelentésének átvételével állunk szemben. Jelentéstani és időrendi akadályai nincsenek ugyan a csehből való átvétel föltevésének, de művelődéstörténeti, mindenekelőtt azonban hangtani okokból ki kell kapcsolnunk ennek a lehetőségét: a cseh *lermo*-nak ugyanis nyelvünkben **lerma* felelne meg. — Megemlítem, hogy BÉLnek 1777-ben megjelent Memorialisa 94 kimutatja „classicum” címszó alatt a német *Lermen*-t [így] meg a cseh *lerma*-t [így], de a magyar *lárma*-t nem ismeri. Nála a szó jelentése 'trombitálás, viadali jeladás'.

Honnan kaptuk hát a *lárma*-t?

Úgy vélem a lengyelből.

LINDE II, 592 kimutatja a lengyelben a *larmo*, *larma* alakot 'Alarm schlagen' jelentéssel. Sok példát is idéz; közülük hatról megállapíthattam, hogy a XVII. századból való, a legkorábbi 1613—1633-ból. BANDTKÉNak Boroszlóban megjelent 1806-i lengyel-német szótára szerint *larm* — Booch—ÁRKOSY új lengyel-német szótára a *larmo*, *larum*, *larma* alakokat mutatja — immár két jelentéscsoportot jelez: 1. 'eig. Lärm, Alarm'; 2. 'Lärm, Freuden-geschrei'. Vagyis a lengyelben — akárcsak nyelvünkben — az alapjelentésnél jóval később kapta a szó a 'zaj' jelentést.

A lengyelbe nyilvánvalóan a németből¹ került be a *larmo*, *larma*.

A lengyel *larma* átvételének a fentebbiek szerint sem hangtani, sem jelentéstani, sem időrendi akadályai nincsenek. De nincsenek akadályai a *larmo* alak átvételének sem, mert a szóvégi nyílt szótagban álló szláv *o* a magyarban *a*-vá válik (*čudo* > *csoda*, *gobino* > *gabona*, *igo* > *iga*, *seno* > *széna* stb.).

Megerősítik a lengyelből való átvétel lehetőségét a magyar-lengyel történeti kapcsolatok is. A magyar-lengyel érintkezés Báthory Istvánnak 1575-ben Lengyelország királyává történt megválasztása óta igen élénk volt. Báthory kitűnően szervezett hadsereget állított föl Lengyelországban, és a seregben sok ezer magyar tiszti és közkatonai szolgált. Amikor pedig az 1606. évi zsitvatoroki békekötés után a Habsburgok csapataik létszámát csökkentették, a magyar vitézek tömegesen tódultak Lengyelországba katonai szolgálatra. I. Rákóczi György — akárcsak Bethlen Gábor — behatóan foglalkozott a lengyel királyság megszerezésének kérdésével. Az ő idejében — tehát abban a korban, amelyben a *lárma* fölbukkant nyelvünkben — állandó volt a követek járása Lengyelországba. A többi között lengyelországi követségben járt Bethlen Farkas, Ujlaki László, Ösz István, Csernel, Hrabec, Mikó, Kemény János. Láttuk, hogy szavunkra az első adat Kemény Jánosnál mutatható ki. A két ország közötti élénk kapcsolatok példája az is, hogy Ujlaki 1640-ben muskatélyok beszerzése, ágyúöntők és puskaművesek áttelepítése végett ment ki Lengyelországba. Máskor meg jó vadászkutyák szerzése volt a fejedelmi kiküldött föladata.¹ A lengyel a németnek is adott át katonai műszókat (vö. KLUGE—GÖTZE¹¹): *Säbel* <

¹ Vö.: SZILÁGYI SÁNDOR, Rákóczi és Pázmány 183 kk.; UA. I. Rákóczi György 249, 338, 356; SZEKFI, MTört.² III, 310 kk., IV, 30, 72, 81.

1. *szabla* (1428.)¹ | *Ulane* < l. *ulan* < tör. *oghlan* (1697 k.) | *Litewka* < l. *litewka* 'leichter Soldatenrock' (1839.) stb. Ilyen természetű *sapka* szavunknak a lengyel *czapka* átvételeként a XVII. század végéről és a XVIII. század elejéről kimutatható, ma már elavult *czapka* alakja is (vö. EtSz.). — Így tehát nem nehéz elképzelni, hogy a lengyel katonai műszó eljutott hozzánk.

4. Szavunk történetének vizsgálata azt mutatja, hogy a *lárma* katonai műszó csak nehezen tudott gyökeret eresztetni nyelvünkben. KERTÉSZ nyolc adata közül csak egy való a XVII. századból, a NySz. tizenkét adata közül szintén csak egy. Magam más összefüggésben átvizsgáltam az alábbi munkákat: „A budai basák magyar nyelvű levelezése” (1553—1589.); „Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz” (1619—1629.); „A két Rákóczi György fejedelem családilevelezése” (1632—1659.); „A bújdosók levéltára” (1670—1690.); „Ottlyk György önéletrajza” (1663—1711.); „Gróf Esterházy Antal kuruc generális tábori könyve” (1706—1709.); „Teleki Mihály és Pápay Jánosnádorfejevári diariuma” (1709.). Ebből az alkalomból kijegyeztem a szavunkra vonatkozó adatokat is. Az eredmény a következő: A budai basák, Bethlen és a Rákócziak levelezése nem ismeri szavunkat. A Bújdosókban egy, 1678-ból való adatra bukkantam (71): „Valaki hamis híreket költ és ok nélkül *lármat* csinál, meghal érte”, Ottlyk írásaiban kilencre, Telekiében ötre, Esterházyében tizenhétre. Átvizsgáltam a Nagy Szótár céduláinak jó részét is. Innen harminchárom XVIII. századi adat került felszínre. KERTÉSZ, a NySz., BARTAL meg a magam adatainak eredménye tehát ez: 86 adat közül 4 a XVII. századból, 82 a XVIII. századból való.

Vajjon mi annak a jelenségnek a magyarázata, hogy szavunk nehezen tudott teret hódítani a katonai nyelvben? Alkalmassint az, hogy nyelvünknek megvoltak a maga kifejezései az 'Alarm' fogalmának jelölésére, amikor a *lárma* megjelenik.

A XVIII. században sokat használt *lármaágyú* egyértékese a XVI. században a *hírágyú*. „A budai basák levelezése” (1576—1579.) című munkában ezt olvassuk: „*hyr algiut* lőttenek” (105); „*hir algiut* lőttenek” (106); „*hyr algiut* lönek” (107)². — Legjobban azonban a XV. század óta kimutatható *riadás* volt elterjedve. A NySz. nyomán közlöm az alábbi adatokat: 1617: „Halvan az mustrara szelettő trombita és dob *revadást*” | 1635: „Artalmas dolgok az varasban lőnec, *riadások*, kiáltások esnek” | Gyöngyösi: „Trombiták-is kezdék bő *rijjadásokat*” | Beresényi: „*Rivaldás* esék” | Thaly: Vitén.: „*Rivaldást* ha hallnak, lövésre vigyáznak.” — A két Rákóczi György levelezéséből (463) ezt az adatot jegyeztem ki: „... Havasalföldében az vitézlő rend között indult vala ez napokban valami *zenebona*, mely istennek hála (noha három boérnek halálával, kiket az vitézlő rendek árútatással és fizetéseknek hamisan eltartásával vádoltak) szépen lecsendesedett...”. Itt a *zenebona* az 'Alarm' egyértékese.

Szemléletes képet mutat az *Alarm* egyértékeseinek szinkronikus vizsgálata. Ebből a célból kijegyeztem a Török-Magyarkori

¹ Az 1487 óta kimutatható *szablya* szavunk valamely szláv nyelvből való (vö. SzófSz.).

² SAAD, A magyar tüzérségi szavak története 29 kimutatja a *hírlövő tarack*-ot 1685-ből, tehát szavunk nézőpontjából elég késői időből.

Történeti Emlékek I. oszt. IX. köt. (1604—1699.) idevágó adatait. Az eredmény ez: *felver*: ötször 1642., 1676. (két ízben), 1685., 1688. (143, 290, 387, 567, 580) | *tumultus*: háromszor 1687. (264, 265, 269) | *stre-pitus*: egyszer 1670. (503) | *zenebonás dolog*: egyszer 1674. (542) | *hadat kiálltat*: egyszer 1686. (181) | *zászlót emeltet*: egyszer 1687. (243) | *örömtől löttek*: egyszer 1687. (261) | *dobot ütöttek*: egyszer 1687. (242) | *lárma*: háromszor egy 1685-i levélben (90, 92).¹

Ez a magyarázata annak, miért terjedt lassan az új szó. Ám II. Rákóczi Ferenc korszaka a *lárma* uralmának kora is. Fölötte erős elterjedését alkalmasint a kuruc korszak hadviselésének sajátos, a fergeteges portyázást, rajtaütést kedvelő jellege idézte elő. A császári seregek messze a Tiszáig terjesztették el a harmincéves háború borzalmait, a kurucok meg a nyugati részeket dúlták.² Így hát bőségesen kijutott a *lárma*-ból az ország minden részének. A kuruc korban a legváltozatosabb használatát látjuk szavunknak: *lárma*ra ver, *lárma*skodás, *lárma*skodó, *fel-lárma*sul, *lárma*piac, *lárma*sánc, a *trombita lárma*t fú, *lárma*dob, *lárma*t dobol, *lárma*harang, *lárma*fáklya, *lárma*fa, *lárma*tűz, *lárma*t lö, *lárma*ágyú, *lárma*ütő ágyú stb. Ezzel a gazdagsággal szemben GRIMM mindösze a *Lärmenblasen*, *Lärmenschlagen*, *Lärmfackel*, *Lärmglocke*, *Lärmkanone*, *Lärmplatz*, *Lärmstange*, *Lärmzeichen* kifejezésekre idéz — kevés — adatot.³ — Nyelvünkben legtovább a *lárma*fa élt, mégpedig azért, mert átment a nép nyelvébe. Veszedelem idején ugyanis a faluszélien emelkedettebb helyeken csóvákat és farakásokat gyűjtöttek meg, hogy így a népet általános hadbakezésre szólítsák (vö. MTsz.).

5. Láttuk, a *lárma* katonai jelentése olyan sokrétűvé vált, hogy szinte kínálkozott más téren való használatra, annál is inkább, mert a jelentésbővülés — ellentétben az alapjelentéssel — valóságos szükségletet elégített ki.

KERTÉSZ szerint a fölkelő sereg 1809-i Regulamentuma a *lárma*-val már nem katonai műszóként él. Ebből arra következtet KERTÉSZ, hogy szavunk a XIX. század elején kezd a *zaj* egyértékese lenni. Amde a jelentésbővülés idejét korábbra kell tennünk. Bessenyei 1779-ben megjelent „Holmi“-jában már az új jelentéssel használja szavunkat: „Ezek olyan mesteremberek, kik szüntelen kiabálnak, *lárma*znak...” (131). „Kotynyeles: Nagy Izáju ember, *lárma*s, *lárma*s, nyughatatlan...” (136). Ebben az időszakban még megvan az új jelentés mellett a régi. A XIX. század

¹ Két francia levélben megtaláljuk a francia szót is: 1629: „pour les remises de longue *alarme*” (373, Jean Fraich levele Bornemiszhához Galatából) | „pour faire a l'*arme* [így] devant Clausenbourg” (433, Rumbries német zsoldos levele Bécsbe). — „Johann Farkas, Kriegskommissär” pedig „Michael Fischer, Oberhung. Kammer-Administrator, Kaschau” című 1689-i német nyelvű levelében ezt írja: „A'*arman* gemacht” (306).

- Vö. SZEKFÜ V, 63, 155, 325, VI, 53.

³ A XVIII. század elején a *Lärm* német katonai műszóként használata elavultnak tekinthető. A német másodsor is átvette a franciából az *Alarme* szót, s ezt használta 1918-ig a cs. és kir. közös hadsereg is. — Ritter György János soproni polgárnak 1701—1719. évi, a kuruc háborúval foglalkozó német nyelvű krónikájában vagy hússzor akadunk a *Lärm*, *Lärmen* szóra. A mondottak alapján magyar hatást látok benne. Ugyanitt megtaláljuk a *Korbatsch* (449), *Tschackau* (458), *Zischmen* (484, 487) kifejezéseket is.

elején aztán megszűnik a szónak 'riadó' jelentéses használata. — MÁRTON 1803-i n.-m. szótárában ezt találjuk: „Lärm: *lárma*, zaj ... tolongás, öszvetődülés.“ | „Alarm: felzendülés, zenebona.“ | „Alarmieren: felzendíteni“ | „Lärmenbläser: *lárma* indító.“ | „Lärmglocke: *lärmaharang*.“ 1800. és 1807. m.-n. Lexikonjában azonban *zaj* címszó alatt ez olvasható: „Zaj: 1. *lárma*, der Lärm, das Sausen, 2. a vizen a jégmenés, der Eisstoss.“ 1811. m.-n. szókönyve pedig ezt mondja: „*Lárma*: Lärm.“ | „*Lärmás*: geräuschvoll.“ | „*Lärmázó*: lärmend, geräuschvoll.“ Itt már kétségtelen a szó mai jelentése. Az új jelentés első szótározását azonban, úgy látszik, a Gyulafehérvárt 1788-ban megjelent „Német és magyar szókönyvetske a' tanuló gyermekek számokrá" adja: „Lärm ... Lärmen ... *Lárma*“. Ez azért meglepő, mert az oklevelek tanúsága szerint Erdélyben volt legkevesbbé elterjedve szavunk.

A katonai műnyelvben a *lárma* helyébe a korábbi *riadó* lépett. Ma is ezt használják.

6. Fejtegetéseim összefoglalása ez: *lárma* 'készülő, riadó' jelentésű szavunkat a lengyelből vettük át. A lengyel a németből kapta a szót, a német a franciából. A szó végső forrása vagy a francia vagy az olasz. A 'zaj' jelentésbővülés valószínűleg idegen hatástól mentesen jött létre nyelvünkben.

LOVÁNYI GYULA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Lok. Székely közszó, jelentése 'kis völgy, mélyedés'. A MTsz. 'két hegy közötti keskeny tér, alantabb fekvő hely, völgyalapály' jelentéssel közli a Székelyföldről. Melléknévi származéka a *tokos* 'alantabb fekvő, lapos' (MTsz.) szintén székely tájszó. — A *lok* legkorábbi felbukkanását két székelyföldi helység: az udvarhelyszéki *Lokod* és a csíki *Gyimeslok* nevében találjuk: 1505: *Lokud* (SzékOkl. VIII, 220), 1566: *lokodh* (SzékOkl. II, 196); 1701: *Gyimes-Loka* (SzékOkl. VII, 72). Nagy számban fordul elő ezenkívül a Székelyföld határneveiben mint térszíninformanév; HERRY 'sík földterület, lapályos hely, mély völgy' jelentésben közli (Nyr. XL. 264). Első okleveles jelentkezései: 1647: *Lókon* (MNny. IV, 417), 1701: *Ditro Loka* (SZABÓ T. A., GyHn. 30). Földrajzi elterjedéséről annyit kell tudnunk, hogy igen nagy számban bukkan föl Udvarhely és Csík földrajzineveiben, jóval kevesebbszer Háromszéken; Marosszáéken ellenben a Kisküküllő völgyét kivéve sehol sem található.

A *lok* közszó, illetőleg térszíninformanév megfejtésével többen próbálkoztak; származtatták a szanszkritból, románból, finnugorból stb. (vö.: MUNKÁCSI, ÁKE. 447; SZINNYEI: Nyr. XXIII, 351; WICHMANN: MNy. IV, 277). Eredetét azonban a szlávban kell keresnünk. A *lok* azonos azzal a szláv *loka*, *loka*: újszláv *lók*, *lóká*; *luk*, *luka* stb. 'ív, hajlás, félkör; völgy, gödör, rét, mocsár' szóval (vö.: BERNEKER, SIETWb. 739; MIKLOSICH, PON. 275), amely *lonka* ~ *lanka* közszónknak is az alapja. — Míg a *lok* csak székely tájszó, addig a *lonka* ~ *lanka* az egész magyar nyelvterületen ismert 'lejtő, hegyoldal', 'gyengén öblösödő vagy nyer-

gesedő fennsík', 'hegyoldal lépcsőzetesen emelkedő része', 'víz melletti hely', 'gyümölcsös' közszói (vö. MTsz.) és 'nedves rét', 'völgyecske' térszínformanévi (vö. Nyr. XL. 260) jelentésben. A *lonka* ~ *lanka* elsődleges jelentése 'rét' volt: 1505: „In prato *Lonka* vocato“, 1619: „Prata ... *Lanka*“ (Oklsz.), tehát többszöri jelentésfejlődésen ment át A *lok* a zárt székely területen jóval inkább megtartotta eredeti jelentését. — Az említett szláv szóból származik különben a román *luncă* 'völgy, rét' szó is; a csángó *lunka* 'víz melletti hely, legelő' ennek az átvétele. A székely *lok* és a román *luncă* azonos jelentésére mutat az a tény is, hogy valószínűleg párhuzamos földrajzinévadás alapján *Gyimeslok*-ot a románok *Lunka*-nak nevezik (vö. Lipszky, Rep. II. 85; MOLDOVAN-TOGAN, Diet. 106).

A székely-szláv nyelvi érintkezés szempontjából nem lesz talán érdektelen, ha e székely tájszó átvételének időpontját meghatározni igyekszünk. Noha a *lok* mint térszínformanév csak a XVII. századi írásos emlékekben tűnik föl először, igen valószínű, hogy a székely népnyelvnek már jóval előbb is tartozéka volt. A mai Székelyföldön a székelyek beköltözése előtt csak a Feketeügy medencéjében laktak nagyobb számban szlávok, ezek azonban a térszínformanév földrajzi elterjedése miatt aligha lehettek a kölesönzók: a név Háromszéken jóval ritkábban fordul elő, mint a Székelyföld középső részein. A *lok* különben is olyan zárt székely települési területeken bukkan föl, hogy a megtelepülés utáni belső vándorlása, terjedése egészen valószínűtlen. *Lokod* helység keletkezése -d képzője, de egyéb okok miatt is a XIII. század elejére tehető. Ekkor tehát már föltétlenül székely köznyelvi szó a *lok*. Mindezt összevetve, nincs okunk feltenni, hogy a székelység e szláv szót a mai hazájában hajdan élt szlávoktól vette volna (vö. erre nézve „Pilis, piliske“ MNy. XLIII. 205—7). A székely átköltözés Udvarhelyre és Csíkba a XIII. század elején következett be, joggal következtethetjük tehát, hogy a *lok* szót a székelység még az áttelepedés előtt vette át a szlávoktól. — Mivel a szláv orrhangú magánhangzók a X. század végére eltűntek, a *lok* átvétele — ellentétben a közmagyar *lonka* ~ *lanka* szóval — ez idő után történt. Így a két határpontot megállapítva, a kölesönzés idejét a XI—XII. századra tehetjük.

Az átvétel korát esetleg még szűkebbre szoríthatnók, ha tényként fogadnók el, hogy a *lok* szót a marosi székelység eredetileg sem ismerte. Mivel a marosi székelyek körülbelül fél évszázaddal megelőzték az átköltözésben a többi székely csoportot, föltehetnők, hogy a székelység zömétől már a kölesönzés előtti időben elszakadtak. Így a szóátvétel korát a XII. század második felére lehetne összezsugorítani. De ez csak ötlet, mert igen kérdéses, hogy a *lok* szó hiányát a marosi székelység nyelvében nem a későbbi szász Királyföld székely megszállásának területi megoszlásában kell-e keresnünk. A marosi székelység előbbi települési területe ugyanis kívül is eshetett egy bizonyos szláv nyelvi hatáson. — A szélesebb alapokon nyugvó vizsgálat bekövetkeztéig maradjunk tehát meg a XI—XII. századi sajátos székely—szláv nyelvi érintkezés feltevésénél.

Enlaka. Község Udvarhely megye északi részén. A rá vonatkozó történeti adatok: 1332—1337: *Jandlaka, Jandalaka, Enifalva* (ORTVAY, EF. II, 660); 1567: *Janlaka* (SzékOkl. II, 220); 1576: *Janlaka* (SzékOkl. IV, 40), 1602: *Jenlaka* (SzékOkl. V, 306); 1808: *Enlaka* (LIPSZKY, Rep. II, 40); ma: *Enlaka*. — KNIEZSA (Magyarok és Románok I, 203) szerint a helységnévnek valószínűleg egy ómagyar *Ene* személynév az alapja. E nézetét nyilván a pápai tizedjegyzék *Enifalva* adatára alapítja.

Szerintem a megfejtést más irányban kell keresnünk. A pápai tizedjegyzék *Enifalva* adata elszigetelt. Egyrészt a régiségben a helységnévnek *e*-vel kezdődő alakja nem bukkan föl, másrészt a név egyszer sem mutat *-falva* összetételt. A *-falva* ~ *-laka* váltakozásra különben sem tudnánk egyetlen analógiát sem felhozni. Ha tekintetbe vesszük, hogy a pápai tizedjegyzék mennyi durva másolási hibát tartalmaz, az *Enifalva* nyugodtan kiküszöbölhető. Elfogadhatjuk azonban kiindulópontnak a tizedjegyzék másik két adatát, mert a későbbi adatok ezek helyességét igazolják. — A régi adatok világánál úgy látszik, hogy a helységnév eredeti hangalakja *Jandlaka* lehetett. Ebből a más-salhangzó torlódás következtében kiesett a *d*, majd körülbelül a XVI. és XVII. század fordulója körül szókezdő *ja* > *e* hangváltkozás következett be. A névvel kapcsolatban két kérdésre kell tehát megfelelnünk: mi a *Jand* név eredete és hogyan magyarázható a *ja* > *e* hangfejlődés?

A birtokos személyragos *-laka* utótag világosan arra mutat, hogy a *Jand* személynév. E nevet a magyar *János* keresztnév rövidült alakjának vehetjük, amelyhez még *-d* kicsinyítő képző is járult. A *János* igen divatos név volt a székely régiségben, becéző származékai is gyakoriak: 1415: *Jantscho* (SzékOkl. III, 35); 1535: *Jankó* (SzékOkl. III, 254); 1602: *Janó* (SzékOkl. V, 183), *Janka* (SzékOkl. V, 192). — Nehezebb kérdés arra megfelelni, hogyan magyarázható a *Janlaka* > *Enlaka* fejlődés. A régi magyarban kétségtelenül volt egy szókezdő *jo* > *i* hangfejlődés (vö. R. *jochtot* > *iktat*, R. *jonkább* > *inkább*, R. *Jován* > *Iván* stb.); ugyancsak lehetett egy *ja* > *i* fejlődés is (vö. szl. **jarebъ* > m. *iromba* (MELICH: NyK. XXVI, 372). Felfedezhetők azonban a nyomai egy szókezdő *ja* > *e* hangfejlődésnek is, mint szl. *jaruga* > m. *erege* ~ *erge*, szl. *jasenъ* > m. *Eszény*. Ez aligha választható el az előbbi két hangfejlődéstől. A *Janlaka* > *Enlaka* alakváltozás aránylag késői időpontja támaszthat ugyan bizonyos kételyeket, mindazonáltal valószínűnek látszik, hogy helységnévünk alaki fejlődése az előbbieket sorába iktatható be.

Betfalva. Udvarhely megyében, Székelykeresztúr mellett fekszik. Az oklevelekben aránylag későn kerül elénk: 1519: *Bethfalwa* (SzékOkl. I, 334); 1567: *Betfalwa* (i. h. II, 219). Keletkezését azonban jóval előbbre, a XIII. és XIV. század fordulója körüli időre tehetjük. — A helységnév előtagja nyilvánvalóan személynév. *Bet* személynévet sem a székely, sem a magyar régiségben nem ismerünk. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a *-falva* kezdő *f*-je zöngétleníthette az előtte álló mássalhangzót, mindjárt közelebb kerülünk a megfejtési lehetőségekhez. Ilyen zöngétlenülések nagyon gyakoriak a székely helységnevekben:

Tordád :> *Tordátfalva*, *Kobád* :> *Kobátfalva*, *Arvád* :> *Arvátfalva*, *Sükösd* ~ *Sükesd* :> *Süketfalva*, *Fiad* :> *Fiatfalva* stb. — A *Bed* alapnév kicsinyítő képzős származékai fellelhetők több székely személynévben és ezeken keresztül több helységnévben is. Első előfordulásai a személynéveknél: 1602: *Bedő* (SzékOkl. V, 208), *Bede* (i. h. V, 201); a személynévekből alakult helységnéveknél: 1. *Bede* Marosszéken: 1557: *Bede* (ORBÁN IV, 63); 2. *Bedecs* Csíkbán: 1567: *Bedechi* (SzékOkl. II, 220); 3. *Bedőháza* Kézdiszéken: 1602: *Bedőháza* (i. h. V, 211). Ezek a *Bed* alapnév -e, -ő és -cs kicsinyítő képzős származékainak tekinthetők. A magyar régiségben is gazdag e névesoport: 1211: *Bedeh* (W. I, 109), *Bedes* (W. I, 120); 1275: *Bedek* (W. XII, 159); 1281: *Bedke* (W. XII, 342). Maga az alapnév is előtűnik a magyarságnál: 1211: *Bed* (W. I, 117). Ez az alapnév van meg a székely *Betfalva* helységnévben is.

Az EtSz. a *Bede*, *Bedő*, *Bedecs* személynéveket a *Benedek* hangátvetés útján keletkezett becéző változatainak tartja. Azóta is elfogadott nézet, hogy a *Bed*- kezdetű nevek a *Benedek*-ből származnak. Igaz ugyan, hogy a mai népnyelvből van egy-két szórványos adatunk a *Benedek* ~ *Bedenek* hangátvetésre (Nyr. XXV, 348; NyF. XXXIV, 15), a régiségből azonban egyetlen ilyen alakváltozatot sem tudunk kimutatni. Valószínű, hogy régi nyelvünkben is felbukkantak elvétve *Bedenek* változatok, — bár a *Benedek* névre vonatkozó rengeteg okleveles adat közt egy sem akad, — de bizonyosan nem voltak olyan számban, hogy belőlük a *Bed*- kezdetű nevek egész sora kialakulhatott volna. Ez a magyarázat erőltetettnek tetszik és nagy fenntartással kell fogadnunk.

Sajnos, e nemleges megállapításnál tovább én sem sokkal mehetek a név magyarázatánál. A *Bed* név eredetének kérdése szorosan beletartozik azoknak a megfejtethetlen eredetű egytagú zártszótagos alapneveknek a kérdéscsoportjába, amelyek a régi magyar személynévanyagban igen jelentős helyet foglalnak el. Véleményem szerint e nevek legnagyobb része magyar szájon keletkezett, mint ahogy magyar szájon is alakult tovább különféle kicsinyítő képzőkkel. — Az udvarhelyi *Betfalva*-ban rejlő *Bed* személynév is ilyen, ma még megoldatlan keletkezésmódú magyar személynév lehet.

Izsó. Régi *Izsou*: *Izsó* személynévünk első előfordulásai: 1211: *Ysou* (PRT. X. 510); VárReg. 118 stb.: *I/ou*; 1214: *Ysov* (ÁrpÚjOkm. VI, 372) stb. Felbukkan két pusztai személynévből lett településnévben is, ami már legalább XII. századi meglétére utal: 1295: *Isou* (KárOkl. I, 23), 1320: *Isou* (CsÁNKI III, 336). XIII. és XIV. századi okleveleinkben is rendkívül gyakori az *Izsó*, és divatja csak a középkor legvégén kezd alábbhagyni.

MELICH e személynévünket az *Esau* alakváltozatának veszi (MNy. XII, 194—5). Magyarázatát a VárReg. két adatára: „*Isou* comes de Vgosi” ~ „*Esau* comes de Hugosa” alapítja. MELICH névfejtését a VárReg.-beli *Izsó*-ra vonatkozóan valószínűnek kell tartanunk; az egyeztetés hangtani tekintetben sem kifogásolható. Feltűnő azonban, hogy a középkor végéig nagyon gyakori *Izsó* egyetlen más esetben sem hozható kapcsolatba az *Esau*-

val. Az is elgondolkoztató, hogy az *Esau* név, — amely nem tartozhatott az úgynevelt népszerű, divatos nevek sorába — *Izso* változatban hogyan fordulhat elő ilyen nagy számban. A nevet *Esau* alakban az egész Árpád-korból mindössze három esetben tudjuk kimutatni. MELICH névfejtésének általános érvényét már e tények erősen kétségbe vonatják. A megfejtést tehát ajánlatos más irányban keresnünk.

A mai magyar *József* név a régiségben túlnyomórészt *Izsep* ~ *Izsép* ~ *Izsip* (írva: *Ysep*, *Isep*, *Iseph*, *Isip*, *Isyp*, *Isiph*) alakban jelenik meg. Az egyházi latin *Joseph(us)* személynév magyar megfelelőivel, — melyek rendkívül érdekes névtörténeti és hangtani jelenségeket mutatnak, — más alkalommal óhajtanék még foglalkozni. A név *Izsep*-féle változatainak magyarázatára lényegbe nem vágó módosítással elfogadhatjuk PAIS Dezső ama nézetét, amelyet GALAMBOS LÁSZLÓ közöl: „Pais szerint a *Jo*-helyén *I*-t mutató formák magyar hangfejlődés eredményei lehetnek a nem ritka szókezdő *jo* > *i* megfeleléssel, s egyszersmind a latin *ph*-nak magyar hanghelyettesítéssel lett elváltozása a szóvégi *p*.” (A szentírási eredetű személynévek a Váradi Regest-rumban 17.) — Ezek az *Izsep*-féle változatok egészen a középkor végéig igen gyakoriak az oklevelekben, és majdnem kizárólagos megfelelői a latin *Joseph(us)*-nak. Az ország területén egyetlen *Jozsep* vagy *Józsep* név nem vált pusztá személynévből lett településnévvé, míg ugyanakkor az *Izsep*-féle alakulatok száma igen nagy (vö. CSÁNKI I, 137, 297, 350, 392, II, 492, 759, III, 64, 336, 502). Figyelemreméltó az is, hogy a *Jozsep* becéző származékai — néhány igen kétes névtől eltekintve — csak a XV. század elejétől kezdenek nagyobb számban megjelenni: 1420: *Josa* (ZichyOkm. VI, 578) stb. E jelenségek arra mutatnak, hogy az *Izsep*-féle változatok már a XI–XII. században elterjedtek és divatosak voltak az egész magyar nyelvterületen, ezzel szemben a *Jozsep*-félék kiterbélyesedése csak a XV. századra tehető.

Nyilvánvaló, hogy az Árpád- és Anjou-korban divatos *Izsep* ~ *Izsép* ~ *Izsip* személynév becéző származékainak is nagyobb arányú megjelenésével kell számolnunk e korban. Az ide vonható nevek korai előfordulásai: VárReg. 343: *Isu*; 1237: *Ysa* (HazOkm. I, 17), 1268: *Ysa* hn. (MonStrig. I, 559), 1276: *Ysa* (ÁrpÜjOkm. IX, 152); 1366: *Yska* hn. (ZW. II, 237). E nevekben az *Izsep* keresztnévnek rövidült *Izs* alakja, illetőleg ennek *-a* és *-ka* kicsinyítő képzős változata jelentkezik. — Világos, hogy e meg-rövidült *Izs* névnek az e korban igen életerős *-ou*: *-ó* kicsinyítő képzővel továbbképzett alakulatai is voltak. A régi magyar *Izsou*: *Izso* nevek legnagyobb része tehát ide vonható.¹ Az *Izso* divatja időben körülbelül összeesik az *Izsep*-félék divatjával. Az *Izso* személynéveknek a *Joseph(us)* családjaiba való tartozását egyébként még a következők is támogatják: egy XIII.

¹ Egy-két esetben gondolhatunk a régiségben *Izsák*: *Izso* egybetartozásra is. — Meg kell még jegyeznem, hogy ma az *Izso* az *Izsák* és *Izidor* becézőjeként ismeretes (vö. MNy. XII, 265). A XVI. század óta azonban becéző keresztnelveink annyi differenciálódáson, analógiás hatáson és névcsere-n mentek át, hogy a mai becéző alakulatok — a népnyelvben élőket is beleértve — nem használhatók fel névtörténeti vizsgálat alapjául.

század eleji *Isou*-nak *Iseph* a fia (vö. ÁrpÚjOkm. VI, 372); egy zalamegyei helység 1329-ben *Izowfelde* nevet visel, 1427-ben pedig már *Josafelde* a neve (vö. CsÁNKI III, 64).

BENKŐ LORÁND.

Ipar. MA. szerint *iparkodik* a. m. 'nitor, adlaboro, adnitor'. A NySz. ezzel egészíti ki: 'festino, streben, sich bestreben, eilen', azaz 'szorgalmasan törekszik valaminek az elérésére'. A MTsz. Mezőtúr vidékéről egyszer, a székelységből négyszer közli az *ipar* szót melléknévi értelemben. Jelentése 'igyekvő, dolgos'.

Egyrészt korai előfordulása, és a népnyelvben való megléte, másrészt finnugor megfelelői a mellett tanuskodnak, hogy a szó nyelvünk legrégebbi elemei közé tartozik. SIMONYI (Nyr. XXXII, 533) szerint az *ipar* melléknév elvonás az *iparkodik* igéből. Melléknévi értelemben 'szorgalmas', főnévi értelemben 'szorgalom' a jelentése. MUNKÁCSI (Árja és kaukázusi elemek 181) az *iparkodik* igét tartja az *ipar* melléknév igei származékának. Mindketten megegyeznek abban, hogy a szó azonos a vogul *āpēr* 'ügyesség, szorgalom, fortély' szóval. MUNKÁCSI i. m. szerint a szó végső fokon a szanszkritből eredeztethető, mert a szanszkrit *āprā*-nak mind a magyar, mind a vogul alak hangalakilag és jelentésbelileg pontosan megfelel. BÁRCZI SzófSz.-ában szintén ugyanezt az eredeztetést találjuk.

Az *ipar* ma a. m. 'industria'. Közgazdaságunknak ez a ma már nélkülözhetetlen szava a népnyelvből került be először az irodalomba és később a gazdasági élet nyelvébe, nem pedig mint BÉRCZI FÜLÖP (Nyr. XXX, 531) gondolta, az irodalomból tudós szóként szállt le a nép nyelvébe. KIRÁLY KÁROLY (Nyr. XXV, 361) és a NyÜSz. Szemerének tulajdonítják (Munk. I, 47). Születése, azaz az irodalmi használatba való bekerülésének az ideje a NyÜSz. szerint 1830-ra tehető, mert Helmezy lapjai, a Jelenkor és a Társalkodó még 1832-ben, sőt még 1833-ban is *műszorgalom*-nak nevezik az ipariát a német *Gewerbefleiss* nyomán, de már Jelenkor II, 554 *ipar* a. m. 'iparkodás', sőt 1831-ben *ipar* a. m. 'nisus, igyekezet'. GERENCSÉR ISTVÁN (Nyr. XXXII, 533) Széchenyi Hiteléből közli a szót („Szükséges a fő, ipar, s veríték” 113) szintén már nem melléknévi, hanem főnévi szerepben és 'szorgalom' jelentésben.

Az irodalomban a szó tehát inkább főnévként, mint melléknévként indult el 'szorgalom' értelemben. Ebben a jelentésben hosszabb ideig használatban is volt, mint a gazdasági élet minden ágának a gyűjtőneve.

„... mozgalmaink nem atyáskodó erőszakolás, hanem a népet szabad fejleménye, az ipar maga” Hetilap 1846: 24 | „az egyes iparágakban, így a földművelésben” Magyar Gazda 1847: 656 | „a dohánytermelésen feléledt földművelői ipart, a magas vámok verték le” | „nyereség mutatkozott volna a dohánytermesztésen, veszteség a földművelési szorgalom egyéb ágain” Világ 1843: 519. Az utóbbi két adat ugyanabból a cikkből való, egyenértékűek az ugyancsak használt *földművelés* szóval. A szerző nyelvérzéke számára láthatóan mindegy volt, melyiket alkalmazza, sőt, úgy látszik, stílusának változatosságát akarja elérni a három különböző kifejezés cserélgetésével. Így: „a föld-

művelést kevés haszonnal gyakorló franczia az ipar többi nemeiben is alantabb áll“ Világ 1843: 480 | „Mindenekelőtt ismeretes az ipar háromféle megkülönböztethető főosztályainak egymás közötti versengése 1. természet, földművelés, 2. gyár- és kézműipar, 3. kereskedés“ Hetilap 1846: 60.

Amikor a pesti ipartanodá-t felállítják, a fő szempont az, hogy „az ifjúságnak alkalom szolgáltatassék olly eszméreték szerzésére. mikép az iparnak bár mellyik ágát választaná pályául, azon eredményteljesen működhessék“. E szerint alakítanak gazdasági, műtani és kereskedési osztályt.

Ettől a jelentéstől folyamatosan elkülönítik az ipar egyik ágát: a műipar-t, s ehhez csatolják az ipar-nak egy másik, akkor kialakuló ágát is: a gyáripar-t, s a kettőt egyre inkább együtt emlegetik.

„A műveltség alacsonyabb fokán álló nemzeteknél földművelés, műipar, s kereskedés egyaránt alacsonyan állnak“ Hetilap 1846: 103 | „Mindenekelőtt szólok azokhoz, akik a földművelés érdekeit a műipar érdekeivel ellentétbe helyezik“ Hetilap 1846: 24 | „Ha már teljesen kifejlett mű és gyáriparunk volna“ Hetilap 1846: 79 Kossuth egyik beszédéből.

Az itt említett példákban (és még számtalan más hasonlót lehetne idézni a korbeli lapok hasábjairól) a műipar szóval egyrészt a mai értelemben vett, kialakulóban levő ipart akarják az ipar (szorgalom) más ágaitól megkülönböztetni, másrészt pedig azzal, hogy a műipar-t és a gyáripar-t külön emlegetik, bizonyos értékelést is kifejeznek. Amint a szövegekből kiderül, a műipar finomabb fokot képviselt a típuscikkeket előállító, nagy tömegeknek dolgozó gyárakkal szemben (l. BALLAGINÁL).

A mű- és gyáripar szétválasztása mellett a Hetilap egyik cikke még a mesterségi ipar-t is megkülönbözteti 'kisipar' jelentésben: „... a mesterségi ipar Tornában alacsony fokon áll, csak a legalsó osztály kelleit tudja előállítani. A műveltebb osztály máshonnan kénytelen szükségleteit meghozatni.“ (1846: 109.)

Mivel a gyáripar-t és a műipar-t általában mindig együtt emlegették, a két szó jelentése egymásra sugárzott, a műipar szó jelentése kibővült, felvette a mai ipar-nak 'industria' jelentését. Pl.: „Haladtunk, nézz ide Európa, a magyarnak van már megállapított szilárd virágzó műipara“ Világ 1843: 608. Ez a lelkes és kissé korán elhangzott kijelentés az Iperegyesület kiállításáról szóló ismertetésben van, nyilvánvalóan minden egyes tárgyra értendő, akár gyárban készült, akár kézi munka az. Ebből az igen gyakran előforduló jelentésből vonja el a mű előtagot feleslegesnek érző nyelvérzék az ipar szót, mint előbb láttuk, mindenféle — most már mondhatjuk — ipari ter-méket előállító munka jelölésére.

Ebben az értelemben írnak a lapok az „egyesült statusok iparáról“ vagy a „dernői vasgyár öntészeiről és kovácsairól“, mint iparvállalkozókról, azaz gyári munkásokról: Hetilap 1846: 89, és szállnak szembe „az ősi szilvafa árnyékát kedvelő bús magyarokkal, akik visszarémülnek iparmozgalmaink pártolásától“ Hetilap 1846: 24. Más példák is bőven akadnak: „Galliczia is egyesülve van Ausztriával, s ipara nincs“ | „Anglia iparát nem a védvámok tették virágzóvá“ | stb.

A szó végleges mai jelentését a később megindult nagymérvű iparosodás idejében szerezte meg.

A szabadságharc után kiadott szótárak már a jelentésfejlődésnek ezt az utolsó fokát rögzítik meg.

CZUCZOR—FOGARASINÁL: „*ipar*, azaz erős mozgás, törekvés, haladás, melyben valaki teljes erejét megfeszíti. Újabb, s *iparkodik* igéből elvont szó. Különösebb jelentése: szorgalom a kézi és gyári művek előhozásában.“ A szótár többi adatai mind olyanok, amelyek az 'industria' fejlődése következtében előállott új fogalmak jelölésére kellettek, s ezeket már mind az *ipar*, a fokozott fejlődés korában már 'industria' jelentésű szóból képezték: „*Iparadó*: A kézművekre kivetett adó neme.“ | „*Iparilag* előállított kézművek.“ | „*Iparcikk*: 1. Valamely kézi és gyári mű; 2. különösebben mint áru cikk.“¹

Manapság már a szó eredeti 'szorgalom, munka' értelmét teljesen elvesztette, és csak mint az 'industria' fogalom megfelelője ismeretes az egész magyar nyelvterületen.

FÁBIÁN PÁL.

Habók, Hebók. Van két népies gúnynevünk: *Habók* (ebből családnév is) és *Hebók*, melyek semmiesetre sem jövevények ugyan, de eredetük mégis bizonytalan. Az előbbi ugyanis lehet akár a bibliai *Habakuk* névnek, akár a 'hebeg' jelentésű (és hangutánzó eredetű) R. *habog* ige *habogó* igenevének nagyító -*ók* (-*ök*) képzős tréfás-gúnyos becéző származéka. És éppen így lehet az utóbbi is, t. i. a *Hebók*, a *hebögő* igenevnek ilyen képzésű származéka, de lehet a *Habók*-nak hangrendi átesapás (l. erről MNy. XXIII, 127) útján keletkezett változata is.

Zsákmányol. Kutatva e szavunk eredetét (MNy. XXXVII, 114) még csak három példát — *firuncvancigol*, *miskárol* és *óbéogat* — tudtam idézni arra, hogy valamely idegen nyelvű névszót nem névszóként vettek át a magyarba, hanem mindjárt igét képeztek belőle. Azóta azonban már ezeknek a számát is szaporíthatom. Ime: Latin *andabata* 'olyan gladiátor, aki bekötött szemmel, tehát vaktában, összevissza vív ugyanilyen gladiátortársával': *handabandáz* (: > *handabanda* 'hetvenkedés, nagy hangon való ágálás'). Német *zwanzig*: N. *cváncigol* 'alkudozik' (a zsidó handle).² Német *dauer-welle*: *dauerol* 'tartós női hajhullámot készít'. Német *hohl-falte*: (a varrónők osztálynyelvében) *hóloz* 'áthajtásos (nem laposan levarrott) ráncot varr a női ruhán'. Szláv *izgaga* 'gyomorégés': **izgágál*: R. *izgágálkodik*

¹ BALLAGINÁL ugyanezeket az értelmezéseket találjuk.

² Erről a MTsz. is, az EtSz. is és LOVÁNYI (MNy. XXXVIII, 120) is egyaránt tévesen. Ezen pejoratív jelentésű ige keletkezése az én nézetem szerint azon alapul, hogy a régebben a héberen kívül csak németül beszélő házalózsidók az eladásra kínált portékáért sokszor neveltségesen kevésnek ítélt *zwanzig* forintot vagy krajcárt ígérték, ami aztán persze még további alku tárgya lett, pl. *zweiundzwanzig*-ot, *dreiundzwanzig*-ot, *fünfundzwanzig*-ot ígérték. A MTsz.-ban közölt *cvancigol*nak a zsidók kifejezésnek is bizonyára nem 'többen együtt állanak és németül beszélgetnek', hanem 'egymás között (persze német nyelven) pereskednek, alkudoznak' a jelentése.

'gyomorhajos ember módjára veszekedik, kötekedik' (: > *izgága* melléknév: MNy. XXXVII, 342). Hazai német *Kscheft* (< irod. német *Geschäft*): *kséftl.* Német *liege-stuhl*: *ligéz* 'heverőszéken pihen vagy sütkérezik'. Latin *miscula* 'buza és rozs keveréke': *miskulál.* Hazai német *reitschul*: *rajcsuloz* (gyermekről mondva) 'körben futkos'. Német (katonai) *rechts um!*: *rikszumoz* 'parancsszóval rendreutasít valakit'. Hazai német *per schup* 'durch ämtlichen Schub': R. *suppol* > *zsuppol* 'foglyot hivatalos megbízásból elszállít valahová'.
† HORGER ANTAL.

Monnó. A régi magyar nyelvnek volt egy 'mindkettő' jelentésű *monnó* szava. A Jókai-kódextől kezdve sok más kódexünkben is előfordul, s ilyen alakjai ismeretesek: *monnó* 'mindkettő', *monnón* 'mindketten', *monnók* 'mindkettők', *monnónk* 'mindketőnk', *monnótok* 'mindkettőtök', *monnaik* 'mindketteik, mindkettejük' (NySz., MNy. XV, 103).

HUNFALVY a *kettő* számnévvel kapcsolja szavunkat, s azt mondja, hogy a *monnó* alapján *kettő* szavunk is eredetileg **kehtnő*, **kehtnej* volt, s ez a *-nő* (*-nej*) meg a *monnó*-beli *-nó* (*-naj*) kettősszámi képző egyeztethető az osztják *-nen* kettősszámi végződéssel (NyK. VII, 416, IX, 126); magyarázatot később azzal toldja meg, hogy a *monnó* megfelelője a finn *molempi* 'mindkettő' (NyK. XI, 75). — BUDENZ szerint a szó alapja megvan a magyar *más* (finn *muu* 'más' stb.) szóban is, s eredetileg **mol-mol* volt, jelentése pedig ilyenforma: 'más-más', ebből lett **mol/mol*, majd *monnó* (Nyr. VII, 338, MUSz. 606). — Ezt a magyarázatot elfogadta BALASSA (NyK. XIX, 148, XXIV, 384) is, SIMONYI (TMNy. 97, 118, 354) is. Ez utóbbi azt fűzi még hozzá, hogy a szónak kettősszámi képzős vagy ragos alakja kétes (TMNy. 533). — CzF. egybeveti a finn *mol(empi)* 'mindkettő' szóval, de alapszavául a *mon*-t teszi, mely szerinte megvan a mi *min(d)*, *men(d)* szavunkban is, *-nő* végzete pedig az a *-ho*, mely a *húsz* = *ho-tíz* 'két tíz' szóban is megvan. Így aztán ki is hozza pontosan a valóságos jelentést: 'mindkettő'. — Merőben más úton jár SZAMOSI GÁSPÁR. Nagy hangon mindenkit ledorongol s aztán előáll a maga bölcseségével. Megmagyarázza nekünk, hogy valamelyik középkori barát tévedett: a latin *ambo* 'mindkettő' szót kellvén fordítania, összezavarta ezt egy másik latin *ambo* szóval, melynek jelentése 'szószék'; ennek az *ambo* 'szószék' szónak a magyar *mondó* az egyenértékese, s ezt a *mondó* szót csavarta el a barát *monnó*-ra, így került aztán a *monnó* szó 'mindkettő' jelentéssel más nyelvenlékekbe is (Nyr. XVIII, 38). — BUDENZ később újra tárgyalta a *monnó*-t s azt mondta, hogy ennek *-ó* végzete azonos a *hármó(juk)*, *ötő(jük)*, *ható(juk)* *-ó*, *-ő* képzőjével (NyK. XXII, 402). — MUNKÁCSI is helyesli a **mol-mol* magyarázatot, de az *-ó* végzetet a *hármó(juk)*-félékével együtt gyűjtő számnévi képzőnek tartja (Budenk-Album 288, 291). — FOKOS a *monnó*-beli *ó*-t és a *kettő*-beli *ő*-t egyeztethetőnek tartja a vogul-osztják-lapp *-g* (*-γ*) kettősszámi képzővel (Nyr. XLII, 466). — OJANSUU szavunkat megkérdőjelezve **modn*-től származtatja, s egybeveti a finn *semmoinen*, *tämmöinen* 'olyan, ilyen', *molemmat* 'mindkettő', cseremisiz *mola*, *molo*, *mulo* 'más' névmásokkal (Itäm. suom. pron. 105), de a **dn* > *nn* magya-

rázatot könyvének ismertetője, N. SERESTYÉN IRÉN sem tartja meggyőzőnek (NyK. XLVI, 291). — BEKE helyesnek tartja a szónak a finn *muu* 'más' családjába való sorolását, a szóbelseji -n elemet pedig az *én* (*en*), *ten*, *ön*, *min* -n névmásképzőjével azonosítja (Nyr. LVI, 89).

Ez a régi magyar *monnó* szó különösen HUNFALVYNak nagyon tetszett, felújítását ajánlotta s használta írásaiban ő is, példáját követve BUDENZ is, RIEDL SZENDE is, JÓKAI is, ARANY JÁNOS is (Nyr. XXXIV, 224, MNy. XIX, 16, XXI, 89).

A *monnó* szó eredetének kutatásánál, minthogy jelentése 'mindkettő', azt a szót kell alapul vennünk, mely jelentés tekintetében legközelebb van hozzá, s ez a *kettő* számnév. Hivatkozhatunk erre a *kettő* szóra, hiszen ebben az alakjában ez is nagyon régi (1282: **kettei* 'ketteje' OklSz.; *kettőt* Münch K.-ból NySz.). Mészöly meggyőző fejtegetései óta tudjuk, hogy a *kettő*-beli -*tő* azonos a -*vá*, -*vé* határozói raggal, tehát **két-vé*, illetőleg **két-vé*, ebből *ketté*, majd *kettő*, az *é*-nek olyan *ő*-re változásával, mint *elé*-ből *elő*, *szereté*-ből *szerető* stb. (MNy. IV, 157). — Így kell keresnünk a *monnó* keletkezését is: alapszava **món* (hosszú az *ó*, mint a *kettő*-ben is az alapszó hosszú: *két*, *két*) + -*vá* határozói rag; ebből lett az *ó*-nak ugyanolyan megrövidülésével, mint a *két*, *két*-ből *ketté*, *kettő*, **monná* (l. a cikk elején *monnaik*, mint *ketteik*), *monnó*. Jól látta meg tehát HUNFALVY, hogy a *monnó* szót a *kettő* vel kell kapcsolnunk, de természetesen nem gondolhatott a fent bemutatott megoldásra, hiszen nem tudhatta még, hogy a *kettő* -*tő* végzete nem egyéb mint -*vé* rag.

Helyesen vette észre BEKE is, hogy a szóban az (első) -n elem azonos azzal a névmásképzővel, mely az *en*, *ten*, *ön*, *min*, *tin* szavainkban is megvan, hiszen az alapszó kétségtelenül névmás.

Ez az alapszó, mint már mások is észrevették, megvan a mi más (vö. *második* 'kettedik') szavunkban, melynek -s eleme melléknévképző, s ezt a **má* (**ma*) alapszót a finn *muu* 'más' szóval, **mo*-ból való finn *molemmat* 'mindkettő', *semmoinen* < *sen-moi-nen* 'ilyenféle' tartozékaival és finnugor: vogul *mät*, *möt* 'más', zürjén *məd* 'ua.', votják *mjd*, *məd* 'ua.' megfelelőivel (NyH.⁷ 156) kell egybevetnünk.

A magyar *más* szóból való származtatás támogatására megemlítem még, hogy a *monnó*-nak, úgy látszik, *mannó* alakja is volt, mert DöbrK. 290, 417 *mannaiknak*, *mannaikot* adatokat is találunk (erre MELICH: MNy. XV, 104 hívta fel a figyelmemet).

A NySz. és MNy. XV, 103 idéznek *monnodyk* 'mindkettő' adatokat is. Olvasásuk *monnodik*, képzésük olyan mint *második*, *hatodik*. Fejtegetéseink alapján nem *monnodik*-nak, hanem **mó-nodik*-nak kellene lennie, mert a -*nn*- indokolatlan, azonban valószínű, hogy a *monnó* *nn*-jének hatása alatt lett *monnodik*.

A NySz.-ban több adatunk van egy *monnal* 'mintegy' jelentésű szóra. Az adatok közül kiválasztjuk a következőket: BécsiK.: *A vizek megerősödnének monnal kőfal* | Apork.: *Közepett szakasztotta tengert és állatta vizeket monnal tömlőben*. Ezt a szót is a **món* alapszóból magyarázhatjuk -*val* határozói raggal (a NySz. idéz is az Aporkódexből *monual* alakot), jelentése tehát

'mindkettővel'. A fenti példákban: *a vizek megerősödnek — kőfal* (azaz: ezzel a szóval is élhetünk, azzal is, tehát *monnal* 'mindkettővel') | *állatta a vizeket — tömlőben* (azaz: ezzel a szóval is élhetünk, azzal is, tehát *monnal* 'mindkettővel').

JUHÁSZ JENŐ.

Fenyőneveinkhez. Bizonyos erdei fák neveit tárgyaló legutóbbi cikkemben (MNY. XLIII, 285) abból indultam ki, hogy a magyarok déloroszországi tartózkodásuk alatt századokon át fenyőfélét nem láthattak, így tehát a *R. ugufa* név csak annak feltevésével volna a rokonnyelvek egy bizonyos '*Pinus silvestris*' jelentésű szavával egyeztethető, hogy ennek a fenyőfélének régi magyar neve Dél-Oroszországban valami más fafélére ruházódott át. Időközben azonban alkalmam volt megismerni DEÉR JÓZSERNEK a „A IX. századi magyar történet időrendjéhez“ című cikkét (Száz. LXXIX—LXXX, 14), és annak nyomán — úgy látom — bizonyos mértékig módosítanom kell e kérdésben elfoglalt eredeti álláspontomat,

DEÉR fejtegetései értelmében a Konstantinos-féle *Etelköz*-ön és az Anonymus-féle *Dentümogyer* nevű tartományon ugyanaz a terület, mégpedig a Donec melléke értendő. E felfogás mellett, amint azt „Ötödik századi keleturópai népmozgalmak és a magyarság költözései“ című a Századokban legközelebb megjelenő dolgozatomban behatóbban is kifejtem, a DEÉREIN kívül más érvek is felhozhatók. De azt is megállapítom, hogy *Levedia* DEÉRRAL és MORAVCSIKKAL semmiesetre sem helyezhető a Kubán mellékére. Ha pedig tekintettel vagyunk arra, hogy a levediai magyarok szomszédai Ibn Rusta szerint szlávok voltak, akkor Levediót csak a Don felső folyásának és a Chopernek (a Don mellékvize) mellékére helyezhetjük, amivel kronológiai és földrajzi szempontból jó rendet hozhatunk bizonyos IX. századi keleturópai történeti folyamatokról szóló tudósításokba, amelyek más különben teljesen zavaros képet adnának, amint ezeket idézett cikkemben részletesen kifejtem. — Persze ilyenformán az a kérdés is felmerül, vajjon a magyar nyelv szláv jövevényszavainak legrégibb rétege nem a Don forrásvidékén lakozó Vjatiči törzsnek a nyelvéből való e, amint a közelmúltban más megfontolások alapján KNIEZSA ISTVÁN is (MNY. XLIII, 243) lehetségesnek vélte, hogy nyelvünk régi szláv jövevényszavainak egy része honfoglalás előtti átvétel az oroszból.

A '*Pinus silvestris*' elterjedésének keletoroszországi déli határa pedig a Tula—Szaratov—Orenburg vonal (vö. F. W. NEGER, *Die Nadelhölzer: Sammlung Göschen* 355. sz.). Ez a vonal természetesen nem az összefüggő fenyőerdők keleturópai övének déli határát jelenti. Csak annyit mond, hogy elvétele erdei fenyő az oroszországi lomberdő és az utána következő ligetes mezőség övében is akad, amit korábban — sajnos — nem tudtam. Ezzel magyarázható az a körülmény is, hogy a fenyőnek az uráli közösség korából származó neve (vö. finn *kuuse-* stb.) a magyar kivételével az összes finnugor népek nyelvében megmaradt, bár a finnugorság őshazája már a fenyőerdők övének kívül volt. — Hogy a levediai magyarok hazájának legnagyobb része — a Felső-Don és Choper mellékén — az erdei fenyő elterjedési te-

rületétől délre volt, az nyilvánvaló. A magyarság egy kisebbik csoportja azonban eredetileg esetleg az erdei fenyő elterjedésének déli határától északabbra lakott, e csoport nyelvében tehát valami 'Pinus silvestris' jelentésű szó megmaradhatott, mert hisz a magyarság az Etelköz—Dentümogyer: Donec menti vidéken, ahol semmilyen fenyőféle nincs, csak nagyon rövid ideig tartózkodott. Onnan tehát elszármazhattak Magyarországra is olyan egyének, akik ismerték a fenyőt, és az itt elvétele látott erdei fenyőre átruházhatták esetleg a 'Pinus silvestris' régi levediai nevét. — A R. *ugufa* névre vonatkozó megjegyzéseim tehát ilyen értelemben módosítandók.

Összefüggő fenyőerdő azonban az erdei fenyő elterjedési területétől északra az oroszországi ligetes mezőség övében semmiesetre sem volt, így tehát a R. *Morágy* erdőnévnek csak 'erdőség' lehetett a régi magyarban a jelentése, nem pedig 'fenyőerdőség', mégha elfogadjuk is N. SEBESTYÉN IRÉNNEK e névre vonatkozó — szerintem is helyes — magyarázatát. A 'fenyőerdőség' → erdőség' jelentésfejlődés azonban mindenestre a melletti tanúskodik, hogy a magyarságnak legalább egyik csoportja az északi fenyőerdők övéből származott. MOÓR ELEMÉR.

Dentumoger. MOÓR ELEMÉR fentebbi helyreigazítása és DEÉR *Etelköz*=*Dentümogyer* azonosítása arra készítet, hogy magyarul közöljem azt, amit annak idején a Scriptores jegyzetei között (39) írtam Anonymus *Dentumoger*-járól.

„A népet és földet egyaránt jelentő *dentumoger* szónak az a része, amely a *mogyer* népnév előtt áll és *Dentü*-nek olvasandó, a *Don*: *Thanais* folyó török nyelvi *Den* nevéből származik. Mégpedig vagy úgy, hogy a törökben keletkezett *Dentü* (*Dentü*) a. m. 'Thanaiticus', magyarul 'doni' melléknév, vagy úgy, hogy ugyanahhoz a *Den*-hez magyar *-dű*: *-tü* kicsinyítő képző járult, s így a 'Thanais Parvus', azaz 'Donec' jelentést kapta. (Vö.: EtSz. I, 1313—4; NÉMETH GYULA: MSFOu. XLVII, 290 kk.) Különben a név talán annak az időnek az emlékeül tekinthető, amikor a magyarok a Don vidékén laktak, amelyet 'Levedi földjé'-nek is mondanak (vö. Konstantinos 38. feje.). — Itt említem meg, hogy NÉMETH idézett dolgozatában — előző magyarázatát feladva — a *Dentü*-t mint a *Den* magyar *-tü* képzős kicsinyítőjét fejti meg, de így értelmezi: 'Don-Ungar: das Ungarland oder das Ungarvolk am Don' (i. h. 294).

Emlékezetem szerint: amikor CZEGLÉDY KÁROLY a LIGETI LAJOS szerkesztette „A magyarság őstörténeté”-ben megjelent „A magyarság Dél-Oroszországban” című cikkén dolgozott, számolt az én tőlem jelzett *Dentümogyer*: *Donec* kapcsolat lehetőségével, s részben ezért is gondolt akkor arra, hogy Levedia a Dontól keletre volt, Etelköz pedig nyugatra (i. m. 105), s így tette oda az „*Etelköz*” megjelölést a Don és Donec közé a 115. lapon ábrázolt térképre.

DEÉR „A IX. századi magyar történet időrendjéhez” című dolgozatában (Száz. LXXIX—LXXX [1947-ben jelent meg], 14—5) Levediát a magyarok régi, Kubán—Maotis menti hazájának tartja, egyszersmind, azt a nézetét nyilvánítja, hogy onnan egy VIII. század közepi népmozgalom következtében tele-

pedett meg a Dontól keletre fekvő *Atelküzü*-ben, a magyar hagyomány *Dentümogyer*-jében, s ott történt meg a fejedelemsválasztás is jóval a honfoglalás előtt. Alább meg (16) azt jegyzi meg, hogy annak a nagyszabású harcos lovasnomád kultúrának, amelynek csupán politikai kifejezője a fejedelemség, a Don—Donec menti hazában kellett kialakulnia. FETTSCH NÁNDORRA hivatkozva még azt is írja (17), hogy „a Don—Donec menti korszak” vége felé fémművességükből is kikopóban voltak a kazár elemek.

Nem egészen értem, hogy ha *Atelküzü*, alias *Dentümogyer* DEÉR szerint azonos a „Don—Donec menté”-vel, akkor *Atelküzü*: *Dentümogyer* miképpen esett keletre a Dontól, mert hiszen a Donec a Donnak jobboldali, tehát nyugat felől jövő mellék-vize. Azt hiszem, itt valami félreértés van, és ennek az eloszlását szívesen látnám DEÉR barátom részéről.

Egyébként jó néhány éve töröm a fejemet magam is, hogy miképpen lehetne valamennyire megnyugtató megoldást találni *Etelköz* elhelyezése tekintetében. Legközelebb alkalmat keríték annak az előadására, hogy mit vélek sejteni ez idő szerint ebben az ügyben. Hátha sikerül előmozdítanom a kérdés felderítését.

PAIS DEZSŐ.

Váradi Regestrom-beli helyek meghatározásai. — Boroszló.

A 86. §-ban említett „villa *Boroslou*” (1219-ből) összevethető a Panyola határában 1402: *Boroslousegh* és 1415: *Borozlozegh* (MAKSAY, A középkori Szatmár megye 191) földrajzi név által jelölt területtel. Nevének eredetére l. KNIEZSA: MNny. IV, 222.

Vad. A 222. §-ban felbukkanó „villa *Vod*” (1221-ből) valószínűleg azonos az 1427-ben *wadtheleke* (ÓMOLv. 288) néven említett és ma *Vaderdő*, *Vadrítka* néven ismert határnévvel. A szabolasmegyei Oros falutól délnyugatra.

Tolna. A szabolasmegyei Nagyhalász határának délnyugati oldalán, Kótaj falu északi részétől csak mintegy két kilométernyire fekszik a *Tolna homok* nevű határrész (25.000-es térkép). A PESTY-féle kézirati Helységnévtárban így szerepel: „8^a Tolnai homok és Juhod”. Fekvése letelepedésre kiválóan alkalmassá teszi; ma *Homoktanya* néven a megye egyik legszebb, legrendezettebb tanyatelepülése, melynek az 1944. évi Hnt. szerint 310 lakosa volt. A név második tagjaként jelentkező *homok* a. m. 'domb', és Nagyhalász több földrajzi nevében előfordul (*Poros-homok*, *Hajóhomok*, *Csermelyhomok*, *Kövérhomok*, *Hosszuhomok*, *Diófahomok*).¹ A VárReg.-ban két ízben tűnik fel: először a 24. §-ban (1220-ból), másodszer a 215. §-ban (*Tholna* 1221-ből), mindkétszer „villa”-ként. Az első említéskor vele együtt szereplő „terra . . . nomine *Sag*” emléke máig fennmaradt a Homoktanyától keletre fekvő *Ságrét* nevében.

Tárnok. 279. §.: „villa *Tauarnuc*” (1215-ből). Valószínűleg egyeztethető az Érmihályfalvához tartozó és 1355-ben *Tharnoktelek* néven említett településsel (AnjouOkm. VI, 362). Egyéb előfordulásait l. JAKÓ, Bihar megye a török pusztítás előtt 364.

¹ A *homok* szónak erre a jelentésére vö. 1594: „It egj *Homokon* tiſtes-sigél el temetők” (ECKHARDT, Két vitéz nemesúr 60) és az OklSz. 1424. és 1430. évi adatait.

Szennyes. A 378. §-ban feltűnő „Leus de villa *Scenues*” poroszló (1213-ból) származási helye a mai *Szennyes-pusztá* lehetett, Nyírlugos mellett Szabolcs megyében. MIKESY SÁNDOR.

Kalapár. Ma Kiskunhalas Felsőszállás nevű pusztájának egyik részét hívják így. Régen külön pusztának számított. Ez a törökös hangzású név különösen akkor vonta magára figyelmet, mikor MIKESY SÁNDOR *Gyalapár* magyarázatát olvastam (MNY. XXXIX, 235). *Gyalapár* Szabolcs megyében egy tanya-csoportnak a neve, s XIII. századi kun eredetű férfiről: *Ilopur*-vagy *Ilapur*-ról kapta nevét. *Gyalapár* és *Kalapár* nagyon hasonlít egymáshoz. A halasi puszták legtöbbje kun szállás volt. Szomszédságában van *Bodoglár* és *Tázlár*, melyeknek máig megmaradt török alakja letagadhatatlan (MNY. XVII, 211). Önként adódik a gondolat: Talán *Kalapár*-ban is valami török megfajtású kun hely neve rejtőzködik?

A rendelkezésünkre álló oklevéli adatokban azonban *Kalapár* helyett legtöbbször *Karapál* és *Karapály* alakkal találkozunk. Sajnos, nem nagyon messze nyúlik vissza ez az írott emlékezés, de kérdésünk megoldására elegendőnek látszik. — 1639: *Karapálszállás* (NAGY SZEDER ISTVÁN, Kis Kun Halas Város Története 1926. I, 59) | 1655: *Kalapár* (Oklevéltára 30) | 1657: *Kalapár* (30) | 1657: *Karapály* (32) | 1658: *Karapály* (32) | 1690: *Karapály* (81) | 1693: *Kara Pál* (89) | 1755—1786: *Kalapár* (Kiskunhalas levéltárában levő „Fundí Liber”) | 1808: *Karapály* (TOOTH JÁNOS, Kis-Kun-Halas Város Történetében mindenütt) | 1822: *Karapály* (PETERKA JÓZSEF, Jász Kis és Nagy kun kerületeknek topographiai és statisztikai leírása 217, 399. A református gimnázium könyvtárában levő kéziratos könyv). Körülbelül a múlt század második felétől kezdve kizárólagossá lesz a *Kalapár* alak, s ma mindenki csak *Kalapár*-t mond és ír. Hivatalosan is.

A lejegyzett oklevéli adatokból világos a fejlődés: **Kara Pál szállása* > *Karapálszállás* > *Karapál* > *Kalapár*. Tehát hangátvetéses alak, mint például *karabély* > *kalabér* (vö. MNY. XLI, 58). Minthogy azonban úgynevezett közömbös esettel van dolgunk, amikor az artikuláció nem lesz könnyebb, az 1655-ben feltűnő új alak mellett a régi is tovább él mintegy kétszáz évig, különösen írásban. Ezt talán az okleveles írott alak tisztelőtlen kívül a halasi népnyelvben ellenkező irányban is meglevő hangátvetési tendencia is segíti (*kalaráb* > *karaláb*, *kolëra* > *korëla*, *kalamáris* > *karamális* stb.). De valószínű, hogy az élőbeszéd már régen *Kalapár*-t mond, amikor még *Karapály*-t írnak.

Mindemellett kunsági, sőt valószínűleg kun helynévadás nyilvánul meg a *Kalapár*-, illetőleg *Karapál*-ban is.

A kun történelem tanúsága szerint *Kara*, ez a közönséges török személy- és helynév (MNY. VIII, 400) mint egyik jászkun törzs neve szerepel (Dr. Soós A., A kunok és jászok története a kunok betelepülésétől a mohácsi vészig. 1944. 68). Van egy 1440-i oklevél, mely *Kara-szék*-ről is tud (Soós 93). De ha nem volt is szék *Kara* (vagy nem mindig), mint kun helynév mindmáig fennmaradt. Eleinte mint kun pusztá ismeretes a Nagykunságban Alsó-Szentgyörgy és Fényszaru birtokában; így szerepel még az 1769. évi jászkun-kerületi jegyzőkönyvben is (l.: GYÁRFÁS,

A jászkunok személyes és birtokviszonyainak történelmi és jogi fejtegetése. 1883. 76; PETERKA i. m. 399). Ma már *Tiszajenő* pusztával egyesítve mint 1858-ban települt *Karajenő* (*Jászkarajenő*) község ismeretes (l. Véleményes jelentés... Karajenő rendezésére vonatkozólag... 1868.).

Az átalakuló, beolvadó magyarországi kun társadalomban már a XIV. század második felében rendszerint az ősi nemzeti pogány kun névhez hozzátapad egy-egy keresztyén magyar név is (melyek között a *Pál* a Soósnál 110—1, 112—3 található nemzetségtáblák szerint elég gyakori). Sőt egészen magyar szavak is szerepelnek kun embert jelölő kettős névben. Ez a teljes kettős név (vagy kun vagy magyar első résszel) igen sűrűn kifejezésre jut a települések megjelölésében, mint jellegzetes kun-kori helynévadási mód (Soós 77—8). Leggyakoribb alak: személynév + *szállás*. Gyárfás szerint a század meghaladó régi kun birtok közül 62 *szállás*, és ezekből 55 „mind személynévet állít előnkbe viselvén amaz ág, vagy családfő pogány vagy keresztyény nevét, mely ama földet megszállotta” (Gyárfás, A jászkunok nyelve és nemzetsége: TörtÉrt. X, 5, 74). Így *Karapálszállás*-nak megfelelően van többek között *Besemihálszállás*, *Csorbajánosszállás*, *Turgonypéterszállás*, *Gyolcsapálszállás*, *Koyampálszállás* (Soós 78, 78, 137, 141, 139).

A személynévek mellől később igencsak elmaradnak a *szállás* megjelölések, s a személynévek maradnak helynévként, mint *Karapál* esetében: *Fábiánsebestyén*, *Csonkaszentmiklós*, *Karácsonymiklós*, *Tobalisszentpéter* stb. (Soós 78, 78, 144, 143). Gyakran azonban ennek a személynévnek a második fele is elveszett, csak a nemzetségnév maradt az utókorra a ma is élő helynévben: *Mayossaistván* > *Mayossa* > *Majsa*: *Kiskunmajsa*, *Turgonypéter* > *Turgony*: *Kis- és Tóth-Turgony* *Kisújszállás* határában, *Fábiánsebestyén* > *Fábián(ka)* *Madaras* határában, *Csorbajános* > *Csorba* *Turkeve* és *Kunszentmárton* között.

Ha tehát nem szerepel is *Karapál* a kun-kori oklevelekben fellelhető szállások között, feltehetjük, hogy kun-kori kunszállás maradványa. Ha 1639-ből van is róla az első okleveles adatunk, ez mintegy száz évvel korábbi időre visszatalálható, mert az 1658-i tanúkihallgatások irataiban egy 101 éves tanu vallja, hogy *Karapál*-t mint „mindéig” Halashoz tartozó földet ismeri (Nagy Szeder 33). A feltevés mellett szól a jellegzetes helynévadásmód és a helynév első felének török (valószínűleg kun) eredete. Hogy nem szerepel előbb a kun székek, így Halasszék szállásai között, annak a magyarázata nyilvánvalóan az, hogy hamarosan és jóidőre földesúri kézre került, s kiesett a kunság nyilvántartásából. Első előfordulása is éppen ilyen földesúri perlekedéssel kapcsolatban történik. PETERKA a kunságról írt statisztikai művében már a kiskunsági puszták közé sorolja.

Talán a *Kalapár* hangátvetéses alak állandósulásához nagyban hozzájárult az a körülmény is, hogy az *-ár* végű (tulajdonképpen *-lár* végű) *Bodoglár*, *Tázlár* és a ma már eltűnt *Paplar* (Nagy Szeder 59) puszták közvetlen szomszédságában terült el.

Sütő József.

Kozobíre, Közébíre. A kolozsmegyei Novaj birtoklástörténetére vonatkozó egyik, 1832-ből való összeírásból a következő

adatokat írtam ki: „La Kozobirtz gyin Szusz in Fund“ (kaszáló) | „La milsok in Kozo Birtz“ (ua.) | „In Kosobirtz gyin Szus“ (ua.) | „In Kosobirtz la milsok“ (ua.) | „In Kosobirtz gyin nápoj“ (ua.) | „Fundu Kozobirtzului“ (ua.) (Erd. Nemz. Múz. Hilibi Gál-gyűjt.).

Első pillanatra e kétségtelenül rumén szájról lejegyzett helynévadatokban a magyarból átkölcsönzött és elalaktalanodott helynevet sejtettem: a közös köznévknek a *bérc* térszíni formánévvel alakult összetételét.¹ Ennek utótagja már a középerdélyi ízű terület magyarságának ajkán is hangozhatott *birc*-, sőt mennyiségi változással *birc*-nek is. Ebben az esetben a **Közösbirc* előtagja a ruménben *ö : o* hanghelyettesítéssel alakult volna *Kozobirts*-cé; így a *zs* eltűnése ugyan megmagyarázatlan maradna, de ez az ilyen elalaktalanodási folyamat esetében nem ritka dolog. — Szerencsére azonban a Béli családnak a kolozsvári unitárius egyházközség levéltárába letétbe helyezett levéltárából KELEMEN LAJOS szívessége folytán még régebben használhattam egy 1760-ból való birtokösszeírást. Ebből egyebek mellett ilyen adatokat jegyeztem ki: „Az Közép Bértzen“ (kaszáló). „(a határvonal) lemenvén találkozik az mócsi határral mindenütt elé az hegyen ki az közép Bértz végig, onnat visszafordul Novaj felé az közép Bértz élen.“ Ebből világos, hogy az 1832-i rumén *Kozobirc* a magyar *Középbérc* helynévből alakult. Minthogy pedig ez a magyar népnelvben kétségtelenül *Közébbirc*-, sőt valószínűleg *Közöbbirc* ~ *Közöbbirc*-nek hangzott, mikor a ruménbe átkerült, a ruménből hiányzó *ö* hangnak *o*-val való helyettesítésével, valamint a *bb* mennyiségi csökkenésével *Kozo-birts*-cé alakult. A ruménben ugyanis — néhány szórványos esetet nem tekintve — nincs hosszú, illetőleg ikerített mássalhangzó.

Ilyenformán most már értelmezni tudjuk a kalotaszegi *Középbirc* ~ rumén *Kozobirts* helynevet is. Itt tehát szintén egy, a mai gyөрvásárhelyi magyarság előtt már elhomályosult összetétel elalaktalanodásáról van szó. Hogy azonban ez is a *Középbérc* (o: *Közébbérc* : *Közébbirc* : *Közébbirc*) származéka, az kétségtelen az innen idézhető következő történeti adatokból: 1785: „A Közép Bértz teteje“; „A Közép Bértz mellett vagyis a Bánya Bértzen“ | 1822: „A közép bértzbe levő rét“ (kaszáló) (l. tölem: Kalotaszeg helynevei I. 153, 157). — A mai *Középbirc* nyilván a gyakran hallott rumén *Kozobirts* hatására keletkezett a gyөрvásárhelyi magyarság ajakán.

Harambok(u). A Kolozsvárral tőszomszédos Szamosfalva történeti helynevei között 1817-ből feljegyeztem ezt is: „In Kaszte la Hárám bokuluj“ (szántó) (a kolozsvári ref. koll. lt.). E rumén helymegjelölés, kétségtelenül a forrás szerkesztőjének bibájából, csonka alakban kerülhetett be a forrásba. Utolsó tagja, a *Hárám-bokuluj* ugyanis csak egy birtokviszonyban álló helynév-szerkezet birtokos tagja lehet; a szerkezetből kimaradhatott a *fatsa* 'az oldal', *valea* 1. 'a völgy', 2. 'a patak', *pádurea* 'az erdő' vagy valamilyen más tag. A helynévknek tehát eredetileg a ruménben *Fatsa* (*Pádurea, Valea*) *Harambokuluj* alakúnak kellett lennie.

¹ A *Közösbérc* helynév e szerint két vagy több falu határán vagy esetleg egy falun belül valamilyen földközösségi birtoklás emlékét tartotta volna fenn.

Magát a birtokos szerkezetből elvont *Harambok(u)* helynevet analógiák alapján nem volna nehéz megmagyarázni még akkor sem, ha nem maradt volna fenn a helynévnek kétségtelenül rumén vallók ajkáról lejegyzett több olyan változata, amely e helynevet is magyarból ruménbe átkerült helynévnek bizonyítja. Ide tartozó adataim a következők: 1747: „Az *Három Bokor* alatt” (sz.) (ErdMúz. Gr. Kornis lt. Varia) | 1747/1781: „A *Három bokor* alatt az úton alól” (sz.) (uo. Br. Henter lt. Fasc. 1. Nro. 25) | 1759: „A *Harom Bokor*” (sz.) (uo. Vegyes cs.) | 1770: „A *Három Bokor* alatt” (sz.) (uo. Gr. Kornis lt. Urbarium) | 1785: „Az *Három Bokor* alatt” (sz.); „Az *Három Bokron* túl” (sz.) (uo. Br. Bornemisza lt. Főosztály XXIX b. 20. sz.) | 1793: „A’ *Három Bokor* alatt” (sz.) | „a’ *Három Bokornál*” (sz.) (uo. Gr. Bánffy I. Nemzeti lt.; uo. Br. Bornemisza lt. Főoszt. XXX. 23. sz.) | XIX. sz. eleje: „*Harom bokornál*” (sz.), „Szubt *Harombokor*” (sz.), „La Csurgó pe *Hárombokor*” (sz.), „La Csurgor (!) pet(!) *Hárombokor*” (sz.) (uo. Br. Henter lt. Vegyes cs.; uo. Br. Szentkereszthy lt.). — Már ezek az adatok is eldöntik a rumén ajakról forrásunkba került *Harambok(u)* helynév eredetét. Még döntőbb azonban az, hogy ugyanabban az 1817-i forrásban, amelyből ez az alak előkerült, megőrződött a következő hely-jelölés is: „Lá Pedure sub *Hárambokor*” (sz.) (i. h.), azaz ’a *Hárombokor* alatt levő erdőnél’. Ebből ugyan valaki azt is következtethetné, hogy a forrásban előforduló *Hárambokuluj* tag csak elírás *Hárambokoruluj* helyett; ennek feltevése azonban nem jogosult. A Szamosfalvához nagyon közel eső Kolozsborsa rumén helynevei közül idéztem egy 1941-ben *Carabok* alakban lejegyzett helynevet, illetőleg ennek következő történeti alakjait: 1792: In *Cserebok* (sz.) | XIX. sz. második fele: *Csere bok* (Melich-Emlék 364). E helynévről kimutattam, hogy a következő magyar helynév-adatok segítségével magyar eredetűnek magyarázható: XVII. sz. második fele: „az *Csere bokornál*” (sz.) | 1754: *Tsere bokron* (kaszáló) | 1941: *Cserebokor*. Mint ahogy annak idején a *Carabok* keletkezésére nézve azt írtam, hogy „a *Csere bokron*” alak utolsó szótagját a ruménség egészében ragnak vélte, és úgy vonta el belőle a *Cserebok* alakot”, éppen ezt mondhatom a *Hárombokor*-ról is. Itt is valószínűleg a *Hárombokron* ragos alakból indult ki a változás.

Szükségesnek tartom még azt megjegyezni, hogy mint a helyszínen járt GÁLFFY MÓZES szíves szóbeli közléséből tudom, Szamosfalván ma nem ismerik az itt tárgyalt helynevet.

SZABÓ T. ATTILA.

¹ Ugyancsak Kolozsborsáról idézhetem rokon példaként az 1941-ben lejegyzett *Kondroberek* ~ *Kondrobere* ~ *Kondrober* ~ rumén *Kondroberga* helynevet, illetőleg ez utóbbinak ezeket a történeti alakjait: 1793: „In *Kondrobere*, In *Kondroberc*” (olv. *berk*, esetleg *bere*?). Ennek előzője természetesen a magyarból 1642-től számos adatban kimutatható *Kondroberek* helynév volt. A ruménbe átkerült alak visszakölcsönzésével élnek a mai nagyon jelentős rumén hatást mutató borsai magyarság nyelvében a csak rumén alakból magyarázható csonkult magyar formák (vö. Melich-Emlék 367—8). Hasonló eset fordul elő Kalotaszegen is. Itt GERGELY BÉLA Szucság helyneveinek összegyűjtésekor lejegyezte a magyar *Zugóberek* helynév mellett a rumén *Fintina d’ela Zugobere* és a *Pârîu d’ela Zugobere* helynevet (vö. SZABÓ T. A., Kalotaszeg helynevei I. Adatok. 255, 258 és Melich-Emlék 372).

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A Clusiusnál található magyar növénynevek kérdése.

A XVI. századi humanista eruditus életstílusának legjellemzőbb sajátossága az egyetemes beállítottság. Mivel a cinquecentói tudós egy személyben volt filozófus, reformátor, orvos, botanikus és nyelvész, természetes, hogy az újkor hajnalán lényegi egységet találunk az egyes tudományok között. Filozófia és orvostudomány, botanika és nyelvészet egyaránt szerves egységben volt azzal a tudáskészlettel, amelyet minden művelt humanistának el kellett sajátítania.

Itáliai tanulmányévem alatt behatóan foglalkoztam a pádovai—magyar kapcsolatokkal. Kutatásaim közben találtam rá Pinelli pádovai akadémiajának Pannóniáig húzódó számlaira. A híres olasz humanista különös vonzódással érdeklődött minden iránt, ami Keletről és Magyarországról jött. „Pádovai—magyar kapcsolatok a XVI. században” című tanulmányomban részletesen tárgyaltam Pinelli könyvtárának és levéltárának magyar vonatkozású értékeit. Azonban nemcsak kódexlapok, relációk, követjelentések hiteles másolatai gazdagították a Pinelli-akadémia világhírű könyvtárát, hanem egy ritka könyvpéldány is. A híres pádovai humanista a botanika iránt is élenken érdeklődött, miután a városban állították fel Itália első fűvészkertjét. Az akkori növénytudósok, köztük a németalföldi Clusius, jól tudták hogy Pinelli mily szívesen olvassa a keleti országokból áthozott gyógynövények, fák, virágok és gombák meghatározásával, leírásával foglalkozó szakkönyveket. A tudós pádovai humanista iránti figyelemnek egyik jelentős tanúbizonysága Clusiusnak az az 1598-ban megjelent könyve, amely a magyarországi gombákról ad tudományos leírást. A rajzokkal díszített, gyönyörű kiállítású művet Pinellinek dedikálta a holland szerző. Ez a „Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia” című könyv Pinelli humanista szalonjának és könyvtárának abban az időben egyik legfigyelemreméltóbb mikológiai: gombászati szakmunkája volt. A magyar gombanevek, a hazai tudós és népies elnevezések felhasználása valóságos exotikus színt kölcsönzött a könyvnek. Pinelli, mint a „questione d'Oriente” legismertebb képviselője, nemcsak latin nevüket ismerte meg a pannóniai gombáknak, hanem azt is, hogy Magyarországon melyik táján találhatók, és hogy mi a magyar elnevezésük.

A Pinelli—Clusius kapcsolat kutatása adta tehát kezembe azokat a szájakat, amelyek szükségképen elvezettek a XVI. századi magyar növénynevek nyelvészeti problémáihoz. Milyen szavakat vett át Clusius és kitől? Találhatók-e új szóalkotások, és vajjon hogyan jöttek létre ezek? A jelen tanulmány fog választ adni e kérdésekre. Végigveszem Clusiusnak azon műveit, amelyekben magyar növénynevek vagy szórványok találhatók, és igyekszem mindegyiknél kikutatni a forrásokat, átvételeket vagy új szóalkotások mutatkozását. A szóbanforgó botanikai könyvek a következők: 1583. *Rariorum aliquot stirpium etc. historia.* — 1583—1584. *Stirpium nomenclator pannonicus.* — 1598. *Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia.* — 1601. *Rariorum plantarum historia.*

Forrásul a következő műveket használtam: A Besztercei Szószedet. Kiadta FINÁLY HENRIK. 1892. (BesztSzj.). — A schlägli magyar szójegyzék. Kiadta SZAMOTA ISTVÁN. 1894. (SchlSzj.). A schlägli Hortularium adatait is felhasználtam, de külön nem jelöltem. — A Casanate-könyvtár magyar glosszái: MNy. I, 251 kk. (CasKod.). — A MURMELIUS-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. Kiadta SZAMOTA ISTVÁN. 1896. (MURM.). — SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZS latin-magyar szójegyzéke 1590-ből. Kiadta MELICH JÁNOS. 1906. (SzikszF.) (maga a mű kéziratban már a XVI. század derekán közkézen forgott). — MELIUS JUHÁSZ PÉTER, Herbarium. Debrecen, 1578. (eredetiben használtam) (MEL:Herb.). — XVI. századi orvosi könyv. Kiadta VARJAS BÉLA. 1943. (OrvKönyv.). — CLUSIUS CHARLES, Rariorum stirpium per Pannoniam obseruatorum historia. Antwerpen, 1583. (eredetiben) (I. p., az arab szám a lapszámot jelöli). — BEYTHE ISTVÁN, Stirpium nomenclator Pannonicus. Antwerpen, 1584. (eredetiben) (N., az arab szám a lapszámot jelöli). — CALEPINUS latin-magyar szótára 1585-ből. Kiadta MELICH JÁNOS. 1912. (C.). — Természetesen a szükséghez képest máshonnan is vettem adatokat, első sorban a NySz.-ből és az OklSz.-ből. — Itt mondok köszönetet egyúttal Szakmány László tanártársamnak, aki az adatok összegyűjtésében állandóan segítségemre volt.

A szavak etimológiájának meghatározásához általában BÁRCZI GÉZA Magyar Szófejtő Szótárát használtam. Ahol nem ő tőle vettem a szó etimológiáját, csak ott jelöltem meg a forrást.

A) A Rariorum Stirpium Historia és a Nomenclator Pannonicus magyar növénynevei.

1583-ban jelent meg Antwerpenben CAROLUS CLUSIUS (CHARLES DE L'ÉCLUSE) könyve a pannóniai növényflóráról „Rariorum aliquot Stirpium, | per Pannoniam, Auftriam, & vicinas | quasdam Prouincias obseruatorum | Historia, | QUATUOR LIBRIS | expreffa:” címmel (könyvészeti leírása: GOMBOCZ ENDRE, A magyar botanika története. A magyar flóra kutatói. Bp., M. Tud. Akadémia. 1936. 86). A könyvhöz csatlakozik a tudós BEYTHE ISTVÁN-nak STIRPIVM | NOMENCLATOR | PANNONICVS című latin-magyar növénynev-gyűjteménye. Ez a könyv Antwerpenben 1584-ben jelent meg, de van egy másik kiadása is, mely Németújtváron 1583-ban látott napvilágot (vö. Gombocz E. i. m. 123—4). E két munka a régi magyar növénytani irodalomnak jelentős tényezője.

Mikor elhatároztam, hogy CLUSIUS és BEYTHE növényneveit nyelvészeti szempontból feldolgozom, két feladatkör megoldására kellett vállalkoznom. Az első a magyar növénynevek kérdése általában, a második CLUSIUS és BEYTHE munkájának kiértékelése volt.

Tanácsosnak látszott a XVI. század előtti növényneveket külön tárgyalni a XVI. századiaktól. CLUSIUS és BEYTHE munkássága természetszerűleg külön csoportosítást kapott. Ennek a felosztásnak a magyarázata végett néhány tényre utalok. Növénynevek először a Besztercei és Schlägli Szójegyzékben jelentkeznek csoportosan (vö. Gombocz E. i. m. 21—2). Számuk a XVI. század folyamán egyre szaporodik. Eleinte szórványosan tűnnek fel: Casanate-glosszák (i. m. 20); MURMELLIUS, Nomenclatura. 1533.

(i. m. 22); SZIKSZAI FABRICIUS szójegyzéke (i. m. 23–4). Később a humanizmus nagyobb méretekben való terjedése következtében egyre sűrűbben jelennek meg szótárak és természettudományi művek fordításai, átdolgozásai magyar nyelven: MELIUS JUHÁSZ PÉTER, *Herbarium*. 1578., de kéziratban már 1558 után¹ (i. m. 29 kk.); BEYTHE ANDRÁS, *Fives Könyv*. 1595. (i. m. 56 kk.); PÉCSI LUKÁCS, *Az Keresztyén szüzeknek Tistese ges koszoroja*. 1591. (i. m. 60); FRANKOVITH GERGELY, *Hasznos és fölötte szikseges könyv* (i. m. 61–3); CLUSIUS CHARLES, *Rariorum stirpium per Pannoniam observatarum historia*. 1583. (i. m. 69); még ide tartozik további két műve: *Rariorum plantarum historia*. 1601. (i. m. 109) és *Fungorum in Pannoniis observatorum historia*. 1601. (i. m. 117), rendszerint egybekötve az előző munkával; BEYTHE ISTVÁN, *Stirpium nomenclator Pannonicus*. Németújvár, 1583.; Antwerpen, 1584. (i. m. 123); XVI. századi orvosi könyv (VARJAS BÉLA kiadása) 1560 után (l. Bev.).

A XVI. századig nem okozott nagyobb gondot a magyar növénynevek csekély száma. A Besztercei és Schlägli Szójegyzék azokat a latin növényneveket fordította le, melyek éppen megvoltak a magyar nyelvben. Más azonban a helyzet a XVI. században. Mint láttuk, egyre-másra jelennek meg magyar nyelven növénytani és orvosi munkák (az orvostudomány ekkoriban főleg gyógynövényekkel dolgozik!), s a nyelv szegénynek bizonyul az idegen növények megnevezésére. A nyelvvel való küzdelem jól látszik egyes szerzőknél. Pl. MURM. 1453(CXV): „Ol fy Ki embernek io sint ad: Anisum“ | SZIKSZF. 10: „Oly fű Ki embernekio[!] szint ad: Anisum.“ — MURM. 1317: „Fara folo fa: Hedera“ (CLUSIUS—BEYTHE N5: „folyo borostyan: Hedera“), de MURM. 1379: „Borostian gyűmolcze [!]: Bacca.“ — SZIKSZF. 12: „ver allato fű, alij föld merge: Centaurea.“ — SZIKSZF. 8: „Etetes ellen valo fű auagi Feczke fű: Asclepias vel hirundinaria.“ — SZIKSZF. 12: „Hai neuelő auag, arany fanal fű, alij, Bodog asszony haia: Cuscuta.“ — Ezek és az ilyenféle megoldások egy-egy szerzőt hirtelen támadt zavarából kisegíthettek, de teljesen alkalmazhatatlanok voltak a század második felében megjelenő nagy növénytani és orvostudományi munkákban. Ezért a tudós szerzők új szavak alkotásával igyekeztek a hiányokon segíteni. TOLNAI VILMOS a nyelvújításról szóló művében (28) azt írja, hogy a XVI. században „tudatos szócsinálónak“ csak Sylvester Jánost nevezhetjük. A XVI. századi növénynevek tanulmányozása közben arra az álláspontra jutottam, hogy ez a kijelentés egészében nem állja meg a helyét. Tudatos nyelvújítóknak kell feltennünk azokat a tudósokat is, akik magyar

¹ Tudjuk, hogy MELIUS könyvét több részletben írta meg (vö. GOMBOCZ E. i. m. 33). Arról is tudomásunk van, hogy 1558-ban került Debrecenbe. *Herbarium*ában pedig olyan növény-lelőhelyeket említ, melyeket csak debreceni tartózkodása alatt ismerhetett meg. Így több ízben hivatkozik a Nyírségre, pl.: „Ez a fárga gyopár a ki a nyírben homokos sáraz helyen terem, Iuliusban, Iuliusban, az az, Bent Iuán, és Bent Iacob hauában is virágoz.“ (Fol. 92a.). Vagy: „Vgyan harmad fele Kakuc fű is a kertbe, nagy de nincz saga, Ház helyen is terem: nem io ez: Nyiri Kakuc fű ez.“ (Fol. 117a.). — Tehát kétségtelen, hogy *Herbariuma* 1558–1572 között keletkezett, mert akkor volt Debrecenben. (További növény-lelőhelyeket sorol fel a *Herbariumból* GOMBOCZ E. i. m. 36 l.).

nyelven szólaltatták meg az akkori botanikus és orvosi irodalmat. A nyelvújításnak több módját vették igénybe ezek a szerzők. Leginkább idegen szavak átvételével, meg az úgynevezett tükröszókkal, ritkábban régebbi növénynevek értelmének összetétel útján való megváltoztatásával találkozunk.

(Folytatjuk.)

BARLAY SZABOLCS.

NÉPNYELV.

A mosonmegyei Kisbodak szókinéséből.

adózik: adódik. *Úgy adózik, hogy beméltünk a vározsba.*

ákkelés: akadékoskodó. *Akkelés embër, mindembe áttakad, nëm teccik neki sëmmi.*

ágozat: rokonság. *Családi ágozat vaty családi familia: az egész rokqság.* Vö. MTsz. Arad m.

áhitatos vlmire: kívánja. *Áhitatos a borra, ~ rájg.* Vö. MTsz. Székelyföld, Veszprém m. más jel. — *Ojgra áhítóznak, ammi jó.*

ajitt: sejt, gondol. *Nëm is ajított, nëm is gondútam, hogy így vagy úgy légyg.* Vö.: *alít* KASSAI I, 149; CzF.; MTsz. Erdély és Sopron m.

alamuci: gyámoltalan. *Alamuci éggy embër, hogy így le tutta magát innya.* Vö. MTsz., EtSz. más jel.

álánygyár: bátortalan (nem 'ügyefogyott'). Vö.: Nyr. VIII, 522, XL, 284; MTsz.; EtSz.; CzF. *alagyár.*

alapos: okos (nem 'jómódú'). Vö. MTsz. Csallóköz.

állítás: 1. kerítés gúzsos vesszéből; 2. megalvás céljából félretett tej. *Alig vam most állításom, nëm tudok téfüt annyi!* Vö. MTsz., Szhsz. más jel.

ampa: bádoggödör. *Aprította bele a moslíkot a ámpáb.*

árgovállódik: 1. kémlel; 2. ácsorog. *Árgovállódik, akki lesë-këdö, hágatkozó, akki ácsorog.* Vö.: MTsz. *árguvál*, *árguválódik* más jel.; EtSz. *árguál*.

ásíttozik: áhítozik. *Még van itt ëty kis kává, āra ásíttozik.* Vö.: MTsz. Kiskunhalas; EtSz.

āsó: bélés. *A dokánnqk van űsájg.*

átvonyó: rév. *Van erdő átvonyóstú, kocsma régáléstú.* Földrajzi név: *Átvonyói-erdő, Átvonyói-út* (Kisbodak).

avas: állott, megromlott. *Avasz bor.* Vö.: MTsz. Balaton mell.; KASSAI I, 215.

bágdácsúl: farieskál. *Mid bágdácsús ottam, maj évágod a lábodot.* Vö. MTsz. Székelyföld, Balaton mell., Csallóköz más jel.

Bálázs: szól.: *Neki Bálázs lovat ad! Ha valaki nekirohan valaminek, akkor szokják mondanni.* Vö. CzF. „Hú bele Bálázs, lovat ad az Isten“.

bandikáll: 1. lassan ballag; 2. szundít az asztalra dölve. Vö.: CALEPINUS *pantikálás*, MNy. IX, 230; MTsz., EtSz. *bandúkol*; a 2. jel. eddig ismeretlen.

banygy: szőrös pihe a ruhán. *A ruha banygya.* Vö. Tsz., CzF., EtSz. más jel.

barlangó: lassan, cél nélkül menő. *Kullogó embër, nëm is tuggya, hová mëgy.* Vö.: MTsz. *ballangó* más jel.; EtSz. 2. *balla*.

- beszöktet*: behint, bespriccel. L. CzF. *szöktet* 2. jel.
beüt: befészkelődik. *Az a ház még vam verve, ahová a pát-kám beüt.*
bibircs: bibircsók. L. CzF., EtSz.
bimballó: pöcs. *A gyermek bimballója.* Vö.: CzF. más jel.; EtSz. *bimbó.*
bócéros: kócos. *De bécéros ez a gyermek!* Vö.: MTsz. Csallóköz.; EtSz.
bócorog: ingadozva jár. *Bócorog a gyermek, mikor tanul mennyi.* Vö. MTsz. 2. jel. Ormánság, Kecskemét.
bodázik: 1. erősen vágyik, bolondul vlmi után, vö. MTsz. 2. jel.; 2. bolondozik. *Akki tréfál, annak monygyák: né bodázz!* Vö. MTsz. *mégbodáz* Csallóköz. Vö. még CzF., EtSz. *bodáz.*
bogár: a csónak első deszkájába leállított karó, amelyre láncot erősítenek és annak felcsavarásával húzzák a Dunán felfelé a csónakot. *A hajó bogara.*
bogaráznyni: a leírt módon vontatni. Igen lassan halad. *Bogarászták a Dunám főfelé.*
botlás: 1. fn., faágak nyesése, vö. CzF. 1. jel.; 2. mn., botló-fás. *Botlás sziget, botlás erdő.*
botlófa: lebotolt fa. *Fa, akkinek a tetejét levágták.* Vö. Nyr. XI., 373.
böncs: szőr. [A kis macskának] *méggyúlad a böncse.*
böncsös: nagyszőrű. *Böncsös kutya.*
böre: féllapos, sukhosszú fadarab, amelyre a háló szemeit kötik. Vö. MTsz. *berce* 2. jel.
brégyó: ringyó. Vö. MTsz., EtSz. Komárom, Nagykunság, Kapnikbánya, Arad m.
buda, budabácsi: apró katicabogár. Vö. MTsz., CzF., EtSz. *bodobács.*
bugla: bóbíta. *Bóbíta a tik fején.* Vö. MTsz. Csallóköz.
buglás: bóbítás. *Buglás tik, buglás csücsörgő.* Vö. MTsz. Csallóköz.
bugyik: börtön. *A bugyigbü hozták fő.*
bursli: kolbászfajta, a hentesek vastag kolbásza.
buzéráll: molesztál. *Buzérál bennünköt.* Vö. EtSz.
cafrang: 1. pántlika; 2. bokréta. Vö.: MTsz. más jel.; CzF., EtSz.
cafrangos: 1. sáros, piszkos ruha; 2. erkölestelen, „rossz hitű”. Vö. MTsz.
cincál: ráz. *A jó lú cincálja magát.* Vö. Nyr. XVII, 288; EtSz.
cupákkúl: sarat tapos. *Né cupákkújátok a sárt, né gyúrjátok!* Vö. EtSz. *cupog.*
csatlingós: esatakos, sáros. *Mije csatlingós ennek a léánká-nak a szoknyájá.*
csere-csala: csalással járó csere. *Becsapja égyik a másikat fizetés nélküli csere. Ha szőrő szőrt cserének, akkor biztosq csere-csala az.* Vö. MTsz., EtSz. más jel.
csering: levágott végű pös. Cikolasziget.
cserkész: hollyong. *Ilig-bolog. Hun cserkészű?* Vö. EtSz. *cserkész* 2.
csetres: rongyos. Vö. EtSz. más jel.
csetresz: apró szennyes edény. Vö. MTsz.

csikárász: (pénzt) összekuporgat. *A jávát elaggya, az állát fölül, hogy így csikárászhasom valamit.* Vö. MTsz. más jel. Vö. még MTsz. *csikari* 'pénz-csikaró, zsugori' Csallóköz.

csilingállódzik: csüngeszkezik, löggaszkezik. *Né csilingállódzda ott! Lehajlítottak egy ágot a szédőfárú, nos azo csilingállóctak.* Vö.: EtSz. *csingolódik*; MTsz. *csilingál*; Nyr. XXV, 431 *csingállódik*.

csinad-zsák: duplaszövött zsák.

csirinkülődik vlkvel: vlkinek a nyakán van. *A gyerek mindig velem csirinkülődik.*

csivítül: lármáz. *Né csivítülj!* Vö. EtSz. *csevetel*.

csömmi: nagy darázsfa, földben, oduban fészkel.

csömcög: cuppog, süpped. [A fának] *a ája mindig csömcög igen esős üdőbe.*

csücsörödik: feldagad (az árpa a szemen, a kelés). *A széme kezdét neki csücsörönny, autá láttá, hogy árpa nyöl nekije.* Vö.: MTsz. *csucsorodik, csücsörödik*; EtSz. *csücs*, más jel.

csücsörög: csicsereg. Vö. MTsz. más jel.

darvogás: beszélgetés, csevegés. Vö.: EtSz. *darvadoz*; MTsz. *darvag* Csallóköz.

deli: jól öltözött. *Deli egy ember, finom öltözetes.* Vö. EtSz. *datia*, más jel.

deregle: 1. ladik, 5–6 öl fát hordanak rajta; 2. trágya- és fahordásra használt saroglya; 3. belől lekvárral töltött sült-tészta. Vö. EtSz. A 3. jel. eddig ismeretlen.

dezentér: betyár. [Gyerekek:] *Nagy dezentér vaty, te gaz-ember!* Vö. EtSz. *dezentor*.

dib-dáb: apró haszontalan holmi. *Kicit-kacat.* Vö. MTsz. más jel. Vö. még NySz. 1. jel.

dier: dévér- (keszeg). Vö. EtSz. más al.

digdács: gebe. *E is csunnya ebatta digdács ám é!* Vö. EtSz. *digdács*.

diliszkél: tesz-vesz. *Csak ithun diliszkélék.*

divális: igen szép. *Még a fokhágymám mégva, igazs, hogy nem ojan divális. Divális egy ruhája van nekije.*

dodva: durcás. Vö. EtSz. más jel.

dohog: csunyan köhög. *A pipás emberek is dohognak.* Vö. EtSz. más jel.

dőzs: zivaj. *Ojan dőzssé vattok, mint éty cigánkáravá. Né ojan nagy dőzssé!* Vö. MTsz.

dőzsül: zajong. *Lassabban dőzsüjete, annyira dőzsütök.* Vö. MTsz. más jel.

dudog: morog (emberről). *Irig-morog.* Vö. EtSz.

dunnyog: visszabeszél. EtSz. más jel.

düdörög: didereg. Vö. MTsz. más al.

SZABÓ DÉNES.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Titkári jelentés 1946-ról.

Tisztelt Közgyűlés!

Az 1946. évnek a tavalyi közgyűlésünk óta eltelt második fele országszerte a pénzromlás okozta kétségbejítő kilátástalanság

után a stabilizáció biztató ígéretével folyt le. Ez visszatükröződik Társaságunk belső életében és anyagi viszonyaiban is, amennyiben az első félév teljes reménytelensége után a második félév végére határozott javulás állapítható meg. Bár még igen messze állunk attól, hogy Társaságunk a háború előtti mértékben folytassa működését, mert hiszen ahhoz sem a munkatársak nyugodt munkájának a lehetősége, sem a Társaság anyagi függetlensége nincs még eléggé biztosítva. Társaságunk célja kezdettől fogva az volt, hogy a magyar nyelv és nyelvtudomány művelésére szükséges anyagi eszközök előteremtése tekintetében lehetőleg teljesen a magyar társadalomra, azaz tagdíjakra és előfizetésekre támaszkodjék. Ettől a kíváncsólattól azonban ma messzebb vagyunk, mint eddig bármikor a Társaság 43 éves fennállása óta.

A háború és a vele járó sok megpróbáltatás tagtársaink sorában sűrű rendet vágott. Ma már megközelítőleg látjuk azt az óriási veszteséget, amely bennünket tagjaink nagy számának elvesztésével ért, noha még ma sincs tiszta képünk arról, hogy régi tagjaink közül kik maradtak meg, és kikre számíthatunk munkánkban. Ismételten szétküldött felhívásainkra igen nagy százalékban nem érkezett válasz. — Sok tagunk költözhetett el az élők sorából, akikről nem tudunk és esetleg csak évek múlva fogunk értesülni sorsukról. Egy-egy tagunk elhunytáról sokszor csak véletlenül értesülünk, mint pl. most Gábor Ignácnak, a magyar verstan ismert művelőjének és Morvai Bélának haláláról. De a halál aratása nem akar megszűnni legközvetlenebb munkatársaink sorában sem. Kidőlt sorainkból Berze Nagy János etnografus, Viszota Gyula választmányi tagunk, a magyar irodalomtörténet egyik kiváló munkása és folyóiratunknak szorgalmas munkatársa, Kéký Lajos, az érdekes irodalomtörténész. És elvesztettük Györke József választmányi tagunkat, a finnugor és magyar nyelvészet, valamint az általános nyelvtudomány nagytehetségű fiatal művelőjét. Sírjánál Zsirai Miklós elnök búcsúztatta a Társaság nevében. Megrendült lélekkel őrizzük emléküket.

Tagjaink megdőbentően nagy fogyásával szemben az új tagok jelentkezése igen lassan folyik, és még azt a számot sem éri el, mint a háború előtti időben, amikor a halálozásokkal szenvedett természetes veszteségeket az új jelentkezések körülbelül pótolták. Ez természetesen szorosan összefügg az gazdasági viszonyok általános leromlásával. Mindezen okok következtében Társaságunk ma sokkal inkább van rászorulva a kormány és egyéb közintézmények támogatására, mint eddig bármikor, sőt mondhatjuk, jelen pillanatban teljesen rájuk vagyunk utalva. Reméljük azonban, hogy ez a helyzet hamarosan megváltozik, és Társaságunk megint első sorban a tagjaira fog támaszkodni.

A Társaság az elmúlt évben a nyári augusztus és szeptember hónap kivételével minden hónapban megtartotta havi felolvasó ülését. Június 4-én megtartott közgyűlésünket Zsirai Miklós elnök nyitotta meg „A magyar népnév eredete” című felolvasásával. Július 2-án TARNÓCZY TAMÁS számolt be a beszédhangok

fizikai vizsgálatának újabb eredményeiről. Az október 8-ára összehívott rendkívüli közgyűlésen, melynek tárgya a tagdíjnak a forint bevezetése következtében szükségessé vált újabb megállapítása volt, DEME LÁSZLÓ adta elő elméletét „Beszédhangjaink szemléletéhez és rendszeréhez” címmel. November 12-én TOMPA JÓZSEF ismertette új iskolarendszerünk magyar nyelvi nevelését, HORVÁTH KÁROLY pedig a *halok* szó eredetét fejtette, míg december 10-én HAJDÚ PÉTER a tövek és suffixumok kapcsolatát világította meg. Előadásainkat az elmúlt évben a Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Intézetének helyiségében tartottuk. E helyen köszönöm meg az Intézet igazgatójának, Zsirai Miklós elnök úrnak szívességét, hogy az Intézetet a Társaság rendelkezésére bocsátotta.

A Társaság folyóirata, a Magyar Nyelv az elmúlt évben is csupán egy füzetben 6 ívnyi terjedelemben jelent meg. És még ennek az egy füzetnek a kiadása is szinte reménytelen vállalkozásnak látszott, hiszen akkor még az előző füzet nyomdai költsége sem volt kifizetve, és még halvány reménysugarunk sem volt, hogy hamarosan kiegyenlíthetjük. Hogy a Magyar Nyelv mégis megjelent, az — túlzás nélkül mondhatjuk — Pais Dezső szerkesztő egyéni buzgalmának, és nem utolsó sorban, személyi hitelének köszönhető.

A Társaság pénzügyi helyzete ugyanis egészen az elmúlt év végéig vigasztalannak látszott. Vagyónának roncsait az infláció árja teljesen elmosta, a tagdíjak és előfizetések szinte teljesen kimaradtak, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium segítségével pedig a stabilizáció kezdetén teljesen bizonytalan volt. Ilyen körülmények között újabb terhet vállalni, amikor még a régi adósság kiegyenlítésére is alig volt remény, valóban merésznek és kockázatosnak látszott. De a derűlátóknak volt igazuk. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium nagyobb összegű támogatása és a Székesfővárosnak 200 példányra való előfizetése újra lélekzethez juttatta a Társaságot, és a Magyar Nyelv további megjelenését lehetővé tette. Ezek az adományok a következők: január és július között a VKM.-től négyszer, a Nemzeti Banktól egyszer kaptunk különböző nagyságú összegeket. Ezek az összegek összesen két és fél ív nyomdaköltségét fedezték. A forint bevezetése óta a VKM. további 1300 forinttal támogatott, a Székesfőváros 2000 forinttal 200 példány Magyar Nyelvre fizetett elő, Lotz János tagtársunk pedig Stockholmból 100 svéd koronát, azaz 317 forintot adományozott Társaságunknak. Fogadják a nagylelkű adományozók leghálásabb köszönetünket! Ezek az adományok tették lehetővé, hogy a Magyar Nyelv 1945. évi füzetének költségeit teljesen letörlesztettük.

Beszámolóm végén egy indítványt terjeszték elő a tisztelt Közgyűlés elé. Tisztelettel kérem, hogy a tagdíjat és az előfizetési díjat magánosoknak évi 10, jogi személyeknek pedig évi 15 forintban állapítsa meg.

Kérem a tisztelt Közgyűlést, hogy jelentésemet és indítványomat elfogadni szíveskedjék.

Budapesten, 1947. február hó 4-én.

KNIEZSA ISTVÁN titkár.

Pénztári jelentés.

Az 1946. évben háromféle pénzegységgel kellett számolnunk: januártól júliusig pengőben, júliusban adópengőben, augusztus 1-től kezdve pedig forintban.

Január 1-től július 2-ig bevétel	149.037'58	Bpengő
kiadás	135.001'00	„
maradék	14.036'58	Bpengő

Ez az összeg július 2-i árfolyamon adópengőre átszámítva 519.873 adópengőt tett ki. Bevételünk július hónap végén egyáltalán nem volt. A jelzett összeg a hónap végére teljesen elértéktelenedett, forintértékben kb. $\frac{1}{4}$ fillért tesz ki.

Az infláció alatt bevételeink egy kisebb része tagdíjakból és előfizetési díjakból került ki. Összesen 39 teljes előfizetési és tagdíj folyt be. A bevételek nagyobb része a VKM. adományai-ból adódott. Négy ízben kaptunk a VKM.-től segílyt, a pengő értékének rohamos romlása miatt azonban minden egyes alkalommal jelentős veszteség ért bennünket. Egy ízben a Nemzeti Banktól kaptunk nagyobb összegű segílyt a tervbevett Pais-emlékkönyvre. Hogy a nehéz viszonyok között is eredményesen használhassuk fel bevételeinket, a nagyobb összegeket azonnal befizettük az Egyetemi Nyomdának a Magyar Nyelv előállítási költségeinek törlesztésére, a kisebb bevételeket pedig adópengőbe helyeztük el, s midőn ezekből jelentősebb összeg kerekedett ki, szintén befizettük a Nyomdának. Különbféle számításokkal hozzávetőleg meghatározhatjuk, mekkora összegnek felel ez meg forintértékben. A forint bevezetésekor ugyanis az 1945. évi hatíves füzetre 2171 forint adóságunk volt. Mivel az 1946. évi ugyancsak hatíves füzet nyomdai költsége 3688 forint, ebből adódik, hogy az infláció alatt a nyomdának befizetett összeg 1500 forintnak felel meg. Az infláció alatt tehát a tagdíjakból a VKM. és a Nemzeti Bank adományaiból két és fél ív nyomdai költségét tudtuk kifizetni.

Bevételeink és kiadásaink augusztus 1. óta: -

Bevétel:

Tagdíj és előfizetés	2588'00	forint
A VKM. segílye	1300'00	„
Eladott kiadványokból	84'00	„
Adományok	318'74	„
Összesen	4290'74	forint

Kiadás:

A Magyar Nyelv nyomdai költségeire	2171'32	forint
Expedíció, irodai és vegyes kiadás	293'60	„
Összesen	2464'92	forint
Maradék	1825'82	forint
	4290'74	forint

Ez a maradék azonban csak látszólagos, mert az 1946. évi füzet árából, 3688 forintból december végéig még semmit sem fizettünk ki a nyomdának.

KÜLÖNFÉLÉK.

Szidarovszky János emlékezete.

Társaságunk kitűnő és buzgó választmányi tagja, Szidarovszky János 1947. december 30 án hunyt el. Temetése 1948. január 2-án volt. Képviselőtünkben Szemerényi Oszwald választmányi tagunk búcsúztatta a megboldogultat. — Zsirai Miklós elnökünknek mint a Pázmány Egyetem bölcsészeti kara dékánjának ugyanakkor Zambra Alajos egyetemi tanár temetésén kellett hivatalosan megjelenni. Beszédét, amelyet el nem mondhatott, megemlékezésésként szintén közöljük.

Szemerényi Oszwald beszéde a ravatalnál.

A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Kara, a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Nyelvtudományi Társaság, a Középiskolai Tanárképző Intézet és a Tanárvizsgáló Bizottság nevében jöttem el utoljára istenhozzádöt mondani Neked, barátom és atyai mesterem, ki mind e testületnek serény és dicsőséget hozó tagja voltál. Fájdalmasan sújt le bennünket az a tudat, hogy az emberi test gyarlósága és törekényisége utolsót mozdult egy olyan szellem szolgálatában, aki, míg élt, minden cselekedetével, a megtestesült segíteni akarás volt, amilyen embereknek, mint a múltban, ma sem vagyunk bőviben. Bizonyára ilyen voltál már akkor is, amikor mint fiatal tanárember vidékre kerültél, s bizonyára ifjúi lelkek tömegét fogtad meg a magad szent, jóságos modorával és lendítetted a tenmagadat is hevítő szent eszmék, ideálok felé. Mert ilyen voltál akkor, amikor én ismerni kezdtelek. Ha az emlékezés folyamán visszaúszom tizenöt év előtti önmagamhoz, akkor látom, hogy a tudomány igazságainak magvetése közben, a katedrán ülve, nem elvont eszmék és gondolatok magányos kalitkájába zárkóztál, hanem az emberek, mégpedig az induló emberek egymást váltó folyamával érintkezve nap-nap után, meg tudtad látni, sőt alkalmazni is megtanultad azt az igazságot, hogy nemcsak igével él az ember, hanem kenyérrel is. Saját tapasztalásomból tudom, hogy ahol bajokat, nehézségeket láttál, ott mindig jelenvaló segítő készséged azonnal serényen kezdett tevékenykedni, hogy amennyire téled telik, a nehézségek elháruljanak. Te segítettél másokon akkor, amikor magad is a legnagyobb önfegyelmzés árán tudtad csak elviselni az élet terheit. Nem az anyagiakra gondolok itt most, te jól tudod, hanem arra, hogy áldatlan kór, melyen orvosi tudomány nem tudott úrrá lenni, emésztette életed világitó fáklyáját. S e kórt úgy tudtad elviselni, hogy embertársaid, tanítványaid és kollégáid szinte semmit sem vettek észre belőle. Él bennem ma is az a perc, amikor egy teljes elmerültségben töltött óra után, a felvetődött problémák további vitatására szobádba kísértelek, és ott egy pillanatra megszakítva szavamat, fájdalommal csillapítására gondoltál. Akkor döbbsentem csak rá emberi nagyságod fokára. Az órán úgy adtál elő, hogy a hallgatóság mit sem sejtett gyötrődésedről, s csak a kötelesség és a hivatás megszolgálása után mertél arra gondolni, hogy ember vagy, és ezért gyenge testtel élsz.

Ebben a keretben tűnik csak igazán nagynak az, amit a nevelő feladatán túl mint a tudomány ápolója végeztél. Egy sötét, torló kor kezdetén Schmidt József, a hazai nyelvtudomány kiváló munkása, kiejtette kezéből a fáklyát, mert kicsavarták avatatlan kezek. Az úr, a nemzet tudományos életét végzetesen fenyegető úr pótlására te vállalkoztál. Katedra nélkül, mely a sors végzéséből nem jutott osztályrészedül, s már ezáltal is tevékenységedben gátolva, vállalkoztál arra, hogy hazai tudományunkat e területen is fenntartod. Számtalan elfoglaltságod ellenére is találtál módot és időt arra, hogy a napi pihenés perceit megrövidítve vagy a vakációk felüdülésre rendelt idejét magadtól megvonva, mindent megismerhess tudományodból. Anyagiakban nem dűskálkodva s egy rövidlátó kultúrpolitika szorításában vergődve, magadnak kellett mindent megteremtened, könyveket hozatnod vagy költséges utakon külföldi könyvtárak hűs termeiben őket megközelítened, hogy érzésed szerint — s igényed magasfokú volt — méltóképen, európai színvonalon képviselhesd tudmányszakodat. De nem feledkeztél meg arról sem, hogy nyelveket kevésbé ismerő ifjúságunk érdekében nem elégségesek az előadások, hanem olvasható formában is hozzáférhetővé kell tenned szeretett tudmányszakod eredményeit. S jellemző, hogy Akadémiánk nagyra hivatott és ifjúságunk továbbfejlődése szempontjából felbecsülhetetlen jelentőségű sorozat-tervezetének kidolgozásában és megvalósításában megint te voltál az, aki feladatodat — minden nehézség ellenére — megoldottad, sőt máig is te maradtál az első és utolsó katona a munka e mezején. Akik ismerik munkádat, tudják, mennyi munka, áldozatvállalás és lelkesedés, szakszeretet és szaktudás rejlik benne.

Nem volt hát csoda, hogy a Magyar Tudományos Akadémia érdemeid elismeréséül 1935-ben levelező tagjává választott. Akadémiai tagságodat, mint életed minden cselekedetét és feladatát, szokott komolysággal fogadtad, és kevéssel utóbb székfoglalóban tudmányszakunk egy nagyjelentőségű problémájához nyúltál hozzá ritka lelkiismeretességgel és szaktudással. De te nem pihentél meg a babérokon. Nem tehetted, mert a lelkiismeretesség, a kötelelességtudás és tudományod szeretete állandóan előre ösztökéltek a megkezdett úton. S ugyanez volt magatartásod, bárhol kellett a munkából részedet kivenned, akár a Magyar Nyelvtudományi Társaság szólított, akár a Philológiai Társaság, akár más megtisztelő kötelesség. A következő időben is nagy erudícióval terjesztetted hazai közönségünk elé tudmányszakunk új problematikáját, és foglaltál állást ritka éleslátással a vitás kérdésekben. Nyugalomba vonulásod talán még további sikereket hozhatott volna, de felszabadult időd zsenge termékeit egy új, a réginél is borzasztóbb háború tarolta le. Megfáradt szervezeted az ostrom próbáival és az utána következett idők emberfeletti nehézségeivel is megbirkózni látszott, de jóságos mosolyod mögött ott leselkedett a gyilkos kór, várva, hogy mikor teríthet le. Elmentél közülünk, tetemedre rövid percek mulva sírhant borul. De csak tested távozott körünkből. Szellemed tovább él bennünk, tanítványaid, barátaid és tisztelőid lelkében. Búcsúzóul nem mondhatok szebbet, mint hogy a derék emberek közül való

voltál, mindenkor megálltad helyedet, és ezzel világító példát szolgáltatsz nekünk is. Isten veled, drága halottunk!

Zsirai Miklós megemlékezése.

Búcsúzom drága halottunktól, Szidarovszky Jánostól. Búcsúzom a jeles tudóstól, a nagyhatású nevelőtől, a hűséges munkatárstól, a tiszta lelkű és életű embertől.

Mint kutató tudós az összehasonlító indoeurópai nyelvészet területén sáfárkodott talentumával, nagy mestere, Schmidt József elhallgatása után jódarabig egyedül képviselve nálunk ezt a rendkívül fontos tudományszakot. A latin filológiából indult ki, majd egyre inkább a származtató lingvisztika kérdéseire összpontosította figyelmét. Becses értekezései, tanulmányai sorából kimagaslik „A görög és latin nyelv hang- és alaktana” című kötete, ez a hatalmas szakirodalmi tájékozottságról, módszerbeli kiforrottságról és lényeglátó avatottságról tanúskodó derék összefoglalás. Régóta érzett hiányt pótoltt ez a munka, amikor megjelent, nélkülözhetetlen kézikönyvünk manapság is, s nyilván még sokáig megbízható kalauza marad mindazoknak, akik el akarnak igazodni a latin és görög grammatika szövevényes sűrűjében.

Lelkiismeretes foglalatja ez a mű a szaktudomány biztos eredményeinek, de mi jóval többet láttunk. látunk benne: benne van Szidarovszky János egész egyénisége, minden tudói értéke, minden emberi erénye: tanul, hogy taníthasson, ösztönösen kerüli a hangos szót, a kirívó színt, a nyers állásfoglalást, a szenvedélyes gesztust, minden véleményt tárgyilagosan megvizsgálva, minden érvet latra vetve, mielőtt ítéletet mondana. Példás kötelességtudásával, korát meghazudtoló munkakészségével, hivalkodás nélküli hűségével és szerény, csendes derűjével mindenkiben tiszteletet, mély vonzalmat, szeretetet gerjesztett, akit jószerencséje a közelébe sodort. Évek óta gyengélkedett, gyakran szenvedett is, s mégis béke, mosolygó összhang, tiszta verőfény sugárzott lelkéből, életéből. Nem hiába rajongott a zenéért: olyan volt, mint egy testet öltött klasszikus szimfónia!

Elbúcsúzunk a fáradt testtől, mely most pihenni tér. Csak a testtől, mert tudjuk, hogy továbbra is velünk marad Szidarovszky János tudományos munkásságának sok szép vívmánya, velünk maradnak ezreket megtermékenyítő nevelői tevékenységének eredményei, emberi szeretetreméltóságának felejthetetlen emléke. Legyen ez az emlék örökre áldott!

Deér József írja: (Vö. PAIS: MNy. XLIV, 64.) Cikkemben „a Dontól keletre” egyszerűen elírás „a Dontól nyugatra” helyett.

A SZERKESZTÉSÉRT ÉS KIADÁSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XLIV. ÉVF.

1948. DECEMBER

2. SZÁM

Az igei átvételek kérdéséhez.

A jövevényigékhez fűződő sokféle kérdés közül egyet szeretnék itt megvizsgálni. Régóta ismeretes, hogy jövevényigéink átvételében kétféle eljárással találkozunk: hol az idegen nyelvi puszta ige, minden hozzáadás nélkül válik magyar igevé, hol pedig valamely igeképző, leggyakrabban *-l* járul az idegen igei tőhöz (vö. pl.: MUSZ. 618; HALÁSZ: Nyr. X, 244; SZARVAS: Nyr. XIV, 77; MIKLOSICH, EtWb. *měra* al. stb.). E jelenséget a leghatározottabb formulába GOMBOCZ foglalja. Miután megállapítja, hogy a honfoglalás előtti török jövevényigékben a magyar ige tője azonos a török ige tőjével, így folytatja: „Die tatsache ist umso interessanter, als später die aus dem slavischen, lateinischen und deutschen entlehnten zeitwörter im ungarischen ohne ausnahme¹ mit dem denominal-suffix *-l* versehen wurden“ (BTLw. 193).

Azt igen könnyű volna kimutatni, hogy ebben a megállapításban a „kivétel nélkül“ kitétel semmiesetre sem lehet helyes, ha arra vonatkoztatjuk, hogy az igei átvételek említett fiatalabb rétegeiben mindenegyes esetben csak az *-l* denominalis igeképző juthat szerephez az átvett tövek magyar igévé alakításában. (Elég pl. csak a szépszámmű *-éroz*, *-íroz* végű igéinkre gondolni.²) Valószínűbb, hogy a kivételtelenséget GOMBOCZ

¹ En emeltem ki.

² A kérdésnek e részletére HORGER, próbált valami szabályosság-félet megállapítani. Szerinte rendszeren *-l* a képző, de ha az idegen ige tője *-l* végű, sohasem *l*, hanem *-z* (MNY. XXXV, 114–5). Amde ez a megállapítás sem általános érvényű: fentebb utaltam már az *-éroz*, *-íroz* végű gékre, viszont *-l* végű ige tője után is *-l* képzőt találunk pl. az ismert *bífláz* mellett Jókainál előforduló *bíflál*-ban (MNY. XXVII, 54). — Az a kérdés, hogy mikor milyen képző használatos, külön részletes vizsgálatot érdemel. Pl. míg szláv jövevényigéinkben határozottan elválnak egymástól a *csinál* < *činiti*, *kapál* < *kopati*, *sétál* < *šetati* stb. típus egyrészt, meg a *pöröl* < *prěti*, *parancsol* < *poročiti*, *vádol* < *vađiti* stb. típus másrészt, addig latin átvételeinkben az *-ál* vég az általános, függetlenül attól, hogy a latin ige a tövű-e vagy sem; tehát *pingál* < *ping re*, *pretendál* < *praetendere*, *konkludál* < *concludere* stb. éppúgy, mint *debakál* < *debacchare*, *putyizál* < *pitissare*, *instál* < *instare* stb. Pl. az oszmán-török *oturál*-ban ugyanilyenféle jelenséget találunk (az *ibrikol*, *ibrikál*, *iprikál* stb. [MTsz.] nyilván magyar képzés, ha az oszmán-török eredetű *ibrik* hez tartozik). Kétségtelen, hogy minden átadó nyelv külön problémákat vet föl és külön megoldást kíván (vö. ASBÓTH: Nyr. XXX, 224). — Szószármaztatások helyessége függhet attól, vajjon idegen ige tője válthatik-e magyar igévé gyakorító képzővel; vö. pl. N. *úrkorkodik* ~ szlovén, horvát *ukoriti* 'összeszed, dorgál, fenyt; zaklat, faggat' (Nyr. XXXIV, 168), bár ez az egybevetés

nem is az *-l* szerepére értette, hanem arra, hogy török jövevényigéinkkel ellentétben német, szláv, latin stb. igéink mindig képzőt kapnak. Ámde ez a tétel sem olyan föltétlenül szilárd; van ugyanis a magyarban számos német vagy szláv eredetű ige, amelyen — akár valójában, akár látszólag — semminemű igévé alakító képzőt nem találunk.

Idevágó példáink a rajtuk észlelhető jelenségek alapján több csoportba sorolhatók, a nélkül, hogy az egyes csoportokat élesen el lehetne választani egymástól. Vannak ugyanis olyan igéink, melyek így is, úgy is magyarázhatók, és nem lehet teljes biztonsággal eldönteni, hová illenek bele legjobban.

*

1. Az első csoportba sorolom bele azt az egy-két idegen eredetű igét, amelyek akár ma, akár a nyelvtörténet folyamán igeképző nélkül jelentkeznek, azonban ez az állapot adataink világánál kétségtelenül másodlagosnak bizonyul, az eredetileg meglevő *-l* igeképző ugyanis egyes igealakokban oly fonetikai helyzetbe került, amely az *-l* kiesését idézte elő, s innen az *l*-telen igeitő analogikusan áttekerjedhetett a többi alakra is.

Ilyenek:

R. *kóbor-*, *kóbor* 'fosztogat, zsákmányol, rabol' (XVI—XVII. század, az adatokat l. alább). Ez ige eredetére több magyarázat van. Összefügghet a *kóvál*, *kóvályog* igével (STEINER Zs.: Nyr. III, 100), ámde az alaki összefüggés sem világos, a régi jelentés pedig határozottan ellenemond ennek az összekapcsolásnak. Semmi ellenvetés sem tehető azonban közép-felnémet vagy korai új-felnémet származtatása ellen (KÖVI IMRE: MNy. IV, 34); vö. kfn. *kobern*, *koberen*, *kovern*, *koveren* (LEXER, MittelhochdWb. I, 1659; JELLINEK, MittelhochdWb. 429; GRIMM V, 1544—7), ófn. *koborôn* (SCHADE, AltdWb. 503). A német szó változatos jelentésekben mutatkozik, az alapjelentés azonban kétségtelenül 'gewinnen, erlangen'; erre mutat a szó etimológiája is: vö. ófr. *coverer*, *coubrier*, prov. *cobrar*, *crobar*, *crubar*, sp., port. *cobrar*, ol. *ri-coverare* (lat. *cuperare*). A 'fegyveres kézzel elnyer, fosztogat, zsákmányol' jelentés azonban már korán kifejlődik a németben; vö. pl. Alex. 21, 935: „Sic begunnden vaste *kobern* und an den vînden obern“ (JELLINEK i. h.), és a ma is ritka szónak német táj-szólásokban is megvan a 'kierőszakol, harácsol' és 'lop, csen' jelentése (GRIMM i. h.). De nemcsak a jelentés azonos a magyar szó XVI. századi jelentésével, hangalakja is kifogástalanul illik a magyar igéhez. A XII—XIII. századtól a közép-

jelenleg nem látszik meggyőzőnek (vö. SzófSz. *ungorkodik* al.); lehet, hogy e kérdés földérite a magyar *dicsér*, szláv *dičiti* esetleges összefüggésére is világot vet (vö.: MUNKÁCSI: Nyr. X, 482; SzJsz. II, 242; BERN. I., 199; EtSz. I, 1352 stb.)

és felnémetben a rövid tömagánhangzók a nyílt szótagban megnyúltak (MOSER, FrühneuhochdGram. I, 73); minthogy pedig a magyar szó a XIV. századnál semmiesetre sem régiebb (alkalmasint inkább fiatalabb), a szó hozzánk már hosszú *ó*-val került. Az illeszkedő második *o* magyarázatra sem szorul. — Sok példánk nincs a magyarban erre a képzőtlen alakra: Tin. 317: „Azt elő nem mondják, mennyit *kóbornak*, palást

alatt jó bort mennyet hurcolnak“ | ComBal. 39: „Öit nem *koborhat*“ | Vás: Ep. 9: „Török orzag Tatar orzag fel költ ellenünk, Havasal föld Moldavaval *kobor* közöttünk“ (NySz.). Régebbi azonban a *kóborol*, *kóborl* változat, mely a XVI. században is gyakoribb, s a XVII. század eleje után a képzőtlen változat el is tűnik;¹ vö. Sermdom. II, 659: „raptorum: *coborlok*“ | Helt.: „sok kazdagságokat *kóborlottanac* magoknak“; „duluán és *koborluán*“; „dulhas es *koborlhas*“ | Mel.: *koborliac* | Kár: Bibl.: *koborlyad*, továbbá C., MA. stb. stb. (NySz.). Bár a NySz. a *kóborol*, *kóborl* alakot a *kóbor* ige továbbképzésének fogja föl, a példákból kétségtelen, hogy az eredeti alak a *kóborl* volt, s az *l* először csak mássalhangzóval kezdődő ragok előtt pusztult el. Az így keletkezett képzőtlen igető aztán áttérjedhetett analogikusan olyan igealakokra is, ahol torlódás nem lévén, hangtani úton az *l* nem eshetett ki; erre azonban ennél az iginél példát nem ismerek, a Vás: Ep. 9: *kobor* alakja ugyanis mássalhangzós szókezdet előtt áll, s ilyen helyzetben a *kóborl* -*l*-je ugyanolyan torlódásba kerül, mint a *kóbornak* stb. alakokban.² Az *l*-nek ilyen torlódásokból való kiesése a régi nyelvben igen közönséges; vö. pl. Jókk. 154: *yngeruen* | ÉrdyK. 46 stb. *erdemnek*, 414: *eerdemhety* | DebrK. 393: *erdömnec* | KazK. 151: *nem ostromhata megh* | PozsK. 52: *wezery* stb. stb. (NySz.) (vö.: SIMONYI, TMNy. 253; Nyr. XXXVIII, 245; HORGER: MNy. XXVIII, 144 stb.).

zár. Ez ige szintén több származtatást ajánlottak. BUDENZ ugnornak tartja, egyeztetve az osztják *tőyâr*- 'ua.' és vogul *tqrt*- 'ua.' igékkel (MUSz. 323). A hangtani nehézség azonban (ugor *t* ~ m. *z*), bármilyen csábító módon próbálja magyarázni SZINNYEI (Nyr. XLI, 67), az egyeztetést tarthatatlanná teszi. Egy másik lehetőség a szláv *zavrëti* (*za-vör*-, *za-ver*-) igeire mutat. Legvalószínűbb azonban, hogy egyáltalában nem igei átvétellel állunk szemben, hanem egyszerűen a szláv eredetű magyar *zár*, *závár* fn. származékával (SzófSz.). Legrégibb adatainkban, melyek ugyan a XVI. század első felénél mesz-

¹ A mai *kóborog*, N. *kóborál*, *koborász* (MTsz.) nem egy eredeti *kóbor* igeire mennek vissza, hanem a *kóborol*-hoz való analogikus képzések.

² Magánhangzóközi helyzetben viszont az *rl*-ből hasonulásaal *ll*, *l* lehet (rr csak a Dunántúl, vö. KRÄUTER: Nyr. XXXVI, 210, 212), s ez is elterjedhet, vö. *kobollás*, *kobolló*, *kobollani* (NySz.), *kóbol* (MTsz.).

szebb nem nyúlnak vissza, mindig *zárl-*, *zárol* (*závárl*) az ige; pl. VirgK. 136: *zarlatatnak* | Nagyszk. 554: *be zarla* | DebrK. 114: *beh zarla* | Sylv. UT. I, 100 *zaroluán* (NySz.). Az *l*-telen alakok a XVI. század második felében bukkannak föl, eleinte mindig olyan helyzetben, amelyben az *l* kiesése szabályosan várható; pl. Fél: Bibl. I, 8: *zaruan* | Mel: SzJan. 3: *szaarta* | Czegl: MM. 39: *Zárd* stb. (NySz.). Igen jellemző, hogy Bornemisza pl. magánhangzós rag előtt következetesen a *zárl* alakot használja, mássalhangzó előtt azonban az *l* gyakran kiesik nála: *bele zarla*, *be zarlot* — *ayto zarua*, *ayto be zarua*, de *be zarlyk*, ahol azonban az *ly* alkalmasint a *j*-nek csak etimologizáló jelölése (NySz.) (vö. SIMONYI: Nyr. XXXVIII, 245).

Nem tartozik azonban ebbe a csoportba véleményem szerint a *mér* ige (szl. *měriti*), és más okból a *csór* 'lop' ige. Ezekről alább esik szó.

2. A második csoportba azok az igék kerülnek, melyeknek igei alaprésze olyan mássalhangzóra végződik, melyet a magyar nyelvérzék igeképzőnek foghatott föl, s ennél fogva ezek újabb igeképzőt nem kaptak. Az idesorolt igék egy részéről azonban nem bizonyítható, hogy valóban igei átvételek, ellenkezőleg sok valószínűség szól a mellett, hogy mint főnevek kerültek a magyarba, és csak később váltak igékké is, éppen, mert szóvégi mássalhangzójukat a nyelvérzék képzőnek foghatta föl.

Ilyenek:

ábráz 'alakít, ábrázol'. Ezt az igét lehetne származtatni a szláv *obraziti* 'ua.' igéből (vö. ÁSBÓTH: ArchSPhil. XXII, 465), valószínűbb azonban, hogy a szláv eredetű *ábráz* főnév igesülése (SIMONYI: Nyr. VI, 197; EtSz. I, 8; HORGER: MNy. XXXV, 114; ZOLNAI Gy.: MNy. XL, 154), bár a kérdés egész határozottan nem dönthető el. Az *ábráz* főnév már a JókK.-ben felbukkan: „Yelenek angyal izanyw *abrazban*“ (NySz.), s a XV–XVI. századból számos példa van rá, az ige pedig csaknem száz évvel később jelentkezik: SermDom. II, 663: „(Christus) *abraztassýg* tý bennetek“; II, 200: „zerelmel meg *abraztatoth*“, továbbá számos példa a Jord., Érdy-, TelK.-ben stb. egészen a XVIII. századig, az *ábrázat* deverbális képzés pedig még gyakoribb, s mind máig él.

héhél, *héhüll*, *héhé*, *hehel*, *héhöl*, *hihel* stb. 'gerebenez' (vö. még *léhel* MTsz.). Ez az igénk származtatható a német *hecheln* 'ua.' igéből, de éppúgy feltehető, hogy a német *hechel* 'gereben' főnév került át, ami meg is van *héhél*, *héhé*, *hehel*, *hehely*, *héhő*, *héhöly* (MTsz.) változatokban, és ez igesülhetett (DOLw.; SIMONYI, Az analógia hatásairól 12; ZOLNAI Gy.: MNy. XL, 156). A nyelvtörténeti adatok ugyan különösebben nem támogatják az utóbbi feltevést, sőt inkább ellentmondanak neki: a *héhél* főnév csak PPB.-ban fordul elő, holott a

héhel igét C. óta, egy-két származékát MA. óta ismerik szótáraink (NySz.). A SzófSz. a kérdést nyitva hagyja, vagy inkább az igei átvétel felé hajlik, de fogalmazása nem egészen határozott.

dözsöl. E szó eredete nincs tisztázva. Csak abban az esetben tartoznék ide, ha valóban az erdélyi szász *dèžaln* 'Getöse machen, lärmten' volna a kiinduló pontja. Valószínűbb azonban másik származtatása; ez a német *dösen* igére viszi vissza, melynek 'schlemmen' jelentése is van, igaz, hogy nagyon kevés biztos adattal igazolva (MELICH: Nyr. XXVII, 14). A magyar ige a XVI. századtól jelentkezik: Born: Préd. 460: *dösölt volna* | Born: Evang. III, 4: *dösölnec* stb. (NySz.).

kámpol, *kámpul*, *kámbul*, *kámpolódik*, *kámpulódik* 'arcfintorgatással, nyelvöltögetéssel csúfol'; *kápul* 'lehord' (MTsz.). A szó már Faludinál előfordul 'csúfol' (esetleg 'gyaláz') jelentésben (NySz.). Minthogy e változatok kivétel nélkül nyugati Dunántúl fordulnak elő, igen valószínű a DOLw. egyeztetése: úfn. *kampeln*, bajor *kámpln* 'ausschelten, auszanken, prügeln'. Aligha választható el azonban ettől az erdélyi *kámpol* 'gyaláz, szid, lehord' szó, mely Faludinál is ugyancsak megtalálható (NySz.); a két szó összefüggése azonban homályos, alkalmasint két külön átvételről van szó.

rífol 'pectine capita lini avellare, radere' (DANK.) <úfn. *riefeln* 'den Flachs durchziehen' vagy *riffeln* 'den Flachs durch die Rieffel ziehen' (DOLw.). A szó ugyan a *riffen* 'ua.' (SCHMELLER II, 67) igéből is származhatnék, a magyar hosszú í és egyszerű f azonban inkább a *riefeln* változat mellett szól.

ríbol l. alább *ríp* alatt.

kiráspol 'elimo', egy adat a XVII. század elejéről (NySz.). Vö. bajor *raspeln* (DOLw.).

pántolódik 'rixor. altercor' (MA.) 'hadern, zanken' (PPB.), adatok a XVI. századtól (NySz.). Vö. bajor *bántln*, *untereinander bándln* 'gegen einander aufhetzen', kar. osztrák *pánteln*, *unpánteln* 'mit einem anknüpfen, streit suchen' stb. A magyar visszaható igéhez *pántol* alapigét következtethetünk ki (DOLw.).

téhel, *téhely* 'vakol': Helt: Bibl. IV, Nn.: „... à falon es azokon à kik *betehölték* azt haszontalan mészszel“ | uo. Tt: *betehelyic* (ZOLNAI Gy.: MNy. XL, 157), e mellett *téhelyez* is (NySz.). A szóhoz nem minden jelentéstani (ésőt hangtani) nehézség nélkül kapcsolható a német *teucheln* 'propfen, in dem man die Rinde, welche man von einem guten Zweige abgeschoben, an einem Wildling von gleicher Dicke steckt, dem man im Augenblick vorher seine Rinde abgezogen; enter en tuyau' (SCHMELLER I, 582). A magyarban a *téhely* főnév mind 'vakolás', mind pedig 'kéregtakarással való ojtás' jelentésben ismeretlen. Ezért talán feltehető, hogy mind a *téhelyez*, mind a *téhely*, *téhel* ige közvetlen igei átvétel a németből. A jelentésfejlődés esetleg érthető úgy, hogy amiként a nemes fa kérge

befödi a megcsupaszított vadócágot, akként borítja a vakolás a nyers falat. Megjegyzendő azonban, hogy a németben a 'vakol' jelentés, a magyarban az 'ojt' jelentés nincs kimutatva. Mindenesetre az a lehetőség sem hárítható el, hogy ez az ige a *téhely* 'borotvatok' főnévből származott igésülés folytán (ZOLNAI Gy.: MNy. XL, 157). A nehézségek azonban így sem kisebbek.

Kétes a *muszkol*, *muszikel*, *muszul*, *muszol* 'megzúz, összezúz (szőlőt a kádiban vagy csöbörben bunkós fával)' (MTsz.). A dunántúli szónak az osztrák *mosteln* 'die Trauben mit hölzernen Stämpfen zerquätschen', bajor *mossteln* 'Most treten' szavakkal való egybevetése nem kifogásolható (DOLw.). A *k ~ t* változás — ha nem is ugyanilyen helyzetben — német jövővény-szavainkban nem példátlan; vö. *hutman* > *hukmány*, *zeughaus* > *cajtház* (DOLw.). A *muszol* alak vagy egy német *moss'ln* alakra megy vissza, vagy a magyar *muszkol*, *muszikel*-hoz analógiás alakulás. A szótól aligha választható el azonban a székelylelődi *mosztol*, *masztol*, *masztal* 'összezúz, morzsál, apróra őröl; majszol' | *moszkotol* 'ua.' | *moszt* 'morzsalék, gyümölcsnek elhányt héja és rothadt darabjai' | *mosztolék* 'ua.' | *szétmosztollik* 'szétmállik, szétrothad' stb. stb. Ez a szócsalád azonban egyes jelentéseiben belekeveredik a *maszat*, *moszat* családjába: *masztal*, **masztol*, *mosztol* 'maszatol, mocsokba vájkál' | *mosztolódik* 'mocsokba vájkál' | *összemosztolja magát* | *mosztos* 'maszatos, mocskos' stb. (MTsz.). Alkalmassint idevonható még a Pápáról feljegyzett *eggyümmuszutt* 'összeszakadt (ruha)' | *moszit* 'szakít, tép'.

Kétségtelenül nem tartoznak azonban ide az ilyen hangutánzó-hangfestő szavak, mint *cingolódik* ~ *csingolódik*, *mor-mol* stb. (MELICH: Nyr. XXIV, 104, 348; DOLw.; EtSz. I, 1075).¹

kukherdál, *kukhergyál* 'kakál' (MTsz.). Ez nyilván a cigány perfectum 2. személyű *khul kerdál* 'ua.' átvétele; a magyar szó *d*, *gy*-je ugyanis érthetetlen volna, ha nem a jelzett cigány igealakból indulnánk ki (vö. jelen idő *khul kerel*) (NYUSZTAY A.: MNy. XVI, 160). Ugyanilyen a népnyelvi *csörgyál*, *surgyál* alak a cigány múltidejű *csordál*, *csorgyál* alakokból (BÁRCZI: MNy. IV, 79).

Ugyancsak idetartozik néhány cigány eredetű jassznyelvi szó, mint *márol* 'ver' < cig. *marel* 'ua.' | *dikhöl* 'néz' < cig. *dik-hel* 'ua.' | *kajol* 'eszik' (SZIRMAY, A magyar tolvajnyelv szótára), mely nyilván a cigány *chalel* nek nyelvjárási *khajel* változatát tükrözi vissza² (l. még alább is). A *slovelni* 'aludni', *kamelni* 'szeretni', *kürelni* 'közösülni' < cig. *slovel*, *kamel*,

¹ A *sengell*, mely nyilván a bajor *sengeln* (DOLw.) igére megy vissza, a *sengerel* < **sengelel* alakból származik. Épígy *mángol(l)* < *mángorol* < *mongeln*.

² Másként, de aligha helyesen BEKE: Nyr. LXXII, 88.

? *kürel*, *kürel* csak félig-meddig tartoznak ebbe a csoportba (vö. BÁRCZI: MNyTK. XXIX, 25).

bolt 'boltoz'. A szó származtatható volna az ó-provanszál *voltar*, ó-francia *vouter*, olasz *voltare* igékből, de sokkal valószínűbb, hogy a kétségtelenül román nyelvi eredetű *bolt* főnév (SzófSz.) igésülése. Ó francia vagy ó provanszál igei átvételekre példánk nincs (vö. BÁRCZI, ÓfrJövsz.), olasz igei átvételekre is csak a legutóbbi évtizedekből tudunk példát (KARINTHY FERENC, OlaszJövsz.: MNyTK. LXXIII, 25). A *bolt* főnév a SchlHort.-ban bukkan föl először — „laquear: both“ —, s számos adat van rá kódexeink korából (NySz.). Ezzel szemben az igei alapszót feltevő *boltás* főnév először a XVI. század végén jelentkezik: Decsi. Sall. 46: „felette penig *kőboltas* (NySz., egyéb példák uo. és OklSz.), míg igeiként ragczva csak a XVII. században mutatkozik: 1664: „a klastromot megépítette, *megboltotta*, megfedette“ (NySz.),¹ előfordul azonfelül a *bótás*, *bótani* a népnyelvben is (MNyszet. VI, 318; Nyr. XX, 31; MTsz.). A *boltani* igében a nyelvérzék a -t-t műveltető képzőnek fogta föl, az *olt*, *dölt* (NySz.)-félék analógiájára, s így történhetett a főnév igésülése (SIMONYI: Nyr. VI, 197; ZOLNAI Gy.: MNy. XL, 154). Kevésbé valószínű SIMONYI újabb magyarázata: e szerint a *boltani* ige *boltlani*-ből fejlődött a nehéz mássalhangzós csoport könnyítésével (Nyr. XXXVIII, 245), azaz igénk az első csoportba tartoznék. A *boltol* alak azonban, amelyre SIMONYI hivatkozik, egészen kivételes.

Csak látszólag tartozik ide a *murít*, *morít* 'meghalt, vége van', melyről alább szölok néhány szót.²

E csoportban van néhány olyan igénk, amely kétségtelenül igei átvétel, egy részükben azonban fennáll, sőt valószínűbb az a lehetőség, hogy a mai ige alapja eredetileg a magyarba az idegenből került névszó. Hasonló körülmények között, úgy, hogy a szó utolsó elemét a nyelvérzék igeképzőnek fogja fel, igésülhetnek ugyanis névszók, éppúgy, ahogy az idegenből átkerült igei alapszavak képző beleérzésével válhattak magyar igékké. Sok példánk van arra, hogy nemcsak olyan jövevény névszók igésülhetnek ily módon, amelyeknél igei átvételről nem lehet szó, minthogy az átadó nyelvben megfelelő ige nincs, de ősi magyar főnevek és melléknevek, sőt határozók is, pl. *sandal*: *odu sandal*, *ne sandáj!* (MTsz.) | *acél*: *acéllás* (NySz.), *acil* 'megacéloz' (MTsz.) | *gyámol* fn.: XVII. sz. el.: „*gyámolja* s felemeli“ (NySz.) | *kalóz*: XVIII. sz. végétől: *kalózó*, *kalózás*

¹ Nem tartozik ide a NySz. MFL. adata, amely a GyöngySzt.-ból való: *bolytoth kamorath chynalny*, itt ugyanis s *bolytoth* főnév tárgyesete, és utána vesszőt kell tenni (Nyr. XXVIII, 246 jegyz.).

² Semmiesetre sem tekinthető igei átvételnek a *motoz*, *megmotoz* 'megkergül a birka' (MTsz.) (vö.: MARIÁNOVICS MILÁN: Nyr. XLIV, 101; A. O.: Nytud. VI, 116; SIMONYI: Nyr. XXXVIII, 243; SzófSz.).

(ZOLNAI Gy.: MNy. XL, 156). Továbbá *topor* 'fejszefélé': *top-rani* 'toporral dolgozni' (MTsz., vö. MIKLOSICH, EtWb. *topora* al.) | *mordály*: *mordálás*, *mordáló* stb. | *penész*: *penészni* | *póráz*: *pórázott* | *tegez*: *tegezzék*, *tegezi* stb. | *tömlőc*: *tömlőztetés* | *üdvöz*: *üdvözic* stb. Különösen gyakori az -at, -et képző használata: *arcél*: *arcélat* | *fátyol* (**patyolat*?): *fátyolat* | *fedél*: *fedelet* | *hagymáz*: *hagymázat* | *kalász*: *kalászat* | *öszton*: *ösztonet* stb. (l. ezekről részletesen ZOLNAI Gy.: MNy. XL, 153—8).

3. A harmadik csoportba kerülnek azok az igei átvételek, amelyeken a magyar igeképző hiányát sem hangtani, sem analógias úton magyarázni nem lehet. A következők kerülhetnek itt szóba:

fék 'coire cum femina, concumbere cum aliqua; beischlafen, beschlafen, Unzucht treiben'; alakváltozatok: *fik*, *fikk*, *fik*. A szó a XV. század első felétől ismeretes: Rotemburgi János deák: „*Phecum hugodat* — suppono tibi sororem“ (OMOlV. 283) | ezzel kb. egyidős, esetleg régibb Oswald von Wolkenstein költeményében: *Viegga waniadat* (≈ *baniadat*), melyben a második szó értelmezése kétes (*anyádat?* (*jó*)*banyádat?*), ahhoz azonban alig férhet kétség, hogy az első a *fik* igét tartalmazza (MNY. IX, 424) | Decsi: Adag. 204: „Pap *fék* lovat s ördög bűnös“ | Kisv: Adag. 211: ugyanígy | MA. I.: *fékódik* 'futuo' | Thaly: VÉ. II, 259: *kutyafikta* (NySz.). Ma a köznyelvben már csak az ártatlan-nak tetsző *fékomadta*-féle káromkodásokban van meg, ott is elavulófélben. Eleven azonban a szó maga, állatokról szólva, a Dunántúl (Pápa vid., Zala, Somogy), különféle szólásokban és káromkodás-félékben pedig vannak rá adatok az ország több vidékének népnyelvéből is (MTsz.). Valószínű azonban, hogy a szó sohasem volt az egész nyelvterületen általános, mai elterjedéséből pedig arra lehet következtetni, hogy kiinduló pontja a Dunántúl volt, ahol ma is a legelevenebb, és ahonnan a legtöbb adat van rá. — Hangalakilag tökéletesen megfelel neki a német *ficken*, közép-felnémet *vicken* (CSAPODI I.: Nyr. XV, 271; DOLw.). A német szó jelentései, — régi és mai adataiban — 'odatűz, bedug', majd 'fricare, reiben, hin- und her rutschen, kurze, rasche Bewegungen hin- und her machen' s végül ugyanaz, mint a magyarban (GRIMM III, 1617; SCHADE I, 1974; LEXER III, 334; SCHMELLER I, 689). Lehet, hogy a német ige két különböző igének — egy germán igei tőnek és az olasz *ficcare* átvételének — keveredése. Bár a szó trágár jelentése a németben a XVI. század előtt nincs kimutatva (1558. GRIMM i. h.), s a *Fickel* 'membrum virile' származék is csak a következő század elején bukkan föl, szinte kétségtelen, hogy az egész középkorban megvolt, sőt annál is régebbi időre megy vissza; megvan ugyanis az angolban is: *fuck* ugyanolyan trágár jelentéssel (ORSZÁGH, Angol—m. kézi szótár), továbbá származéka *fuckster* unzüchtig 'Ficker' (BAUMANN, Londonismen). Ma az

egész németiségben megvan mind a szó, mind obszcén jelentése (GRIMM III, 1618), így a ránk nézve fontos osztrák-németben (CASTELLI, HÜGEL stb.). Nem érdektelen, hogy a németben is sűrűn használatos volt e szó káromkodási formulákban. Nem fogadható el tehát az EtSz. (II, 248) aggályoskodó döntése: „Minthogy a németből került igék nyelvünkben -l képzőt kapnak, a *fék* német eredete valószínűtlen.“ — Van — bár jóval ritkábban — -l képzős származéka is, így *fikoló(l)dik* 'coeo; un-zucht treiben' Nagybánya jegyzőkönyveiből időmeghatározás nélkül (Nyr. XIV, 461), *fékalólás* 'fututio' (MA. 1.³), *fekelődik* (?) Bethlen Miklós önéletrrásában (Nyr. VIII, 422). Nehéz eldönteni, vajjon ezek deverbális képzések-e, vagy a német igető átvételének igésítő-képzős változatai.

mér, mír. A XIV. századtól van kimutatva (1341: *mereukw* OKI Sz.), majd a kódexek korától az adatok mind a szóra, mind jelentékeny számú származékaira igen megszorodnak. Eredetere több magyarázat van. BUDENZ (MUSz. 617) és az ő nyomán HALÁSZ (Nyr. X, 244), SIMONYI (TMNy. 493), MUNKÁCSI (NyK. XXV, 173), GOMBÓCZ (ÖM. I, 156) a következő finnugor elemekkel egyezteteti: vogul *mqr̥t* 'messen', *mqr̥t* 'mass' | osztyák *mort* 'Mass' | zürjén *murtal* 'messen' | votják *mertal* 'ua.', s a *t*-t momentán vagy intenzív képzőnek tartja. Azonban MUNKÁCSI rámutatott már, hogy a finnugor szók *t*-je nem lehet igeképző, mint BUDENZ gondolja (ÁKE. 464), hanem a tőhöz tartozik, márpedig a magyar szóban és származékaiiban a *-t*-t hiába keressük. A magyar *mérték*, *mértök*, *mérték* szóban, melyre SIMONYI hivatkozik (i. h.), a *-t*- ugyanolyan elbírálás alá esik, mint az *érték*, *birtok*, *étek* stb. szavakban. De nem vág a permi—obi-ugor szó magánhangzója sem a magyar szó palatalis magánhangzójához. SZINNYEI sohasem vette föl a NyH.-ba. — Még kevésbbé meggyőző a MUNKÁCSI ajánlotta egybevetés: szanszkrit *mā* 'messen, ermissen', avesztia *mā* 'ua.' stb. (ÁKE. 463). Aligha kifogásolható azonban a szláv *měriti* 'mér' igéből való származtatás (MIKLOSICH, SIEl., EtWb.; BERN. II, 50). A hangtani megfelelés kifogástalan, a szláv *ě*-nek a magyarban zárt palatalis magánhangzó a rendes megfelelője (MELICH: MNy. VI, 446). A magyar szónak a régiségben soha sincsen -l vagy -z képzős változata, csupán egy népnyelvi adat van *mérel*-re (MTsz.), s ez valószínűleg újabb keletű deverbális fejlemény. Azért ezavunk semmiesetre sem sorolható az első csoportba.

Jóval kevésbbé meggyőzőek a következő példák:

ríp 1. 'derekasán, erővel, ügyesen csinál vmit'; 2. 'üt' | *elríp* 1. 'ua.'; 2. 'elcsen' Székelyföld és Nagyenyed (MTsz.). Ez az ige a jelentések nagy különbsége miatt nehezen kapcsolható a *ríp*ol, *ríp*ul, *rib*ol, *rif*ol 'koptat' | *elríp*ol, *elrib*ol 'elkoptat, elszaggat; elpazarol' (MTsz.) igékhez. Ezek kétségtelenül vagy

a közép-felnémet *riben* 'dörzsöl, koptat; fordít' (SCHADE; LEXER stb.) vagy inkább a bajor-osztrák *ribeln*, (á)*rib'len*, *riblen* 'dörzsöl' igék átvétele (DOLw.). Nem lehetetlen azonban, hogy a *ríp* ige a *ripol*-tól függetlenül az említett *riben*-re megy vissza. Az 'üt' jelentés a 'dörzsöl' jelentésből érthető volna, az 'elcsén' meg az 'üt' jelentésből (vö. pl. *megcsap* 'ellop'); illik a német szóhoz, melynek egy más származéka adta a magyar *ribanc* 'rongy; szajha' szót, a *ripat* 'piszok', *ripatos* 'piszkos' magyar származék, s talán a *ripacs*; az *elripte a táncot* vagy *rípi a táncot* kifejezések is emlékeztetnek a német igének és származékainak a táncsal kapcsolatos jelentéseire és használatára (SCHMELLER II, 7, 9), sőt a 'derekasan végez' jelentés is elvégre meg volna magyarázható. Mégis valószínűbbnek vélem, hogy a *ríp* hangutánzó-hangfestő magyar eredetű szó.

bakik 'közösül' (MTsz.). Nem valószínű, hogy a német *bocken* 'ua.' igei átvétele volna, hanem vagy — mint az EtSz. véli (I, 236, 399) — a *bak* főnévből ugyanolyan alakulás, mint a *biká*-ból a *bikik*, vagy esetleg az azonos jelentésű *bakik* és *bikik* egymás alakváltozatai, s a *bakik* szintén a spontán magyar szóteremtésnek köszönhető.

A *csór* 'lop' igét az EtSz. a cigány *csór!* 'lopi!' felszólító módú alakból származtatja. Ez esetben tehát olyan igei átvétellel állnánk szemben, melyben a magyar ige az átadó nyelv pusztá igei alapalakját tükröztetné vissza. Azt hiszem azonban, hogy ez a származtatás nem állja meg a helyét, hanem közelebb jár az igazsághoz a MTsz., mely a *csór* 'lop' igét a *csavar* igéhez vonja. A *csór*, *csuór* kétségtelenül a *csavar* nyelvjárási alakváltozata. Új jelentése is könnyen érthető az eredeti 'csavar' jelentésből; elég arra a közismert csavaros kézmozdulatra gondolnunk, mellyel a lopást tréfásan ábrázolni szokták. Igaz, hogy a *csavar csór* alakváltozatának 'csavar' jelentése már nincs kimutatva, de felismerhetőleg megvan a *csórint* 'csavarint' (MTsz.) származékban, mely különben maga is jelent annyit is, mint 'csen, lop'. Az sem lehetetlen, hogy a 'lop' jelentés a *csór* 'hajít vagy üt' jelentéséből fejlődött, vö. pl. pesti népnyelvi *megdob* 'ellop', *megcsap* 'ua.'. Az azonban föltehető, hogy a cigány eredetű *csorel*, *cs^uorisz*, *csoreeszol*, *csorgyél*, *csorgyál*, *csurgyál*, *surgyál* 'ellop, elcsen' (NYUSZTAY A.: MNy. XVI, 161) közrejátszott a jelentés módosulásában (BÁRCZI: MNy. IV, 79).

A jassznyelvi *kurni* 'közösülni' < cigány *kur*- 'ua.' (BÁRCZI, A „pesti nyelv“ 25) egyetlen megbízhatatlan adat alapján nem vonható a tárgyalásba.

A *csesz* (*csisz*-, *csüsz*-, *csusz*-, *csosz*-, *susz*-) 'súrol, érint; közösül' igének a szláv *česati* 'kämnen' igéből való származtatása teljesen helytelen (EtSz. I, 955). Ez ige eredete ismeretlen, más hasonló hangzású és rokon jelentésű igékkel való

összefüggései még nincsenek megvizsgálva, de semmiesetre sem tartozhatik ide.

4. A negyedik csoportba azokat az igéket sorozom, amelyek legtöbbször voltaképen nem is igei átvételek, ha ma már sokszor ragozott igeként is szerepelnek, hanem vagy olyan melléknevek, melyek a magyarban, legalább is eleinte, mindig csak állítmányi funkciót töltöttek be, vagy olyan igék, melyek a magyarban egy darabig ragozhatatlanok, s így a névszói állítmányhoz állanak legközelebb. Az ilyen szavakat TECHERT JÓZSEF átmeneti szókatagóriáknak tartja a névszó és az ige között (MNY. XXXVIII, 258). Hasonló átmeneti szókatagórián keresztül eredeti magyar névszók: főnevek és melléknevek is válhatnak igékké, ha gyakran van állítmányi szerepük. Még könnyebb az igesülés, ha a névszó olyan szóelemmel végződik, mely a nyelvérzék számára könnyen tűnhetik fel igeképzőnek.

megmurit, megmurit 'meghal, megdöglik', *a macska megmorított* (MTsz.). Kétségtelenül a tréfás *murit, muritty* 'meghalt, vége van' igesülése, vö. *murit lett neki* 'meghalt, vége van' (MTsz.), hol a *murit* még szemmeláthatólag ragozhatatlan. A nyelvérzék az -it képzővel hozta kapcsolatba, ezért a nyúlás a *megmorított* példában. A szó a rumén *murit* 'holt, halott' átvétele, eredetileg tehát melléknév, melynek azonban a magyarban jelzői használata nincs kimutatva és alkalmasint sohasem volt. — A *murit*-ből képzővel is alakult ige: *murítól, kimurítól, megmurittyól, megmuruttyól* (MTsz.). A *megmuríjál* más, ugyancsak a ruménra visszamenő igei átvétel.

muszáj, muszaj < német *muss sein* (Szófész.). Eleinte nyilván ragozhatatlan állítmányként szerepelt, innen érthető egyrészt — inkább csak alkalmilag — főnévvé és melléknévvé, másrészt ragozott igévé való fejlődése. Ragozása azonban még mindig hiányos: *muszájtott, muszájna, muszájjon* (MTsz.) stb., de pl. *muszájni, muszájó* stb. még aligha van, legalább is sem nem hallottam, sem följegyezve nem láttam.

Valószínűleg ilyen jellegűek a fent említett *csórel* (saját megfigyelésem szerint a Tiszántúl inkább *csorel*), *csórisz, csorgyál* stb. alakok, melyek különféle cigány igealakok eredetileg ragozhatatlan átvételei lehettek, azonban képzőszerű végük folytán hamarosan válhattak valódi igékké.

Ilyen ragozhatatlan, állítmányi funkcióban szereplő, átmeneti szókatagóriába tartozó szavak a jassznyelv idegen eredetű szókincsében nem ritkák. Pl. Beöthy László egy novellájában (Hölgyfutár 1854. jun. 8—13. 116): *nem czöldova s elprédli-zett* 'nem fizetett s megugrott', itt a *czöldova* ilyen még mindig jellegzetesen ragozhatatlan szófaj, bár már a XVIII. század végén megvan a magyar tolvajnyelvben. Ilyenek még pl. *flukesz* 'káromkodni' (TORONYAI; vö. BÁRCZI, A „pesti nyelv“ 21), hol az -sz játszi torzító képző, *chal* 'enni' < cig. *chal-* (de *holózni* is uo. 25). SZIRMAYNÁL (i. m.) megfigyelhető az átalakulás is.

Pl. a cigány *kamel* átvétele szerepel még mint ragozhatatlan: *kamel* 'szeretni', de már ragozható is: *kamelni*; a *szlovel* 'csak ragozható alakban jelentkezik; *szlovelni* 'aludni'; a *kajel* viszont már megjárta a harmadik fokot is, illeszkedett: *kajolni*, melyben az *l* már teljesen magyar képzőnek látszik, holott egy régebbi feljegyzésben *cajetni*-t (Nyr. XLIII, 223) találunk, ami nem lehet más, mint *kajelni*, s ugyanezt a fokot láthatjuk a szamosháti *bekajel*-ben (SzamhSz.). Sok esetben nem lehet adatok híján megállapítani, hogy pl. az ilyen *szlovel* típusú ige eredetileg valóban ragozhatatlan volt-e, de nagy valószínűséggel feltehető az analógiák alapján.

Az állítmányként használt melléknevek ilyen igésülése, mint említettem, egyáltalában nem példátlan még régen meggyökeresedett vagy eredeti szavak esetében sem: vö. pl. *szabadjon*, *szabanna*, *szabadna*, *szabadott ruóna*, *szabadottam* (Nyr. I, 391, IV, 178, XXVIII, 228, stb.) vagy *hamar*: *hámajon kéd* (Nyr. V, 62), *hamarjon* (Nyr. VI, 197). — Nehezebb magyarázni az ilyeneket, mint: *ágyni*, *ágyás* (MNyszet. VI, 318), *ganéjni* (Nyr. IV, 44), *megképtem* (Nyr. IV, 236), *megok vmit* (Nyr. XII, 282), *ellenyi a ló a legyet* 'gyűlöli (ellenzi)' (NyF. XVI, 35) stb. Szinte úgy látszik, mintha a magyar nyelv ige-névszótövet kedvelő ősi szelleme kísértene itt (vö. SIMONYI: Nyr. VI, 197, XXXVIII, 241 kk., LXVII, 52; ZOLNAI Gy.: MNy. XL, 153 kk.).

*

Végeredményben tehát — a kéteseket nem számítva — mindössze két olyan honfoglalás utáni jövevényigénk van, melyről joggal állíthatjuk, hogy bár igei átvétel, az idegen puszta igető minden igeképző és minden analógiás hatás közbejötté nélkül vált magyar ige-tővé (*fékni*, *mérni*). Ha seregszemlénk talán teljesnek nem is mondható, a nyert kép lényegesen nem változhat, s még szépszáma ismeretlen eredetű igéink, mint pl. *csigik*, *píciók* stb. (MTsz.) sem jelenthetnek eltolódást. Kérdés, nem elegendő ok-e ez arra, hogy e két ily módon elszigetelt származtatást éppen elszigeteltségük miatt elveszük. Azt hiszem, ez teljesen oktalán, túlzó formalizmus volna. A nyelvi jelenségek nem folynak le olyan egyöntetűen, hogy merev szabályokba volnának kényszeríthetők, és éppen a visszaütés, egy régibb nyelvállapotnak szinte atavisztikus előbukkanása a leggyakoribb jelenségek közé tartozik. A helyzet tehát az, hogy míg a honfoglalás előtt az igei átvételek képzőtlenek, az újabb jövevénytörétekben ez az átvételi mód, ha nem is példátlan, de egészen kivételes.

Természetszerűen felbukkanhat az a kérdés, mi az oka ennek a különbségnek. Erre a kérdésre GOMBÓCZ próbált választ adni. Szerinte, minthogy a legtöbb nyelvben a szókate-

góriák képzete csak bizonyos hangalakhoz kapcsolódik, ha az asszociálás útján kivált igei alaprész (mely nem szükségszerűen azonos a tövel) olyan, hogy hozzá az új nyelvben igei fogalom nem kapcsolódhatik, a cselekvés fogalma a többi igeik asszociáló hatására új kitevőt kíván; az ilyen jövevényige aztán belép a hozzá alakilag legközelebb álló névszók csoportjába, s felveszi ezek leggyakoribb (denominalis) igeképzőit, viszont nem lesz igeképző, ha az igező hangalakja az átvevő nyelv valamely népesebb csoportjával találkozik (Nyr. XXX, 108). GOMBOCZ nyilván maga is látta, hogy a tények nem engedelmeskednek ennek az elméletnek, azért használta ezt a rugalmas kifejezést: népesebb igecsoport. ASBÓTH igen helyesen mutatott rá, hogyha a GOMBOCZ említette feltétel elegendő ahhoz, hogy az igező képző nélkül maradjon meg az átvevő nyelvben, akkor érthetetlen, miért kapott képzőt a magyarban pl. a *spórol* ige, holott a török *szór* nem lett *szórol*, miért felel meg a szláv *gaziti*-nak *gázol*, a német *schuren*-nek *súrol*, holott a magyarban a *ráz*, *ázik*, *fázik* stb., vagy a *fúr*, *szúr*, török *gyúr* stb. típusú igeik népes csoportot alkotnak (Nyr. XXX, 223—4). — Arra sem lehet gondolni, hogy a török és a magyar nyelv rendszere egymáshoz közelebb állván, a török igező könnyebben válhatott magyar igezővé, hiszen egyetlen oszmán-török igeink, az *oturál* 'megpihen, időzik, táborozik' (KNEZSA: MNy. XXVIII, 242) nem a honfoglalás előtti török, hanem ifjabb jövevénytörzseink csoportjához igazodik. GOMBOCZ-nak azonban kétségtelenül igaza van annyiban, hogy ha egy idegen ige semmiképpen nem tudna hangalakjával beilleszkedni az átvevő nyelvben szokásos igitípusok közé, akkor valaminek, pl. képző alkalmazásának történnie kell, másrészt pedig, ha egy átvett igei fő rendkívül nagyszámú ige alkotta csoporthoz rokon jellegű, könnyen nélkülözheti a képzőt akkor is, amikor a nyelv egyébként képzőt kíván (pl. a magyar *-l* képzős igeik igen nagy száma teszi lehetővé az *-l* végű igei tövek képző nélkül való meghonosulását).

Azt hiszem, a nyelvnek nemcsak hangállománya van állandó változásnak kitéve, nemcsak formanskészlete, mondatszerkesztésmódja módosul szakadatlan folyamatban, de egyéb sokszerű, jellegzetes és mélyen gyökerező vonásai is (hogy ne mondjam, nyelvi ösztöne), melyek közé az igei átvételekkel kapcsolatos eljárása is tartozik, az idők folyamán különféle irányban és gyorsasággal szintén módosulnak. E változásoknak persze, mint akár a hangváltozásoknak vagy bármely egyéb fejlődésnek, végső okát teljes biztossággal megadni nem tudjuk.

Hogy itt valóban valami ilyen nagy, a nyelv legmélyebb gyökereiig lehatolt vagy legbelsőbb életében kibontakozó változásról van szó, arra következtethetünk abból is, hogy — úgy látszik — nemcsak az igei átvételekben mutatkozik az

igésítő képzők használatával új eljárás (az igeeknek csekélyebb számú típuskategóriába való szorítására irányuló tendencia), hanem a nyelv spontán szóteremtő tevékenységében is. Érdemes volna alaposan megvizsgálni pl. hangutánzó igeink alakulásmódját. Újabb keletű hangutánzó igeink csaknem mindig valami képzőt (legtöbbszörre gyakorító vagy mozzanatos képzőt) hordanak, úgyhogy újabb keletű képzőtlen hangutánzó ige, pl. *ropni* típusú, a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, s még erről a példáról sem lehet egészen bizonyosan megállapítani, vajjon valóban újabb-e és nem ősi (vö. MUSz.). A futó vizsgálat viszont azt mutatja, hogy másként áll a dolog a régiekkel. Igaz, hogy éppen a hangutánzóknál a legnehezebb megállapítani, hogy a szó régi-e vagy újabb sütetű. Ámde mégis nagy valószínűséggel régi hangutánzóknak tekinthetjük azokat az igeiket, melyeknek finnugor megfeleléseik vannak, és kikövetkeztethető ősi alakjuk hangutánzóknak minősülhet, továbbá azokat, melyek már nyelvemlékeinkben igen gyakoriak, elterjedtek, vagy amelyeknek éppen nagy, kiterjedt családjuk van. Ezek esetében rendszeren képzőtlen alakokat találunk mint igetőveket, ilyenek pl. az ugor eredetű *szi*, a finnugor *sír*, alkalmasint az ugor eredetű *dob* ige is, a nyelvemlékeinkben fölülte gyakori *leh* ige, kiterjedt családjuknál fogva a *si*, *ri*, *tomb* stb. Kivételek kétség kívül itt is vannak. A *fakad*, *fakaszt*, *faggat* pl. jó finnugor etimológiájával ősi hangutánzóknak látszik, alapszava azonban már igeiképen nem szerepel, a szó tehát az újabb típusba sorakozott, ami természetes, hiszen az az általános tendencia, hogy az igetővek kevesebb számú típusra korlátozódjanak, megpróbál minden ponton hatni. Ez a kérdés kétségtelenül alaposabb vizsgálatot igényel és érdemel, erre talán más alkalommal sort is keríték, annyi azonban a fölületes áttekintésből is kiderül, hogy az igei átvételekben és a nyelv spontán igeteremtésében tapasztalható eljárás között párhuzam és kapcsolat van, és hogy a fejlődés szemmel láthatólag az igetővek mind kevesebb számú típusra korlátozása irányában halad.

Az igei átvételek és a spontán szóteremtés módjában megállapítható változás persze éppoly kevésbé egyöntetűen megy végbe, mint a hangváltozások, vagy a szó-, alak- és mondattani újítások, ellenkezőleg a régi eljárás csökevényeszerűen föl-fölbukkan még sokáig. Azt hiszem, a *fék* és *mér* igeek képzőtlenlése, valamint névszóknak az egész nyelvtörténet során szórványosan tapasztalható igésülése, amit megkönnyít az a körülmény, hogy a legnagyobb kategóriába formailag beleillenek, s ami az igei átvételekkel sok rokon vonást tüntet fel, ilyen visszaütésnek tekinthető.

BÁRCZI GÉZA.

A székelyföldi szláv eredetű víznevek kérdéséhez.

Az e cím alá sorakozó három közlemény KNEZSA ISTVÁNNAK legutóbbi számunkban (MNy. XLIV, 1—11) megjelent dolgozatához kapcsolódik. Gondolom, a bennük foglalt hozzászólások és észrevételek, amelyek egyébként is bizonyos mértékig a szerzők megbeszélései során alakultak ki, ilyen együttesben jobban érvényesülnek, mintha elkülönítve látnának napvilágot.

A SZERKESZTŐ.

A Székelyföld víznevei — úgy látszik — az utóbbi időben különösen vonzzák a nyelvészek érdeklődését. KNEZSA ISTVÁN „Erdély víznevei” című kiváló munkájában (Kolozsvár, 1943.) a nagyobb székelyföldi vizek neveit is magyarázza. Ugyanő „Szláv eredetű víznevek a Székelyföldön” címen legutóbb megjelent tanulmányában a terület szláv eredetű víznévanyagát tárgyalja (MNy. XLIV, 1—11). Magam „Víz- és helységneveink viszonyához” című cikkemben a helységnevekben megőrződött székelyföldi víznévanyagot dolgoztam fel (MNy. XLIII, 259—63). A Székelyföld nyugati részének vízneveire a Századokban közelebbről megjelenendő „Maros- és Udvarhelyszék település- és népiségtörténetéről” című dolgozatomban is kitérek. — Ennyi talán elég is lett volna már egy ilyen aránylag kis terület feldolgozásából, legalább is egyelőre. E kérdést nem is volt szándékomban tovább bolygatni, most azonban KNEZSA ISTVÁN legutóbb megjelent cikke arra készítet, hogy a Székelyföld vízneveihez még egyszer hozzászóljak. Szeretném kiemelni, hogy KNEZSA földrajzinevekkel foglalkozó munkáit a legkiválóbbaknak tartom a maguk nemében és sokat tanul-tam belőlük. Ha most utolsó cikkével kapcsolatban tőle eltérő véleményeknek adok is kifejezést, ez természetesen csak ennek az egyetlen cikknek szól.

A nyelvészeti és településtörténeti kutatás nagy vonalakban tisztázta már a mai Székelyföld székelyeket megelőző szláv lakosságának a kérdését. Nagyobb számú és egy tömbben lakó szláv népességgel a Székelyföld déli részén, különösen a Feketeügy medencéjében számolhatunk, de Csíokban, Udvarhelyt és Marosszéken is szórvány-szlávság nyomai mutatkoznak. Ez a megállapítás már jó pár évtizede kialakult a Székelyföld történetével tudományos alapon foglalkozó kutatókban, és nem módosították azt lényegbevágóan az újabb részletvizsgálatok sem. Másrésről a székelység múltját vizsgálva mind jobban kezd kitűnni az, hogy a székelyek már a mai hazájukba való beköltözésük előtt szorosabb érintkezésben álltak szláv elemekkel, s valószínűleg fel is szívtak magukba ilyeneket. — E tények ismeretében tehát várható, hogy a Székelyföld földrajzineveinek kutatása a régiék mellé mindig újabb és újabb szláv eredetű neveket hoz felszínre. Így nem kelthetett senkiben sem különösebb meglepetést, hogy KNEZSA legújabb munkája

milyen hatalmas tömegű szláv eredetű víznevet mutat ki a Székelyföld aránylag nem nagy területéről. Nem tartom kizárt-nak, hogy a Székelyföld földrajzineveinek viszonylag teljes összegyűjtése után a terület szláv víznévanyaga valóban el fogja érni a KNEIJSÁTÓL kimutatott nagy számot, vagy esetleg túl is haladja azt. Azokat a vízneveket azonban, amelyeket KNEIJSZA ebben a dolgozatában szláv eredetűeknek vesz, csak részben: körülbelül felerészben ismerhetjük el valóban szláv eredetűeknek.

Első sorban is megjegyzem, hogy KNEIJSZA az adatközlésben elég sok esetben eltér az eddigi cikkeiben alkalmazott szabotossági követelményektől. Összesen 19 esetben nem mondja meg, hogy honnan veszi a víznévre vonatkozó adatot. Különösen ott kirívó ez, ahol egyszerűen helység- vagy hegynévek szerepelnek víznévként (*Kálnok, Karatna, Osdola, Papolc, Zágón* stb.; *Zernye, Piricske* stb.). Mindezen neveknél a forrás-megjelölés hiánya miatt kénytelen voltam az adatoknak újra utánuk nézni, hogy felderítsem: valóban víznevekkel van-e dolgunk, és ha igen, milyen alakban szerepelnek azok a forrásokban.¹ Böngészésem eredménye az lett, hogy valóban mind a 19 víznevet megtaláltam, csak nem mindig úgy, ahogy KNEIJSZA közölte őket. KNEIJSZA ugyanis a legtöbb esetben egyszerűen ilyen alakokat ír: *Osdola, Papolc, Zágón* stb. Ilyen víznevek azonban a Székelyföldön manapság nincsenek. Mivel pedig a székelyföldi víznevekre vonatkozóan történeti adataink alig-alig vannak, az oklevelekből sem tudunk ilyeneket kimutatni. — Ismeretes, hogy a helységnevek és víznevek kétféleképpen függenek össze egymással: 1. a vízről nevezik el a mellé települt helységet; 2. a helység ad nevet a mellette elfolyó víznek. Ugyanilyen viszonyban vannak a hegy- és víznevek is egymással. A helységnév (hegynév) → víznév fejlődés aránylag fiatal jelensége a magyar nyelvterület bizonyos vidékein az utóbbi két-három évszázad folyamán rengeteg régi víznevet pusztított ki. Ez a víznévalakítási mód a Székelyföldön is nagy népszerűsége miatt szert, és ma a közepes nagyságú vizek jelentős része a rendszerint felső folyásánál fekvő helységről kapott nevet visel. A Székelyföldön kétféle formában élnek az ilyen nevek: 1. helységnév + -i birtoknévképző + *patak* (pl. *Tompai-patak*); 2. helységnév + *patak* + -a birtokos személyrag (pl. *Tompapataka*). Ilyen vízneveket akár százat is lehetne idézni a Székelyföldről. — A KNEIJSÁTÓL forrásmegjelölés nélkül említett víznevek nagy része szintén ebbe a csoportba tartozik: *Delne pataka* (PESTY; Nyr. XXXIX, 233); *Herec pa-*

¹ A KNEIJSZA megjelölte forrásokon kívül átnéztem ebből a szempontból PESTY FRIGYES kéziratos földrajzinév-gyűjtését is, valamint felhasználtam azt a cédulagyűjteményt, amit a Székelyföld vízneveire vonatkozóan magam készítettem a fellelhető forrásokból.

taka (PESTY); *Dálnoki patak* ~ *Dálnok pataka* (SzékOkl. III, 312; ORBÁN III, 90); *Kovásznai patak* ~ *Kovászna vize* (PESTY; ORBÁN III, 153); *Papolczi víz* (kt.); *Piricske pataka* (Nyr. XLIV, 382) stb. A katonai térképek ilyen jelölései: *Kálnok p.*, *Kovásznai p.*, *Karatna p.*, *Ozsdola p.*, *Zágoni p.* stb. minden valószínűség szerint *Kálnokpataka*, *Kovásznaipatak*, *Karatnapataka*, *Ozsdolapataka*, *Zágonipatak* stb. alakokat rövidítenek. E tény megállapítása igen fontos a víznevek eredete szempontjából; világos, hogy itt másodlagos vagy esetleg harmadlagos alakulásokkal van dolgunk. Alább még szó lesz e kérdésről, most csak összefoglalóul annyit állapítsunk meg, hogy az említett 19 pataknév jó része nem eredeti alakulat, hanem hegység-, illetőleg hegységek függvénye. KNEI ZSA *Kálnok*, *Papolec*, *Zágon* stb. címszavai tehát tévedésbe ejthetnek.

Ugyancsak tévedésbe ejtheti az olvasót KNEI ZSA néhány forrásjelzettel közölt vízneve is, pl. *Gerebenc*, *Esztelnék*, *Torja*, *Csernáton*, *Gelence*, *Lucson*, *Derencse*. A megjelölt forrásokban ugyanis csak ilyen neveket találtam: *Gerebenc pataka*, *Esztelneki patak*, *Torja vize* ~ *Torja pataka*, *Csernátoni patak*, *Gelence pataka*, *Lucson pataka*, *Derencse pataka*. — Nem tudtam sehol sem a nyomára akadni a KNEI ZSÁTÓL *Ravai p.*-nak közölt víznévnek. Ez a víz ugyanis ma *Zsákod pataka* (ORBÁN I, 13) és *Vécze pataka* (PESTY) néven ismeretes, régen pedig **Vécke* nevet viselt; magyar eredetét én mutattam ki (MNy. XLIII, 134—5).¹ *Ravai patak* néven egyetlen forrás sem említi.

Mindezek után áttérhetünk a KNEI ZSÁTÓL közölt névanyag megróstatására. KNEI ZSA szláv eredetű vízneveknek vesz cikében ilyen neveket: *Delnei patak*, *Dálnoki p.*, *Szecsvei p.*, *Lisznói p.*, *Köpeci p.*, *Ravai p.* Ugyancsak fenntartás nélkül szlávnak magyarázza — az adatközlésben a *-patak*, *-pataka* szókat elhagyva — a már részben fentebb is említett vízneveket: *Gerebencpataka*, *Esztelnekipatak*, *Kálnokpataka*, *Karatnapataka*, *Csernátonipatak*, *Ozsdolapataka*, *Gelencepataka*, *Zabolapataka*, *Papolcivíz*, *Zágonipatak*, *Piricskepataka*, *Herecpataka*, *Zernyepataka*, *Lucsonpataka*, *Derencepataka*. Módszertani tévedése különösen az első csoportnál feltűnő. Nyilvánvaló, hogy e nevek mint víznevek nem a szlávoktól származnak, és igen valószínű, hogy a székelyföldi szlávok akkor már nyelvileg réges-régen felszívódtak a székelységbe, amikor ezek az aránylag fiatal magyar névadáson alapuló víznevek elkezdtek. Az már egészen más kérdés, hogy azok a helység- és hegységek, amelyekről a mellettük elfolyó vizek tiszta magyar

¹ Itt jegyzem meg, hogy a *Vécke*-nek a *Kárpatak*, *Váspatak* típusú víznevek csoportjába való sorolását a pataknak a PESTY-féle gyűjteményben való leírásai is támogatják: „esső és záporok gyakori létevel, Hidakot, gátakat, sőt épületeket ront...”, „essős időkben a leg veszedelmesebb folyóvá növekszik...”, „zápor esők idején nagy rohammal hirtelen megnő és sok károkat okoz”.

névadású elnevezése megtörtént, milyen eredetűek. Világos, hogy pl. egy *Delneipatak* víznév magyar ajkakon keletkezett, s a szlávoknak hozzá legfeljebb csak annyi közük volt, hogy jó néhány évszázaddal előbb *Delne* helységet esetleg ők nevezték el. — Ha ilyen alapon fejtenénk a vízneveket, akkor egy lépéssel tovább menve esetleg ilyen nevekről is szláv eredetet süthetnénk ki: *Lokodpataka*, *Derzspataka* stb.; azzal a megokolással, hogy a *lok* közszó vagy a *Derzs* személynév szláv eredetű. — Az ilyen fajta nevek mind másod- vagy harmadlagos alakulások. KНИЕZSA maga is jelzi ezt néhány esetben (a *Csernáton*-nál: „a név eredetileg a helységre vonatkozott, mint pataknev csak másodlagos”; a *Szacsvai p.*-nál: „a patak neve a mellette fekvő hasonló nevű helységtől származik” stb.). Érthetetlen, hogy csupán a helységnév vélt szláv eredete alapján miért veszi őket szláv eredetű vízneveknek.

Meg kell jegyezmem, hogy a fenti patakneveket adó helységnevek közt néhány csakugyan szláv eredetű víznévre megy vissza. Ezt a tényt azonban a történeti adatok hiánya miatt csak hosszadalmas munkával: kikövetkeztetéssel állapíthatjuk meg. Természetesen, ha valaki ilyen módszerrel dolgozik, azt meg kell mondania, s a kikövetkeztetett neveket csillaggal vagy egyéb módon meg kell jelölnie. KНИЕZSA — ha így járt el — mindezeket elmulasztotta. — Mivel KНИЕZSA cikkéből nem derül ki, hogy a *-patak*, *-pataka* elhagyásával címszóknak írt vízneveket (*Esztelnek*, *Kálnok*, *Karatna* stb.) milyen módszerrel nyerte, a kikövetkeztetések lehetőségének is utána kellett nézmem. Múltkori cikkemben kitértem a kikövetkeztetés módszertani elveire, nem akarok ezen a téren ismétlésekbe bocsátkozni. Csak röviden jelzem, hogy azoknak a patakneveknek az esetében, amelyek újabban keletkeztek helységnevekből vagy hegységekből, gyanakodhatunk egy régebbi víznév → helységnév (hegynév) fejlődésre is akkor, ha a víznév eredetibb voltát jelentésbeli érvek támogatják, ha a vizet a névadó helységen (hegyen) felül is a helységről (hegyről) vett névvel illetik, ha a helységnévben (hegynévben) a *patak*, *víz*, *ér* vagy a *fő*, *tő* szók megmaradtak, végül ha bőséges víznév-analógiát tudunk felmutatni. — Nézzük meg, hogy a KНИЕZSától közölt helység- és hegységekből lett víznevek közül a helység- vagy hegynév hol mehet vissza eredetibb víznévre. Jelentéstani tekintetben eredeti víznévre gyanús helységnév *Kálnok* (<: szl. *kal* 'sár'), *Karatna* (<: szl. *korito* 'teknő'), *Gelence* (<: szl. *glina* 'agyag'), *Kovácszna* (<: szl. *kvasz* 'savanyú') és *Papolec* (<: szl. *popel* 'hamu'). A helységen felül is megvan a víznévben a következő helységek neve: *Szacsva*, *Torja*, *Karatna*, *Gelence*, *Kovácszna* és *Papolec*. A *Gerebencfő* adat alapján (1349: *Gerebenschw* SzékOkl. I, 55) *Gerebenc*-et is eredeti víznévnek foghatjuk fel. *Lisznyópatak* helységnévi megléte, valamint a KНИЕZSától felhozott analógiák *Lisznyó* eredeti víznév voltát

is megengedik. — Így végeredményben szinte bizonyosnak vehető fejlődések: *Karatna vn. → Karatna hn. → Karatnapataka vn., *Gelence vn. → Gelence hn. → Gelencepataka vn., *Kovászna vn. → Kovászna hn. → Kovásznaipatak vn., *Papolc vn. → Papolc hn. → Papolcivíz vn. és *Gerebenc vn. → Gerebenc hn. (elpusztult) → Gerebencpataka vn.; feltehető alakulások: *Kálnok vn. → Kálnok hn. → Kálnokpataka, *Szacsva vn. → Szacsva hn. → Szacsvaipatak vn., *Torja vn. → Torja hn. → Torjavize vn. és *Lisznyó vn. → Lisznyó hn. → Lisznyaipatak vn.¹ *Szacsva kivételével mindezen vizek szláv eredete tekintében igazat adhatunk KНИЕZSÁNAK, azzal a megszorítással, hogy a szláv eredet nem a mai, hanem a kikövetkeztetett víznevekre vonatkozik. De *Delne, Esztelnek, Csernáton, Dálnok, Köpec, Rava, Osdola, Zabola* és *Zágon* eredeti víznév voltát semmivel sem tudjuk igazolni. Sőt egy részüknek KНИЕZSÁTÓL megadott etimológiája még ellene is szól víznév létüknek (pl. <: szl. *stolo* 'asztal'; <: szl. *Černata* szn.; <: szl. *dalb* 'távoli'; <: szl. *za + bela* 'fehér möge'; <: szl. *za + gon* 'földterület möge'). Bajosan tudnánk ilyen víznév-típusokat bármely nyelvből is kimutatni. KНИЕZSA sem tud rájuk egyetlen analógiát sem felhozni. Így e nevek még abban az esetben sem lehetnek szláv eredetű víznevek, ha mint helységneveknek elfogadjuk is szláv származásukat. — Ugyancsak nem eredeti víznevek, hanem hegységek a *Piricske, Herec, Zernye* és *Derencse* is: *Piricske* (hegy) (Nyr. XLIV, 382), *Herec hegy* (ORBÁN III, 56), *Zernye* (hegy) (ORBÁN III, 135), *Derencsetető* (ORBÁN I, 141). Eredeti hegynév voltukat részben etimológiájuk is támogatja (< m. *peleske* ~ *piliske* ~ *piricske* 'kopasz hegytető'; <: szl. *gora* 'hegy'; <: szl. *zrno* 'gabona'; <: szl. *drěno* 'gyep'). Szláv eredetű víznevekként nem lehet tehát őket feltüntetni.

KНИЕZSA néhány etimológiája sem meggyőző. A székely *Pilis* ~ *Pirics*, *Piliske* ~ *Piricske* hegységekről én sok adattal támogatva kimutattam, hogy azok egy magyar *peleske* ~ *piliske* 'kopasz, erdő nélküli hegytető' közszóból valók, a szó maga pedig a szláv *plěšo* 'kopaszság' *plěšika* származékával azonos (MŰ. XLIII, 205—7). KНИЕZSA ezt nyilván nem vette figyelembe, pedig a szláv *prěko* 'túlsó' szóból való származtatása nem lehet helytálló. — Az *Ozdola* név KНИЕZSÁTÓL megadott etimológiája fölötte kétes. Az egyetlen analógia (*Ždala*, 1193: *Sidala* OMOLV. 55) nem sokat mond; a szláv *žid* 'lány, puha' tőhöz való kapcsolásnak pedig hangtani akadályai vannak. Ebből a szótöbblől nyilván *Zsidala* ~ *Zsidola* ~ *Zsedola* alak fejlődött volna. — Nem áll biztos alapon a származta-

¹ Ezt egyszersmind kiegészítésül is mondom múltkori cikkemhez, amelyből *Karatna, Gelence, Papolc, Gerebenc, Kálnok, Torja* és *Szacsva* kimaradtak a víznévre gyanús helységnevek közül.

tása a *Szacsva* névnek sem. A szláv *selce* 'kis telep' **selčeva* származékából ugyanis aligha fejlődhetett a magyarban *Szacsva* hangalak. — *Köpec* nevét KНИЕZSA a szláv *kopъcъ* 'domb' szóval hozza kapcsolatba és dombnév → helységnév → pataknev fejlődést tesz fel. Így ha a név szláv származtatása helyes is volna, szláv eredetű víznévről ebben az esetben sem beszélhetnénk. Pedig *Köpec* helység neve valóban eredeti víznévre megy vissza (vö. MNY. XLIII, 262), csak hogy a név nem szláv eredetű, hanem nyilvánvalóan a magyar *göbec* ~ *köpec* 'gödör a patakban' vízrajzi közszóból való. A szó *köpec*-féle változataira éppen erről a vidékről vannak adataink (vö. MTsz.). — *Lucsonpatak* nevének a szláv *lučъ* 'lucfenyő' szóhoz való kapcsolása elfogadható lenne akkor, ha nem ismernők az e névvel kapcsolatos történeti adatokat. Minthogy azonban ismerjük, tudjuk azt, hogy a *Lucson* régi székely családnév: 1575: „*Luchion* Ferench“ (SzékOkl. VIII, 307); 1603: „*Paulus Luchion*“ (SzékOkl. V, 252). A *Lucson* család éppen Szentháromságon volt birtokos, ahol a *Lucsonpataka* — és nem „*Lucson patak*“, ahogy KНИЕZSA közli — víznév is feltűnik. Szentháromság határának egy jelentős része a *Lucson* nevet viseli: 1713: *Luczon* (Nyr. XXVIII, 384); 1871: *Lutson* (ORBÁN IV, 61); 1947: *Lucson* (BENKŐ, Nyárádmente fn. 37), — és e határnévből lett a szokásos fejlődéssel *Lucsonpataka*. Itt tehát személynév → határnév → víznév fejlődéssel állunk szemben. Maga a *Lucson* személy-, illetőleg családnév eredete ismeretlen. — Biztosan szláv eredetű helységneveknek és esetleg eredeti vízneveknek veszi KНИЕZSA *Kebele* és *Moson* nevét. *Kebele* helység neve azonban véleményem szerint aligha szakítható el a Székelyföldön gyakori *kebel*, *kebel-e* névtől, melynek jelentése egyelőre még homályos: 1712: Székalmakebele, 1750: Sárospatakkebele, 1784: Határtókebele, 1825: Egerkebele (SzékNemzMúz. Emlékkönyve 69, 58, 63, 70); 1893: *Kebele* (JANKÓ, Torda 13) stb. E földrajzinevek világosan magyar eredetűek *Moson* helység nevének a szláv *mъchъ* 'moha' szóval való kapcsolata lehetséges ugyan, de én valószínűbbnek tartom, hogy pusztá személynévből alakult helységnévvel van dolgunk; vö. 1234—1270: *Musun* szn. (ÁrpÜjOkm. II, 23) és 1246: *Musunch* szn. (ÁrpÜjOkm. VII, 208). E vidéken ugyanis nincs szláv eredetű földrajzinév, a helységnevek pedig a Maros-Nyárád vízválasztó dombvidéken szinte kivétel nélkül pusztá személynévi alakulatok.

KНИЕZSA a Szeret vízrendszeréhez tartozó, de a Székelyföld határterületén eredő patakokat is felveszi cikkébe. Kétségtelen, hogy e vizek forrásvidéke még a Székelyföld keleti politikai határán belül van, de a természetes határnak tekinthető vízválasztón már kívül esik. Ha meggondoljuk, hogy a magas hegyvidéki vizeket általában nem lakatlan területen levő forrásuk vidékén, hanem lejjebb, a lakott völgyekben nevezik el,

ez a 8 víznév inkább Moldva víznevei közé vehető fel. Megtévészto lehet tehát, ha a Székelyföld szláv eredetű víznevei közé olyan nevek kerülnek így be, amelyek elnevezéséhez a Székelyföldön hajdan lakó szlávoknak aligha volt valami közük.

Összefoglalva az elmondottakat: a KNIEZSA közölte víznevek közül szláv eredetűeknek vehetjük a Székelyföldön a következőket: *Rakó, Szécsén, Karakó, *Taploca, Backa, *Kálnok, Deresznye, Debren, *Gerebenc, Kászon, Szetye, *Peselnek, *Torja, *Karatna, Kopolnó, *Gelence, Padranak, *Kovácszna, *Papalc, Rika, Putna, Eszenyő, Terebics, Dorna, Cserna, Lóc, Szalom, Jár, Torna* és esetleg **Lisznyó*. A többiek vagy nem szláv eredetűek, vagy nem víznevek, vagy pedig kívül esnek a Székelyföld lakott területein.

A KNIEZSÁTól közölt székelyföldi szláv eredetű víznevek száma a fentiek alapján körülbelül a felére csökkent. Ez elég nagy különbség, a víznévanyag feltérképezésénél pedig még komolyabb eltolódást jelent. A településtörténeti részletkutatás számára — ahol minden névnek külön súlya van — szintén igen lényegbevágó a kettőnk víznévanyagában mutatkozó különbség. A helységnevek és víznevek szétválasztása is segítséget jelent a településtörténetészeknek; a két névcsoport közti településtörténeti értékkülönbséget maga KNIEZSA is különösen hangsúlyozza. — Nyilvánvaló, hogy a Székelyföld szláv eredetű vízneveinek a kérdése jelen cikkemmel kapcsolatban sem nyert végleges tisztázást. Mint minden kutató munkája, az enyém is lehet hiányos, és újabb adatok is kerülhetnek elő. Azt hiszem, e cikkkel mégsem tettem rossz szolgálatot sem a földrajzinév-kutatóknak, sem a településtörténetészeknek. Ki kell azonban emelnem, hogy KNIEZSA ISTVÁN cikke nélkül természetesen megközelítőleg sem tisztázódhatott volna ennyire a székelyföldi szláv eredetű víznevek kérdése. Az érdem tehát ebben a tekintetben sokkal nagyobb részben az övé, mint az enyém.

BENKŐ LORÁND.

*

BENKŐ LORÁND megjegyzéseiből arra lehetne következtetni, hogy forrásaink a különböző típusú vízneveket mindig pontosan megkülönböztetik. Legalább is arra, hogy egy-egy forrás ugyanazt a nevet mindig következetesen azonos alakban írja. Ez azonban távolról sincs így. Hogy csak a saját forrásaimnál maradjak, számos elsődleges víznév birtokos szerkezetben jelentkezik, hegy-, illetőleg helységnévből származó víznevek viszont nem ilyen szerkezetben fordulnak elő. Ezeket a neveket nemcsak a különböző források keverik össze, hanem gyakori az is, hogy ugyanazt a nevet ugyanaz a forrás is két, sőt háromféleképpen közli. Így pl. *Kurtapatak, Vadaspatak, Csinádpatak* (O. III, 51) ~ *Kurtapataka, Vadaspataka,*

Csináltpataka (Nyr. XXXIX, 234); *Ködpatak* (O. II, 2) ~ *Ködpataka* (1676: SzékOkl. VI, 359; O. II, 86); *Vargyas vize* (O. I, 13) ~ *Vargyas pataka* (O. I, 86, II, 9) ~ *Vargyas patak* (O. I, 227); *Tolvajos patak* (O. I, 86—7) ~ *Tolvajos pataka* (O. II, 10); *Aranyospataka* (O. I, 22); *Széppataka* (O. I, 144); *Szabadpataka* (O. IV, 2); *Nyirespataka* (O. IV, 3); *Vermed patak* (O. II, 2) ~ *Vermed pataka* (i. h. 45); *Nádas pataka* (O. III, 181); *Halaság pataka*, *Kiság*-, *Nagyág pataka* (i. h. 91, 93). Személynevekből: *Benepatak* (i. h. 42); *Ilyepatak* Illyefalva helység vize (i. h. 35); *Talamér patak* (i. h. 54): *Talamér szláv szn.* < *Tolimír*; *Zsomborpatak* (i. h. 59); *Derspatak* és *Ders pataka* Székelyderzs mellett (O. I, 178, 182); és így tovább számtalan esetben. Természetes tehát, hogy ORBÁNNál (én csak ORBÁNNál néztem utána) számos esetben előfordulnak azok a változatok is, amelyeket BENKŐ nálam annyira kifogásol, és amelyek szerinte forrásaimban teljesen ismeretlenek. Futólagos átnézéssel a következőket találtam: *Gelencze patak*, *Nagy-Gelencze patak* (O. III, 135) [*Gelence pataka* is (uo.)]; *Szacsva patak* (i. h. 172) [*Szacsva pataka* is (i. h. 173)]; *Torja patak* (i. h. 85) [*Torja pataka* is (i. h. 90)]; *Lisznyó patak* (i. h. 204—5) [*Lisznyó pataka* is (i. h. 170)]; *Lutson*, Nyáros és Zurduk patakok vagy „A Lutson mellett” (IV, 63). Sőt előfordul *Herecz patak* (III, 5i; ez a pataknév csak egyszerű és csak így található) és *Csernáton patak* is (O. III, 98. térkép) [egyebütt *Csernáton pataka* (uo. 94)]. Megemlítem még, hogy számos, BENKŐtől is elismerten elsődleges víznevet ORBÁN birtokos személyragos alakban is közöl, pl. *Szalompatak* és *Szalompataka* (I, 106—7); *Debrenpataka* (III, 2), *Szalánczpataka* (III, 129) stb.

Nincs terem itt az egész Magyarország területéről az ide vágó anyagot közölni, csak megjegyzem, hogy a típusoknak ez az összekeveredése mindenütt el van terjedve. A jelenség nem is új, mert már az Árpád-korban előfordul, később pedig mind gyakoribbá válik. Itt talán elég lesz néhány kirívóbb példára szorítkozni, megjegyzem azonban, hogy a példák száma százakra rúg. 1285: *Zarazpotoka*, *Myłpotoka*, *Bystra potoka* (AÚO. XII, 336); 1267/1272: *Egruspathaka* (AÚO. VIII, 174); 1325: *Mergespotoka* (AnjOkm. II, 181); *Nyirpataka* (AnjOkm. IV, 358); 1411/1740: *Sebespataka* (TelOkl. I, 380); 1428: *Bydewspathaka* (TelOkl. I, 510); 1254: *Agaspataka* (ZalaOkl. I, 27); 1727: *Sóspataka* (PAIS LÁSZLÓ, A Zala vízgyűjtőjének régi vízrajza. Bp., 1942. 45. 1); 1773: *Tekerőpataka*, a gyergyói Tekerőpatak helység (SZABÓ T. A., Gyergyó helynevei 54). Még gyakoribb azonban, hogy az idegen eredetű víznevek, bár az úgynevezett elsődleges víznevekhez tartoznak, a magyarban birtokosszerkezetben tűnnek fel, mintha másodlagos képzések lennének. Itt is csak néhány példát hozok fel: 1242: *Hlubuka potoka* (HazOkl. 10) < tót *hlboká* 'mély'; 1303:

Warbopathaka (AnjOkm. I, 54) < szláv *vrbova* 'fűzes'; 1326: *Zuhapothoka* (AnjOkm. II, 261); 1339: *Holbokapataka* (AnjOkm. III, 597); 1341: *Lympaahpataka* (AnjOkm. IV, 146) < német *Limpach* < *Lindenbach* stb.

Ez a magyarázata annak, hogy munkámban a birtokoszerkezeteket nem tüntettem fel, annál is inkább, mert főforrásomban, ahonnan a székelyföldi vízrendszert összeállítottam, t. i. a katonai térképeken ez a legritkábban van jelezve, ugyanis egyszerűen *p*-vel van rövidítve. Mivel pedig más forrásaiban is a típusok eléggé össze vannak keveredve, nem láttam — és az etimológia szempontjából ma sem látom — a célját az aránylag sok helyet igénylő típusváltozatok felsorolásának, annál is inkább, mert én a szláv víznévanyag kielemezésére törekedtem, amelynél a mai magyar víznévtypusokra, mint láttuk, alig támaszkodhattam, és ezért első sorban a név etimológiájából indultam ki. Ahol pedig a név értelme a víznév másodlagos volta mellett szólt, ezt a körülményt mindig igyekeztem megemlíteni.

Nem ismerhetem el BENKŐ nézetének helyességét arra vonatkozólag sem, hogy én a másodlagos, tehát hegy-, illetőleg helységnevekből már a magyarban alakult vízneveimnek közvetlenül a szlávból való magyarázatával a székelyföldi szlávoknak településtörténetileg sokkal nagyobb jelentőséget kölcsönöztem, mint amennyi őket a helynévanyag alapján tényleg megilleti. A dolog éppen fordítva áll. Míg ugyanis én tényleges szláv telepet csak ott teszek fel, ahol okvetlenül szükséges, addig BENKŐ mindenütt, ahol a víznév nem okvetlenül látszik elsőlegesnek, szláv telepekre, lakott falvakra következtet. Dehát ez *filius ante patrem*; nyilvánvaló ugyanis, hogy egy patak mellett fekvő szláv telep lakóinak a patakot is ismerniök kellett, és nem kellett várniok az elnevezésével, amíg a magyarok oda érkeztek. Ha tehát a patak mellett volt egy szláv telep, akkor természetesen a pataknak is kellett lennie szláv nevének, amelyet a magyarság éppen úgy átvett, mint a telep nevét. Míg tehát az én feltevéseim szerint a patakok környékét csak ismerte egy esetleg távolabb lakó szláv telep lakossága (körülbelül úgy, ahogy pl. Gyergyószentmiklós és Tekerőpatak lakossága ismeri a Békásszoros hegyeit és patakjait kb. 25–30 km távolságban), de tényleg nem okvetlenül lakott ott, addig BENKŐ szerint minden kifogásolt esetben ott is élt. Ami pedig a hegységekből származó vízneveket illeti, nagyon nehéz általában a prioritást megállapítani, hiszen nyilván BENKŐ is tudja, hogy a hegynév és a hegyből eredő patak neve között milyen szoros a kapcsolat. Településtörténetileg pedig az édes-mindegy, vajjon a szlávok a hegyet nevezték-e el, vagy a hegyből eredő néhány kilométer hosszú jelentéktelen patakot; jelenlétük a patak környékén mindenképpen igazolható, ha a névnek a szlávból való magyarázata helyes. Hogy pl.

Delne, Esztelnek, Zabola,¹ *Zágon* nevek eredetileg hegy- vagy víznevek voltak-e, az e vizek jelentéktelensége miatt településtörténetileg teljesen közömbös, mert aki a vizet ismeri, annak a hegyet is ismernie kell és megfordítva. Mivel a szlávok nem a hegygerinceken közlekedtek, hanem a folyóvölgyekben, a hegy-név ismerete okvetlenül feltételezi a patak ismeretét is.

BENKŐ azonban egy-két magyarázatot sem fogadja el. A *Piricske* nevét ő velem ellentétben egy szláv eredetű szekely *piliske* szóból származtatja. Sajnos, BENKŐ magyarázata elkerülte a figyelmemet, mert cikkem még BENKŐ névmagyarázatának megjelenése előtt készült, utólag pedig nem jutott eszembe, mert a *Piricske* alak a cikkben valahogy el van rejtve, még a mutatóban sem fordul elő. Ebben a kérdésben valószínűleg igaza van, a többi azonban nem tudom elfogadni. — Hogy *Ozsdola* nevét nem tudom megnyugtatóan megmagyarázni, az véleményem szerint szláv eredetét nem érinti. Egy *Sdala-pataka* volt a Szernye mocsár vidékén Eszeny határában is (1371: ZichyOkm. III, 419). A *žid-* tő, amelyet BENKŐ kifogásol, csak alapalak, amelynek számos apophonikus (ablautos) változata lehetséges, köztük az idézett **žid-* is. — A *Szacsvá*-ra felhozok egy más lehetőséget is (*Sočeva, Sočava*), sajnos, azonban, ezt a kérdést régi adatok híján eldönteni nem lehet. Ha azonban egy *britva*-ból lehetett a magyarban *borotva*, akkor egy *Selčeva*, sőt esetleg már *Selčova* alakból is fejlődhetett **Szolcsva > Szacsva*. — *Köpec* helység nevének a *göbe, göbec* 'vízvájta mélyedés' szóból való eredete legalább is olyan bizonytalan, mint az enyém (a *köpec* változat csak Hétfaluból van igazolva). Magyar eredete esetén több ilyen helynév előfordulása volna várható. — Hogy *Lucson patak* (vagy ha tesszik: *pataka*) neve nem 'lúcos' volna, hanem egy különben teljesen elszigetelt és ismeretlen eredetű *Lucson* családnévből származnék, az számomra teljesen valószínűtlennek tetszik. Maga az a körülmény, hogy a családnév csak Szentháromságon ismeretes, tehát csak onnan, ahol a *Lucson* nevű erdő és patak van, inkább a viszony fordítottjára mutat. Azért van tehát itt és csak itt *Lucson* családnév, mert ilyen helynév csak itt van, nem pedig fordítva. — Hasonló az eset a backamadarasi *Backa* családnévvel is, amely nyilván a helység nevében is szereplő *Backa* hegytől vette nevét és nem megfordítva, ahogy BENKŐ (A Nyárádmente földrajzi nevei 36) gondolja. — Hogy *Kebele* szláv eredetű-e vagy sem, arra nézve megvárjuk BENKŐ ígért bizonyítását. Egy *Kebele* patak van azonban Zala megyében is, amely, tekintve, hogy itt történeti adataink is vannak,

¹ A *Zabola* név magyarázatát támogatja az is, hogy ORBÁN szerint *Zabola* a Nagy és *Hegymöge* patak völgyében fekszik (III, 136). A szláv **za běla* 'fehér [hegy] möge' és a *Hegymöge* szláv-magyar párhuzamos helynévadáson alapuló neveknek látszanak.

kétségtelenül a szláv *kobyła* szóból való: 1208/1373: „aqua *Kobula*“ (SZENTPÉTERY, Reg. I, 76); 1236: *Kebla* (ZalaOkl. I, 10). — Nem tudom csak úgy egy szóra elfogadni azt sem, hogy *Moson* helynév nem szláv 'mohos', hanem pusztá személynévből a magyarban alakult név, csak azért, mert a Dunántúl ilyen személynév kétszer is előfordul. Mivel Árpád-kori személyneveinkkel rendszeresen még nem foglalkoztak, azt sem tudjuk, nincs-e köztük egy helynevekből származó réteg is, mint pl. a családneveknél. A nemzetségek nevéénél ilyen réteg ugyanis majdnem biztosan van, miért ne lenne csupán a személyneveknél. *Moson* szláv neve rögtön nem elszigetelten áll, ha velem együtt feltesszük, hogy ez a Tompai patak eredeti neve, amely Szentháromságtól és Backamadarastól nem messze (3–4 km) ömlik a Nyárádba. Azok a szlávok, akik ismerték Szentháromság és Backamadaras környékét, ezt a patakot is nagyon jól ismerhették. — Hogy a Szeret vízrendszeréhez tartozó, a vízválasztón túli terület hozzátartozik-e a Székelyföldhöz, vagy sem, az felfogás dolga. Szerintem igen, régebben pedig, amikor a székelység foglalkozása majdnem kizárólag az állattenyésztés volt, még inkább. Közismert dolog, hogy a székelység a középkorban nemcsak átlépte a vízválasztót, hanem messze Moldvába is behatolt.

Végül pedig hadd védjem meg magam a legsúlyosabb váddal szemben. BENKŐ szememre veti, hogy a *Ravai patak* nevét önkényesen magam koholtam, mert ez a név semmiféle forrásban nem található, ilyen nevű patak nincs is, ez ugyanis nem más, mint a *Zsákodi patak*-nak is nevezett *Vécke*. Ez azonban tévedés. Minden katonai térképen világosan látható, hogy Rava helység nem a Zsákodi patak, hanem egy ettől keletre, vele párhuzamosan folyó kis patak mellett fekszik, amelyet a régi 75.000-es katonai térkép, ahonnan én vettem, *Ravai patak*-nak nevez. De megvan ORBÁNNál is *Rava pataka* név alatt: „felemlítem *Rava* és *Zsákod patakát*“ (IV, 4), „*Rava* és *Zsákod pataka*“ (I, 13). Én, sajnos, ORBÁN munkájának azt a lapját idéztem, ahol Rava helységről beszél: hogy „*Rava* régi telep, mutatja neve, de az is, hogy bár a Küküllőbe szakadó patak torkolatjában kényelmes, jó helye lett vo'na, még is messze berejtőzködött szűk, sáros völgyébe“ (I, 157). De ebből is kitetszik, hogy *Rava* helységnek saját patakja van. Hogy pedig a *Rava* név első sorban víznév volt, azt hiszem, eléggé bebizonyítottam.

KNIEZSA ISTVÁN.

*

A fenti vitához legyen szabad néhány módszertani szót hozzátennem, mert egypár felvetődött kérdés túllép a konkrét eset keretein s elvi jelentőségűvé válik. Sőt — azt hiszem — nem árt egy-két szót ejteni magáról a polemizálás módjáról sem.

1. KNEI ZSA nem válaszol BENKŐnek néhány ellenvetésére. Így arra sem, amit BENKŐ a pontatlan idézésről mond, meg a forrásidézések hiányosságáról. Katonai térképekről idézni valóban elégtelen, s KNEI ZSÁNAK legalább PESTY FRIGYES gyűjtését meg kellett volna néznie. — Vita közben mindig jó rámutatnunk azokra a pontokra, melyekben ellenfelünknek igazat adunk, mert e nélkül az olvasót megtévesztjük. Ezért teszi helyesen BENKŐ azt, hogy hozzászólásában a megbeszéltek cikk jó oldalainak helyes voltát s KNEI ZSA egész munkásságának alapvető és úttörő érdemeit többször kiemeli és hangsúlyozza.

2. Olyan dolgokról vitatkozik KNEI ZSA, illetőleg olyan dolgokat cáfol meg, amelyekről BENKŐ nem is beszélt. Így például BENKŐ nem azt helytelenítette, hogy KNEI ZSA nem tüntette fel pontosan: *patak-e* vagy *pataka* az utótag, — amely önkényesen felvetett és BENKŐnek tulajdonított vád ellen KNEI ZSA sikeresen meg is védi magát, — hanem azt kifogásolta, hogy a szerző sokszor egyáltalában nem teszi oda az utótagot, hanem víznévül ilyeneket jelez: *Gelence, Csernáton*, holott ezek e formájukban nem víznevek, víznévi alakjuk: *Gelencepataka, Csernátonpataka*. Máskor meg csak a „p.“-t teszi ki, s azt is álló betűvel szedve: „*Szacsvai p., Dálnoki p.*“, s ezzel az idézési móddal azt a látszatot kelti, mintha egy olyan patakról beszélne, amelynek *Dálnoki* vagy *Szacsvai* a neve, holott itt *Dálnoki patak* és *Szacsvai patak* nevű patakokról van szó. — Vitában olyan vádak ellen védekezzünk, amelyekkel valóban illettek bennünket, nehogy félrevezessük az olvasót.

3. Nem foglalkozik KNEI ZSA BENKŐnek azzal a megállapításával sem, hogy több esetben szláv eredetű víznévnek vette a szláv eredetű magyar helynévből alakult vízneveket. A szláv eredetű magyar hegy-, illetőleg helységnévből keletkezett víznév természetesen — mint víznév — magyar eredetű, éppúgy, ahogy a cipészek szaknyelvében a *kalapács* vagy egy dülönévi összetételben a *bika* nem szláv vagy török, hanem közmagyar eredetű szó (vö. DEME: MNy. XLIII, 226). Ezeket a szempontokat mindig figyelembe kell vennünk másodlagos alakulású nevek vizsgálatakor.

4. Nem meggyőző KNEI ZSÁNAK a fenti ellenvetéssel szembekegyelt azon kijelentése sem, hogy településtörténetileg „édes-mindegy“ az, hogy a szlávok a hegyet vagy a belőle eredő patakot nevezték-e el előbb. Ez kétségtelenül igaz, és meggyőző az utána következő érvelés is, — csak éppen egyik sem válasz az ellenvetésre. Annál kevésbé, mert KNEI ZSA cikkének címe: „Szláv eredetű víznevek a Székelyföldön“, s ez, szerintünk, nyelvtudományi pontosságot követel, még akkor is, ha eredményei településtörténeti értékűek. Nyelvtudományi dolgozatban ugyanis érhetünk el településtörténeti eredményeket, de nem dolgozhatunk településtörténeti módszerekkel.

5. Nem választja el KNEZSA az Árpád-kori víznév + *pataka*-féle eseteket a későbbi helység név + *pataka* típusúaktól; sőt fenti válaszában még határozottabban összevonja a két kategoriát, holott az első nyilván a *Duna vize*, *Maros vize*-szerű esetek közé tartozik. — Analógiák felhozásakor mindig óvatosan kell eljárunk, mert a helytelen analógiák félrevezetők.

6. Megcáfolja KNEZSA BENKŐnek azt a — korántsem leg-súlyosabbnak szánt, sőt így el sem hangzott — állítását, hogy „a *Ravai patak* nevét önkényesen ő maga koholta”. BENKŐ a *Ravai patak* körül valóban téved. KNEZSA azonban nem emeli eléggé ki azt, hogy e tévedésre saját pontatlan utalása szolgáltatott okot. Pedig vitában jó mindig tisztázni a felelősség kérdését, még ilyen apró ügyekben is.

S általában: egy válasznak s különösen egy viszontválasznak nem egyes kiragadott részleteket és önkényesen belemagyarázott állításokat kell hangosan cáfolnia, hogy a többi kifogást háttérbe szorítsa, — hanem legjobb pontról-pontra, állításról-állításra menve mindegyiknél megmondani: ezt elismerem, ezt nem. Ha nem ilyen módon polemizálunk, mindig ki vagyunk téve annak, hogy az objektivitás látszatát keltő szubjektív magatartásunkkal az olvasót félrevezetjük. DEME LÁSZLÓ.

Az Anonymus-féle „*portus greci*” és rokonsága.

1. Anonymus 43. fejezetében előadja, hogy Lél, Bulcsú és Botond a Rác-föld és Horvátország meghódítása után Magyarországra visszatérőben elfoglalták Zágráb, Pozsaga meg Valkó várát, „Et hinc egressi danubium in *portu greci* transnaugantes in curiam ducis arpad pervenerunt”.

SZABÓ KÁROLY Anonymus-fordításában így van: „a Dunán a görög révén átkelve”. Jegyzetében (59) pedig azt a nézetét fejt ki, hogy a ma e néven már nem létező *görög rév* ott volt, hol a görög birodalomból Belgrádon és Zimonyon át a Duna és Tisza közére átvezető út a Dunán átvisz, ilyen átkelési pontul pedig maga a természet Péterváradot látszik kimutatni, melynek vidékét, a Szerémséget a görög császárok bírták is rövid ideig. — ORTVAY, Vízr. I, 344 erre utalva megjegyzi, hogy az anonymusi *Graeci portus*-t, *görög rév*-et PODHRACZKY Banostor vidékére helyezi, HELL MIKSA meg Titelhez.

Magam Magyar Anonymusomban *görög rév* fordítást adok, s ezt a jegyzetet teszem hozzá: „Egyéb források, legalább ezen a néven, ezt a dunai révet nem ismerik. Sejthetjük Pétervárad—Újvidék között meg ettől valamivel nyugatra a régi Kő vagy Bánmonostora (ma Banostora) mellett.” — A Scrip-

tores jegyzetében (88) így nyilatkozom (magyarra fordítva): „Erről a révről a történeti források — legalább olyan néven, amelynek mint jelző része volna a *Graecus*: görög népnév — sehol sem tesznek említést. Lehet, hogy a hely a régi Kő város (görögül: Petrikon) vagy Bánmonostora (ma: Banostora) és a mostani Palánka nevű helységek környékén feküdt.”

Már mikor az utóbbi jegyzetem készült, az volt a gyanúm, hogy a rév nevének aligha lehet alkotó eleme a *Graecus*, illetőleg *görög* népnév, minthogy ez esetben az egész szokatlanul á' l'ana egyes genitivusban. Így maga Anonymus az alpári győzelem elbeszélését a 39. fejezet végén ezzel fejezi be: „Unde locus ille, ubi greci mortui fuerunt, a die illo usque nunc *portus grecorum* nuncupatur.” Egyébként ennek a rejtélyes *Görög-rév*-nek az Alpártól Csongrádig terjedő Tisza-szakaszon nem találjuk más nyomát.

Ugyanakkor már arra gondoltam, hogy ha egy nem latin *Greci* formát tövégi magánhangzóval *Greci*-nek vagy *Gréci*-nek, esetleg a *ci*-t a *c* jelének tekintve *Grec*-nek vagy *Gréc*-nek olvasunk, *Gerec* vagy *Geréc* folytatással számolhatunk. Ilyen nevű helyet pedig a szóba jöhető vidéken nem is egyet, de kettőt találhatunk: az egyiket Bács, a másikat Szerém megyében.

1332—1337. páptizl.: *Geres*; 1334: *Gerech*; 1493—1494: *Geretz*, *Gerecz*; 1499: *Kysgerecz*; 1507: *Gerecz* et *Kysgerecz*; 1520, 1522: *Grech*, *Kysgerech*, *Naggerech* Bács megyében (CSÁNKI II, 150). Vaskapuval együtt említik; az utóbbi a mai Palánka vidékén, a mai Duna jobb parti Banostorral szemben feküdt Kőtől nyugatra jelentkezik (vö. CSÁNKI II, 141). — Az 1334-i oklevél szerint: „*possessiones . . . videlicet Gerech . . . Lugas . . . alia Lugas. Zurduk . . . Wyfolu . . . Tamana . . . in comitatu Bachiensis, item Mortouch et aliam Gerech nominatas . . . in comitatu Sirmiensi habitas*”: Tamás erdélyi vajda mint birtokait elcseréli őket László kalocsai érsekkel (Anj-Okm. III, 81). Számbavéve azt, hogy az egyik *Gerech* után felsorolt bácsmegyei hely- vagy birtok-csoport többi tagjai a mai Bácsból keletre, délkeletre, délre, nyugatra elterülő vidéken, a mai Tovarisoa, Palánka, Novoszelo, Bukin, Plávna, Vajszka táján tűnnek fel, ez a *Gerech* az én benyomásom szerint leginkább Palánka közelében kereshető.

Az 1334-i oklevél — amint láttuk — egy másik *Gerech* birtokot is említ Szerém megyéből (CSÁNKI II, 245). Szerintem igen valószínű, hogy ez a *Gerech* a bácsmegyeivel átellenben feküdt a Duna jobb partján az ottani révnek a másik fejenél, és a helyek a szokott módon mint révfők viseltek azonos nevet.

A bács- vagy szerémmegyei *Gerech*-ek közül egyikkel egyeztethető az a „*terra Grech*”, amelyet egy „*D. palatinus, Comes Bachiensis*”-t és a kőí káptalant említő ?1262 körüli oklevél

mint „Comes Alexander filius Demenus” birtokát jelez (Árp-ÚjOkm. XI, 379).

Egy 1385-i oklevél előadja, hogy a pozsonymegyei csallóközi Hodosra való Balázs fia Pétert, miközben Budáról Hodosra hazatérőben volt „in nave Andreae, filii Simonis de Grechy (Grehy) et Matthaei, filii Jacobi de Chankerechy (Chentkerek)”, ezeknek a hajósoknak a hozzájárulásával több hodosi ember meggyilkolta, s a nála levő okleveleket és egyéb holmikat elrabolta (CodDipl. X/3, 22—4). Sajnos, a FEJÉR-féle közlés a *Grechy*, illetőleg *Grehy* esetében sem látszik egészen megbízhatónak, de a *Chankerechy*, illetőleg *Chentkerek* esetében meg éppen nem lehet helyes. A *Grechy* lehet magyar -i képzős forma s mint ilyen családnévféle. A másik helynév második eleme lehet *Kereki* vagy *Kerek*, s így összekapcsolható az 1327, 1512: *Kereky*-vel, vagyis az Ópalánkától északra eső Gajdobra *Kerekity* nevű határreszével (CSÁNKI II, 154). Egyébként van 1404: *Kerek* Szerém megyében is (CSÁNKI II, 247), továbbá 1339: *Chernelkerek*, amivel valószínűleg azonos az 1319: *Chernelfeldy* ~ *Chernelfolde*, szomszédosa *Scekul*-nek, azaz *Székel*y-nek, Szerém megye közepe táján (CSÁNKI II, 253).

MIKLOSICH (PON. 247) szerb *Gradac*, horvát *Gradac*, *Gradeč*, *Gradiči*, szlovén *Gradac*, *Gradeč*, *Gradič*, *Gradče*, cseh *Hradeč*, *Hradce*, *Hradice*, *Hradci*, kisorosz *Horodec*, orosz *Gorodec* helynévi tartozékait közli a 'vár' jelentésű szláv *grad(ŭ)* szónak. MIKLOSICH (i. h. 209) megjegyzi, hogy az -*cc* képző főnévhez függesztve kicsinyítőként szerepel, vagy némely esetekben az alapszó jelölte hely lakóit jelöli meg. Hogy az -*cc* képzővel 'valahol lakó' jelentésű származék alakul, arra nézve MELICH, HonfMg. 232 idézi a bolgár *gorec* 'Bergbewohner', *selencec* 'Dorfbewohner' stb. szokat (VONDRÁK I², 621 után). MELICH a *Kesztölc* névvel foglalkozó cikkében (MNy. XXII, 132) meg arra mutat rá, hogy *Gradei* a *Gradeč* többes száma.

Az Anonymusnál levő *greci* olv. *Greci* vagy *Gréci*, esetleg *Grec* vagy *Gréc* és rajtuk keresztül a *Gerec* vagy *Geréc* szláv *Gradici* vagy *Gradei* előzményből egyaránt megmagyarázható. Ha *Gradici* volt az eredeti, akkor abból a magyarban magánhangzohasonulással *Gredici* lehetett, ebből a második nyílt szótág *i*-jének kiejtésével *Gredci*, illetőleg a *dc* hasonulásával *Grecci*, majd a *cc* geminata egyhangúsításával *Greci* s belőle *Gréci*. A *Gradei* pedig a magánhangzohasonulással lett *Gredci*, illetőleg *Grecci* fokon át alakult tovább.

2 Egyező vagy hasonló alakú, illetőleg feljegyzésű helynevek meglehetősen nagy számban fordulnak elő az országban, annak főképen dél-dunántúli és a Drávától délre eső részein.

Ilyen: 1296: „uilla *Grech*” (HazOkm. VII, 252; ÁrpÚjOkm. X, 211); más 1296: „uilla *Guerech*” (HazOkl. 152); 1316: „vil'a *Gherech*” (AnjOkm. I, 395); 1348: „possessio *Gerech*” híddal (i. h. V, 167); 1443, 1456, 1463: *Gerech* (CSÁNKI II,

485): a Siklóstól északkeletre eső Rác-Petre és Német-Palkonya (1296: „Polkuna“) vidékén Baranya megyében. Az 1296: *Grech* adat elég világosan a mellett szól, hogy ez a baranyamegyei helynév olyan eredetű, aminőnek az Alduna mellékieket magyaráztuk. Újonnan *Gréci* pusztá tartozik a német lakosságú Rác- vagy Új-Petréhez (Hnt. 1944.). Hozzákapcsolható a fentebbihez.

A szláv *grad(ű)* szónak más származékaiból lett helynevek Baranyában még: páptizl.: *Gerdische*, *Gerdesse*, *Kerdiste*, *Kerdyse* stb.; 1435: *Gredyschye*; 1449: *Gredistew*; 1542: *Gredyschye*: Zaláta és Luzsók mellett (CSÁNKI II, 486) Vaiszló vidékén az Ormánságban közel a Drávához. — LIPSZKY: *Gordisa* Szabolcs és Dráva-Palkonya mellett a Dráva mentén Siklóstól délnyugatra. — 1296: „*Gueredystha* vel Hydwygh“ a Karassó vidékén Valpótól dél felé (CSÁNKI II, 486), vagyis a Dráva mellékén a mai Verőce megyében = 1344: „*Gradisca iuxta fluvium Karasa in provincia de Barana*“ (AnjOkm. IV, 414 és CSÁNKI II, 486).

Lehet, hogy a *grad(ű)*-ból való felsorolt képződmények ősi szláv erősített helyek emlékét őrzik, azonban az is lehetséges, hogy a magyar országvédelem délvidéki berendezkedésének maradványaival: közelebbről Bács és Baranya várak védelmi rendszerének tartozékaival van bennük dolgunk.

A három alábbi alsó-dunántúli helynév lehet a *grad(ű)*-ból való szláv eredetű helynév, azonban az is meglehet, hogy a még nem egészen tisztázott eredetű magyar *gerinc* közszóval mint térszínmegjelölővel tartoznak össze. — 1441: *Gerecz* Bogdásával együtt, vagyis Baranya délnyugati zugában merült fel (CSÁNKI II, 485).¹ — LIPSZKY, Rep. említ „*Göréc* praedium“-ot Baranyában, a nélkül azonban, hogy a térképen feltüntetné a helyét. — 1397: *Kiskerech*; 1467, 1469, 1495: „Poss. *Gerecz*“; 1467, 1469: „*Castellum Gerecz*“: Barcs és Babócsa vidékén Somogy megyében, a Dráván túl? (CSÁNKI II, 608, 573).

A Hnt. 1944. egy *Gerechát* nevű tartozékát ismeri a Baranya megye északkeleti sarkában a Mohácsi-sziget mellett fekvő Kölked helységnek. Ennek mint nyilván határnévnek az előtagjában nagy valószínűséggel *gerinc* szavunkkal összefüggő térszínmegjelölőt láthatunk.

Valószínűleg a *grad(ű)* származékának magyarázandók az alsó Dráva—Duna—alsó Száva szögében, tehát a Bács és Baranya megyétől délre elterülő tájékon ezek a helynevek: páptizl.: *Geuich*, *Gerech* az aszuág(y)i főesperességben; 1399: „Poss. *Gerech* et alia *Gerech* in districtu Iwankazenthgyurgh“; 1455: *Gerecz*: Valkó megyében, a mai Ivankovo táján Nustar-

¹ A CSÁNKITól idézett 1228-i adat nem rá vonatkozik, hanem az alább említendő Dráva jobb partja menti „Ozyagh“ melletti helyre.

től nyugatdélnyugatra Szerém megyében (CSÁNKI II, 310; CSÁNKI, Körös megye: AkTörtÉrt. XV. 12. sz. 93). — 1228. 1423: „ad metam terre *Gerech*... magna via, per quam itur de Ozyagh ad *Gerech*“ (HazOkm. VIII, 24): a Dráva jobb partja mentén a Karassó folyó közelében „Vyllou“ = Viljevo környékén, Siklóstól délnyugat felé Tésenfával, Szabolcscsal s így Gordisával szemben.

A *grad(ü)*-nak szóban forgó származékából erednek a következő, a Dráva—Száva közének nyugatabbi részén jelentkező helynevek: 1379, 1421, 1439, 1481: „Capella B. Virginis de *Grech*“; 1501: „Plebanus in *Gerecz*“: Körös megyében, ahol ma Belovár, Pozsega és Verőce megyék összeérnek (CSÁNKI, Körös megye 85), valahol Szigetvár—Verőce vonalában. — „Pleb. in *Gerecz*“: CSÁNKI (Körös megye 76) megjegyzi, hogy tán *Gradecz* akar lenni; Köröstől déldélnyugat felé; a térképen „*Gradecz*-Szent-Péter“ van jelezve.

A császári káptalannak „Garig“-beli föld eladására vonatkozó 1278. évi bizonyáglevelében van: „ad caput fluuij *Graduch*, ibique mons seu berch *Gradech* vocatus“ (ÁrpÚjOkm. XII, 241—2). Körös megyében Csázmától délkelet felé kereshetjük (vö. ORTVAY, Vízr. I, 329—30 *Garig* al.).

1442, 1443, 1483, 1486: „Castellum“, illetőleg „Castrum“ *Gradach* vagy *Gradacz* a jelek szerint Pozsega megyében (CSÁNKI II, 390). — 1445, 1498: *Gradacz*; ma ilyen nevű falu Pozsegában (i. h. 409).

3. IV. Béla 1242-ben kiállított oklevelében: „cum nostre placuisset voluntati in Zagrabia, in monte *Grech*, civitatem liberam construere, et ibidem hospites convocare“, a városnak szabadságokat ad és határát megszabja, azzal a kikötéssel, hogy „dictum montem *Grech* muro firmissimo communirent“ (TKALČIĆ, MonCivZagr. I, 15—8). István szlavóniai bán 1252-ben arra a szabadságra hivatkozik, „qua utuntur hospites de *Grez* et de nova villa Zagrabiæ“ (TKALČIĆ i. h. 25). A XIII. században tovább egész sora az okleveleknek közöl adatokat erre a helyre, annak lakosaira, illetőleg nevére. Így: 1256: „in monte *Grech* de Zagrabia“ (TKALČIĆ i. h. 26) | 1259: „terra castri nostri de *Grech*“ (i. h. 29) | 1266: „in monte *Grech* iuxta Zagrabiam“ (i. h. 40) | 1266: „Perincholo Potestate de Monte *Grech*“ (ÁrpÚjOkm. XI. 562) | 1266: „nostri cives de monte *Grecensi*, de Zagrabia“ (TKALČIĆ i. h. 39) | 1270: „hospites nostri de novo monte *Grecensi*, iuxta Zagrabiam“ (i. h. 45) | 1275: „Comitis Perchyni, Potestatis de Monte *Grecensi*“ (ÁrpÚjOkm. IX, 128) | 1273: „ciuibus *Grecensibus*“ (i. h. XII, 85) | 1295: „uille ac Universitatis ciuium *Grecensium*... castrum *Grecense*... in ciuitate *Grecensi*“ (i. h. V, 128). — Egy 1256-i adatban ezt találjuk: „Comiti Pertlino Capitaneo *Graciensi*“ (ÁrpÚjOkm. VII, 444), Megfelel annak, — amit TKALČIĆ

i. m. bevezetésében (X. l.) közöl, — hogy a régi városi pecséten ez van: „s[igillum] COMMUNI DE MONTE GRACI”.

IV. Béla 1247-ben a zágrábi káptalannak adományoz „*montem quendam, nomine Gradyz, in comitatu Zagrabiensi, iuxta Zagrabiam existentem, cuius montis partem quandam ad villam hospitum de Grez, quendam vero ad Wanlegen¹ novimus pertinere*” (ÁrpÜjOkm. XI, 347; TKALČIĆ i. h. 21). A *Gradyz* olv. *Gradic* név annak a hegynek az egyik részére vonatkozhatik, amely részben a szabad királyi városnak is helyéül szolgált. — A *Gradic* a *grad(u)*-ból való eredetibb forma, a *Grec* vagy *Gréc* pedig ennek az elváltozása. A *Gradic* > *Grec* változás aligha a horvátban történt. Valószínűleg magyar nyelvi alakulás, hiszen az 1242-i és 1266-i idézett oklevelek tiszta magyar helyneveket említene a közelben: „in portu Sawe, qui *Kyralrewy* dicitur”; „ad magnam viam, que vulgo *Ettewen* dicitur”;² „ad fontem, qui dicitur *Cubulkut*” (TKALČIĆ i. h. 17, 43) a. m. *Köbölkut*. Sőt a zágrábi monostor 1201. évi birtokmeghatározásában levő „in loco qui dicitur *Kerec* ad rivum Circuniza” (TKALČIĆ i. h. 3) ugyancsak magyar kifejezés: a főképen erdőmegjelölésekben szereplő *kerek*, nem pedig — ahogy TKALČIĆ (X. l.) gondolja — a *Grec*-nek a változata. — Azonban az sem volna lehetetlen, hogy ez esetben a szláv *Gradic*-nak német nyelvi *Grez* változatával (vö. MIKLOSICH, PON. 248) van dolgunk. Ez egyébként Stájerország főhelyének a nevéként *Grez* formában feltűnik István szlavóniai bán és stájeri főkapitány 1254-i ítéletlevelének keltezésében (ÁrpÜjOkm. II, 253). MELICH JÁNOS „Német jövevényszavainkról” című dolgozatában (MNY. XII, 317) mutat rá arra, hogy Stájerország fővárosának nevét a XVI., XVII., XVIII. század s részben még a XIX. század első felének magyarjai is *Gréc*-nek vagy *Geréc*-nek mondták, — hozzátehetjük, hogy esetleg nem is németből átvett, hanem közvetlenül a szlávból alakított formában.

A zágrábi káptalan 1271. évi bizonyosságlevele szerint „*Perintholo Comite, ciue de Monte Grech*” számára „*de Brochyna, de Gredech. de Jarmanighy*” való nemesek „in Brochyna” levő földjüket adják el (ÁrpÜjOkm. VIII, 369—71). Egy 1272. évi oklevél szerint „*de terra Jarmanichi . . . iuxta metas populorum de Gradich*” adnak el „*Perchino Comiti*” (i. h. VIII, 398—9). Egy 1277-i oklevél megint „*Comes Perchinus*” javára való birtokeladásról szól „in Brochina de *Gradech*” (i. h. XII, 218). Egy 1287/1362-i oklevél tárgya „*terre Graduch et Germanigy*

¹ 1209: „per pristaldum nostrum tunc Zagrabiensem Comitem nomine Vanleginum, contubernarium Banconis Bani” (ÁrpÜjOkm. XI, 101).

² Vö.: GLASER: MNY. XXVII, 317—9; PAIS: MNY. XXVIII, 119—20, XXIX, 38—9; ZOLNAI GYULA: MNY. XXXVIII, 382—3; SZABÓ DÉNES: MNY. XXXIX, 298—305.

alias Jarmanigy, in vicinitate possessionis Brochyna“ határjárása (i. h. IX, 457). Tehát Zágráb, azaz *Grec* város környékén egy másik hely is viselte az ugyanolyan alakulású *Gradic* nevet.

4. 1421-i és 1427-i adatok szerint *Gerech* nevű hely volt Krassó megyében (CsÁNKI II, 101), az 1427-i adat szerint „Sythe“ és Igrechy“ faluk társaságában az „Igon“ folyó mellékén (SztárayOkl. II, 253, 261), másutt részletezendő bizonyítékok alapján valószínűleg a Karas: Krassó felső folyása közelében: Krassó vár vidékén.

Egy 1238. évi oklevél szerint „Grezŕ, Primortun et Acha“ a szentmártoni apátnak a veszprémi püspök ellen támasztott tizedkövetelésében szerepel (ÁrpÚjOkl. II, 90; PRT. I, 759). *Grezi* olv. *Greci*? megfelelője 1480, 1484: *Gerezd*, ma: *Gerezd* puszta Acsa mellett északra, Somogy megye északkeleti szélén (CsÁNKI II, 608; PRT. I, 163). Talán tárgykörünkbe tartozik. A szóvégi -d-vel való alakulás nem világos.

A nógrádmegyei Érsekvadkerthez tartozó *Göröcpuszt*a nevének (Hnt. 1944.) előrészével régi adat és helyi tájékoztatás híján nem igen tudunk mit kezdeni. Csak annyit jegyzünk meg, hogy lehet családnév is a *Göröcz*. PAIS DEZSŐ.

Holnap.

A *hol-* 'aurora, matuta, tempus matutinum' jelentésű szó, mely a *hol'nap* 'cras' (első adat a XVI. század első negyedéből), *holdá*, *holda* (t. i. kelve) 'cras mane' (első adat 1519 körül DebrK.), *hódai* 'matutinus, crastinus' (első adat 1604-ből MA.), *holval*, *hollal* 'cras mane' (első adat SchlSzó.), ? *hold* 'jugerum' (mint a föld mértékegysége; első adat 1368-ból) stb. szavakban maradt fenn, a nyelvtudomány mai állása szerint ugor eredetű. Szavunkat a következő vogul és osztják szókkal hasonlítják: vog. KANN. TJ., TCs. *həa*, Szó. *xól* stb. 'reggel' (subst.), MUNK. *xoli* 'reggel' (adv.), kelet', *xolit* *xōtal* 'holnap' (*xōtal* 'nap'); osztj. B. *xolá* 'napkelet', *xo-xəjət-pələk* 'kelet' (*pələk* 'fél' (vö. NyH.⁷ 56, KISPÁL: MNyTK. XXXIX, 26—7, 30—2; HALÁSZ: NyK. XXIII, 155; R. PRIKKEL: Nyr. XXIII, 337—43; SIMONYI: NyK. XXV, 69; HORGER, MSzav. 81). A magyar szó magyarázatát részletesen KISPÁL (i. h.) tárgyalja. BUDENZ az ugor szavak mellé zürjén megfelelőt is állít: *kia*, REG. *kila* 'hajnal, aurora', *kias* 'hajnalodik' jelentésben (MUSz. 105—6).

Jelen cikkemben azt szeretném bizonyítani, hogy az általában ugor eredetűnek vélt szavaknak a szamojéd nyelvekben is vannak megfelelőik, tehát a szó végső fokon uráli eredetű. Ez az ötlet már régebben is felvetődött. A magyar *hol-* 'reg-

gel' jelentésű szóval HUNFALVY összekapcsolja a jurák-szamojéd *hūwi*, osztják-szamojéd *kar* 'Morgen' szót (MNyszet. III, 266); ERDMAN pedig a vogul *cholita*, osztják *chaleit* 'reggel' alakokat egyezteteti a jurák-szamojéd *chu* 'der Morgen' szóval (MSFOu. LXIV, 55). Ezeket az egyeztetéseket eddig még nem vették figyelembe, részben azért, mert régiek s elfelejtődtek, részben azért, mert bővebb magyarázatra szorulnak.

A jurák-szamojéd nyelvből e szócsaládhoz tartozónak vélem a következő alakokat: *szam. Jur. CASTR. hūwy, hūwī* 'Morgen', *SCHRENK Arch. hūwý 'ua.', hūwy 'früh', SCHLÖZ. chuwy 'mane'; CASTR. hū 'Morgen', ERDM. chu 'der Morgen', KLAPR. „Pustosersk“ Chu 'Frühmorgen', SCHLÖZ. I. chu 'mane'; LEHT. O. xūñāññ, xūñāññ 'Morgen, am Morgen', Oksz. xūñāññ 'am Morgen', N. xūñāññā 'Morgen', U. hūññè-tāhakkōññ 'übermorgen' (vö. O. tš'āhākkūññ 'etwas weiter, etwas früher'), *CASTR. hūñāna 'morgen', hūñitāna 'übermorgen', RAE Hōunyana 'to-morrow', SCHRENK hūñāna 'morgen', hūñitā-ākuna 'übermorgen'. Az idézett jurák adatok — éppúgy mint a még később tárgyalandó szamojéd megfelelések — képzésükre nézve igen változatosak. Abban azonban valamennyi adat megegyezik, hogy olyan alapszóra vezethetők vissza, mely egy ősuráli **kal-* alak szabályos folytatója. Az uráli szóvégi *-*l* hang ugyanis az összsamojédban nagyon sok esetben lekopott. Pl. a magyar *nyíl* megfelelője a szamojédban: *jur. LEHT. nī* (ebben: O. tūññi 'Flinte'), *kam. DONN. nā, nā* 'Kugel', *KLAPR. niē 'Pfeil' stb.; f. tuli 'Feuer' ~ szam. Jur. LEHT. O. tū, CASTR. T. tui, Jen. tū, O. tū, tū, Kam. šū, DONN. šu 'ua.' stb.; magyar hal- 'sterben' ~ szam. Jur. LEHT. xā-, CASTR. hā-dm, T. kū-am, Jen. kā-do 'ua.' stb. (vö. PAASONEN, Beiträge 40—2). PAASONEN azokat az eseteket, melyekben az ősuráli **-l-* hangnak a szamojédban \emptyset képviselte mutatkozik, az *-*l-* hang gyenge fokú folytatójának véli, szemben azokkal az esetekkel, melyekben az ősuráli **-l-* hangnak *-l-* megfelelését látjuk (i. m. 42). Azt hiszem azonban, hogy más magyarázat is adódhat: az eredeti *-*l* (**-l-*) hang csak abszolút szóvégen tűnt el, magánhangzók előtt megmaradt. — Példák, melyekben az ősuráli **-l-* képviselteként a szamojédban is *-l-* található: *f. kala, m. hal ~ szam. Jur. hāl'l'e, T. kole, Jen. kare, O. kuele, Kam. kōw stb. stb. (I. PAASONEN i. m. 37—40).****

A CASTRÉNNÁL, ERDMANNÁL ÉS SCHLÖZERNÉL található *hu* típusú alakok azt bizonyítják, hogy ez az alapszó, s a többi alak ebből képződött. De, ha ezek az adatok nem is lennének meg, a *hūwy* és *hūñāna* alakok egymással szembeállításakor is elárulná, hogy mindkét típus egy *hu-* töből származik. A *hūwy* stb. formák *-wy, -wī* része képző, s eredeti (uráli) **-m* re vezethető vissza. Ez a képző funkcióját tekintve denominalis, illetőleg deverbális névszóképző: azonos azzal a képzővel, mely a jurák O., T., Szj., N. xāşqββñ 'Mann, Ehemann, Samojede',

Nj. *ñiēββwā* 'Schlaf', Szjo. *tiβ'aw* 'Klafter', O. *β^zēββw* 'schlecht' szavakban is megtalálható (l. LEHTISALO: MSFOu. LXXII, 85, 90). A *huāna* típus a *hu-* szó locativus-ragos alakja. A locativus ragja a jurák névszóragozásban: *-h* + vokális + *-na*, s csak a duális locativus-ragban található *-ñāna* elem (*h* + magánhangzó + *-ñāna*). Azonban mint önálló locativus-rag megtalálható a *-ñāna* bizonyos megkövesedett adverbiumokban: CASTR. *teñāna* 'gestern' <: *te* 'ua.'; *pñāna* 'aussen' <: *pihi* 'das Äussere'; *tañāna* 'dort' <: *ta-* mutatónévmástő; *myuñāna* 'innen' <: *my* 'Magen, das Innere'; *pñāna* 'hinten' <: *pui* 'das hinten befindliche'; SCHRENK *nērnāna* 'vorn' <: CASTR. *ñer* 'das Vordere, Frühere'; LEHT. Szjo. *teβñāñnwā* 'an dieser Seite' <: *tēβ* 'dieser hier'; O. *pāβšūmeññw* 'am Abend', Oksz. *pā^zēβšumññw* 'in der Dämmerung' <: *pāβšūme* 'Abend'; Oksz. *ñōññāñnw* 'auf der Türseite' <: *ñō* 'Tür' stb. — A locativus-ragnak ez a fajtája szerintem a *ñāna* 'bei' jelentésű névutóból ered (vö. *ñā* 'gegen' <? *ña* 'Bruder, Kamerad, Nachbar'?), vö. LEHT. O. *pāβšūme ññāna* 'am Abend' (szószerint: 'a besötétedésnél') = *pāβšūmeññw* 'ua.'

A jurák alapszó tehát *hu* alakú lehetett. Ez az alak, mint láttuk, egyes régibb feljegyzésekben is szerepel. Az ősjurák **hu* alak pedig összamojéd **k^hl* szabályos leszármazottja.

A tavgy-szamojédból idetartozónak vélem a következő alakulatokat: CASTR. *kiduatu* 'Morgen', *kiduatuŋ* 'morgens', továbbá: *kidu'am* 'erwachen', *kiduasuam*, *kiduatandem* 'ua.', *kiduatamu'a* 'es ist Morgen geworden', *kidi'ema* 'aufwecken', *kiti-jiema*, *kiditatema*, *kitiñandetema*, *kidifeantema*, *kidiki'ema* 'ua.'. — A *kidi'ema* 'aufwecken', *kidu'am* 'aufwachen' igét PAASONEN a jéniszeji-szamojéd *kide'ado* 'aufwachen' szón kívül (mely valóban idetartozik) egyrészt az osztják-szamojéd B., Tas. *šittetan*, Cs., FO. *sedetan*, K. *sittan*, *sideldan* 'aufwachen', Kam. *šüddöl'am* 'erwachen' és jurák *sidedam* 'erwachen', *sidieu*, *sideu* 'wecken' igékkel, másrészt a lapp N. *goccat* 'expurgisci' szóval rokonítja (Beiträge 116, 192—3). Az utóbbi lehetőségnél PAASONEN valószínűbbnek tartja az előbbit, eredeti szókezdő **k*-val és szóközépi **t*-vel. Szerintem azonban ez a magyarázat sem helytálló, mert szókezdő **k*-esetében a jéniszeji-szamojédban is *s*-kezdetű igealakokat várnánk (vö.: i. m. 189 kk.; DONNER: JSFOu. XXXVII/2.). Ugyanakkor viszont nagyon megszívlelendő jéniszeji-osztják *s*-kezdetű megfelelésekre mutat rá PAASONEN, melyeknek a jurák, osztják- és kamasz-szamojéd 'aufwachen' jelentésű szavakhoz bizonyára sok közülük van. — Véleményem szerint a tavgy- (és jéniszeji-) szamojéd *k*-val kezdődő igéket az őszaki-szamojéd (*k^hu*) 'Morgen' tőből származtathatjuk. A képzés részben a **tē*-verbum nominale-képző segítségével történt. Ezzel a képzővel alakultak a tavgy-szamojédban: *kand'am* 'erfrieren', vö. osztják-szamojéd *kāñe*, *kāñ* 'Frost' | *ñimti'ema* 'kennen' <: *ñimi*

'Name' (l. LEHTISALO: MSFOu. LXXII, 292) | *tañutum* 'den Sommer zubringen' <: *taña* 'Sommer' stb. A tavgy igék egy másik csoportjában (*kidū'am*, *kidūasuam*, *kiduatandem*, *kiduatāmu'a*) az előbbivel nyilván összefüggő -*dya-*, -*tua-* verbum reflexivum-képző található; vö. még: *kunduatum* 'schlafen' <: *kundā'am* 'schlafen gehen' | *kabtuam* 'erlöschen' <: *kab-ta'ama* 'auslöschen'.

A *kiduatū* 'Morgen' jelentésű szó a *kidū'am* 'erwachen' igéből *-*ta* > tavgy -*tu* substantivum deverbale-képzővel van képezve, mint pl. *kundūtu* 'Abend' <: *kunda'am* 'schlafen gehen', *kunduatum* 'schlafen' (LEHTISALO: MSFOu. LXXII, 284, 268 és PROKOF'EV, Jazyki... I, 60). A *kiduatāmu'a* 'es ist Morgen geworden' már a deverbális *kiduatū* 'reggel' szó származéka. — Ami a jurák és tavgy szók magánhangzó-megfelelését illeti, az teljesen szabályos; vö. jur. *šun* 'Rauch', jen. *šuddo* ~ T. *kinta* stb. vagy jur. *šu* 'Nabel', jen. *šū* ~ T. *kīŋ*. — A tavgy *kidū'am* ige eredeti jelentése tehát ez lehetett: '(meg)reggeledik, (meg)virrad → felébred'.

E szócsaládhoz tartoznak a jéniszeji-szamojédból: CASTR. Ch. *kururuo*, B. *kiduduo* 'Morgen', Ch. *kururu*, B. *kindu* 'morgens', Ad. Tur. *chirūru* 'mane', KLAPR. Atl. Tur. *chirurū* 'ua.'; CASTR. Ch. *kiriaro*, B. *kide'ado* 'aufwachen', Ch. *kiriabo*, *kideabo* 'wecken', *kiredabbo*, *kidedabbo* 'ua.'. Amint a fentebbiekből is kiderül, a jéniszeji-szamojéd *kiriaro*, *kide'ado* stb. igék nem tartoznak a hasonló jelentésű jurák *sidieu* stb. rokonságába. Vegyük sorra a jén.-szam. alakokat. A Ch. *kiriaro*, *kiriabo*, B. *kide'ado*, *kideabo* s az ezekből további más képzőkkel alakult igék szintén a 'reggel' jelentésű **ki* (< **ku*) szóból alakultak egy *-*t* > jén. zam. -*d* (*d*), -*r* képzővel. Vö.: Ch. *muijodabo*, B. *muijorabo* 'hart, fest machen' <: *muiju* 'hart, fest' (LEHTISALO: MSFOu. LXXII, 294).¹

A Ch. CASTR. *kururuo*, Ad. *chirūru*, KLAPR. *chirurū*, B. CASTR. *kiduduo* 'reggel' jelentésű szók ugyanazon ős-uráli *-*t* deverbális névszóképzővel vannak képezve, mint pl. *feosuduo* 'Abend' <: *feosume* 'es ist Dunkel, Abend geworden' vagy mint pl. a tavgy-szamojéd *kiduatū* 'Morgen' (l. fentebb; vö. LEHTISALO: MSFOu. LXXII, 284). A B. *kindu* 'morgens' rejtélyét egyelőre nem tudom megoldani. Az azonban biztos, hogy a szóbelseji -*n*- szintén valamilyen képzőelem. Az -*nd*- mássalhangzókapcsolat semmi körülmények között sem lehet elsődleges, mert az ősi *-*nt*-, *-*nd*- kapcsolatok a jéniszeji-szamojéd-ban -*dd*-vel vannak képviselve.

A magyar *holnap* szó első tagjának megfelelői a déli-szamojéd nyelvekből is kimutathatók: osztj. zam. CASTR. N., B.,

¹ E képzőhöz tartozik a -*ra*, -*da* causativ képző is (i. m. 300). A fenti igealakok -*ro*, -*do*, illetőleg -*bo* végső szótagja a transitív, illetőleg intranszitiv igeragozás egyes 1. személyű személyragja.

Jel., Tas, Kar. *kar* 'Morgen', NP. *karre*, PROK. Tur. *kar* 'ua.', *karit* 'am Morgen', CASTR. *kart* 'morgens', B., Tas. *karel*, K. *karimagan*, NP. *karaemagan* 'ua.', N. *karl* 'auf den Morgen bezüglich', Cs., FO. *kari*, B., Tas, Kar. *karil*, K. *karimagi*, NP. *karai* 'ua.', *kari* *ēl*, *tēl* 'morgen' (vö. *ēl*, *tēl* 'Tag') | kam. DONN. A. *k'orodon*, *k'orodon* — összetett szó; az összetétel második tagja: DONN. *dā.ā*, *tšā.ā*, *tā.ā* stb. 'Tag' — 'Morgen, morgiger Tag', *k'arāden*, *karāden* 'morgen' (vö. *p'urudān*, *p'uriden* 'übermorgen, vorgestern'), CASTR. mscr. *kari tjalan* 'morgen', vö. *tala* 'Tag'; KLAPR. *Chyry* 'Morgen' | koib. KLAPR. *karan* 'Morgen' | mot. KLAPR. *kuman* 'Morgen', *kuuan*,¹ *kūman* 'ua.' | taigi *kumichaja* 'ua.'

A fenti déli-szamojéd adatok nagy részében az ős-uráli **r* előzményű -*r* képzőt találjuk (osztj.-szam. *kar*, *karre* stb., kam. *kari*, koib. *karan*). Ez a képző az osztják-szamojédban elég gyakori: CASTR. Jel. *mokar*, N. *mogor* 'Rücken' <: N. *mog* 'ua.'; DONN. Csa. *pāktūr* 'Wade' ~ finn *potka* 'genu boum'; CASTR. KO. *nāwer gues* 'Zinn (weiches Metall)', NP. *newar gues*, B., Tas *niemar kues* stb. 'ua.', vö. Cs., FO. *neun kues* 'ua.' és K., NP. *neukka* 'weich' stb. stb. A kamasz nyelvben -*r* képző található még a következő szavakban: *nōmūr* 'weich', vö. szam. T. *nāman* 'ua.', osztj.-szam. *neukka* 'ua.'; *phandār* 'Saum', vö. szam. Jen. *padde* 'ua.' stb. (a képző magyar megfelelője *odor*, *lapor*, *domború* stb. szavainkban látható; vö. LEHTISALO: MSFOu. LXXII, 180—4 és GYÖRKE, Wortbildungslehre 41). Az osztják-szamojéd NP. *karre* adat képzője magánhangzó képzőelemet is tartalmaz, mint pl. a *lāntere*, *ūre* szó (l. LEHTISALO i. m. 183). Az osztják-szamojéd N. *karl* 'morgendíg', B., Tas, Kar. *karil* 'ua.', B., Tas. *karel* 'morgens' szók -*l* eleme szintén képző (< ős-uráli *-*l*), vö. B., Tas *aral* 'herbstlich' <: *arā* 'Herbst', *padal* 'grün' <: *pad* 'Galle' stb. (GYÖRKE i. m. 35). A -*t* instructivus-rag található PROK. turuchanszki *karit* és CASTR. *kart* 'morgens' adatában; vö. PROK. *ūtī* 'Abend': > *ūtīt* 'abends'. *ēli* 'Tag': > *ēlīt* 'am Tage', *tāñi* 'Sommer': > *tāñīt* 'im Sommer' (UJb. XI, 95). A *karimagan* stb. 'auf den Morgen bezüglich' alakokra vö. CASTR. *ūdimagan* 'abends', FO. *ūđūmagan*, NP. *ūtaemagan* 'ua.' <: *ūd* 'Abend', B. *ōkermagan* 'zusammen' <: *ōker* 'eins'. Ezekben az alakokban a -*gan* utótag lehet a jelen esetben időhatározó értékű locativus ragja is (vö. *kušagan* 'wann', *mogōgan* 'hinten', *kodeagan* 'zwischen', *iettāgan* 'vor, in der Gegenwart'), de az a lehetőség sincs kizárva, hogy egy *m* + magánhangzó + *g* + magánhangzó + *n* elemekből álló képzőbokkal van dolgunk, melynek mássalhangzós elemei uráli *-*m*, *-*k*, *-*n* képzőkre vezethetők vissza (l. LEHTISALO: MSFOu. LXXII, 86, 339, 121). Ha a -*magan* származását nem tudjuk is eldönteni,

¹ Valószínűleg sajtóhiba *kuman* helyett.

a *-magi* (K. *karimagi*) minden bizonnyal képzőnek látszik (< **maks*), bár e képzőt — lehet, hogy csak az anyag fogyatékosága miatt — nem ismerjük. Elemei szintén **m* és **k* (> osztj.-szam. *-m*, *-me*, illetőleg *-g*, *-ge*, *-gä*; vö. LEHTISALO i. m. 86, 339). A nácipumpokolszki *karai* *-i*-jében ugyanazt a képzőt láthatjuk, mint a *patai* 'grün' szóban (< *patte* 'Galle').

Ami a kamasz DONN. *k'orodon* stb. szavakat illeti, azoknak második tagja: *džāā, dāā, tšāā*, A. *dḡā, tāā* 'Tag'. A szó aránylag eredetibb alakját tükrözik a DONNER gyűjtéséből való *k'arāden, karāden* 'morgen' változatok, melyekben hangátvetés lehetőségével kell számolnunk. Ezekből a formákból magyarázhatók a *k'orodon* fele típusok.

A sajjáni-szamojéd nyelvekből, sajnos, nincs annyi anyagunk, hogy teljes biztonsággal el lehetne dönteni az egyes alakokban jelentkező képzők eredetét. Ez különösen a taigi *kumichaja* szóra vonatkozik, melynek *-michaja* részéről csak a többi szamojéd és finnugor nyelvvel való egybevetés segítségével lehet eldönteni, hogy képző. A motor *kuman* szó *-man* elemére vö., hogy a kamaszban van egy *-man* képző: CASTR. *kāman*, DONN. *kāmān* 'wann', CASTR. *khūmān*, DONN. *k'uūmen, k'uūmen* 'wieviel', CASTR. *thāman* 'oben'.

A déli szamojéd adatok áttekintése azt mutatja, hogy a képzők leválasztása után *ku-*, *ka-* tö marad vissza, mely az űs-szamojéd **ks* névszóból eredhet, s így a **ksl* alakban rekonstruált uráli 'matuta, aurora' szónak szabályos megfelelője.

Ami a BUDENZ által az ugor szavakhoz csatolt zürjén megfelelőket illeti (I., U., S., L., AI., PK. *kja* 'Morgen- bzw. Abendröte', V. *kja, kiva* 'ua.'). PAASONEN, illetőleg UOTILA véleményét tartom elfogadhatónak, mely szerint a zürjén szó a magyar *haj-nal*, finn *koi*, vog. *khuj*, sam. Jur. *hājer* stb. szavakkal van összefüggésben (Beiträge 276, illetőleg MSFOu. LXV, 253).¹

HAJDÚ PÉTER.

Nyelvtudomány, logika és lélektan.

A középkorban kifejlődött PRISCIANUS nyomán az orthographia, prosodia, etymologia, syntaxis egymás mellé illesztéséből a nyelvtan kerete, rendszere (vö. JELLINEK, Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik von den Anfängen bis auf Adelung I. 1913., II. 1914.). Már a görögök legnagyobb grammatikusa, APOLLONIOS DYSKOLOS (Kr. u. II század) írt syntaxist, az ő nyomán a rómaiaknál PRISCIANUS (Kr. u. V–VI. század, „Institutio de arte grammatica” című művében). A syntaxis azonban régen és még újabbán is csak a szóegyeztetések és a szószerkezetek tana volt: „syntaxis convenientiae et rectionis” (vö. A 'magyar nyelv'

¹ Nyomdatechnikai okokból szamojéd példáink átírását bizonyos mértékben egyszerűsíteni kellett.

rendszere. Közrebocsátá A' Magyar Tudós Társaság. I. kiad. 1846. II. kiad. 1847.). Szoros értelemben vett mondattan (Satzlehre) még nem volt a régi nyelvtanban, a mondatok tanát a XVIII. századig a retorikában tárgyalták (vö. JELLINEK i. m. II, 374). Még csak a XVIII. században történt kísérlet a szószerkezetannak (syntaxisnak) a mondatok tanával való kibővítésére (vö. GIRARD 1747., BODMER, ADELUNG stb.). A *mondattan* elnevezést IHÁSZ GÁBORNÁL találtam először: „A magyar mondattan főbb szabályai.” 1852.

A mondat mivoltának meghatározásában négy fajtát lehet megkülönböztetni: a grammatikai, a logikai, a lélektani és az újabb fenomenológiai meghatározást.

Már DIONYSIOS THRAX görög grammatikus (Kr. e. a II. században) próbálta a mondatot grammatikai szempontból meghatározni (vö. ezt „A mondattan elmélete” című művemben). PRISCIANUSNÁL ez a meghatározás így alakult: „Oratio est ordinatio dictionum congrua sententiam perfectam demonstrans.”

A legrégibb grammatikusok még nem ismertek a mondatban ú. n. mondatrészeket: alanyt, állítmányt stb., hanem csak szófajokat: partes orationis. DIONYSIOS THRAX a következő szófajokat említi: ige, névszó, igenév, névelő, névmás, elüljáró, határozószó, kötőszó. A római grammatikusok átvették ezeket a szófaji osztályokat, csak a nyelvükben hiányzó névelőt hagyták el és fölvették a szófajok közé az indulatszót (ezt a görögök a határozószóhoz számították). E mellett később szokásba jött a mondat jelenségeinek szóegyeztések és szószerkezetek szerint való tárgyalásmódja is (syntaxis convenientiae et rectionis), majd a szófajok és a szóalakok tanává lett a syntaxis.

A középkorban a grammatikusok a nyelvtant a logikával és a retorikával hozták kapcsolatba; ezeknek hatására logikai és retorikai kategóriákat állítottak föl a grammatikában. A mondatban ítéletet láttak; ennek megfelelően a mondatban is két főtagot különböztettek meg, ezeket azonosították a logikai ítélet két tagjával, és MARTIANUS CAPELLA római író nyomán (Kr. u. V. század) *subiectiva pars*-nak vagy *subiectivum*-nak és *declarativa pars*-nak vagy *declarativum*-nak nevezték.¹

A későbbi középkorban a *suppositum* (ARISTOTELES υποκειμενον logikai kifejezésének latin fordítását) és *appositum* logikai elnevezést kezdték használni a grammatikusok a logika hatására a mondatnak az ítélet két tagjával azonosított két főtagja elnevezésére. Az *appositum* logikai elnevezést valószínűen BOETHIUS csinálta kb. 470—525. (vö. JELLINEK i. m. II, 466) a *suppositum* mintájára.

A XVIII. század második felében fölbukkan azután a grammatikában a *subiectum* és a *praedicatum* logikai műszó, mégpedig először WOLFF KERESZTÉLYNEK a metafizikájába (1738.) fölvett „Abriss der allgemeinen Grammatik” című művében. Ez a két logikai kifejezés ARISTOTELES υποκειμενον és κατηγορημα görög logikai műszavának BOETHIUSTÓL eredő latin fordítása (vö. EISLER,

¹ KICSKA EMIL, A subjectum és praedicatum a grammatikában. 1908. 3. szerint már APULEIUSNÁL is előfordul Kr. u. a II. században ez a két logikai kifejezés grammatikai értelemben.

Wb. d. philosophischen Begriffe. 4. kiad. II, 481, III, 165). Másoknál is találkozunk ez időben e két logikai műszó grammatikai használatával: AICHINGER, Versuch einer deutschen Sprachlehre 1753. stb. (vö. JELLINEK i. m. II, 469 kk.).

A logikai irányú grammatikusok a mondat alanyán és állítmányán azt értették, amit a logikusok. E szerint a mondat alanya az, akiről vagy amiről valamit kijelentünk, mondunk, ami valaminek alá van vetve, ami a kijelentés alapja, hordozója; a mondat állítmánya pedig az, amit az alanyról kijelentünk, mondunk. Vö. még az alany és az állítmány fogalmára: NOREEN—POLLAK, Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung d. Sprache. 1923. 319 kk.

A XIX. század közepén kezdték függetleníteni a nyelvtudományt a logikától: PAUL bevitte a nyelvtudományba a nyelvi jelenségek magyarázatára a HERBART-féle egyéni lélektant és WUNDR az ő ú. n. néplelektanával a társas, kollektív lélektant. Az új, lélektani irány hívei elvetették a mondatnak és a mondatrészeknek eddig uralkodó logikai meghatározását, amely szerint a mondat egy ítélet nyelvi kifejezése, és az alany a mondatnak az a része, amellyel valakiről vagy valamiről valamit kijelentünk, mondunk, ami tehát a kijelentés, a mondás alapja; az állítmány pedig a mondatnak az a része, amellyel az alanyról valamit kijelentünk, mondunk. A mondatnak az ítélettel való ily teljes azonosítása valóban hibás; a mondat ugyanis nem teljesen azonos az ítélettel, hanem csak bizonyos határig. A mondatalkotásban ugyanaz a taglaló és egyszersmind összetevő (analitikus-szintetikus) lelkifolyamat megy végbe, mint az ítéletben. A mondat nyelvi kifejezése annak, hogy egy egységet alkotó tudattartalmat (ú. n. teljesképzetet, összképzetet) szándékosan alkotó elemeire (substantia-fogalmakra és accidens-fogalmakra, azaz tárgyfogalmakra és cselekvés-, történés-, állapot-, tulajdonságfogalmakra) tagolunk, és hogy ezeket egymással logikai viszonyokba (cselekvőnek, történés, állapot, tulajdonság hordozójának és cselekvésnek, történésnek, állapotban levésnek, tulajdonságnak viszonyába; jelző és jelzett viszonyába; cselekvés, történés, állapotban levés és határozó viszonyába; cselekvés és tárgy viszonyába) állítva egyik részüket mint állítmányt a másik részre mint alanyra vonatkozólag kijelentjük vagy kérdezzük. Az ítéletben ugyanez a lelkifolyamat megy végbe, de ehhez még hozzájárul az ítélő alany állásfoglalása az ítélet alanya és állítmánya egybetartozásának érvényességére vonatkozólag. Az ítéletben tehát valamivel több van, mint a mondatban, tudniillik az ítélő alany állásfoglalása arra vonatkozólag, hogy az ítélet alanyi és állítmányi tagjának viszonya valóban érvényes-e. Pl. *A kör négyszögletes*: nem helyes ítélet, de helyes mondat. A mondat egy tudattartalomnak ítélet a lakjában való kifejezése. Az ítélet első sorban lélektani kategória, és a logika körébe csak annyiban tartozik, hogy igazságot fejez ki. A logika az ítélet alanya és állítmánya egybetartozásának érvényességét vizsgálja, vagyis az ítélet igazságának föltételeit, a lélektan pedig az ítéletben végbemenő analitikus-szintetikus lelkifolyamatot.

A nyelvtudományba a XIX. század közepén bevonult lélektani irány hívei elvetvén a mondat logikai meghatározását,

kezdték a mondatot lélektani alapon, a benne végbemenő lelki folyamatok alapján genetikus módon meghatározni, mégpedig kétféle irányban. A PAUL-féle lélektani irány szerint a mondat összetevő (szintetikus) lelkifolyamat, vagyis közelebből a mondat jelképe annak, hogy a beszélő az ő tudatában két képzetet vagy képzetesoportot összekapcsol, és hogy e képzeteknek vagy képzetesoportoknak ugyanez a kapcsolata a hallgatóban is végbemegy. A WUNDT-féle lélektani irány szerint a mondat taglaló és egyúttal összefoglaló (analitikus és szintetikus) lelkifolyamat, vagyis közelebből a mondat nyelvi kifejezése annak, hogy egy egységes tndattartalmat (ú. n. összképzetet) szándékosan alkotó elemekre tagolunk, és ezeket a tagokat egymással logikai viszonyokba állítjuk. E két mondatmeghatározás közül egyideig a PAUL-féle szintetikus mondatmeghatározás uralkodott a nyelvtudományban, ma azonban inkább a WUNDT-féle analitikus-szintetikus mondatmeghatározás van elterjedve. Igaz, ez sem teljesen kielégítő. Ez a meghatározás nem veszi figyelembe a hallgatót, és hiányzik belőle a predikatív viszonyító funkció, úgyhogy e mondatmeghatározás szerint mondat volna a hét napjainak elsorolása is. Szükséges tehát kiegészíteni a WUNDT-féle analitikus-szintetikus mondatmeghatározást olyképen, hogy bele vesszük a predikatív funkciót is, mint előbb láttuk.

A mondat lélektani meghatározása természetszerűen maga után vonta azt is, hogy elvetették a mondat főrészeinek: az alanynak és állítmánynak logikai meghatározását is, és lélektani módon kezdték meghatározni ezeket is. WEIL HENRIK „L'ordre des mots” című (1844.) művében már megtalálható a lélektani alany és állítmány csirája a „*notion initiale*” (= bevezető fogalom, ismeret) és a „*but du discours*” (a beszéd célja) kifejezésben. Nálunk szintén már a XIX. század közepén, BRASSAI SÁMUEL-nél jelenik meg először a lélektani alany (nála: „*inchoativum*”) és a lélektani állítmány (nála: „*mondatzöm*”) fogalma. A lélektani alanyt és állítmányt még sokan próbálták meghatározni, így STOUT (vö. NOREEN i. m. 231), GABELENTZ, STEINTHAL, TECHMER, WEGENER, LIPPS, PAUL, WUNDT és mások (vö. KLEMM, A mondatelmélete). Mindezek a lélektani alany és állítmány mivoltáról velejében ugyanazt mondják. Ezek alapján a lélektani alany a beszédbeli helyzet folytán már ismeretes képzet, amely tehát már a többinél előbb válik a beszélő figyelmében tudatossá, WUNDT kifejezésével szólva: ez az uralkodó képzet; a lélektani állítmány pedig a közlés szempontjából újszerű és ezért fontosabb képzet, amelyet a lélektani alany képzetével viszonyba állítunk. A lélektani állítmány képzetének megfelelő nyelvi kifejezés nyomatékosabb.

Az alany és az állítmány lélektani meghatározása nem tudta kiszorítani a mondat alanyának és állítmányának logikai meghatározását. A gyakorlatban, különösen a nyelvtanokban továbbra is megmaradt a mondat alanyának és állítmányának a logikai ítélet hatására keletkezett logikai meghatározása. Egyrészt azért, mert a nyelvtani alanynak és állítmánynak meghatározására a logikából átvett alanyfogalom és állítmányfogalom egybeesik a nyelvtani alany és állítmány fogalmával. Ez természetes is, mert bár a mondat nem teljesen azonos az ítélettel, bizonyos fokig

a mondatalkotásban mégis ugyanaz az analitikus-szintetikus lelkifolyamat megy végbe, mint az ítéletben. Így tehát természetesen használhatták a nyelvianban a mondat alanyának és állítmányának meghatározására ugyanazt a meghatározást, amelyet a logikában az ítélet két tagjának meghatározására szoktak használni. Másrészt pedig azért sem tudta kiszorítani a nyelvianból az alany és az állítmány lélektani meghatározása az addig megszokott logikai meghatározást, mert a lélektani alany és állítmány fogalma a gyakorlatban nehezebben használható, mint a logikai—grammatikai alanyfogalom és állítmányfogalom. A lélektani alany és állítmány nincsen mindig ugyanazon logikai fogalmi osztályhoz, sem mindig ugyanahhoz a mondatrészbéli jelentéstartalmi viszonyhoz kötve, mint a logikai—grammatikai alany és állítmány. Lélektani alany és állítmány bármely logikai fogalmi osztály, bármely szófaj és bármely mondatrészbéli tartalmi viszony lehet.

A nyelvfejlődés kezdetlegesebb fokán a mondat csak két részből állt: alanyból és állítmányból. Idővel kifejlődött a többi mondatrész is oly módon, hogy a mondatban megismétlődött¹ az alany és az állítmány viszonya, s az ilyen második állítmány beleolvadt az alany funkciójába, és az alanyban kifejezett tárgyfogalom jelzőjévé lett; vagy pedig a második állítmány beleolvadt az első állítmány funkciójába, és az első állítmányban kifejezett cselekvés-, történésfogalom határozójává vagy tárgyává lett; vagy pedig a második állítmány elvesztette állító szerepét és értelmezővé lett. A grammatikusok azonban az így utóbb kifejlődött három új mondatrészt sokáig nem tárgyalták új mondatrésziül, hanem csak szó szerkezetnek tekintették ezeket. A XVIII. században kezd kibontakozni a grammatikusok körében az alany és az állítmány fogalma mellett a többi három mondatrész fogalma is, így különösen GIRARDnál. Ő „*Les vrais principes de la langue françoise*” című (1747.) művében megkülönböztet az egyszerű mondatban (*simple frase*) az alanyon és állítmányon (*subjectif-on, attributif-on*) kívül még több mondatrészt (*membres de frase: objectif, terminatif, circonstanciel*). Ezeket határozottan megkülönbözteti a szófajoktól (*parties d'oraison*). Hasonlóképpen BODMER (1768.), BASEDOW (1774. *Gegenstand, Correlat*), FRÄNKLIN (1778. *Ausfertigungen*), MEINER (1781. *Gegenstand, Objectum, Instrument und Werkzeug, Bestimmung der Zeit, des Ortes*), ADELUNG (1781., 1782.) (vö. JELLINEK i. m. II, 468 kk.).

Azonban még csak a XIX. század közepén alakult ki igazában az alany és az állítmány mellett a többi mondatrésztviszony fogalma. BECKERNél (*Organism d. Sprache* 1827., 1841.) és HEVSE-nél (*Lehrbuch d. deutschen Sprache* 1849. II, 28.) már megtalálható a jelzős (*attributiv*), a határozós (*adverbialis*) és a tárgyi (*objectalis*) mondatviszony fogalma.

Nálunk a magyarban a jelző mint mondatrész először „*A' magyar nyelv' rendszere*”-ben 1846. (268, 352 stb.) fordul elő. A határozó (határozó) szintén itt fordul elő először mint

¹ RAVILA finn nyelvész szerint az uráli nyelvekben a mondattani viszonyok az attributiv viszonyokból keletkeztek (*Über den ursprünglichen Bau des uralischen Satzes: FUF. XXVII [1941.], 108—36*).

mondatrész (249, 252, 253, 370 stb.), továbbá GYURITS ANTAL „Magyar mondattan“-ában (1857). A tárgy mint mondatrész először tárgyeset néven fordul elő „A’ magyar nyelv’ rendszerében (340, 373 stb.). SZVORÉNYINÁL már a tárgy elnevezés fordul elő (Magyar nyelvtan. 1861. 71. §.). SZVORÉNYI (i. m. 48. 59. §.) szerint a mondat főrészei: az alany és állítmány. A mondat mellékrészei: a melléklet (ez a német *Beifügung* fordítása), a kiegészítő (ez szerinte a mondat tárgyának is nevezetik: *objectum* 71. §.; a kiegészítő elnevezés nála a német *Ergänzung* fordítása) és a határozó (határozó). A főnév meghatározó mellékletei szerinte: a névelő, a jelző (*attributum*), a birtokos és az értelmeztvény (60. §.).

SIMONYI 1877-ben és a következő években bevitte magyar nyelvtanaiba hatodik mondatrésztül az állítmányi kiegészítőt, ez azonban újabban, a finnugor nyelvek mondat szerkezetének közelebbi megismerése után ismét kiszorult a magyar nyelvtanokból (vö. A mondattan elmélete 77, 104).

A nyelvtanba így belekerült három új mondatrészt: a jelzőt, a határozót és a tárgyat azonban egyoldalúan csupán a tartalmi viszony szempontjából határozták meg, miként ma is szokásos. E szerint a jelzővel valakinek vagy valaminek a tulajdonságát, számát, birtokosát fejezzük ki, a határozóval az igei állítmányban kifejezett cselekvésnek, történésnek, állapotnak valamely körülményét (helyét, idejét, módját stb.) határozzuk meg, a tárggyal pedig az igei állítmányban kifejezett cselekvésnek a célpontját.

Ebből azonban, hogy így belekerült a nyelvtanba az alany és az állítmány mellé új mondatrésztül a jelző, a határozó és a tárgy, visszásság támadt. Az alanyt és az állítmányt ugyanis logikai funkciójuk alapján szokták a nyelvtanokban meghatározni, a jelzőt, a határozót és a tárgyat pedig egyoldalú módon csupán az említett tartalmi viszony alapján. Ezt a visszásságot SIMONYI úgy szüntette meg, hogy elvetette a mondat alanyának és állítmányának logikai meghatározását, és ezt a két mondatrészt is egységes alapon, a tartalmi viszony alapján kezdte meghatározni, miként a jelzőt, a határozót és a tárgyat szokták. Szerinte így a nyelvtani állítmány cselekvést vagy cselekvés módjára képzelt minőséget fejez ki, a nyelvtani alany pedig viszont a cselekvőt vagy pedig a cselekvőnek képzelt személyt vagy dolgot. (Magyar Nyelv² 448, Nyr. XXIX, 6.) SIMONYI azt hitte, hogy ilyen egységes tartalmi viszonybeli alapon sikerült neki az alanynak és az állítmánynak is a logikától független, tisztán grammatikai meghatározását adnia. A mondatrészeknek ilyen egyoldalú módon, csupán tartalmi viszony alapján való meghatározása még ma is szokásos nemcsak a magyar, hanem más nyelvtanokban is, sőt vannak olyan nyelvtanírók is, akik meghagyták az alanynak és az állítmánynak logikai alapon való meghatározását a jelzőnek, a határozónak és a tárgynak csupán tartalmi viszony alapján való meghatározása mellett. Az ilyen visszásságok onnan eredtek, hogy nem ismerték föl a mondatrészeknek igazi mivoltát.

Ezeket a visszásságokat csak a mondatrészek igazi mivoltának megállapításával lehet kiküszöbölni a nyelvtanokból. —

Mindenegyres mondatrész valódi mivoltát két elem alkotja: mindegyik mondatrésznek van tartalmi viszonya és ezenfelül mindegyiknek funkciós viszonya is, azaz a mondatban a mondatrészeknek egyik részében kell lennie a tartalmi viszonyon kívül alanyi funkciós viszonyoknak is, másik részében pedig a tartalmi viszonyon kívül állítmányi funkciós viszonyoknak is. Vö. Kocsis LÉNÁRD, A mondatrészek viszonya Brassai mondatelméletében.

A funkciós viszony szempontjából minden mondat két tagra oszlik: alanyi funkciós mondattagra és állítmányi funkciós mondattagra. A tartalmi viszony szempontjából többféle viszonyt lehet megkülönböztetni a mondatban: a cselekvőnek (a történés, állapot, tulajdonság hordozójának) és a cselekvésnek (történésnek, állapotban levésnek, tulajdonságnak) tartalmi viszonyát; a jelző és a jelzett szó tartalmi viszonyát; a cselekvésnek (történésnek, állapotban levésnek) és a határozónak tartalmi viszonyát; a cselekvés és a tárgy tartalmi viszonyát. A mostani nyelvtanoktól csupán tartalmi viszony szempontjából (cselekvő ~ cselekvés) meghatározott alanyfogalmat és állítmányfogalmat meg kell szabadítani a tartalmi viszonytól és csak a funkciós (predikatív) viszony számára használni az *alany* és az *állítmány* elnevezést. A tartalmi viszonyt (a cselekvő és a cselekvés viszonyát) pedig, amelyet nyelvtanaink (vö. SIMONYI-nak előbb említett meghatározását) az alanyfogalom és az állítmányfogalom egyetlen jegyének szoktak tekinteni, célszerű nem *alany*-nak és *állítmány*-nak nevezni, hanem másképen. Nehéz megfelelő elnevezést találni erre a célra. Megfelelőbb elnevezés híján egyelőre a cselekvő (a történés-, állapot-, tulajdonsághordozó) és a cselekvés (történés, állapotban levés, milyenség) viszonya elnevezésre is lehetne gondolni.

Sok vita folyt azon kérdés körül a nyelvtudományban, milyen viszony van a logikai alany—állítmány és a grammatikai alany—állítmány között, továbbá ezek között és a lélektani alany—állítmány között.

A logikai alany—állítmány és a grammatikai alany—állítmány ma rendszerint egybeesik, mint előbb már itt kifejtettük. Ilyen mondatokban, mint pl. *Őcsém sír. Őcsém beteg.* — mindig egybeesik a logikai alany—állítmány a grammatikai alannyal—állítmánnyal, akár így hangsúlyozzuk: *Őcsém sír. Őcsém beteg.* — akár pedig így: *Őcsém sír. Őcsém beteg.* (A vastag betűs szó nyomatékos.) Az efféle mondatokban ma mindig a tárgyfogalom: *őcsém* a logikai és egyúttal a grammatikai alany, a cselekvésfogalom: *sír* és a tulajdonságfogalom: *beteg* pedig mindig a logikai és egyúttal a grammatikai állítmány.

A lélektani alany—állítmány azonban ily mondatokban csak abban az esetben esik egybe a logikai—grammatikai alannyal—állítmánnyal, ha így hangsúlyozzuk ezeket a mondatokat: *Őcsém sír. Őcsém beteg.* — mert csak ilyenkor esik egybe a már ismeretes képzet, az ú. n. uralkodó képzet vagyis a lélektani alany: *őcsém* a kijelentés, a mondás alapjával, vagyis a logikai—grammatikai alannyal: *őcsém*; és mert csak ilyenkor esik egybe az újszerű s ezért fontosabb képzet, vagyis a lélektani állítmány: *sír, beteg* azzal, amit a logikai—grammatikai alanyról kijelentünk, mondunk, vagyis a logikai—grammatikai állítmánnyal: *sír, beteg.* Ha ellen-

ben így hangsúlyozzuk a szóbanforgó mondatokat: *Öcsém sír. Öcsém beteg.* — akkor a nyomatékos *öcsém* szó képzete az újszerű, fontosabb képzet, tehát lélektani állítmány, a *sír, beteg* szó képzete pedig a már ismeretes képzet, az ú. n. uralkodó képzet, tehát lélektani alany. Logikai—grammatikai szempontból azonban az *öcsém* szó mint a kijelentés, mondás alapja logikai—grammatikai alany, a *sír, beteg* szó pedig logikai—grammatikai állítmány.

Az így hangsúlyozott mondatokban tehát nem esik egybe a logikai—grammatikai alany és állítmány a lélektani alannyal és állítmánnyal.

Oly mondatban, amelyben mind az alany, mind az állítmány tárgyi fogalom — pl. *Öcsém katona.* — ma is egybeesik a logikai—grammatikai alany és állítmány a lélektani alannyal és állítmánnyal, ha e kérdésre: *Mi az öcséd?* így hangsúlyozzuk a mondatot: *Öcsém katona.* — vagy ha e kérdésre: *Mi a katona?* így hangsúlyozzuk: *Öcsém* (t. i. *nekem*) *a katona.* Azonban *Ki a katona?* kérdésre adott feleletben: *Öcsém a katona.* — nem esik egybe a logikai—grammatikai alany és állítmány a lélektani alannyal és állítmánnyal. Ebben az esetben az *öcsém* szó lélektani állítmány, de logikai—grammatikai szempontból nem állítmány, hanem hangsúlyos alany, mert erről mondunk valamit, ez a mondás alapja.

A logikai—grammatikai alannak és állítmánynak a lélektani alannal és állítmánnyal való egybe nem esése csak az újabb, fejlettebb nyelvállapot következménye (vö. PAUL, Prinzipien), a kezdetlegesebb nyelvállapotban a kijelentés, mondás alapjául szolgáló képzet, azaz a logikai—grammatikai alany mindig egybeesett az ismeretes, úgynevezett uralkodó képzettel, azaz a lélektani alannal, és az újszerű, fontosabb képzet, azaz a lélektani állítmány mindig egybeesett azzal, amit kijelentünk, mondunk az alanyról, azaz a logikai—grammatikai állítmánnyal. Ha elfogadjuk azt a föltevést, hogy a nyelvfejlődés kezdetlegesebb fokán még nem voltak kifejlődve a substantia-fogalmak mellett az accidens-fogalmak, azaz a tárgyfogalmak mellett a cselekvés-fogalmak és a tulajdonságfogalmak, hanem az utóbbiakat is tárgyfogalmak alakjában fogták föl, akkor ennek a gondolkodásmódnak megfelelően még nem volt kifejlődve a nyelvben az ige és a melléknév szófaji osztálya sem.

Így a nyelvfejlődés kezdetlegesebb fokán, amikor még csak tárgyfogalmak alakjában gondolkodott az ember és ennek megfelelően még csak főnévi természetű szavakkal beszélt, az előbb említett fajtájú mondatokat — *Öcsém sír. Öcsém beteg.* — amelyekben ma nem esik egybe a logikai—grammatikai alany és állítmány a lélektani alannal és állítmánnyal, a következő módon érthették és fejezhették ki. Pl Valaki egy mezőn szaladó állat láttára azt akarta kérdezni: 'Mi szalad ott?', akkor ezt így fejezhette ki: *Mi* (az a) *szaladó* (= szaladó valami, szaladó lény) *ott?* A felelet lehetett erre: *Nyúl* (az a) *szaladó* (= szaladó valami, szaladó lény). Vagy valaki valami fehér tárgyat látott a földön távol heverni, ezért kérdezhetette: *Mi* (az a) *fehér* (= fehér tárgy) *ott?* A felelet lehetett: *Kő* (az a) *fehér* (= fehér tárgy) *ott.* Vagy valaki nem értette jól ezeket a mondatokat: *Öcsém*

síró (= síró lény). *Öcsém beteg* (= beteg lény). — azért így kérdezhetette: *Mi* (a) *síró* (= a síró lény)? *Mi* (a) *beteg* (= a beteg lény)? A felelet lehetett: *Öcsém* (a) *síró* (= a síró lény). *Öcsém* (a) *beteg* (= a beteg lény).

Az így tárgyfogalmak alakjában történt gondolkodásban és a neki megfelelő főnévi természetű nyelvi kifejezésben az említett mondatoknak nyomatékos *nyúl*, *kő*, *öcsém* szava nemcsak lélektani szempontból volt állítmány, hanem egyúttal logikai—grammatikai szempontból is, a *szalad*, *sír*, *fehér*, *beteg* szó pedig nemcsak lélektani szempontból volt alany, hanem mint akkor tárgyfogalom (szaladó, síró, beteg lény, fehér tárgy) egyúttal logikai—grammatikai szempontból is, holott ma, amikor nemcsak tárgyfogalmak alakjában gondolkodunk, hanem cselekvésfogalmak és tulajdonságfogalmak alakjában is, és az ige és a melléknév szófaji osztálya is ki van már fejlődve a nyelvben, az említett mondatokban a *szalad*, *sír*, *fehér*, *beteg* szó mint accidens, azaz cselekvésfogalom, illetőleg tulajdonságfogalom, és nyelvileg mint ige, illetőleg mint melléknév logikai—grammatikai szempontból mindig csak állítmány lehet, alany nem, akár rajta van a nyomaték, akár nincsen. Mikor a 'síró lény, beteg lény' tárgyfogalomból cselekvésfogalom, illetőleg tulajdonságfogalom lett, akkor a kérdés már így alakult: *Ki sír?* *Ki beteg?* Ekkor a feleletben: *Öcsém sír.* *Öcsém beteg.* — a *sír*, *beteg* lélektani alany logikai—grammatikai állítmánnyá lett, az *öcsém* lélektani állítmány pedig logikai—grammatikai alannya, jóllehet a mondatban a főnyomaték ezen van.

A finnugor nyelvekben még ma is nyoma van annak az eredetibb, kezdetlegesebb nyelvállapotnak, amelyben még csupán tárgyfogalmak alakjában gondolkodtak és nyelvileg főnévvel fejezték ki nemcsak az alanyt, hanem az állítmányt is. Pl. ebben a finn mondatban: *Linnut laulavat* a. m. 'A madarak énekelnek.' *laulavat* eredetileg többes számú igenévnék alanyesete: *laula-va-t* a. m. 'éneklők, éneklő lények', ez a finn mondatban névszói állítmányul szerepelt: 'A madarak éneklők (= éneklő lények)'. Ebből idővel igei állítmány keletkezett: 'A madarak énekelnek.'

Ha elfogadjuk a tárgyfogalmak elsőbbségét és ennek következményeképpen a névszó elsőbbségét, akkor a nyelvfejlődés kezdetlegesebb fokán a logikai—grammatikai alany és állítmány mindig egybeesett a lélektani alannyal és állítmánnyal. A gondolkodásnak és ennek megfelelően a nyelvnek fejlődése következtében, az accidens-fogalmaknak vagyis a cselekvés-, történés-, tulajdonságfogalmaknak és ezeknek megfelelően az ige és a melléknév szófaji osztályának és a szóalakoknak kifejlődése következtében megszűnt a logikai—grammatikai alannak és állítmánynak egybeesése a lélektani alannyal és állítmánnyal. E fejlettebb gondolkodási és nyelvi állapotban a mondatban történő kijelentés, mondás alapja: a logikai—grammatikai alany nem lehet accidens, hanem csak substantia, azaz csak tárgyfogalom, nyelvileg főnév vagy főnévül használt más szófaj, erre vonatkozólag ki lehet jelenteni logikai—grammatikai állítmányul más substantia-fogalmat, azaz más tárgyfogalmat vagy pedig accidens-fogalmat, azaz cselekvésfogalmat vagy tulajdonságfogalmat, nyelvileg igét vagy melléknévet. Logikailag csak substantia

lehet accidensnek alapja, hordozója, fordítva nem. Amikor a logikában megállapították az ítélet két tagját, csakis a substantia és accidens ezen alapján lehetett az ítéletet alanyi és állítmányi tagra taglalni. A nyelvtudományban is csak ugyanezen az alapon lehetett a mondatot ugyanezen két részre taglalni a mondatban végbemenő analitikus—szintetikus lelkifolyamatnak az ítéletben végbemenő analitikus—szintetikus lelkifolyamattal való azonos-sága miatt.

Ismertes, azaz ú. n. uralkodó képzetre és újszerű, fontosabb képzetre lehet ugyan taglalni lélektani szempontból a mondatban nyelviileg kifejezésre jutó ú. n. összképzetet, de alany és állítmány nevet ezeknek nem szabad adni.

KLEMM ANTAL.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Gyarmathi Sámuel és a nyelvhasznítás. ZSIRAI MIKLÓS, Finnugor rokonságunk 503 és MNy. XXXVII, 291 GYARMATHI SÁMUEL tudományos érdemeit méltatva rámutatott arra a különös körülményre, hogy a magyar nyelvtudós érdemeit a külföldön sokkal inkább méltányolták és számon tartották, mint idehaza. A legrégebb vélemények közül ZSIRAI MAX MÜLLERÉRE és G. GABELENTZÉRE hivatkozik, az újabbak közül SANDFELD-JENSEN és V. THOMSEN elismerő ítéleteit részletesebben is ismerteti. A magyar nyelvtudomány történetének megírói közül bizonyára akad majd valaki, akit ezek az elszórt, olykor nehezen megközelíthető helyen közzétett tudós-vélemények érdekelni fognak, sőt talán lesz vállalkozó, aki ezeket olyanféleképpen próbálja majd összegyűjteni, mint ahogyan a mi SCHMIDT JÓZSEFÜNK a KÖRÖSI CSOMA SÁNDORRA vonatkozó, csaknem kivétel nélkül elismerő kritikái megjegyzéseket csokorba szedte (vö. KCsA. I, 8 kk.).

Ebből a megfontolásból kiindulva hívom fel a figyelmet LUCIEN ADAM „Grammaire de la langue mandehoue” című munkájának (Paris, 1873. 100—1) következő helyére: „Mais je supplie les jeunes linguistes de ne jamais perdre de vue le programme si sage que se traçait, en 1799, Samuel Gyarmathi (sic!), le fondateur méconnue de la *grammaire comparée*:

„Similitudinem, quam ego statuere allaboro, sequentia constituunt momenta.

I.¹ Terminations² Substantivorum et Adjectivorum, quae vocibus certum aliquem characterem imprimunt, ope cuius significatio earum illico detegi potest.

II. Similitudo modi declinandi et comparandi.

III. Varia Pronominum significatio et formatio, praecipue Pronominum Possessivorum coalescentia cum Numinibus et Praepositionibus possessivis.

IV. Suffixa et Possessiva, quae concursu Suffixorum, cum vocibus oriri solent.

¹ A római számok helyett GYARMATHI eredeti kiadásában *Primo, Secundo* stb. olvasható.

² Utána kimaradt: *Nominum*.

V. Conjugatio, et significatio Verborum multifaria.¹

VI. Natura Adverbiorum, imprimis autem Praepositionum, quae rectius Postpositiones dici merentur.²

VII. Syntaxis vocum.

VIII. Similitudo vocabulorum multorum QUOD QUIDEM NOMEN-
TUM MIHI SEMPER ULTIMUM IN ISTIUSMODI DISQUISITIONIBUS ESSE SOLET.”
(A kiemelés ADAMTÓL származik.)

ADAM GYARMATHI módszertani elveit a híres „Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata” című műből (Gottingae, 1799.) idézi, mégpedig a közelebbiről meg nem jelölt XII–XIII. lapokról. Megjegyzendő, GYARMATHI a jelzett helyen nem nyolc, de kilenc pontról beszél, a kilencediket azonban (Collatio locorum biblicorum ope cujus multo facilius et clarius plurimarum vocum similitudo offendi poterat, quam auxilio lexicorum, aut grammatices) ADAM érthető okokból mellőzte.

Végeredményben nem új az, hogy ADAM GYARMATHI az összehasonlító nyelvtudomány megalapítójának, vagy éppen fel nem ismert megalapítójának tartja; hasonló megállapításokat GYARMATHIval kapcsolatban eddig is ismertünk. Az azonban már igen figyelemre méltó, hogy az elismerés ezúttal nem abból a szokványos fajtából való, amely érdemes, de letűnt nagyságokat is megillet. ADAM ugyanis azokat a nyelvhasználati elveket, amelyeket GYARMATHI 1799-ben vallott, nemcsak magára nézve ismerte el kötelezőknek, aránylag későn, 1873-ban, hanem az utána következő fiatal nyelvész-nemzedék elé is követendő példaképpen állította.

LUCIEN ADAM GYARMATHI-ról vallott elismerő véleménye annál nagyobb súllyal esik latba, mert maga is egyik legismertebb művelője volt az összehasonlító nyelvtudománynak. A francia származású tudós 1833-ban született Nancyban, jogot tanult, majd a közigazgatásban szolgált; közben egyre-másra írta figyelmet keltő nyelvtudományi műveit. Az ú. n. altaji nyelvek közül a mandzsut tárgyalta már említett könyvében, amelyet BUDENZ: NyK. XX, 307 nem ok nélkül nevezett. a maga sajátos szóhasználatával, elismeréssel „takaros” nyelvtannak. Hasonló tárgykörből való „Grammaire de la langue tongouse” című (1874.) könyve is. De magukénak vallják ADAMOT az amerikanisták is, akik az indián nyelvekről írt két művét tartják számon: „Esquisse d'une grammaire comparée du cree et du chippeway” (1875.) és „Examen grammatical comparé de seize langues américaines” (1878.). A kreol specialistái viszont jól ismerik „Idiomes négro-aryen et maléo-aryen” című (1883.) munkáját.

LIGETI LAJOS.

Jegyzetek hasonmás kiadásban megjelent nyelvelmékek paleo-gráfiailag hű közzétételének módjához. Annak idején, mikor a nyelvelmékeket Akadémiánk gyűjteni kezdte, úgy rendelkezett,

¹ Az eredetiben még: *quae in lingua Lapponum et Finnorum tam varia est, ut hungaricam superare videntur.*

² Az eredetiben tovább: *et quae per Numeros et Personas, tamquam reliqua Possessiva flexibilia inflectuntur.*

hogy azokról az emlékekről, nevezetesen kódexekről, melyeket eredetiben nem tudott könyvtára számára megszerezni, hű másolat készíttessék. Az Akadémia megbízásából másolta le GYURIKOVICS ISTVÁN és kevésbé sikerülten RING ADORJÁN a Jókai-kódexet, JÁSZAY PÁL a Müncheni-kódexet, ELEKES JÁNOS a Döbrentei-kódexet stb. Ezeknek a másolatoknak az volt a céljuk, hogy a kódex szövegét és díszítését az eredetihez lehető leghasonlóbb módon tegye hozzáférhetővé a kutatók számára. A másolók vagy rajzolták a betűket, mint pl. GYURIKOVICS vagy JÁSZAY, vagy síma betűírással írták ugyan, de úgy, hogy a betű alakja nagyon hasonlítson a kódex írásának vonalvezetéséhez, amint ezt pl. ELEKES JÁNOS tette.

A nyelvelmékeknek nyomtatásban való rendszeres tudományos közzététele hazánkban DÖBRENTAI GÁBOR munkásságával kezdődik. Ő nyomtatásban is érvényesíteni próbálta azokat az elveket, amelyeket — valószínűleg éppen az ő utasításai értelmében — GYURIKOVICS és JÁSZAY is követett. Ezért van oly sokalakú betűtípus, rövidítés és mellékjel a RMNy. lapjain, és innen ered az is, hogy a marginális bejegyzések nyomtatásban is a lapok szélére kerültek. DÖBRENTAI közlési módját követi TOLDY FERENC is a Nádor-kódex kiadása alkalmával. DÖBRENTAI közlési módja — több helyütt mutatkozó pontatlansága, sőt tévedése ellenére is — paleográfaiilag hűnek mondható, és a tudomány számára igen nagy értékű.

Tudjuk, nem nyelvész körökből indult ki az a törekvés, hogy a nyelvelmékek közzétételének módjában változtatás történjék. Az újítást követelőeknek az volt a felfogásuk, hogy a kódexenként változó, sokféle írásmód a nem nyelvész szakemberek számára a szöveg olvasását nagyon megnehezíti, és a kutatóknak egy-egy nyelvtudományon kívüli tudományos kérdés megoldhatása érdekében előbb külön olvasási gyakorlatokat, rövidítés-tanulmányokat kell folytatnia, hogy a becses szövegeket megfelelően elolvashassa és azokat megérthesse. Ez a gondolat vezette az Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának akkori irányadó tagjait törekvésükben, hogy a kódexek új gyűjteményes kiadásában egységes helyesírási módot alkalmazzanak minden, helyesírási és paleográfai tarkaságot mutató kódex számára. Eljárásukat ők egyszerűsítésnek nevezték, mi talán inkább hamisításnak mondanók. VOLF György maga érezhette leginkább, milyen erőszkot kellett vennie tudós lelkiismeretén, midőn a Bécsi és a Müncheni Kódex kiadásakor olyan eljárást kellett követnie, melynek értelmében „a *č* az eredetiben *z* alakú, az *e*-nek ugyanott *é*, az *ē* nek *e*, a *g*-nek *g*, a *g*-nek *g*, a *g*-nek *ġ*-nek *g* *G*, az *ō*-nek *Ō*-nek alul farkascskával jelölt *o* *O*, az *ŭ*-nek *ŭ*-nek *V*-nek felül pontos *u* *v* *V* felel meg“ (Nytár. I, IX. l.); a Sándor-kódex kiadásának „*ŏ* je *ŭ*-je abban különbözik egymástól, hogy amaz alul, ez fölül vonásos *o*“¹ (i. m. II, XIV. l.) stb. Ez bizony nem is olyan egyszerűsítés!

Ez a közlési mód hamarosan sok és jogos kifogásra, támadásra adott alkalmat, úgyhogy az Akadémia egy nemzedékváltás után belátta, hogy vissza kell térnie a paleográfaiilag hű kiadási

¹ Az idézetekben a dőlt betűket nyomdatechnikai okokból szedettük így. A SZERKESZTŐ.

módhoz. Mészöly GEDEON Bécsi Kódex-kiadásában ez a közlési mód betetőzést nyert. Sajnos, az ÚjNytár. sorozatban több kódex nem jelent meg. Újabban VARJAS BÉLA gazdagította effajta szövegkiadásainkat több értékes darabbal. — De kiderült, hogy mostani viszonyaink között a nyomdatechnika haladása ellenére is a paleográfiai hűségre való törekvés ilyen, mondhatjuk, szélső foka nagyon költséges, és csak kevés nyomda — és kiadó — vállalkozhatik rá, — nem is szólva arról, hogy az ilyen szövegek idézése a szerzőknek és műveik kiadóinak újabb gondot okoz. Kíváncsún látszik bizonyos középút keresése, amely a tudományos szempontoknak is megfelel, és amely a mostani körülményeink között is megvalósítható.

De van egy másik, belsőbb ok, amely újabb megoldás keresésére ad ösztönzést. És ez a hasonmáskiadások megjelenése. A „Codices Hungarici” sorozatban megjelent a Jókai-, az Apor- és a Guary-kódex hasonmása: ez új feladatok elé állítja ezen kódexek szövegének nyomtatásban való újabb közzétételét. A hasonmásban való kódexkiadás szükségessége és tudományos jelentősége ma már eléggé ismert. Addig, míg egész könyveknek hasonmásban való közzétételére gondolni sem lehetett, a paleográfiailag hű kiadásnak egyik fő célja az volt, hogy pótolja ezeket a facsimile kiadásokat. Most azonban, mikor a hasonmásban való nyelvelékiadás — legalább is egy színben — már nem is kerül olyan nagy költségbe, arra kell törekednünk, hogy ilyen módon lehetőleg minden kódexünket megmentsük az egyetlen voltukból folyó pusztulandóság nagy veszedelmétől, és amennyire csak lehet, minél hívebb formában szélesebb körök számára is hozzáférhetővé tegyük őket.

A paleográfiailag hű kiadásoknak ezek után már más céljuk van, mint volt korábban. Céljuk csak a kódex írásának a „ki-betűzése”, a translitteratio lehet, vagyis nyomdai visszaadása annak, hogy melyik paleográfiailag sajátos betű vagy betűsor milyen — nevezzük — betűképnek (betűtípusnak), betűsor-képnek felel meg; annak megállapítása, hogy az írói javítgatások, igazítások után milyen a végleges szöveg, hová kerülnek a betoldások, milyen betűk, betűsorok álltak eredetileg az áthúzott részek helyén, mely írásjelek tekintendők rövidítéseknek, mi a valószínű feloldásuk, mely mellékjelek mely betűkhöz tartoznak, mely jeleknek vagy jelnek nézhető foltocskáknak van funkciójuk, stb.

A régi paleográfiai közlésmóddal szemben az új közlésmód új feladatok elé állítja a közlőt, és ezek szerencsés megoldása szükségkép a közlési mód tényleges egyszerűsítéséhez vezethet. Hogy csak egy párat említsünk: az *y* betűnek ugyanazon kódexben (pl. a Jókai-kódexben) több alakja is van. A paleográfiai hűségű régi közlésmódban szigorúan meg kellett különböztetni az egy pontos, két pontos, a vesszős és az ékezet nélküli *y*-t. Ha a közlő ezt nem tette meg, amint ez többször elő is fordult, akkor elvileg hibát követett el. Az *r*-nek, *d*-nek, *t*-nek, *z*-nek, sőt az *i*-nek is ugyanazon kéz írásában is több, gyakran igen eltérő változata van, akárcsak manapság. A közlők, bizony, nem eléggé következetesek, ezek közül némelyeket külön jellel való feltüntetésre érdemesítettek, másokat viszont egy közös jellel jelöltek.

Mészöly pl. az *r* betűnek ma is közönségesen használt nyomdai jele mellett külön betűt vágatott a Bécsi Kódexben található franciás *r* visszaadására, ugyanakkor azonban az eredetiben általánosan használt *z* betű jelölül következetesen mindvégig *z*-t szedetett. VARJAS a *z* t külön feltünteteti. A közlő, aki forrását jól ismeri, könnyen megállapíthatja, hogy melyik betűnek vagy jelnek van valamilyen megállapítható funkciója, és dönthet abban, hogy melyik jelet vagy betűt kell a kiadásban következetesen használnia. A változatok közül természetesen fel kell tüntetni mindazokat, amelyek más emlékek írásszokásával szemben az illető emlékre vagy korára nézve jellemzőek. Bár a hosszú *f* és a kerek *s* betűket a XVIII. és XIX. századi kéziratok kiadásakor felesleges volna a kiadásban megkülönböztetni, pl. a Jókai-kódexben ez a megkülönböztetés talán nem volna fölösleges. Másrészt ugyane kódex kétféle *r*, kétféle *d*, kétféle *t*, kétféle *m* betűi között aligha volna szükséges különbséget tenni. Ugyanitt az *y* ékezetes változatait sem kellene külön jelölnünk, sem pedig az *i* pont nélküli variánsát. — Ha az eredetinek valóban paleográfaiilag hű mását akarjuk adni, a mellékjeleket a fölé vagy a mellé a betű fölé vagy mellé kellene raknunk, amely fölött vagy mellett az a mellékjel tényleg van. Megtörténik ugyanis, hogy az író az írás lendületében a mellékjeleket nem pontosan az illető betű fölé vagy mellé rakja, hanem az kissé előbbre vagy hátrább tolódik, nem egyszer a megelőző vagy az utána következő betűre. Nyilvánvaló azonban, hogy a mellékjel melyik betű tartozéka. DÖBRENTAI pl., aki elveihez híven ragaszkodott, ha az eredetiben is úgy látta, a *g* betűhöz tartozó vesszőt a *g* betű előtti a betű fölé tette, holott nyilvánvaló, hogy az ékezet a *g*-ről csúszott előbbre. Modern paleográfai kiadásban ilyet tenni természetesen már nem helyénvaló. — A rövidítések feloldása, véleményünk szerint, szintén egyik feladata a közlőnek, és ezért a DÖBRENTAI—MÉSZÖLY—VARJAS-féle közlési módról e tekintetben vissza kell térnünk a VOLF-féle eljárásra, vagyis a rövidítéseket a legvalószínűbb módon fel kell oldanunk, és a feloldott rövidítésnek az eredetiben fel nem tüntetett betűit eltérő típussal (pl. álló szedésben dőlttel) kell nyomtatnunk. Ha valakinek éppen kételye támadna a feloldás helyességét illetőleg, könnyen meggyőződhetik a rövidítés eredeti módjáról a hasonmásban, és javítását nehézség nélkül megteheti: nem lehet ugyanis kétséges az, hogy hol van szó rövidítés feloldásáról, és hol nincs.

Az új közlési mód megkíván még egy újítást. DÖBRENTAI kódexkiadásában eleinte csupán az egyes levelek végét jelezte függőleges választó vonalkával. Később gyakorlati okokból már az egyes lapok végét is megjelölte: ekkor már a levelek végét kettős vonással, a lapok végét pedig egyes vonással. VOLF már nem tett különbséget levélvégződés és lapvégződés között, mindkettőt, bizonyára szembetűnőbb volta miatt, kettős vonallal jelölte meg. A sorvégeket azonban kódexkiadóink mindeztideig általában nem szokták megjelölni. VOLF György pl. a Jókai-kódex (Ehrenfeld-kódex) szövegkiadásában ilyen szavakat közöl: *leleuen*, *mamalaft* stb., és meg sem említi, hogy az eredetiben *le-leuen*, *ma-malaft* olvasható, mégpedig a szó második része átvive a következő sorba. MÉSZÖLY úgy segít ezen, hogy az egyes

kérdéses helyeken lapalji jegyzetben adja meg azt, hogy ott sor vége van. Sokszor azonban még így is tévedés eshetik, mert mint ismeretes, a középkori kódexíró az elválasztó jeleket nem szokta mindig következetesen kitenni, úgyhogy ma több esetben vita tárgya lehetne, hogy az író egy-egy igeikötős vagy összetett szót egybe vagy külön akart-e írni. Ilyen esetekben a sorvégnek jelöletlenül hagyása helytelen interpretációt eredményezhetne. VOLF György hasonló kétes esetekben teljesen tetszőlegesen dönt. Hol egybe, hol külön írja azokat a szavakat, melyek elválasztásakor a kódexíró nem tett választójelet. Kétségtelen, hogy ilyen közlési módok mellett a régiek sorvégi elválasztási eljárását tanulmányozni nem lehet. Új kívánság tehát, hogy a sorvégeket ezentúl szövegkiadásainkban alkalmas módon következetesen jelöljük.

Ezen újabb eljárási mód mellett a kódexkiadás filológiai oldala erősen kidomborodik. A paleográfiailag hű modern szövegkiadásnak ezentúl nem lehet az a feladata, hogy az eredetit — esetleges elveszése esetén is — pótolja, ezt a célt, amennyire emberileg lehetséges, a hasonmáskiadások és a mikrofilm másolatok vannak hivatva biztosítani. A modern szövegkiadásnak a kézirat paleográfiái kiértékelésének kell lennie. És amennyire vigyáznunk kell a facsimile kiadásoknál arra, hogy a technikai eljárás folyamán a cinkográfus saját kénye-kedve szerint ne változtasson a teljesen hű képeken (vö. Magyarságtudomány 1942: 450), ezt az új szövegkiadások esetében a közlőtől nem követelhetjük. A kutató itt a tudós meggyőződését, meglátásait igenis érvényesítheti, és ezt tennie nemcsak szabad, hanem a tudomány szolgálatában kötelessége is. SZABÓ DÉNES.

Unesco-értekezlet az írástudás és nyelvtanulás terjesztése ügyében. Az Egyesült Nemzetek Nevelés-, Tudomány- és Művelődésügyi Szervezete (Unesco) 1947. június 30-tól július 3-ig gyűlést tartott Párizsban. A gyűlés tárgya az írástudatlanság elleni küzdelemnek és az általános műveltség terjesztésének megbeszélése volt. Különösen figyelemreméltók SAUVAGEOT-nak a finnugor és ezekkel rokon nyelveket illetően elhangzott megjegyzései. SAUVAGEOT-t a gyűlés folyamán a résztvevő szakértők egyhangúlag elnöknek választották.

Az írástudatlanság elleni küzdelem különösen azoknál a népeknél ütközik nagy nehézségekbe, amelyek nyelvének még egyáltalán nincs írott alakja. Sőt, mint SAUVAGEOT említette, vannak Szibériában nyelvek, amelyekről — a Szovjetunió művelődéspolitikájának minden igyekezete ellenére — még tudomásunk is alig van. A finnugor nyelvek tanulmányozása sincs még befejezve. — Ugyancsak SAUVAGEOT hangzottatta (és véleményéhez a szakértők többsége hozzá is járult), hogy a teljesen írástudatlan népeknél is legcélszerűbb, ha saját anyanyelvükön tanítják meg őket írni, és anyanyelvükön adják meg nekik a műveltség elemeit. Helyesléssel hivatkozik a Szovjetunió kormányának 1918 novemberi határozatára, mely a civilizációt mindenütt az anyanyelven keresztül akarja fejleszteni. Elhangzott ugyan olyan vélemény is: MYERS ezredesé (Egyesült Királyság), amely szerint jobb, ha egy írással nem rendelkező primitív nép

a műveltséget közvetítő nyelven tanulja meg az írást, mert így megszabadul az anyanyelvének egyes szavaihoz tapadó animisztikus képzetektől.

Az írástanításra — mint SAUVAGEOT ismételten említette a gyűlés folyamán — az olyan kézikönyvek a legalkalmasabbak, amelyet ketten szerkesztettek: egyik szerző az illető népközösségnek kellő műveltséget szerzett tagja („bennszülött”), a másik pedig a műveltséget közvetítő nagyobb nyelvközösség tagja. Mintaképp hozta fel SAUVAGEOT a Szovjetunióban. MELLEMA pedig a Holland-Indiában ilyen módszerrel készült nyelvkönyveket. — A betűk megválasztásában kíváncsiak tartották a hozzászólók a latin ábécéhez való lehetőség szerinti ragaszkodást és a mellékjelek kerülését, persze minden esetben a fonetika szakembereinek véleménye alapján. Egészen önkényes betűrendszert alkotása nagyon megnehezíti a bennszülöttek számára más nyelv tanulását. Mindenesetre meg kell különböztetni írásban is azokat a hangokat, amelyek közt az illető nyelven beszélők is különbséget tesznek (fonémjelölés).

Összefügg az írástudás terjesztésével a világnyelvek tanítása is, mert hiszen az Unesco csak elterjedt közvetítő nyelvek segítségével tud a kis népközösségekkel érintkezni. Ilyen közvetítő nyelv lenne Európában a francia, a Szovjetunió területén az orosz, közelkeleten az arab, Latin-Amerikában a spanyol, Indiában a hindusztáni, Kínában a kínai, Indonéziában a maláj. Afrikára nézve nem tudtak egyetlen közvetítő nyelvben megállapodni. A szókinés tanítására nézve hosszabb vita alakult ki. MYERS felfogása szerint a közvetítő nyelv tanításában az a legeredményesebb módszer, ha csak a legszükségesebb, alapvető szókinészet taníttatják meg a bennszülöttekkel. SAUVAGEOT szerint ellenben a korlátolt szókinés korlátolt szellemnek a kifejezése; ezért nem híve a szókinés ilyen korlátozásának. Végül is arra a megállapításra jutottak az összegyűlt szakértők, hogy el kell választani az alapvető szókinészet a bővebb szókinestől. Az alap-szókinészet (850—1000 szót) mindenkinek aktíve el kell sajátítania, a többit elég ha csak passzíve érti. Ennél bővebb szóanyagot 30 tanuló közül legfeljebb egy-kettő tud aktív szókinesként sajátjává tenni.

Az értekezlet eredményét az írás- és nyelvtanításra vonatkozólag végül 87 pontból álló jelentésben foglalták össze.

ELEKFI LÁSZLÓ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Szabadságharc. A magyar nyelv 1848—1849. évi állapotának vizsgálata közben munkatársaimmal együtt némi meglepetéssel állapítottuk meg, hogy száz év előtt a *szabadságharc* szó nagyon ritka lehetett. A NyÚSz. (566) az Erdélyi Híradó nyomán már 1832-ből közöl rá egy elszigetelt adatot, s hogy az akadémiai Nagy Szótár gyűjtéséből idézhetünk rá példát 1841-ből is: „a kiírtó *szabadságharc* után ... országgyűlést tartottunk” V a c h o t

I.: Zách 543; vö. „valóban a legszebb szabadságháború” i. m. 550 (SÁGI ISTVÁN szíves közlése). Azonban mindeme kísérletek, úgy látszik, hamar feledésbe merültek. Ezért tartjuk érdemesnek felhívni a figyelmet arra a körülményre, hogy DOBSA LAJOS „Az 1848. évi francia forradalom” című munkájában (Pest, 1848.; új kiadás: Bp., Fehér Holló 1948.) több olyan példát találunk, amely a szó végleges kialakulásához és elterjedéséhez közvetlen előzményül szolgálhatott. Ime idézeteink: „a francia nem rabol a' szabadságharc' (!) ürrügye alatt” 21 | „polgártársaim! szabadsági harcot meggyünk csatázni” 41 | „nem józan fővel ám, de előbb leítták magukat, — 's úgy mentek a' szabadsági harcba” 42. Más változat: „olgy hiba lenne mit semmi nem képes kimenteni, nem még a szabadságérti harc sem” 19. Szövegünkben hasonló jelzős szerkezetek: *szabadsági eszme* (4), *szabadsági szellem* (55), *szabadsági márttyrok* (24). Nézetünk szerint valószínű, hogy a *szabadságharc* 1848 táján, illetőleg valamivel később, tulajdonképpen a *szabadsági harc* szerkezetből rövidült összetett szóvá. Vö. *nemzetgyűlés* DOBSA i. m. 60 > *nemzetgyűlés* vagy *nemzeti őrsereg* > *nemzetőrsereg*, *nemzetőrség* stb. BALLAGI német-magyar szótárában 1854-ben 'Freiheitskampff' fordítása már *szabadságharc*, viszont CzF. még 1870-ben is ingadozik *szabadságháború* és *szabadságharc* közt, akár VACHOT harminc évvel korábban.

GÁLDI LÁSZLÓ.

Fellábbad, kilábol. A népnyelvi térképanyag gyűjtése alkalmával jegyeztem le a kolozs megyei Györgyfalván a következő mondatot: *Tesznek vaty két követ* (t. i. a vízbe áztatott kenderre), *hogy ne lábbaggyom fél*. Itt a *fellábbad* szó még ma is régi jelentésében él 'felemelkedik a víz színére, lebeg a víz színén'. A NySz. szerint ugyanis a *föl-lábbad* a. m. 1. '[sublevor: aufsteigen]', mint ERDYK. 290: „Az zent ffa ffe labbadot, az vyz zynre az feldnek meelseghebből” mutatja. BÁRCZI GÉZA szerint a „*lább* 'úszik, gázol' ige szárm.-a” (SzófSz.), és ebben az értelemben a „*láb* — *lább* 'úszik', vizen *lábbó* hajó, könnyben *lábbó szem*” a népnyelvben később is ismert és használt kifejezés volt (Nyr. XXXVIII, 241–2). A Szamosháton mint *lábóu* (-t, -ja) fn. 1. 'gerendákból összerótt átjáró a vizen', 2. *lábbóu* 'tutaj' (Panyola) él (CsÜRY, Szhsz.). — ZOLNAI GYULA szerint is „Maga a *föllábbad*... eredetileg csak fölemelkedést s nem lábraállást jelentett, amely képzet csak metonímia vagy inkább népetimológia útján tapadt hozzá” (Nyr. XXV, 237). — BEKE ÖDÖN (Nyr. LXVII, 5–8, 101–2) a történeti adatok gondos tanulmányozása után a NySz. szerzőivel ellentétben megállapítja, hogy a „*lább* ige eredeti jelentése... 'a vizen lebeg, hanyódik', s mivel általában az úszó testek lebegnek, hanyódnak a vizen, felvette a *lább* ige az 'úszik' jelentést is”; ezt az állítását népnyelvi példákkal is támogatja. BEKE (102) közli, hogy a szabolcs megyei Szernyén „A kenderkéve is *lábbog* a vizen, mikor áztatják s annyira átnedvesedett, hogy a vízbe merül”, majd amikor kiázott. „a víz színére *lábbad*”. A *lábbog* szó hasonló értelemmel használatos a kolozs megyei Magyarvalkó népnyelvében is, de 'megtágul' jelentésben is ismerik (I. Nagy JENŐ, A népi kendermunka mű-

szókinese Magyarvalkón. Debrecen. 1938. 76). Ezt az eredeti jelentést őrizte meg a györgyfalvi népnyelv is.¹

A Györgyfalván gyűjtött anyag cédulázásakor ötlött szembe a következő mondat: *Hogy lábója ki a tiszteletes úr* (a templomban zajongó, hancurozó gyerekek és serdülő ifjak lármáját). — A NySz. szerint *ki-lábbal*, *ki-lábbol* '[evado; entkommen]'. Adatai: PPB. I.: „*Ki-lábbalni*: emergere e *vadis” és Fal: BE.: „A ki kevesebbet bizik magához, könnyebben kilábal a tévelygésből”. Ugyancsak a NySz. a *még-lábbal*, *még-lábbol* '[supero; überstehen. überwinden]', jelentésére idéz adatokat. pl.: SzD: MVir.: „Elméjével meg nem láballya, által nem érti. A mennyei titkok mélységét az anyagi elme sem lábolhattya meg. Nem lábálhatnám meg panaszait.” Czuczor—Fogarasinál a következőket olvashatjuk: „*kilábol* (ki lából) ösz. önh. Valamely akadályos pl. sáros, söppedékes, mocsáros, gazos helyről kivergődik... Képes kifejezéssel am. valamely bajból, betegségből kigyógyul, s lábrakap.” CzF. *lából* címszava alatt pedig ez áll: „1) Tulajd. ért. valamely vízen úgy megy, hogy lába a fenekét éri... 2) Átv. ért. holmi nehézségek, akadályok, bajok közül kivergődik.” — A györgyfalvi népnyelvben a *kilábol* 'bajból, kátyuból, illetőleg kellemetlen helyzetből való kijutás'-t jelent. De az ugyanonnan való anyagomban a tiszteletessel kapcsolatban felötlő adat még azonkívül a 'kibir. elvisel, elnéz' értelem meglétére is vall. — Tehát a NySz., CzF., Csűrű és Bánczi magyarázatát követve, *kilábol* ~ *kilábal*-nak következő jelentésváltozását vehetjük fel: 'a vízből, kátyuból kievickél → a bajtól, anyagi gondtól megszabadul → betegségből felgyógyul → lelki betegségből kigyógyul → megérti a titkot és mások panaszát → kibírja, elviseli, elnézi mások illetlen viselkedését'. BRÜLL EMÁNUEL hívta fel a figyelmemet arra, hogy az idézett példában használt *kilábol* alak bizonyára csak egyéni, nem általános jelenség, de lehetséges, hogy éppen a jeletésváltozás egy kezdeti állapotát jelzi. BEKE ÖDÖN nyomán haladva ugyanarra a jelentésfejlődésre gondolhatunk. Sőt a 'lebegő, hanyódó' jelentés még könnyebben válhatott a nyugtalan, töprengő, illetőleg később ezt legyőző, elnéző lelkiállapot kifejezőjévé. — Meg kell jegyeznem, hogy régen — a NySz. bizonyossága szerint — lelki kilábalásra csak a *még-lábbal*, *még-lábbol*, tehát nem a *ki*-, hanem a *még*- igeikötős alakot használták. Az említettem györgyfalvi példában pedig már a *ki*- igeikötős alak is a cselekmény folytan adódó lelkiállapotra vonatkozik.

GÁLFFY MÓZES.

Az öröl családja. Az *öröl* igének *ör* 'öröl' alapszava török eredetű: köztörök *ävür*-, *äbür*-, *awir*-. 'forgat', csuvas *avâr*-'öröl'; köztörök *ägir*-, mongol *egere*- stb. 'forgat, csavar' (VÁMBÉRY: NyK. VIII, 168; BUDENZ: NyK. X, 87, 108; MUNKÁCSI: NyK. XVIII, 60, KSz. X, 346; Gombocz: MNy. III, 310, MSFOu. XXX, 112;

¹ A *láb* szónak és tartozékainak vízrajzi alakulatokra és a vízi élet mozzanataira való alkalmazása tekintetében vö. P. D. két megjegyzését (MNy. XXVII, 264, XXIX, 64), továbbá MÉSZÖLY GEDEON „A *láp* szó eredete és rokonsága” című dolgozatának egyes részeit (SzegFüz. III, 86 kk.).

MELICH: MNy. XVI, 66; LIGETI: MNy. XXIX, 290; BÁRCZI, SzófSz.). Érdekes azonban, hogy az *őr* ige csak 1670-ben fordul elő először (Oklsz.; a népnyelvből MTsz., Nyr. LV, 113, MNy. XI, 91, Törös, Beregszászi nyj. 64), -l képzős származéka pedig *örülő* alakban már a XV. század második feléből ismeretes (SzófSz.). Ezt az -l képzőt BUDENZ is, HORGER is gyakorító képzőnek tartja (NyK. XVIII, 179, MSzav. 135).

Az *őr* 'custos' jelentésű főnevet (első adat 1093: *Ewrii* Nyr. I, 86) BUDENZ finnugor szókkal egyezteteti: vogul *ver* 'ifjú', osztják *vel-žo* 'nőtlen ember', votják *var* 'szolga' (MUSz. 850), MUNKÁCSI pedig a votják *var* 'szolga', finn *yrkä* 'legény', cseremiszi *erje* 'fiú', zürjén *verös* 'férfi', osztják *ort* 'szolga' szókkal együtt a szanszkrit *vīra*- 'férfi, hős', latin *vir* 'férfi' stb. szókkal veti egybe, vagyis indoeurópai eredetűnek tartja (ÁKE. 498). BÁRCZI természetesen egyik magyarázatot sem fogadja el (SzófSz.). Meg kell jegyeznünk, hogy *őr* 'custos' szavunk a nyelvtörténet folyamán kiveszett a használatból, s úgy látszik, csak az *örség*, *Örség* (mint köznév 1548 ból SzófSz.) és *örálló*, *örfa* összetételekben (NySz.) maradt fenn. A szót aztán SZILY szerint BARÓTI SZABÓ (NyÚSz.), SIMAI szerint DUGONICS tette újra nyelvünk közkinésévé (NyF. XIV, 43).

Minthogy az *őr* 'custos' szónak az eddigiek szerint nincs magyarázata, azt hiszem nem tévedek, ha ezt a szót azonosnak mondom az *ör* 'öröl' igével. Hiszen nemcsak a malomkő forog, mikor *örünk* azaz *örlünk*, hanem amint CzF. helyesen mondja, az *örnek* is „körös mozgást, forgást” kell végeznie (IV, 1289). Nemcsak olyan *ör* van, aki áll vagy egy meghatározott rövid szakaszon fel-alá járkál, hanem olyan is, aki köröz, vagyis aki körben jár a vagyontárgy körül. A NySz.-ból való ez az adatom: *Az város őrizőe kic az várost kerülő* (II, 238). Az *ör* szóval rokonértelmű ez a közismert szavunk: *kerülő* (*erdőkerülő*, *hegykerülő* NySz.), aki azért kerül, azért járja körül az erdőt, a hegyet, hogy vigyázzon rá. A latin *circare*-ből való a *cirkáló* szavunk (a XVI. század óta EtSz., SzófSz.), s a *cirkáló* is *ör*-szolgálatot végez: *Czirkáló auagi ewrallo. Strázsákat és tzirkálókat állítván fel. A toronyba való harangokat csendítse meg az' cirkáló. Akár mely udvarokban és kastélyokban szokás az éjjeli czirkálás* (NySz. I, 360, 361). A népnyelvben is *cirkáló* 1. 'esősz, rét-pásztor', 2. 'titkos ör, aki a mulatságok alkalmával a rendre ügyel, de úgy, hogy a mulatozók ne vegyék észre' (MTsz.). Hajdúszoboszlóból közlik a következő adatot: „*ör* 'keringel'. Pl. mikor a vadlúd vagy madár csapatostul keringel a levegőben” (MNy. II, 380).

Ezek szerint *ör* 'custos' főnevünk igéből vált névszóvá, csatlakozva az ilyen ősi finnugor igenévszókhoz mint *les*, *fagy*, *nyom*, *vész*. Nem lehet akadály a egyeztetésnek az, hogy az *ör* ige jelentése a török megfelelők alapján 'forgat', az *ör* pedig nem 'forgat', hanem 'maga forog, körben jár'. Hiszen kétségtelenül az *ör* ige származéka az *örvény* (a XVI. század óta, régebben *örém*, *örén* Oklsz., NySz.), s ez szintén nem forgat, hanem maga forog. Úgy látszik tehát, hogy a török eredetű *ör* igének nemcsak 'forgat', hanem 'forog' jelentése is volt nyelvünkben.

Az *öröz*, *öriz* szót próbálták uráli szókkal egyeztetni: vogul *ur-*, finn *varaja-*, *varaa-*, szamojéd *jiera-* stb. 'öriz' (HUNFALVY: NyK. IX, 23; MUNKÁCSI: NyK. XXIII, 89, XXVIII, 372; HALÁSZ: NyK. XXIV, 466). BUDENZ (MUSz. 852) és BÁRCZI (SzófSz.) az *ör* főnév származékának tartja, de BUDENZ és az ő nyomán SIMONYI az *öriz* *i*-jében névszóból igét alkotó -j képzőt sejt (NyK. X, 59, XVI, 246, TMNy. 457). Az *öröz*, *öriz* igét azonban nem lehet az *ör* 'custos' főnévből származtatnunk, mert a névszóból igét alkotó -z képzők közül (*ruház*, *foltoz* | *vesszőz*, *botoz* | *ágyaz*, *lármáz* | *uraz*, *szamaraz* | *tisztáz*, *apróz*, *csonkáz* NyH.⁷ 79) egyik sem jelenti az alapszóval jelzett foglalkozás végrehajtását. Az *öröz*, *öriz* szót tehát az *ör* igéből kell magyaráznunk -z gyakorító képzővel, jelentése tehát 'körben járogat'. Az a jelenség, hogy az *öröz* szónak volt és van ma is *öriz* változata, véleményem szerint azzal magyarázható, hogy mivel az *ör* főnév *eüri* (*Ewrii*) alakú volt, az *ör* igének is -i lehetett a tövéghangzója, s ez maradt meg az *öriz* változatban.

Az *öröl* ige családjába tartozik *öringel*, *öringü* 'eszeveszetten megy vagy szalad' (MTsz., NyF. XXXIII, 24) is, hiszen a Tsz. szerint ennek a szónak ez a jelentése: 'megtaszítás után sebes forgással tovább halad' Balatonmelléken. Az *öringel*-nek az *öröl* családjába való sorolását először CzF.-ban (IV, 1292) olvashatjuk.

Valószínűnek tarthatjuk, hogy idetartoznak *örjöng*, *örjöngés* szavaink is (a XIX. század eleje óta Nyr. III, 134, XXV, 253, XXXI, 464, XXXIII, 340), bizonyára egy népi *örjöng* 'bolyong mint az örült' szóból (NyÚSz.), s nines összefüggésben a finn *hurja* 'veszett, örült' szóval, ahogyan azt BUDENZ gondolta (NyK. VII, 45).

Könnnyen lehetséges ezek után, hogy ebbe a családba való az *örül* (a régi nyelvben és a népnyelvben is *örjül* NySz., MNy. XXXVII, 129, MTsz.). BÁRCZI szerint a szó ismeretlen eredetű töből való (SzófSz.). Már FÁBIÁN és BUDENZ kapcsolták ezt az igénket az *ör* 'öröl' igével (NyK. V. 245, MUSz. 856). CzF. szerint „a köz népies felfogás szerint a nagy bolond kering, valamint a szédülésben levő juh megkergül” (IV, 1294).

JUHÁSZ JENŐ.

Espresso. „Olasz jövevényszavaink” című nemrég megjelent tanulmányomban (42) ezt a szót a nem bizonyosan olasz eredetűek közé soroltam; azt írtam akkor róla, hogy „útja nem világos”. Hangtani kifogást persze nem lehetett e származtatás ellen emelni, de nem láttam tisztán, milyen úton-módon, az érintkezések mely csatornáján kerülhetett nyelvünkbe ez az új jövevényszó. — Rómában figyelmeztettek rá, hogy a szót Itáliát járt magyar turisták hozhatták haza. Valóban, Olaszország városaiban minden sarkon látni efféle kávéméréseket, hatalmas, csillogó fémállvánnyal, bástyaszerű toronnyal, amelynek szerkezetéből kis csöveken csurog-pöfög ki a kakaó, a teához való forró és hideg víz, a gyorsan készülő *espresso-kávé*, amelytől utóbb az egész helyiség nevét vette. Turistáink gyakran megfordulhattak az izléses kávémérésekben, s hazatérvén bizonyára ők nevezték így először a harmincas évek vége felé hirtelen divatba jövő hasonló budapesti intézményt. S nemcsak a szó, az

ipar is olasz eredetű hazánkban; a roppant állványokon látszik is a készítő gyár olasz címkéje: La Carinalli, Pavolini stb. Kávésaink, cukrászaink ugyanis Olaszországból hozták a csinos, könnyen tisztán tartható, hatalmas kávéfőző szerkezeteket. s bizonyára a szállítólevélen is olvashatták az *espresso* szót. Ez is gyorsította elterjedését, hisz nyelvünkben efféle készülékre még nem volt elnevezés. Az *espresso* azután, mint láttuk, gyorsan hódított a régibb jellegű kávéházak, cukrászdák, vendéglők, rovására: patinás cégek változtak egyik napról a másikra „*espresso*“-vá, s ma is látjuk, hogyan vágnak le némelyik söröző vagy kávéház helyiségéből egy darabot, hogy apró asztalokkal, kis székekkel, nagy fényes fémállvánnyal bútorozzák be. Az *espresso* jobban megfelel az élet, a munka gyorsuló ütemének, mint a kávéház: az emberek nem újságot olvasni, elterpeszkedni jönnek ide, csak egy csésze olcsó, erős kávé kihörpíteni, gyakran még le sem ülnek hozzá. — Mi az oka e változásnak Budapest jellegén, messzebbre vezetne kibogozni, s inkább a művelődéstörténész dolga. A nyelvészt csak ez a kis áthelyezés érdekli: egy szavunkat a „nem bizonyosan olasz eredetű jövevényszavak“ csoportjából a „nagy valószínűséggel közvetlenül olasz eredetűk“-ébe sorolhatja át.

Kajab. MNy. XLII, 61 nemrég néhány példát soroltam fel a *digó*-féle szavakra, azokra, amelyek egy nép gyakran és jellegzetesen használt kifejezéséből váltak a nép nevévé. Most legutóbb Svájcban járván, az ott élő magyaroktól, de azóta már idehaza is, Svájcot megjárt hazánkfiaitól hallottam ezt: *kajab*. Jelentése: 'svájci, svájci ember'. A szónak van bizonyos gúnyos vagy legalább is tréfás hangulata. A jellegzetesen svájci szokásra mondják például az ottani magyarok: „Ez amolyan tiszta *kajab* dolog“ vagy: „*kajab* étel, *kajab* ruha“. Persze a szó a svájci magyar diákok nyelvében születhetett meg, onnan terjedhetett szét.

Etimonja a rendkívül elterjedt és használatos svájci német *chaib* 'csúnya, rossz, ronda' szó. Gyakran hallani például ebben az összetételben: „*chaiber* Usländer“, gúnyosan vagy tréfásan. Ez a sokszor és jellegzetesen használt szó vált aztán az ottani magyarság nyelvében a svájci nép nevévé, hasonlóan a *digó*-hoz, a *csujes*-hez.

Egyébként a franciaországi magyarok a franciákat *szürkék*-nek nevezik. A francia katonák világháborús szürke egyenruhája miatt? Vagy másért? Nem tudom.

KARINTHY FERENC.

Szamóca. 1944-ben foglalkoztam a *szamóca* szóval, talán NATTER-NÁD MIKSA-nak a Nemzeti Újság június 25-i számában megjelent „Eper vagy szamóca?“ című cikke nyomán. Azt hiszem, hogy SULÁN BÉLA sikerült cikke után is (MNy. XLIII, 172—6) egy-két megjegyzéssel hasznosan járulhatok hozzá szavunkról való ismereteink gyarapításához. Az alábbiakban SULÁN beosztásához igazodom.

1. A szó első előfordulását SZABÓ DÁVID adatánál másfélszáz esztendővel korábbról idézhetem. Alsóvály gömörmezei falu földrajzi nevei közt 1639-ben szerepel: „*Szamacza* föld. egi szel

föld" (ILA BALINT. Gömör megye II, 58). Megvan SZAICZ LEÓ 1788-ból való tájszógyűjteményében is: *Szamótza* (MNy. V, 287).

Népnyelvi adataihoz ezek csatolandók: *erdei eper* (Tsz.), *csattanó* (CzF.), *földieperszamóca* (CzF. I. szór. al.), *csatti* (a *csatlogó* vagy *csattanó eper* 'Fragaria collina' a száráról való leszakításkor ugyanis csattanó hangot ad, I. RAPAICS, A magyar gyümölcs 15 és MNy. XXXVIII, 297, EtSz. I, 890),¹ *földi szederj* (Mélius Juhász Péter Herbáriomában és Ethn. IV, 172), *epernye*, *bagolyeper*, *balmica*, *komocsa*, *kapsa*, *kapsin* (JÁVORKA, MFlóra).

2. GYARMATHI SÁMUEL Göttingában 1798. június 14-én kelt le-veléhez szótár-tervezetet mellékel (M. NAGY OTTÓ, Gyarmathi Sámuel élete és munkássága: ErdTudFüz. 182. sz. 50), és ebben — példaként — a *Szamonitza* szót az oláhból származtatja (I. MNy. XXX, 238).

4. A *szamóca* alak köznyelvivé válásában, mely SULÁN BELA helyes megállapítása szerint a XVIII. század végén kezdődött, nem csekély jelentősége volt Debrecennek. Csokonai Vitéz Mihály 1802-ben verset is írt hozzá (ÖM. 140) és jegyzetében dunamelléki, túladunai és felföldi szónak mondja (ÖM. 163). Csokonai forrása Földi János 1793-ban megjelent „Rövid kritika és rajzolat a' magyar fűvésztudományról” című munkája. Ebben találjuk: „*Szamócza*. DD. Népközt” (57). A DD. azt jelenti, hogy a szó MA.-nél és PP.-nál is megvan. Egyébként „a' Nép között szerte szélllyel talált, vagy hallott Nevek” közé tartozónak mondja. Csokonai hatására terjedt el azután az irodalmi, majd innen a köznyelvben a *szamóca* alak (vö. TOLNAI, A nyelv-újítás 98), éppen úgy, mint ahogyan a *róna* és a *rengeteg* szók köznyelvi elemmé válásában döntő szerepe volt Vörösmartynak, illetőleg Kisfaludy Sándornak (Mészöly: SzegF. I, 145 kk.; PAIS: MNnyv. IV, 316).

5. Az udvarhelymegyei Magyarhermányban a kisebb *erdei eper* neve *leánka-eper*, a nagyobbé *koseper*² (Dimén József katonatársam közlése). A *leányka-eper* adta az ötletet, hogy a *szamóca* a kisorosz *szamec* 'fiú' és *szamka* 'leány' szókkal függ össze, mégpedig úgy, hogy a *sam-* tőhöz a *-ka* nőnemű képző helyett az *-ica* járul: *samica* > magyar *szamica* > *szamoca* > *szamóca*. HORGER (MNy. XXXI, 59) ugyanis azt írja, hogy a *szamóca* ó-ja esetleg rövid hangból fejlődhetett. Ezt megerősíteni látszott a Néprajzi Múzeum Értesítőjében olvasható két *szimoca* adat (XXXI [1939.], 262, 275). Hitelesnek látszottak, mert „a tárgyak népi nevét mindig a legnagyobb gonddal és kiejtés szerint kell felírni”, — mondja a cikk az elején. Ennek a magyarázatnak az a gyöngéje, hogy a ruténban *szamicá*-t nem tudunk kimutatni; a *szamóca* rutén neve *jahoda*, az ukránban *polunica*. Másrészt a magyarban sincs *szimoca*. Kiss Pál pusztafalusi ref. lelkész úr szíves értesítéséből tudom, hogy a tősgyökeres pusztafalusi *cimóca*-nak hívja a *szamóca*-t. Nevezik ugyan *szimóca*-nak is, azonban így többnyire azok hívják, akik már hosszabb-rövidebb időre elkerültek a faluból.

¹ Hasonlóképen: a cseh *praskavce* < *prask*, *praskat'* és a német *Knacker-Erdbeere*.

² Hétfaluból is közölve: MNy. IV, 32.

6. A növénynek a *szamóca*-n és az *eper*-rel összetett nevein kívül még három nevét ismerjük: *balmica*, *kapsa* és *komócsa*.

A *balmica*-t a *szamóca* magyar népies neveként JÁVORKA SÁNDOR említi Magyar Flórájában. Gömör megye több helyéről ismeri a 'Fragaria vesca' megjelöléseként NATTER-NÁD MIKSA. Ugyancsak az ő szíves értesítéséből tudom, hogy dr. Zele ny á k J á n o s lekéri plébános 1908-ban megjelent „A gyógynövények hatása és használata” című munkájában a 33. lapon ez olvasható: „Erdei szamóca, balmica, földi eper (*Fragaria vesca*)”. Az a körülmény, hogy Barsban és Gömörben, tehát a magyar-tót nyelvhatár mentén bukkan elő, rámutathatna eredetére. A tót Maticcától vett értesítés szerint azonban „a *balmica* szó ismeretlen a szlovák nyelvjárásokban; még az sem ismeri e tájszót, aki pedig a honti és gömöri nyelvjárást dialektológiai szempontból átkutatta”. A pozsonyi Szláv Intézet válaszában pedig: „A kérdezett *balmica* nincs nyilvántartva sem a készülőben levő Szlovák Szótár szóanyagában, amelyet a Szlovák Tudományos Akadémia állít össze, sem az eddigi — meg kell állapítanunk: hiányos — tájszógyűjteményekben. Éppen ezért etimológiát sem adhatunk.”¹ — Eredete így egyelőre megfejtetlen. A MIKL., EtWb.-ban található *balmá*-hoz nincsen köze (ez a német *Palmé*-ből).

A *kapsa* 'különös nagy neme az epernek' (MNyszet. V. 347), *kapsa* 'Fragaria-fajta' (MNY. IV, 32). Mindkét adat Hétfaluból. Valószínűleg az oláh *capuša* 'Rcinus communis; szőlőrügy' szóval tartozik össze.

A MTsz. Király Pál hétfalusi gyűjtéséből *kapsin* alakot közöl. Ez az oláh *căpsun* 'fraisier, Knacker-Erdbeerstrauch, *Fragaria collina*' és *căpsună* 'capron, grosse fraise, Knacker-Erdbeere' (DAMÉ, TIKTIN) átvétele.² A DAcR. szerint is *căpsun* az irodalmi nyelvben a növény, *căpsună* pedig a gyümölcs neve (I. köt. 2. rész 113). Alakváltozatai: *căpusună*, *căpsune*, *căpsunică*. A DAcR. szerint a *căpsună* a *căpușă* 'Rcinus communis; szőlőrügy' származéka -*une* augmentatív képzővel.³ L. még Nyr. XXIII, 102.

Ami a *komócsa* nevet illeti, JÁVORKA idézett munkájában *komocsa* alakot találunk, de hitelesebb a *komócsa*, melyet GÖNYEV (ÉBNER) SÁNDOR közöl a Bodroghözéből (FE. V, 73). Ő egyébként *Komócsás* földrajzi névre is emlékszik, ugyancsak a Bodroghözéből. Valószínűleg a beregmegyei *csomóca*, az abaúji *cimóca* meg a *komócsin*⁴ növénynev puszta hangalakai egymásrahatásából keletkezett vegyülék-alak.

¹ E két intézmény felvilágosításait Márkus Mihály közvetítésével kaptam.

² Bár az oláh -*un* magyar megfelelője általában -*un* (vö. *zábun* > m. *zabun*, *căltun* > m. *kalcun* (DAMIAN: NyF. LXVII, 43), szórványosan azonban magyar -*in* megfelelés is előfordulhat, pl. *rapsin* 'mezei egér' (MTsz.) < oláh *rapciune* 'szeptember'. Jelentésánál így magyarázható: a *rapsin* a *rapsin-egér*-ből vonódott el, e nevet pedig azért kapta, mert különösen szeptemberben jár feltűnően sok mezei egér az erdélyi tarlókon. A *szeptember* → *mezei egér* viszonyra vö. a szeptemberi költés *őszike* nevét (NéprÉrt. XXXV [1943.], 177).

³ A DAcR. adatait TAMÁS LAJOS szívességének köszönöm.

⁴ E török eredetű növénynévről legutóbb Nyr. LVIII, 155 írt BEKE ÖDÖN.

A magyar földi eper egyébként nem a német *Erdbeere*-ből való fordítás, hanem a növény természetes helyzetéből adódó elnevezés (lengyel neve *poziemka*). A földi jelző a fái eper-től való megkülönböztetést is szolgálja.

Szapagy. Nagyhalászi gyűjtésében fordul elő e földrajzi név. Szaboles monográfiájában *Szapagy-szeg* alakban szerepel. Ez utóbbi összetétel második tagja, valamint fekvése arra utal, hogy valami vízrajzi alakulattal van kapcsolatban. Mint ilyen valóban összevethető a drávamelléki *szapat*-tal. Kiss Géza kiadatlan ormánysági szótárában ugyanis ezt találjuk: „*Szapat*: régi folyók, folyamágak ágya, ami még mindig világosan követhető, bár maga a folyó más felé tört utat. Liba és egyéb legelőnek használják, esetleg kaszálónak. | *Szapat* — dn. (Csehi, Palkonya. — Régi, hosszú, keskeny tófenék, kitűnő pontyfogóhely áradás után.)” *Szapat* szavunk a szláv *sopotъ* 'canalis' (MIKL., PON. 318) megmagyarosodott alakja. E szó a szlávágban elég gyakran használatos 'fossatum, meatus, meder, árok' jelentéssel. Hazai forrásokból a következő adataink vannak: 1211: „iuxta fossata, quorum vnum vocatur *Zopoth*, aliud Beztrice” (CD. VII/5, 205) és 1214: „iuxta fossata, quorum vnum vocatur *Zopoch*, aliud Beztrice” (CD. III/1, 472) az ung. megyei Nagykapos környékén; 1277: „iuxta alveum rivuli, qui vocatur *Zopath*” (ÁÜO. XII, 195) és 1279: „in una valle per quoddam potok *Zopoth* nominatum”. majd „ad primam metam *Zopot*” (ÁÜO. XII, 265—6) Horvátországban, Zágráb megyében (vö. ORTVAY, Vízr.); 1282: „ad quoddam pratum *Zopoch* vocatum” olv. *Zopoth*¹ (ZichyOkm. I, 50) a beregmegyei Kis- és Nagydobrony határában. — A *sopotъ* családjára nézve l. a *Szepetnek* helységnév magyarázatát: Pais: MNy. XXX, 294—5.

A fentiek alapján feltehető, hogy az amúgy is igen sok szláv nevet őrző nagyhalászi földrajzinév-anyag *Szapagy* eleme e *sopotъ* szó megőrzője. Azt azonban nem gondolom, hogy a rétközi magyarság nyelvében közszóként meglett volna, inkább egy szláv köznév magyar tulajdonnévi használatával van dolgunk. Az ormánysági *szapat* is lehet a *Szapat* földrajzi nevekből való, de itt a szláv nyelvterület közelsége, az évszázadok óta szüntelen tartó nyelvi érintkezés és a *réka* 'ér, patak' szó (ugyan- csak Kiss Géza említett kiváló szótárából) tanúsága szerint egyszerűen jövevény közszó is lehet.

MIKESY SÁNDOR.

Halandzsa. Mit jelent pontosan nyelvünknek ez az újabb szava? BALASSA értelmező szótára szerint 'értelmetlen beszéd, fecsegés'. KÁLMÁN BÉLA hasonlóan magyarázza jelentését: 'értelmetlen. badar beszéd' (MNy. XLIV, 16). Az Új Idők Lexikona ezt mondja róla: „Karinthy Frigyes szava az értelemnélküli beszéd megjelölésére.” Ezek a meghatározások azonban szemléltető példa nélkül nem adhatnak világos fogalmat arról, hogy valójában mi is az a *halandzsa*, mert az értelmetlen beszédnek több fajtája lehetséges. Magukban véve értelmes szavakkal is lehet

¹ Ugyanott *Ococ* földrajzi név *Otoc* helyett.

értelmetlenül beszélni, ha rosszul használjuk őket. Egy T. A. jelű cikkíró a Nyr.-ben valamivel bővebben, de azért mégsem világosabban így állapítja meg a *halandzsa* jelentését: "értelmetlen, zagyva beszéd, amely összefüggésnélküli szótagokból áll", példát azonban ő sem közöl (LIII, 127).

A véletlen mostanában kezembe sodort egy olyan könyvet, amelyben maga a halandzsázás nagymestere magyarázza meg, mi az a *halandzsa*. Ez a könyv „Az Est Hármaskönyve 1936”. A 218–22. lapon Karinthy Frigyesnek ilyen című cikke van benne: „Kiszera méra bávatag (Ezidén 25 éve született meg a Halandzsa)”. Azt olvassuk a cikkben, hogy a halandzsa nyelvet Laksz úr, a derék képügynök találta fel, mikor „egy napon elhatározta, hogy nem strapálja magát: a feltett kérdésre »mit mondott?« értelmetlen betűhalmazzal válaszolt”. „Én a halandzsa-nyelvnek — mondja az író — nem *feltalálója* vagyok, ... *felfedezője* vagyok csak... Ha van valami szerény érdemem, az mindössze abból áll, hogy ... közkinccsé tettem a fogalmak nélküli szavak ... használatának ... kultuszát.” (218–9.) Később pedig még ezt olvashatjuk: „De mit tudják ezek a mai fiatalok, mi volt az ezerkilencszáztízben, mikor mi huszonkétévesek *felfedeztük* a halandzsát!” (219–20.) Persze könnyen lehetséges, sőt talán valószínűbb is, hogy Laksz úrnak a dologba való belekeverése maga is csak mókázás. Ha már tréfa, legyen mindvégig tréfa.

Csakhogy még most sem tudjuk igazán, mi hát az a *halandzsa*! A cikkből azonban, ha tovább olvassuk, kiderül az is, hogy az író a kávéházban így beszélget Jóskával, leghívebb halandzsázó munkatársával egy harmadik, be nem avatott személy jelenlétében (az utóbb érkező Jóska kezdi a beszélgetést): „Miért nem voltál ott a jègelésen? — A csavarokat át kellett stimmelni. — Persze. A negyedik felvonás végén. Mondtam a marhának, tegyen rá stemplit. Átvetted, kérlek, az esővizet? — Nem. Össze volt folyva. Ki kell kefélni. — Sürgönyözz a belügyminiszternek. — Ha még nem késő. — Még nem. Most szerelik fel a szájkosarat az akácfákra. Éppen arra jöttem. Különben hogy vagy? — Attól a kis kétoldali fülhallástól eltekintve egészen jól. — Hadd el [így!]. Én is rossz bőrből vagyok. Még nem mondtam? Vérkeringésem van két napja.” (220.) Vajjon ez-e a *halandzsa*? Az író nem mondja, hogy ez volna. Ez a társalgás — talán az egyetlen *fülhallás*-t nem számítva — csupa rendes, magában véve értelmes szóból áll, de a szavak úgy vannak mondatokká fűzve, hogy az egész beszélgetésnek se füle, se farka. Nyilván nem is az a célja, hogy a beszélgetők valamit közöljenek egymással, hanem az, hogy a fölösleges harmadik személyt elriassza a kávéházi asztaltól. Ezt a célt el is éri, s akkor aztán így folyik tovább a társalgás (megint a munkatársé az első mondat): „Ma kuruc verset fogunk írni. — Tiszta halandzsa? Vagy lehet benne szó is? — Tiszta halandzsa. Műfajszerű.” Erre az író már diktálja is a verset: „Doborza! [Ez a cím.] Huj, kuszmabég, huj kereki | Vatykos csukászok valaki! | Dengelegi!” Az idézet után hozzáteszi, hogy még a refrénre is emlékszik; az így szólt: „Ne mánd, ne mánd a vereszt!” Végül egy „Fájdala” című szonettet írnak halandzsa nyelven, egyesült erővel: „A pó, ha engemély, kimár — |

De mindegy, ha vildagár... | Mert engemély mindez bagul | Mint vélgaban a bégahur...“ (221—2.)

No most már kezdjük sejteni, mi az a *halandzsa*! Persze mindjárt észrevevesszük, hogy nem „tisztá“ *halandzsa* ez a két vers sem, hiszen vannak bennük szavak is, rendes magyar szavak (*hujj, valaki, ne, a, ha, de, mert, mindez, mint, a Dengelegi* vezetéknev), a többi szó pedig — az a gyanúm — egy-egy rendes magyar szónak hangzásbeli elváltoztatása, pl. a *doborza* alighanem a *toborzó*-ból alakult, a *ne mánd*-nak talán a *ne bánd* vagy a *ne szánd* a forrása, a *fájdala* a *fájdalom* elcsavarásának látszik, a *pó* pedig a *nő* elferdítésének. Mindez természetesen merő találgatás. A munkatárs volna a megmondhatója, ha ugyan nem költött személy és még él, hogy milyen verseket gyűrtak át így kettesben *halandzsa* nyelvre. De hogy az igazi *halandzsázás* értelmes mondatokból és szavaknak ilyen hangalakbeli kiforgatása lehet, azt a sejtelmemet megerősítheti az, hogy Karinthy, mint mindnyájan tudjuk, szeretett a szavakkal így játszani. Csupán egy-két példát említek „Így írtok ti...“ című könyvéből (a kétkötetes, második kiadás van a kezem ügyében, s ebből idézek): „...ablakokba öblögetve, öblögekve ablakogva“ (I, 17). „Hej, *muramista, muramista*“ (I, 87; alkalmasint az *Uramisten* helyett). „*Kibiria* nem birja *ka*?“ (II, 103; cím, bizonynyal a *Kibirja*? Nem birja *ki*? elferdítése). „Szegény poronty te!... Vagy szegény *pirinty*!“ (II, 146.)

A „Kiszera méra bávatag“ címről azt írja az író, hogy ezt a néhány igét ő alkotta 1910-ben. Az első két szó eredetéhez fogódzók híján nem tudok hozzászólni. A *bávatag* talán így keletkezett: a *bámul* igének régi *bávul* alakváltozatából valamikor elvonták a *báva* melléknevet (jelentése: 'bámuló, bámésszkodó'); ez megtetszhetett az írónak, s a *bávatag*-ot faragta belőle. Ezt a címet „tisztá“ *halandzsának* lehet minősíteni, mert három szava közül egyikhez sem fűzünk semmi jelentést. A *báva* szó nem igen ismeretes, magam is BALASSA szótárából tájékozódtam felőle.¹

Ennyi tapogatódzás után most már talán meg szabad kockáztatni azt a meghatározást, hogy a *halandzsa*, a „tisztá“ *halandzsa* olyan beszéd, amelynek szavai hangalakjuk szerint a rendes szavak elferdítésével készültek, és nincs semmi jelentésük. Aki pedig jobban ismeri Karinthy műveit, mint én, vagy aki megteheti, hogy böngészget ezekben a művekben, bizonyosan nyomára akadna annak is, hogyan alkotta az író magát a *halandzsa* szót.²

Hozzá kell még tennem, hogy a szónak itt megállapított eredeti jelentése később módosult, mert az eredeti értelemben vett „tisztá“ *halandzsa* ritka dolog. Tágabb értelemben *halandzsá*-nak nevezik az olyan érthetetlen stílust is, amely szokatlan kifejezések kódébe burkolja a gondolatokat, s e miatt a művelt olvasó sem hüvelykezhet ki, mit akar az író voltaképpen mondani. A Magyarosan nem nagyon régen idézte az ilyen körmönfont tudományos tol-

¹ Később jutott eszembe, hogy egy hevesmegyei falunak *Tarnaméra* a neve. Még hozzátehetem, hogy Abaúj-Torna megyében is van *Alsóméra* és *Felsőméra* nevű falu, Kolozsban pedig az 1898-i Helységnévtár szerint *Méra*.

² A tördelés után jegyezzük ide, hogy Karinthynek a *halandzsa* körüli szerepével foglalkozott KARINTHY FERENC: Nyr. LXX, 120. — A SZERK.

vajnelyvnek néhány jellemző példamondatát egy ideg orvosnak a szenvedélyekről és a kedélybetegségekről szóló, népszerű „mélylélektani” művéből (VIII, 30). Az idézetnek egy kis részlete — talán nem is a legérthetlenebb — így szól: „Megfigyeléseinkből úgy látjuk, hogy az elfojtott, tudattalan infantilis és az aktuális megrázkódtató kiváltó lelki anyagnak a szenvedélyességi erőjátékban való oldódása egy sorozatot képez.” Egy társadalmi hetilap a Magyarosan szerint így nyilatkozott a műnek a nyelvről: „Beszéljünk magyarul, főorvos úr; ez *halandzsza*!”

NAGY J. BÉLA.

Csérkő. A torontálmegyei Szőregről való adatszolgáltatóm (Sebők László 15 éves, 1946.) szerint a *csérkő* vagy *csérkő* 'kopasz verébfióka' jelentésben használatos, s amint meggyőződtem róla, ez a jelentése közismert. Azért tűnt föl ez nekem, mert a MTsz.-ban nem találtam, ellenben emlékszem, hogy gyermekkoromban a csongrádmegyei Mindszentben mi a kopasz verébfiókát *csirinyó*-nak hívtuk (1930 körül), s ugyanígy csúfoltuk kopaszra vágott hajú játszótársunkat: *kopasz csirinyó!* — különösen azt, akit házilag nyírtak meg a szülei, s ennek megfelelően haja szabálytalanul volt levágva, akár a tojásból kibújt, borzas-nedves fiókának. Érdekelte a szó elterjedtsége és különböző hangalakja, ezért intéztem kérdést (Puszták Népe című folyóirat, 1946. 2. sz. 8—9) a vidéki értelmiséghez, hogy keressék meg változatait.

Érdekes, hogy a MTsz. (I, 331) Kemenesaljáról ismer egy *csirkő* alakú, 'rövidre nyírt, kurta hajú' jelentésű tájszót. CzF. (I, 1024) ennek változatául említi a *csérkő*-t is, ugyanonnan, ugyanolyan jelentéssel s azzal a megjegyzéssel, hogy a „gyöke a kis sarjadékot jelentő *csir* szó” (i. h. 1021). A *csérkő* ra vonatkozólag összevetést ajánl a *csérk* tövel (i. h. 967), amelynek „értelme egyezik a *kerek*, *körös* szókéval”. Tehát szerinte (i. h. 1024) a *csirkő* a. m. 'körülnyírt'. Itt (i. h. 967) említ egy szintén kemenesaljinak jelzett *csérka* 'gondor, göndör hajú, szőrű' szót.

Még érdekesebb lesz a dolog, ha madártani alapon keressük a szó igazi (?) jelentését. PUNGUR GYULA a sirály-félékről írva (MNy. II, 116) említi az Alföldről és a Tiszamentéről a 'Sterna hirundo L.' nevű vízimadár népi nevét: *czerkó* (*tserkő*, valószínűbb azonban, hogy *tserkő*). Egyszersmind idézi, amit KRESZNERICS (I, 66) ír: „így híják Szeged körül a' halász-madarakat, azon CZER-szórúl, mellyel élnek, midőn meg ijednek” — jegyzetben azzal az észrevétellel, hogy nemcsak megijedéskor, hanem egyébkor is. Összetételben is ismerteti: *ló-czerkő*, nagyító értelemben.

Ugyanitt említi PUNGUR a *csérka* madárnevet is: „*Csérka* (Kórógy). Szilády Áron szerint kácsa-féle vízi-madár; valószínűbb azonban, hogy Sterna és Hydrochelidon, mely esetben a *csér* kicsinyítésének tekintendő. (Vö. *Czerkő*.)” — PUNGUR közlésében ugyancsak szerepel a *csér* 'Sterna' a Tiszamentéről. Szerepelnek továbbá összetételei: *fekete-csér* az Alföldről, *halász-csér* Mezőtúrról, *ló csér* a Tiszamentéről, *vízi-csér* a Körösméntéről.

Van egy *csér* szó, amely CzF. és utána PONORI THEWREWK EML (Nyr. II, 399) szerint göcseji és somogyi tájszó és a. m. *sár*, ebből *cséros* a. m. 'sáros, esajbos, cafratos'. SIMONYI ZSIGMOND.

(Nyr. IV, 163—4) szerint pedig a magyar *mocsár* szó szláv eredetije *močěr* változatának második részéből való.

Legérdekesebb, legilletékesebb s talán az egész kérdést megvilágosító adatot HERMAN OTTÓ (Nyr. XVI, 221) adja egy hasonló (sem a MTsz., sem CzF., sem a Szhsz. nem közölte¹) *szerkő* szóval kapcsolatban: „Mi a *szerkő*? Halászo madár, a sterna hirundo l. Miért *szerkő*? Mert örökösen *szerköl*. Hol *szerkő*? A Tisza mentén. Hát a Túr melléken mi a neve? *Csér*. Miért? Mert a túriak füle a *szerkölést csérelésnek* hallja.“

A *csérkő* vagy *csérkő* is ilyen hangutánzó szó lehet. Ha összevetjük a *csiribiri*, *csirip*, *csérog* stb. hangutánzó szavakkal, kivált a hevesmegyei *cséri veréb* 'vörhenyes fejű, apró veréb' (MTsz. I, 297) tájszóval, érthető lesz, hogy ennek és a hasonló hangalakú nyelvelemeknek többféle jelentésük van (vö. MARÓT KÁROLY, *Refrigerium*. Szeged, 1937. 128).

A kutatás főladata fölgyűjteni e szó valamennyi hang- és jelentésváltozatát (MARÓT 122), melyek a népi kifejezőképesség gazdagságára vetnek fényt.²

PÉTER LÁSZLÓ.

A kolozsvári *Bel-* előtagú utcanevek. HORGER ANTAL MNy. X. 109 az ómagyarkori *uruszág* kezdő hangjának eredeti rövidségét támogató példái között említi egyebek mellett a mai *bél* köznévnék helynevekben előforduló *bel* alakját is, és idézi a régi kolozsvári *Belmagyar-* és *Belmonostor*-utca nevet. A példái után tett „stb.“ jelzi, hogy Kolozsvárról maga is ismert még több ilyen. Valóban Kolozsvár régebbi utcahálózatából ilyenül említhető még a *Bel-Farkas*-, *Bel-Híd*-, *Bel-Király*-, *Bel-Közép*-, *Bel-Szén*-, *Bel-Torda utca* név. Amíg nem foglalkoztam közelebbről a város települési területének kialakulásával, magam is abban a hitben éltem, hogy ezek, a régi kolozsváriaktól a legújabb időkig hallott névalakok bizonyosan régiak, pontosabban addig a korig nyúlnak vissza, amikor Kolozsvár újabb várfalainak kiépítése, azaz a XV. század eleje után a várfalon belüli utca-részek várfalon kívüli folytatásainak elnevezésére is sor került. Mert hiszen például a *Belmagyar-utca* a város egyik, már 1372-ben említett utcájának (Magyar- vagy Hosszú-utca) várfalon belüli, a *Külmagyar-utca* név pedig a rajta kívüli részletére vonatkozott. Mikor azonban nemrégiben Kolozsvár településének kialakulásával foglalkoztam, céduláim rendezése közben magam is meglepetéssel láttam, hogy a kolozsvári *Bel-* előtagú utcanevekre nincsen egyetlen, a XIX. század közepe előtti adatunk, mert a XVII. század közepe tájától ismert adatokban az előtag kizárólag *Belső*-, illetőleg *Külső*-alakú (erre nézve l. tölem: Kolozsvár települése a XIX. század végéig. Kvár., 1946. 33—4). Kétségtelen

¹ PUNGUR (MNy. II, 117) említi a *szerkő*-t (*Hydrochelidon nigra* L.) az Alföldről, s utal HERMANRA, aki a '*Sterna hirundo* L.'-t jelzi *szerkő* vagy *szerkő* alakban. Összetételeit is: *hal-szerkő*, *ló-szerkő* fősorolja. Végül (118) a sirály-félék II. alcsaládjába (csérek, sterninae) osztja be az említett madárfajtákat: az egyik nem a tulajdonképeni *csér*, a másik a *szerkő*, mind a két nem több fajtaival.

² Már HERMAN (Nyr. XVI, 221) megjegyzi, hogy az említett madárfajtának 26-féle népi neve van.

tehát, hogy a *Bel-* előtagú alakok csak a múlt század közepe tájáig gombamódra elszaporodó *belváros*, *belügy*, *belgyógyász*, *belháború* és hasonló nyelvújítási összetételek analógiájára keletkeztek. A kolozsvári *Bel-* előtagú alakok tehát törlendőek HORGER példái közül.

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy HORGER a *bél* ~ *bel* váltakozás esetében ne hivatkozhatnék feles számú helynévi példára is. Az OklSz.-ban sok olyan középkori adatot találunk, amelyeket *bel*-nek is olvashatunk. Ilyen kézíratos helynévgyűjteményemből az alsófehérmegyei Sárdról 1597-ből idézhető *Belmező* helynév; ennek ugyan 1681, 1682, 1683, 1684-ből ismerem *Bélmező* változatát is, de az 1680, 1689, 1711-ből idézhető *Belmező* adat, az 1713-ból két különböző forrásból kiírt *Belmező* és *Béélmező* forma szerintem azt bizonyítja, hogy a XVII. század végén és a XVIII. elején a sárdi népnyelvben, vagy legalább is a forrás leírójának nyelvében az újabb *bél* alak mellett a régies *bel* is élt. Az udvarhelymegyei Homoródalmásról ismerék 1625-ből ilyen adatokat: „*Bel mezo bercin*” és „*bel mezo egri aliaban*”. Ezekről gondolhatnók ugyan, hogy előtagjuk a hiányos hangjelzés miatt *Bél*-nek olvasandók, azonban a múlt század végéről ugyaninnen idézhető *Belmező* helynév (Nyr. XXV, 381) nem hagy kétséget a felől, hogy itt valóban rövidhangzós alakról van szó. Ugyanez a forma őrződött meg a homoródkarácsonyfalvi *Belmező* és *Belmező pataka* helynévben is (i. h. 527–8).¹ A sárdi *Bélmező*-n kívül még nagyon sok adatot idézhetnék Erdélyből a hosszúhangzós változatra, de megszerezhetném példáim számát a régiségből még több rövidhangzós alakkal is. Úgy látszik azonban, hogy — az EtSz.-ral szólva — a régiesebb alakot többnyire a helynevekben is kiszorította az újabb, hosszúhangzós alak.²

Gagyület. BENKŐ LORÁNDnak a Nyárádmente földrajzineveiről írt szép monográfiájában a címszobeli, nagyadorjáni helynév az ismeretlen eredetűek között szerepel (MNyTK. 74. sz. 51). Bár BENKŐ szíves volt nekem még kefelevonatban eljuttatni dolgozatát, a levonat külső okokból az időközben megjelent kiadvánnyal csaknem egyidőben került el hozzám Minthogy így nem volt alkalmam idejében felhívni a figyelmét a helynév magyarázatára, erre vonatkozó adataimat az alábbiakban ismertetem.

Véleményem szerint e helynév a *gatyá* népnyelvi *gagya* és a R., N. *ület* köznév összetételével az eredetibb *Gagyaület*-ből hangűrmegszüntető hangzókivetéssel és ikerítéssel alakult (NySz., MTsz., EtSz., MNy. XXXIII, 147).

Tudomásom szerint SZILÁDY ZOLTÁN közli elsőnek Nagyenyedről a *gagy-ület* szót 'gatyá fenekébe toldott háromszög alakú

¹ A szolnokdobokai Szóvárosról 1864-ből (SzolnDobMon. VI, 487) ismert *Belmező* nyilvánvalóan a forrásleíró magyarítása, mert hiszen ez a község már akkor teljesen román lakosságú volt, és így ilyen alak meglete teljesen érthetetlen.

² Kalotaszegről például csak *Bél-utca*, a kolozsmegyei Borsavölgyből pedig csak *Bélmező* helynév olvasható mind a történeti, mind a jelenkori adatok közt. 1754-ből a marostordai Görgényszentimrérről is csak *Bélmező* alakot ismerék.

vászon darab' jelentéssel; ugyanő megjegyzi, hogy „egy hansonló alakú utca-köznek is ez a neve Nagyenyeden” (MNY. III, 329). Ugyanitt a *Gagyület* mellett mintegy a gatyá egyik száráként az Ebhát felé menő egyik utcának is *Gatyaszár-utca* a közszájon forgó neve (l. erre nézve EM. XXXVIII, 226 és ErdTudFüz. 58. sz. 17).¹ A Szamosháton is a *gatyá-ület* 'a gatyának az a része, mely a két láb közét s az ületet takarja' (SzhSz.).² — Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképének gyűjtőmunkája során egyik gyűjtő-munkatársam, GÁLFFY MÓZES, aki a ruházatra vonatkozó szókinccsel foglalkozik, úgy találta, hogy a Kolozsvártól nyugatra fekvő Kalotaszegen általános a fentebb jelzett jelentésben a *gatyá-ület* köznév, míg Kolozsvártól keletre a Borsavölgy és a Mezőség szélén levő községekben a szóban forgó ruhadarab jelzett részét e helyett a *gatyafenék* vagy a *gatyá feneke* összetétellel jelölik. A beszterce-naszódmegyei Zselykről való egyik hallgatóm és munkatársam, HUNYADI ÖDÖN, kérdésemre azt a felvilágosítást adta, hogy szülőfalujában *gagyaület*-nek a bő gatyának háromszögű üleprészét hívják; ezt azért toldják be, hogy a nehéz testi munka során gyakran előforduló hajlongáskor a gatyá ne akadályozza viselőjét a munkában, illetőleg a túlságos feszülés következtében ne szakadjon el. E tájszó itt egyébként főként a szabó-varró asszonynépség szókinésében élő műszó, a kérdéses ruha-részt a köznapi beszédben inkább *tárty*-nak hívják.³ Minthogy e rész betoldása a gatyá ülepe táját, különösen a gyermekeknek nagyon kiugróvá teszi, az ilyen gyermeket, sőt adandó alkalommal a felnőttet is *tártyos*-nak vagy *tártyas*-nak mondják. HUNYADINAK Zselyk helyneveiről szóló, kéziratban levő dolgozatából idézhetem a *Gagyület* helynevet is. Ez szerint „katlanszerű mélyedés, amelyet a nép a gatyá hátsó részéhez, *ület*-jéhez hasonlít. Tréfásan a női fehérmű ilyenszerű részéhez hasonlítva, *Pendejereszték*-nek is nevezik.”

A *Gagyület* helynévben⁴ a *gagyaület* tájszóval való viszonyításban jelentkező hangzókivetés talán azzal magyarázható, hogy az önálló szerepet betöltő, de aránylag ritkán hallott helynév jelzette területről nem minden beszélő tudatában él egyformán erős, vagy ritka esetben egyáltalában nem él semilyen emlékkép;

¹ Kétségtelenül ugyanilyen összetétel a szolnoki városrész-nevek között minden magyarázat nélkül közölt *Gatyaülep* helynév is (Nyr. XXXIV, 439). — Megjegyzem, hogy *Gatyaszár* falurészt és dűlőt, valamint *Gatyaszár*-, illetőleg *Gatyaszár-utca*-t meg éppen többet ismerünk. Erdelyből Dés, Felvinc, Kide, Kisbacon, Marosvásárhely, Torda, a magyar nyelvterület más részéről Jánoshalma, Székesfehérvár és Szőreg helynévanyagában találkoztam vele (Nyr. II, 477, 565, XVI, 240, XXVIII, 336, XXIX, 533; JANKÓ JÁNOS, Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe. Bp., 1893. 12, 14; saját gyűjtésem).

² Úgy látszik, a Szamosháton e ruha-rész nevében az ikerítődés aránylag újabb keletű. Legalább is MOLNÁR JÓZSEF-nek Csenger helyneveiről összeállított, nálam kéziratban levő, történeti adatokban gazdag gyűjteményében 1665-ből egy ilyen okleveles adatot olvasok: „a *Gatyá ülebe*”. Ez egyben a címezőbeli helynévre a legrégebbi, bár más vidékről származó adat.

³ Vö. a hétfalusi csángó *torty* 'lecsüngő nadrágfenék, millyen a törököké' (MNyszet. V, 346).

⁴ Ha csak nem személynévi eredetűek, alighanem hasonló szemléletből keletkezettnek tekinthetők a diósgyőri határból ismert következő helynevek: *Gatya-árnyék*, *Gatyahegy* és *Gatyaközi* (Nyr. XI, 288).

így aztán az eredeti összetétel tagjainak elhalványulásával az összetétel hangkivetéses átalakulására lehetőség nyílt. Még fokozottabb mértékben bekövetkezett ez az átalakulás a BENKŐTől a nyárádmenti Nagydorjából közölt *Gagyület* esetében. Lehet, hogy a hangkivetéses ikerítődéses alak keletkezése ott már teljesen elszakította ezt a helynevet eredeti etimológiai csoportjától. — Sajnos, hogy BENKŐ rajta kívül álló, külső körülmények miatt nem tudta gyűjtését az esetleges helyi magyarázattal kiegészíteni, illetőleg nem tudta megállapítani, hogy az eredeti névadásban szerepet játszó ruharész-név ma milyen alakban él a nagydorjáni népnyelvben. Erre a kérdésre az ezutáni erdélyi népnyelvi kutatók hivatottak felelni. SZABÓ T. ATTILA.

Nyárhíd. Érsekújvár mai határa, — ahogy Széchenyi György esztergomi érsek 1691-ben a város részére kiadott privilegialis levelében olvassuk, — négy, már akkor nagyrészt elpusztult község: Nyárhíd, Györök, Gúg és Lék tartozékainak összeolvasztásával keletkezett (HAICZL K., *Érsekújvár múltjából*. 1932. 239). Ezek közül Nyárhíd vált ki fekvésének fontosságával és azáltal, hogy egy tekintélyes vidék központja volt (HAICZL i. m. 11).

A középkori oklevelek „magna via” néven emlegetett északnyugat-délkeleti irányú nagy kereskedelmi útja Esztergom felől Nagyszombatnak tartva útba ejtette Udvard és Nyárhíd községeket. Udvard a garami táblához tartozó löszpad zsitvaparti terraszán áll, Nyárhíd vele szemben, a Sempte felől a Vág és Nyitra mocsarai közé beékelődő lösz- és homokpad csücskén feküdt. A köztük levő alacsony, alluviális szintű, mintegy 4—5 km széles sávot a Nyitra és Zsitva mocsaras folyamköze tölti ki. A „magna via” útját gázló nehezítette meg ezen a szakaszon, s ennek két hídfője Udvard és Nyárhíd volt. Ez a körülmény magyarázza meg, miért vált a két község már korán vámszedő helyé. Nyárhíd hídvámjáról 1183-ban esik első ízben szó „tertia pars tributi pontis Narhyd” (ÁÜO. (IX) 47). — Nyárhíd Udvarddal együtt a X—XI. században alakult ki (FÜGEDI E., *Nyitra megye betelepülése*: Száz. LXXII, 286). Fénykora arra az időre esik, mikor az Anjou-királyok korában az úgynevezett Nagyszombati-út lett egyedüli útőrévé nyugatra irányuló kereskedelmünknek (PLEIDELL A., *A nyugatra irányuló magyar külkereskedelem a középkorban*. Bp., 1925. 35—6). A község a XVII. században pusztult el az Érsekújvár körül folyó harcok tüzeiben. Emlékét ma *Nyárhíd* határrész, a „Nyárhídi major” és „Nyárhídi malom” őrzi.

A *Nyárhíd* helynév adatai: 1183: *Narhyd* (ÁÜO. IX, 47); 1220: *Narhid* (MonStrig. I, 225); 1264, 1272, 1291, 1295: *Narhyd* (i. m. I, 514, 593, II, 302, 369); 1295: *Narhid* (i. m. II, 370); 1297: *Nyarhyd*, *NyarHyd* (i. m. II, 411); 1349: *Nyarhyd* (i. m. III, 673); XIV. sz. el.: *Nharsit* (ORTVAY, *EgyhFöldl.* I, 22); 1597: *Niárhid* (Inquisitio); 1616: *Nyárhid* (Urbarium); 1738: *Nyarhedon* (Városi tanácsulési jegyzőkönyv); 1750: *Nyárhid* (V. tan. jkv.); 1755: *Nyár hid* (a plébániatemplom egyházlátogatási jegyzőkönyve); 1808: *Nyárhid* (V. tan. jkv.); 1815: *Nyárhídinál* (uo.).

ŠMILAUER azt mondja, hogy a név jelentése 'nyárfa-híd' (Vodopis starého Slovenska. Praha-Bratislava, 1932. 108). CHA-

LOUPECKÝ 'Nyitra-híd'-nak, 'Nyitra-gázló'-nak értelmezi (Staré Slovensko 79—89). Véleményünk szerint Nyárhíd nevét arról a hídról (... *pontis Narhyd*), vagy inkább hídláncolatról nyerte, mely a Nyitra-Zsitva mocsaras, erekkel, kiöntésekkel átszótt, de helyenként dombvonulatokkal tarkított folyamközén: a *nyár*-on vezetett át Udvardig.

A *nyár* közszóra vonatkozólag ZSIRAI MIKLÓS megállapítja, hogy a rokonnyelvekben 'mocsár, posvány, fűzzel és más lombos fával benőtt vizenyős térség; berek' jelentése is van; a *nyárfa* nevét, mint vizet kedvelő növényét, pedig 'mocsár-fá'-nak értelmezi (MNY. XXIII, 315, XXVI, 395). Hasonlóképen SZILASI MÓRIC szerint is a *nyár-fa* 'mocsár vagy víz mellett növvő fát' jelent (Nyr. XXXII, 419). N. SEBESTYÉN IRÉN is elfogadja a 'nyárfa: mocsárfa' jelentésegyezést ZSIRAIRA és TOIVONENRA támaszkodva, sőt a 'Populus' kondai-osztják nevére kimutatja, hogy pontosan annyit jelent, mint a 'Populus' magyar neve: 'nyárfa: mocsárfa' (Fák és fás helyek régi nevei az uráli nyelvekben. Kny. a NYK. LI—LII-ből 59—60).

Az OKLSZ. *nyár* címszava alatt több olyan példát találunk, melyek gyaníthatólag nem 'nyárfa, nyárerdő', hanem 'mocsár, mocsaras víz' jelentésűek. Így 1297: „Per viam a *Lapus Nyar* usque ad aquam Kysdunad uocatam”; 1429: „In fluvio *Nyaruize* in loco Henizreue vocato”. Hasonló értelmet gyanítunk a *nyárágy* és *nyáras* címszavak néhány példája esetében is. 1193: „Uadit usque ad caput piscine que uocatur *Narag*”; 1200: „Usque ad fluuium *Naragy*”; 1337/1414: „Iungit quendam fluuium *Nyaraspatak* vocatum”; 1461: „In quondam lacu *Nyarastho* vocato”; 1333: „Cum piscinis preposttous, *Nyarasd*”.

A Zala vízgyűjtőjének körzetében a *nyár*-nak kicsinyítő képzővel ellátott alakja is előfordul, s ez alapul szolgál további szóképzésnek (PAIS LÁSZLÓ, A Zala vízgyűjtőjének régi vízrajza. Bp., 1942.). IPÁNK 1854: „*Nyárka* et Tó helyesi” (20); KARÁTFÖLD 1855: „*Nyárkós*” (30), GERSE 1854: „*Nyárkás*” (31), SZENTPÉTER 1764: „*Nyárkásnál*” (41); KEHIDA 1779: „Hoszakban alias *Nyárkásban*”. — Azonos képzéssel alakult ugyanazon a vidéken a *tó*-ból *Tóka* helynév. VASPÖR 1760: „*Tókánál* levő ház bel” (23); SÖJTÖR 1760: „*Tóka* Sürinél irtás föld” (28). — A *Nyárka* és *Tóka* jelentése e helyeken aligha lehetett más mint 'kis mocsár, kis tó'.

A *Nyárhíd*-féle képzés 'mocsárhíd' értelmezéssel nincs adataink között analógiák nélkül. *Sárhida* község neve: 1382: *Sarhyda* (PAIS LÁSZLÓ i. m. 29) — figyelembe véve, hogy *sár* szavunk jelentése a csuvas törökben 'mocsár' (BÁRCZI, SzófSz. 265) — 'mocsárhíd, mocsárhídja' jelentésű. — *Nyírhida* helynevünk: 1327/1466?: „Iuxta pontem *Nyrhyda* vocatum” (OKLSZ. *nyir* al.) magyarázatául SZABÓ T. ATTILA (MNY. XXXII, 47) kifejti, hogy a *nyír* szót mint 'mocsár' jelentésű köznevet a régiségből nem lehet kimutatni, viszont ilyen jelentése a rokon nyelvekben egészen közönséges. Különben *nyír* szavunkat 'mocsár' értelemmel magyarázza a SzófSz. is. — Így *Nyárhíd* helynevünk szintén 'mocsárhíd' értelmezéssel fejthető meg.

A felhozott nyelvészeti érveket támogatja az alábbi nem nyelvészeti megfontolás is. A *nyárfa* laza szerkezeténél, puhaságánál fogva komolyabb építményekre, mint amilyen a híd is,

nem használható. Nem valószínű, hogy a nyárhídi hídát vagy hídláncolatot, melynek adataink szerint tekintélyes forgalmat kellett kibírnia, ilyen, teknővájásra használatos fából építették volna.

SZÓKE BÉLA.

NYELVMŰVELES.

Dohányáruda?

A dohányjövédék központi igazgatósága az Akadémia véleményét kérte a dohányárúsító helyiségek címfeliratának egységes megállapításához. Elmondja az átirat, hogy a dohányeladásra vonatkozó törvények és szabályok mind a *dohányáruda* elnevezést használják, a pénzügyminisztériumnak a dohánygyártmányok eladásáról 1905-ben kiadott szabályzata pedig kötelezi a dohányárusokat, hogy eladó helyiségükre *dohánynagyáruda* vagy *dohánykisáruda* feliratú címtáblát függeszsenek ki. Az utóbbi években azonban hallgatólag megengedte a pénzügyminisztérium a *dohánybolt* vagy *dohányos bolt* feliratot. Ezenkívül akad nagy számmal *trafik*, *tőzsde*, sőt különösen vidéken *magyar dohányjövédék* is. Az igazgatóság az árúsító helyiségek egységes megjelölését akarja elrendelni.

Ebben a kérdésben nyelvi szempontból a következőket kell figyelembe venni. Az *áruda* szó a nyelvújításnak ú. n. szabálytalan alkotása. Bartzafalvi Szabó Dávid alkalmazta először képzőként a *-da*, *-de* szóvéget a *brigáda*, *gárda* és más hasonló végződésű szavakból elvonva. A múlt század harmincas és negyvenes éveiben Helmezy, Bugát és más nyelvújítók felkapták ezt a koholt képzőt és nagy számmal alkottak vele új szavakat (Szily, Adalékok 323). Ezeknek egy része ma is általános használatú, mint pl. *iroda*, *járda*, *nyomda*, *szálloda*, *tőzsde*, *zárda*, *zenede* (NyÚSz. 396). Szabálytalan eredete ellenére elfogadható volna az *áruda* is, de az a nagy baja, hogy félig elavult, ma már sem a köznyelvben, sem a szakirodalomban nem igen használják. A Magyar Etymologiai Szótár már 1914-ben azt írta róla, hogy kiveszőfélben levő szó. BALASSA JÓZSEF szótára pedig 1940-ben ma már alig használt rossz szónak mondja. Azért keresnek helyette más, általános használatú élő szót a dohányárusok is, mert nem akarják helyiségüket elavult szóval jelölni.

Mi legyen hát a dohányárúsító üzletek címfelirata? Czuczor és FOGARASI (1862.), valamint BALLAGI szótára (1868.) *dohánykereskedés*-nek nevezi a trafikot, de ez nem terjedt el. A *trafik* szinte általános használatú, városi, falusi ember egyaránt megérti, de idegen, osztrák-német szó, a *tőzsde* ugyanolyan szabálytalan képzésű, mint az *áruda*, azonkívül ma már szinte kizárólag a börzét, az áru- és értéktőzsdét jelenti. A *dohányjövédék* magának az egész monopóliumnak a neve, tehát nem alkalmas egy-egy üzlethelyiség megjelölésére. — Marad a *dohánybolt* meg a *dohányos bolt*. Az előbbi nem kifogástalan összetétel. A *dohányos bolt* kifejezést ajánlja Antibarbarusában már 1879-ben SIMONYI ZSIGMOND a *tőzsér*-ből elvont, akkor még használatos *tőzs* helyett

a 'trafik' magyar nevéül. Ugyanígy TOLNAI VILMOS Magyarító Szótára is *dohányos bolt*-nak nevezi a trafikot. Ez a kifejezés nyelvtani szempontból kifogástalan, s magát a tárgyat pontosan, félreérthetetlenül megnevezi. De ha be akarjuk illeszteni a *dohányos bolt* feliratot a jóhangzású, magyaros cégtáblák közé, valami akadályt látunk. A felirat többet mond, mint kellene. A szomszédban van egy órás, mellette egy fűszeres, szemben egy italmérés meg egy sajtkereskedés. Ezeknek a felirata nem *óras bolt, fűszeres bolt, boros, sörös bolt* vagy *sajtos bolt*, hanem egyszerűen: *óra, ékszer, — fűszer, csemege, — bor, sör, — sajt, vaj*. A dohányáros helyiségére is fölösleges kiírni, hogy: *bolt*, elég ha azt látjuk a címtáblán, hogy: *dohány, szivar* vagy egyszerűen csak: *dohány*.
SÁGI ISTVÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A Clusiusnál található magyar növénynevek kérdése.¹

A következőkben a *Rariorum Stirpium Historia* és a *Nomenclator Pannonicus* azon magyar növényneveit sorolom fel, amelyeket CLUSIUS és BEYTHE már készen találtak, és amelyek már a XVI. század előtt is a magyar nyelvkincsbe tartoztak. Az etimológiai szempontot szem előtt tartva meggyőződhetünk arról, hogy a magyar növénynevek közül mindössze csak néhány a finnugor eredetű. Később a vándorlás közben idegen növényekkel ismerkedett meg az ősmagyarok, és a szomszédos népektől átvette ezeknek neveit. A Kárpátmedencében történő letelepedés és a nyugati kalandozások idejére esik a latin, szláv és német növénynevek átvétele. Ezek részben életképeseknek bizonyultak, s ma is használatosak, részben mesterkélt voltak már az alkotás pillanatában halálra ítélte őket és csak egyszer-kétszer fordultak elő.

Eredet szerint a következő csoportosítás látszik alkalmasnak.

Finnugor.

N5a: *fagyal fa* (?); I. p. 21: *fenyő fa*; I. p. 102: *fiz fa* (?); N3a: *hagyma*; N8: *hás fa*; N3a: *megy fa*; N6a: *nyar fa*; N3: *nijr fa*; N8: *zil fa*. — Ugor: N4: *epöry*; N6: *Köles*. — Finnugor szó származéka: N6: *soska*; N7a: *Kakuk fiu* (hangutánzó). — Összetételek: I. p. 277; N5: *feyer hunyor*; N6a: *pár hagyma* (latin *porrum* > *pár* ?); N2a: *fok hagyma*; N3a: *gyertyan fa*.

Oszét.

N7: *toli fa* (?).

Török.

N5a: *alma fa*; N5: *arpa*; N5a: *buytoryan*; N6a: *borso*; N8: *buza*; N4: *bik fa* (?); N8: *chalan*; N6: *dio*; N8: *gyekén*; N3a: *kendör*; N5a: *Komlo*; N7: *Kökény fa*; N3a: *Kökörchiñ*; N4a:

¹ L. MNy. XLIV, 69—72.

Köris fa; N7: *Kortuèly (!) fa*; N3: *Torma*; N2a: *Iröm*; N3: *fekete iröm*. — Összetételek: N2a: *Apro buytorian*; N3a: *bagolycha borso*; N4: *gyreu fa*; I. p. 97: *Kechke rago fa*; N5: *örueny gyöker*, *örueny fiu*; N6: *zerechön dio*.

Szláv.

N4: *bab*; N7: *barazk fa*; N7a: *barkocza fa (?)*; N5: *belénd*; N7a: *Berkinge fa*; N7a: *bozza fa*; N3: *czekla*; N7a: *cirok*; I. p. 10, N7: *chér fa*; N3a: *chröfnye fa*; N5a: *dinnye*; N4a: *gabona*; N6: *galaginya fa*; N4a: *gomba*; N6: *haydina*; I. p. 51: *Iglicze* (N2a: *iglicze*); I. p. 8: *Ihar fa*; uo.: *Iauor fa*; N6a: *iegnye (!) fa*; N2a: *Kapor*; N6: *Kása*; N7: *Konkoly*; N5a: *len*; N6: *móh*; N6: *na/pulya*; N5: *pafyth*; N7a: *rekottye (!) fa*; N7: *Rèpa*; N7a: *ros*, *tauazi ros*; N5: *fas (?)*; N8: *Zapara fiu* (a SzófSz. nem közli; a szapora szó szláv eredetű, a növény neve a BesztSzój. 401 és a SchlSzój. 919. tétele alatt is jelentkezik); N5: *zittyhyo*; N7a: *tarkony (?)*; N8: *tiza fa*; N4: *tök*; N4: *vgorka*, *buborka*; N3: *zab*. — Összetételek: N4: *födi bozza*; N5: *folyo borostyan*; N2a: *görög (!) dinnye*; N4: *eb kapor*; N8: *Luch fenyő fa*, *melynek a levele egy felől áll*.

Görög, illetőleg latin.

N2a: *anis*; N4: *cypros fa*; N3a: *göztinye* (kétségtelenül latin eredetű növénynév, de közvetett úton került nyelvünkbe; az átható nyelv kérdéses); N5: *Ifóp*; N6: *palma fa*; N7a: *petrifilyom*; N7: *Roponez* (vö.: CasKod. 51: *rakonez* [?]); N7: *rofa*; N7: *rutha*, *zegecs rutha*; N8: *vióla*; N7a: *falya*, *borany irom (!)*. — Összetétel: I. p. 502: *feyer malua*, *mazola*.

Olasz.

N2a: *mondola*.

Német.

N4: *Kömeny*; N7a: *muftar* (vö. CasKod. 253; MünchK. NySz.).

Latin tükörszók.

N3a: *ezörio fiu* — *Centarium minus* ~ N7: *ezör io fiu* — *Pseudomasorium*, *Calceolus Marie*: a magyar növénynév a latin *millemorbia* fordítása (vö. SzófSz., BesztSzój.).

Ismeretlen eredetűek.

N3a: *bevrök*; N2a: *egör fa*; N5: *gyapot*; N5: *Lorom*; N5: *mak*; *Glans*; N4: *monyaró fa*; N7: *födi monyaró*; I. p. 117: *Zedöry*; N7: *zedory (!)*, N6: *zedery fa*; I. p. 326: *Zek fiu*; N7a: *Varadich* (vö. talán BesztSzój. 385, SchlSzój. 958; a SzófSz. nem közli). — Összetétel: N6a: *uti fiu*.

Az állatvilágból vett analógiás növénynevek.

N4: *eb tey*; N6: *eghêr fark*; I. p. 763: *Lo here* ~ N8: *ló hère*; N8: *okor (!) fark*; N8: *zamár touisk (!)*.

Ha statisztikát készítünk a szavakból, hozzávetőlegesen a következő képet kapjuk:

Egyszerű szó, a *fű*, *fa* elemű összetételekkel együtt: 98
+ összetett szó: 22 = 120.

Etimológia szerint:

eredeti elem	16
osztét jövevény	1
török	25
szláv	41
latin	12
olasz	1
ismeretlen	15
egyéb	9
	<hr/> 120

A XVI. században egyre nagyobb tömegben kerültek át a magyar nyelvbe idegen növénynevek. Azonban lényegesen más körülmények között. Idáig az idegen növénynevek mintegy véletlenül, azt mondhatnók, tudattalanul váltak magyar nyelvelemekké. Most ez a körülmény megváltozik. Tudós humanisták új magyar szavakat alkotnak, hogy tudományukat magyarul is megszólaltathassák. Átveszik a megfelelőnek vélt latin, német, esetleg görög szót is, vagy pedig egyszerűen lefordítják az idegen növénynevet magyarra. Legnagyobb részük persze mesterkéltnél, idegen szellemű szó lesz, s ha a XVI. századi botanikus író átveszi is elődjének szóalkotását, az ilyen mesterséges növénynév rendszerint soha sem kerül a nép ajkára. A nép használta növénynevek története egészen más irányú, mint az ilyenféle szóalkotásoké.

(Folytatjuk.)

BARLAY SZABOLCS.

NÉPNYELV.

A gömörmegyei Zádorfalva népnyelvéből.

Zádorfalva a Szuha völgyében, a palóc nyelvjárasterület keleti szélén fekszik. Hang- és alaktanáról a Magyarságtudományi Intézet megbízásából és támogatásával gyűjtött anyagomból részletes tanulmányt készítettem. Az ott gyűjtött szakszótár szintén feldolgozásra vár. Jelen közlésem az ezen két munkába bele nem férő anyagnak egy részét adja: mondattanból a legérdekesebbet, szókészletből pedig csak azt, a) ami nem tartozik a szakszótárba, b) amire palócsági adat még nincsen, c) amely a MTsz.-ban nincs meg, d) amelyet a MTsz. más alakban vagy e) más jelentésben közöl.

A mondattani rész kiválasztásánál arra is törekedtem, hogy a bemutatott részlet lehetőleg homogén legyen. Az igeidők és módok használatát l. MNy. XLIII, 66; ugyanott közöltem a betűjelek hangértékét is.

I.

Személy-, illetőleg tulajdonnevekkel kapcsolatos mondattani sajátosságok.

Személynevekkel kapcsolatban a ragozásban nem egy érdekes eltérést látunk. Legfontosabb ezek közül a *-nott*, *-ni*, *-nól* ragok használata, mely ragokat csak személynevek vagy szemé-

lyeket jelölő (foglalkozást, rokonságot stb. jelző) elnevezések mellett használnak.

A mondattanban is találhatunk néhány ilyen sajátyságot. Személynevek adessivusi és allativusi esetben — a szokásos -nott és -ni ragos alakok mellett — lehetnek ragtalanok is, mint pl. adessivus: *Voutál-é Irmá nëjnëjdëjk?* || allativus: *Elmëgyëk minygyā Juliskajëjk.* | *Aszontām, mënnyëjk Kousikni, hāt nem elmënt Nāty Kārojëjk!*

Gyakran elmarad az -é birtokrag is: *Mik* ('melyik') *kútrol* [!] *hosztāl vizet? A Nāty Kārojëjkrōul?* | *Kijëi ez? A Toutëjk?* | *Ez ā lāpā is ā Bëgyikëjk vout.*

Birtokviszonynál, több birtokos egy birtok esetében, a birtokosok többsége gyakran a birtokon van jelezve: *Mi lettē ā Kousikëjk lovokāt?* Legtöbbször még az -ék többesjelölő formans is elmarad: *Mit tēttel ā Toud bëgrëjjege?* | *Mëddöglött* ('megdőglött') *ā B. Bërti ökrük.* | *Ogy gyüm bë āz embër ā Kemëjny pā'lāgjuknāl.* | *Mijën széip lett ā Kousik Jānos házok.*

A számok egyeztetésének hiánya, különösen a létigével kapcsolatban, más birtokos személyragozott alakok mellett is megtalálható: *Ojāny nyomāj rān, ākār ez ā lāvor!* | *Ojān széip nāgy leveleij vout, hocs csāk!* | *Mëjg ākkor nem vout rihës* ('rühös') *ā lovāj.*

Az ez, az mutatónévmás sem követi mindig a főnevet: *Ez ā csirkëjk is ugrānāk mindëjg.* | *Abbā jā kissëp csirkëjge hārom vāgy nëjgy irombā* ('kendermagos') *vout.* | *Ebbe mā nincs, ebbe ā kātulāgbū* ('skatulyákban').

II.

Tájszók.

ábājgāt 'nyaggat'. *Mit ābājgātōl tē mindënkit?!* (A MTsz. csak 'kiabálva kerget, űz, hajt' jelentésben közli a Palócságból Nyr. XXII, 31 alapján.)

ātyus 'nagyapa'. *Horkāi ātyus* 'H. nagyapa'. *Ātyus űzēnt, hōgy mënnyëjk fël odāfëlre.* (A MTsz. nem ismeri.)

bājōskodik 'bajlódik'. *Nem bājōskodik it sënki veled!* (A MTsz. Szegedről közli.)

bë- igekötő 'le'. *Rosz lēhet id bëgyünni szekerrel, ojām meredëk ez is.* (A MTsz., Szhsz. és NySz. ilyen jelentésben nem ismerik.)

beszëjlgēt 'folyton beszél, sokat beszél'. *De szeretēm āz ijjem beszëjlgētëjsëket!* (A MTsz. nem ismeri. Vö. *beszëlget* 'ismételtet' Szhsz.)

brüng 'bűg'. *A brüngëjsë sē ojān āz oroz gëjpnëk* ('repülőgépnek'). (Csak az EtSz. ismeri, idézve Nyr. XXIII, 42 után.)

csever 'csavar'. *Csever csāg bë ēgy ectës-vizës ronygyāl.* (Szótáraink nem ismerik.)

dāndār 'lódarázs'. *Mëccsibdosott* ('megesisipkedett') *ā dāndār, űgy-ē.* (A MTsz. csak a Hegyaljáról közli.)

dundorog 'duzzog'. *Ēggyiknek sincs sēm̄mi bājā, ez mëg id dundorog mindëjg!* (Szótáraink nem ismerik. Vö. talán *dundrāl* 'magában dúdol, dűnnyög, motyog' MTsz.)

ëihem vãn 'éhes'. Égyünk mǎ, mer igën ëihëm vágyok! (Szótárazva nincs. Vö. *ëhem marad* Szhsz. éh 2. al.)

fëjn 'fenőkö'. Hosztál fenet? (A MTsz. Palócságból csak *fën* alakot ismer.)

forrouz 'forráz'. Vigyǎz, mer mëfforrouzod ǎ kezedet! (A MTsz.-ban palócsági adat nincs a szóra.)

föüszkëirëz 'fözüget'. Mit föüszkëirësztek itten? (A MTsz. nem ismeri. Vö. *temetkërez* MTsz., *sütikërez*.)

gǎmbicǎ 'száj, pofa' (átv. ért.). De nǎgy gǎmbicǎd vãn! (Vö. *gamba* 'ajak, alsó ajak [kül. a duzzadt]' Palócság MTsz.)

gǎngoskodik 'kevélykedik, híreskedik'. Csǎk në gǎngoskoggy úgy! (A MTsz.-ban csak *gangos*.)

gëipël 'csépel' Mi mëig nem gëipeltöünk, mëig nem is ǎrǎt-touunk. (A MTsz. csak Nógrádból közli.)

(el)hível 'elhül'. Gyertëk mǎ, mer elhível ǎ leves! (Vö. *hível* Palócság MTsz.)

hívít 'hüt'. A' tëāt is ǎbbǎ ǎ bǎdogbǎ hívítëtted! (A MTsz. nem ismeri. Vö. talán *hivedzik* 'fázik' MTsz.)

hives 'árnyék'. ǎz újjásǎ mëj jou hívëst ('árnyékot') csinǎt nëki. (A MTsz. ezt a jelentést a Palócságból nem közli.)

hojǎn 'milyen'. Hojǎm mëirges ez ǎ gyerëk! Hojǎn sok eszë vǎm vǎ'ákinék! (A MTsz. Gömör megyéből csak *hollyan* és *hollyǎn* alakokat közöl.)

ijenkorig 'eddig'. Mi csinǎl ez ott ijenkorig?! (A MTsz. nem ismeri.)

irombǎ 'kendermagos'. ǎbbǎ jǎ kissëp csirkëigbe hǎrom vágy nëgy irombǎ vout. (A MTsz. a szót a Palócságból csak ?'esetlen, durva' jelentéssel ismeri)

kǎpǎkodik 'kapkod'. Mit kǎpǎkottǎl (!) mǎgǎt körül? (A MTsz. nem ismeri. Vö. *mosakodik* 'mosogat')

kǎtulǎ 'doboz'. Ebbe mǎ nincs, ebbe ǎ kǎtulǎgbǎ. (Szótáraink nem közlik.)

kergelöüddzik 'kergetözik'. Muszǎj nëki kergelöüdzni? (A MTsz. nem ismeri.)

kezë szǎra 'kar'. Hogy ǎ kezë szǎrǎ szǎkǎggyon el! (A MTsz.-ban palócsági adat nincsen.)

ki- igekötő 'fel'. Mëig ezën ǎ pǎrton ki ('domboldalon fel') kël mënni (A MTsz. és más szótárak ilyen jelentésben nem közlik.)

kiǎl 'elfárad'. Úty ki vágyok mǎgǎm is ǎlvǎ, ǎkǎr ëty kutyǎ. (A MTsz. a Palócságból nem közli.)

kínǎlkozik 'kínálgat'. Égyel, ëjn nem szoktǎm kínǎlkozni! (A MTsz. csak Szlavóniából közli.)

kipöüszölöüdik 'kinövi magát, helyreáll, rendbejön'. Hoty kipöüszölöüdüdt ez ǎ gyerëk! Jǎj csǎk ez ǎz idöü mǎ kipöüszölöüdnë mǎ. (Szótárazva egyáltalában nincs.)

kivërröül 'kintről'. Bëgyütt-ë mǎn ǎpǎd kivërröül? (A MTsz.-ban *kivül* al. megtalálható, de gömörmegyei adatot nem közöl.)

krompli 'krumpli'. ǎrpǎdǎrǎt ët ('evett') kromplivul. (Szótáraink ezt az alakot nem ismerik.)

lǎpǎ 'völgyfenék'. Ez ǎ lǎpǎ is ǎ Bëgyikëjk vout. (Vö. MTsz.)

mǎmǎ 'nagyanya'. Vihettel vounǎ mǎmǎni ëty kevest. (A MTsz. a Palócságból *mamó* alakot közöl, itt ismeretlen.)

mëjhe 'méh'. *Nëjcs csák, rájoznák á mëjhëjk!* (A MTsz.-ban palócsági adat nines.)

mík 'melyik'. *Mík tinounák nem vaktál mëig?* (A MTsz. szerint csak Keeskeméten, Pécskán és a Székelyföldön.)

morcika 'részeeske'. *Mā á lékkissëb morcikáját isz széjtszëdük* ('szétszedjük'). (A MTsz. csak Ipolyságról közli melléknévi funkcióban 'csipetnyi, mákszemnyi' jelentéssel.)

(el)mosákokodik '(el)mosogat'. *Èim mëg mëig elmosákokodik áddig.* (Vö. *mosakodik, felmosakodik* Gömör m. MTsz.)

nálunkroul 'tőlünk'. *Nálunkroul mëig nem hitág bë sënkit.* (A MTsz. nem ismeri; az ott a Palócságból közölt *nálunk* 'hozáánk' itt ismeretlen.)

nëhány 'néhány'. *Nem voucs csillág, de láttám ëgy nëhányát (!).* (Ez az alak nincs szótárazva.)

nene 'nagynéni'. *Nenejëjknöül* ('n.-tól') *gyüttel dëjlbe?* (A MTsz. a Palócságból *nën, nenëm, nenëm* alakokat közöl, itt nem használatosak.)

nëjpszerü 'néppel barátkozó'. *Nem nëjpszerü embër áz, nem isz szereti á párásztot.* (A MTsz. nem ismeri. Vö. SzhSz.)

odábëjre 'be'. *Mëgyëk mā odábëjre.* (A MTsz. nem közli.)

odáfëlre 'fel'. *Átyus üzent, hogy mënnyëjk fël odáfëlre.* (A MTsz.-ban nincs meg.)

odáki 'kiinn'. *Odáki vãn á Csomouson* (határrész neve). (A MTsz. nem ismeri. Vö. SzhSz.)

pákszus 'marhalevél'. *Három pákszusnak këll aláírni.* (A MTsz. nem közli. SzhSz. *passzus*.)

párt 'domboldal'. *Mëig ezën á párton ki* ('fel') *kël mënni.* (A MTsz. a Tsz. után 'halom, domb, hegy' jel.-ben közl. Gömörből.)

rájöz 'rajzik'. *Nëjcs csák, hogy rájoznák á r. ëjk!* (A MTsz. nem ismeri.)

sajtálãn 'sótlan'. *De nägyon sajtálãn ez á leves!* (A MTsz. gömörmegyei adatot nem közöl, máshonnan 'hiábavaló' jelentéssel.)

sütkëjréz 'gyakran süt (süteményt)'. *Hiszën há tellik nëki sütkëjrézni!* (A MTsz. Abaúj m.-ből közli 'sütéssel foglalkozik' jelentésben. Vö. *főzkérez*.)

szëjtägyoz 'szétszed, széthont'. *Minygyü szëjtägyozlák, të gyerëk!* (Szótáraink egyike sem ismeri.)

temecscëig 'temetés'. *A temecscëigét szeretnëjd mënnëjzeni?* (A MTsz.-ban nincs meg. Vö. *temetség, -i* NySz.)

üjjis 'kiskabát, sacco'. *Hol áz üjjasom, häd vëszëm á kabát älä.* (A MTsz. palócsági adatot nem ad, máshonnan 'télikabát, nagykabát' jelentéssel közli.)

välö 'vályú'. *Önthetnëjl á välóbä vätý këjt vederrel!* (A MTsz. a Palócságból *välö*, Borsodból *välö* alakot közöl.)

virdigät 'kiabál'. *Në virdigäs mā mindëjg!* (A MTsz. nem ismeri. Vö. *virdíit*.)

(rā)virdíit 'rákiabál'. *De rāvirdíitottál árä (!) á gyerëkre!* (A MTsz. Gömör megyéből csak *virdíit* alakot közöl.) DEME LÁSZLÓ.

Négyes név a komárommegyei Martosról. Ismert tény, hogy pogánykori személyneveinket a XI. században felváltották a keresztségben nyert nevek. Egyidejűleg a két nevet párhuzamosan is használták, mint *Aba Sámuel*. Később, a XI–XIII. század-

ban legnagyobbbrészt csak keresztnéven nevezték az embereket. A családnevek kialakulása a XIV. század második felében kezdődik, és a XVI. században fejeződik be. A ragadványnevekből még a családnevek kialakulása előtt keletkeztek pusztá személynevek, később azonban ezek váltak családnevekké (MELICH: MNy. XXXIX, 267 kk.). Gyakran előfordul, hogy a családnév telepítéskor megváltozik, és új helyre kerülven a család, régi nevét elhagyja és felveszi korábbi lakóhelyének nevét, mint Szarvason a *Valentik* család a zólyommegyei Osztrólukáról *Osztrólucky* lett, egy cinkotai telepes pedig *Czinkotzky* (i. m. 277). Mindnyájunk előtt ismeretes, hogy sok helyen a ragadványnév vagy más nem hivatalos név öröklődik is. Így a Vas megye nyugati (Ausztriához csatolt) részén lévő Vasjobbágyi községben *Huszár Mátyás*-nak hívják *Thék Mátyás*-t, pedig ő maga sohasem volt katona, hanem nagyapja volt huszár, ő kapta még a *Huszár* melléknevet, amely most már a harmadik nemzedékre öröklődött.

A komárommegyei Martoson a matriarchátus érdekes jelensége mutatkozik, mikor *György Andrásné*-t csak lánynevén ismerik a faluban *Bazsó Lidi*-nek, fiait pedig, *György András*-t és *István*-t *Bazsó Bandri*-nak és *Pistya*-nak hívják.

MELICH i. cikke nem emlékezik meg a harmadik névről, amely pedig már évszázadok óta használatos. Most is nagyon gyakori nemcsak megkülönböztető névként, hanem öröklődő, hivatalos módon is. Hogy csak saját személyes ismerőseim közül válasszak néhányat, a következőket ismerem: *Tóth-Vasas István* Sátoraljaújhely, *Fegyveres Makk Sándor* Szeged, *Balogh Nagy Mihály* Hódmezővásárhely stb. Gyakran ezek a megkülönböztető nevek csak kezdetűjükben maradtak meg, és így alakulnak: *H. Kovács István*, *J. Szabó Pál*, *J. Nagy Erzsébet* olv. *Há Kovács ...*, *Ká Szabó ...*, *Jé Nagy ...* stb.

A megkülönböztető nevek egy különös továbbfejlődését a komárommegyei Martoson jegyeztem föl. A falu egyik legelterjedtebb vezetékneve a *György* ejtsd *Györ*. Mivel *György János* is több volt a faluban, az egyik lett *Nagy Györ János*, a másik *Közi Györ János*. De *Nagy Györ János* fia is ugyanezt a nevet viselte, és később, mivel a falu egyik legtekintélyesebb halásza lett, elnevezték *Csuka Nagy Györ János*-nak. Az egész falu ezen a hosszú, négyes néven ismeri és hívja. Mivel máshonnan nem ismerek négyes névadásra adatot, talán nem érdektelen ez a jelenség az onomatológia terén.

A zárt »e« népi jelölése. Már az 1942–1943. években Martoson végzett néprajzi gyűjtésem idején feltűnt, hogy *György Andrásné*, *Bazsó Lidia* 70 év körüli martosi asszony, aki SULÁN BÉLA kérésére belefogott önéletrajza megírásába, következetesen *e* betűvel jelölte az *é*-t. Úgy emlékszem, az *e*-re is ugyanezt a betűt használta. A Dunántúl gyakran hallottam tanítóktól azt a panaszt, hogy az iskolásgyermekek szerintük „az *e*-t és az *é*-t összezavarják”, azaz a minőségi különbséget erősebbnek érzik a mennyiséginél és az *é*-t *e* betűvel írják. A következőkben betűhíven közlöm *Szabó János* 4 elemit végzett pétérrévei (Bács-Bodrog m.) születésű 32 éves és ezideig ottani lakos hozzám intézett levelét:

„1947. IX. 6. Kedves Béla bátyám örömel értesitem dolgozom kicsit szokatlan a hej de minden új úgyvan szokni kel egy hercegi volt birtokonn vagyok viz szép sok a szárnyas csak puska nics a fizetés eléri a három 300 for halat nem lehet éni fát kapok kilátás ojan hogy még azidén sikerül disznót vágni bab krumppli ijesmi akad nagyon mégkel szokni. többet nem írok üdvözlétem küldöm az egész családnak kedves feleségének kézsokom küldöm kicsi Béluskát szokszor esokolom maradok baráti szeretettel Szabo János.“

Amint láthatjuk, a jelölés elég következetes. A *nem* és *kell* szót, úgy emlékszem, nyílt *e*-vel ejtette, úgyhogy csak a *lêhet* első *ê*-je maradt jelöletlen. Az *é*-ken rendszerint határozott ékezet van, az *ê*-ken inkább pont látható.

KÁLMÁN BELA.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Titkári jelentés 1947-ről.

Tisztelt Közgyűlés!

Az az állandóan fokozódó javulás, amelyet a stabilizáció óta gazdasági és szellemi téren országszerte örömmel tapasztalunk, Társaságunk életében is érezteti hatását. Ha az elmúlt 1947. évben még nem is értük el a békeévek eredményeit, mindenesetre nagyon megközelítettük őket, az előző évekhez képest pedig tagadhatatlanul jelentős előrehaladást tettünk meg. Így mindenekelőtt Társaságunk folyóirata, a Magyar Nyelv, az 1945—1946. évek egy-egy füzetével és 6—6 ívnyi terjedelmével szemben 1947-ben már 4 füzetben és 20 ívnyi terjedelemben jelent meg. Most csak 5 ívvel soványabb, mint a Társaság legvirágzóbb korszakában, amikor rendszerint 25 ív volt a terjedelme. Sőt az elmúlt évben 1944 óta először kiadványaink sorozata is bővült, mégpedig egyszerre kettővel is: az egyik KARINTHY FERENC „Olasz jövevényszavaink“, a másik pedig BENKŐ LORÁND „A Nyárádmente földrajzinevei“ című értekezése a sorozatnak 73., illetőleg 74. számaként (az előbbiből a folyóiratban részletek jelentek meg). Hogy azonban ilyen arányilag rövid idő alatt ilyen szép eredményekkel dicsekedhetünk, azt nem saját erőnknek, hanem támogatóink nagylelkűségének köszönhetjük. A Magyar Nyelv kiadásához a VKM. 8.000, a Székesfőváros pedig előfizetésével és nagyobb számú kiadvány átvételével több mint 3.000 forinttal járult hozzá. Tekintettel arra, hogy tagdíjakból és előfizetésekből alig valamivel több folyt be 3.000 forintnál, nyugodtan mondhatjuk, hogy folyóiratunk kiadásának költségét több mint háromnegyed részben e két közület fedezte. Ezért az igazán megértő támogatásért e helyen is köszönetet mondok nemcsak a Társaság, hanem a Magyar Nyelv valamennyi munkatársa nevében is. Két kiadványunk hat és egy negyed ív terjedelméből négy és fél ív az Egyetemi Nyomda, illetőleg a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának jóvoltából jelent meg. Ezért is őszinte hálánkat fejezem ki.

A Társaság rendes tudományos élete az elmúlt évben már teljesen zavartalanul folyt. Némi nehézséget inkább az okozott, hogy több volt a jelentkező a felolvasásokra, mint amennyit rendes felolvasó üléseinken el tudtunk helyezni. Azért a régi idők szokásától eltérően már szeptemberben tartottunk felolvasó ülést. A felolvasó ülések tárgya egyébként a következő volt: Február havi közgyűlésünket BÁCZI GÉZA alelnök nyitotta meg „A történeti nyelvjáráskutatás” című értekezésével (MNy. XLIII, 81). MÁRCIUSBAN SZILÁGYI LORÁND mutatta be nagy tanulmányát „P. magister forrásai és módszere” címmel, amely azóta három részletben a MNy.-ben meg is jelent (MNy. XLIII, 117, 193, 246). ÁPRILISBAN ELEKFI LÁSZLÓ adta elő „A mondatfunkció jellegzetes módosulásai” című értekezését, IFJ. HORVÁTH JÁNOS Anonymus elbeszélő stílusát elemezte. MÁJUSBAN TURÓCZI-THOSTLER JÓZSEF vizsgálta az *Extra Hungariam non est vita* mondás keletkezését, KELEMEN JÓZSEF pedig a nyelvtudomány BÜHLER-féle alapelveit ismertette. JÚNIUSBAN KNIEZSA ISTVÁN „Anonymus helyesírása” címmel Anonymus korát a helyesírása alapján igyekezett meghatározni. SZEPTEMBERBEN KALLÓS ZSIGMOND „Első lecke az ómagyar település történetéhez, különös tekintettel Pest megyére” címen tartott felolvasást, LŐRINCZE LAJOS pedig földrajzi neveink öncélú vizsgálatának szempontjait ismertette. OKTÓBERBEN BENKŐ LORÁND vázolta Maros- és Udvarhelyszék település- és népiségtörténetét a helynevek alapján. NOVEMBERBEN DEME LÁSZLÓ adta elő új szempontjait nyelvjárásaink osztályozásáról és jellemzéséről. Végül decemberben HAJDÚ PÉTER mutatta be munkája eredményeit „Szamojéd népnevek” címmel. A felolvasásokat hozzászólások, illetőleg vita követte, amelyekben számos szakember vett részt. Üléseinket ez évben is a Bölcsészeti Kar Magyar Nyelvtudományi Intézetében tartottuk, amiért az Intézet igazgatójának meleg köszönetünket fejezem ki.

Sajnos, vannak veszteségeink is. A múlt évben ismét megdöbrentően nagy volt köztünk a halál aratása. Szakembereink közül elvesztettük SZIDAROVSKY JÁNOS választmányi tagunkat, az indoeurópai nyelvtudomány érdemes művelőjét, SZINNYEI FERENCET, a magyar irodalomtörténet nagy tudású kutatóját és HALÁSZ GYULÁT, a magyar nyelvhelyesség lelkes munkását. Tagjaink közül elhunytak: BUZÁS DEZSŐ ügyvéd Tapolca, CSÁSZÁR KÁROLY ny. min. tanácsos, ENGEL EMIL tőzsdei főtitkár, GELEJINÉ JAULUSZ ILONA, HAICH KÁROLY vasuti igazgató, JAMBREKOVICH LÁSZLÓ ny. külügymin. osztályfőnök, KISS GÉZA ref. lelkész Kákics, az Ormányság népének buzgó kutatója, KOVÁCS ZOLTÁN műszaki tanácsos, MOLNÁR JÁNOS ny. tanár Szekszárd, RAFFAY SÁNDOR ev. püspök, SZABÓ BÉLA polg. isk. igazgató Szeged. Emléküket kegyelettel őrizzük.

Beszámolóm végén még egy indítványt kell előterjesztenem. A papiros- és nyomdaárak emelkedése miatt a tagsági díjnak eddigi 10 forintnyi összege a Magyar Nyelv egy példánya önköltségi árának felét sem fedezi. Hogy költségeink legalább némileg megtérüljenek, a választmány megbízásából tisztelettel indítványozom, hogy a Közgyűlés az előfizetés összegét tagok és magánszemélyek számára 15 forintra, jogi személyek részére

pedig 25 forintra felemelni szíveskedjék. Még ezek az összegek is alatta vannak az önköltségi árnak.

Kérem a tisztelt Közgyűlést, hogy jelentésemet és az abban foglalt indítványt elfogadni szíveskedjék.

1948. március 16-án.

KNIEZSA ISTVÁN
titkár.

Számadás 1947-ről.

1. Bevétel:

	frt.	fill.
Tagdíj és előfizetés	3078	50
Kiadványok eladásából	1934	50
A Székesfőváros előfizetése	2000	—
A VKM. segélye	8000	—
Adományok	190	95
Vegyes bevétel	80	—
Összesen 1947. évi bevétel	15283	45
Maradék 1946-ról	1825	82
Összesen bevétel és maradék	17109	77

2. Kiadás:

A Magyar Nyelv 1946. évi füzetének nyomdai költsége	3741	19
A Magyar Nyelv 1947. évi 1—3. füzetének nyomdai költsége	12512	60
Irodai kiadások	392	54
Vegyes kiadások	315	50
Kiadványok visszavásárlása	145	70
Összesen 1947. évi kiadás	17107	53
Maradék 1948-ra	2	24
Összesen kiadás és maradék	17109	77

A Magyar Nyelv 1947. évi 4. füzetének nyomdai költsége még nincs kiegyenlítve.

LEVÉLSZEKRÉNY.

B. M.-nak: A *turul* mivoltát illető kérdésére vonatkozó felvilágosításunk részletesebben kifejtve ebben a számban nem jutott helyhez. Egyelőre ennyit jelzünk itt: Hogy miféle madár volt az Árpád-nemzetség totemjeként szereplő *turul*, azt szerintünk első sorban az Anonymusnál és a Krónikában jelentkező középkori latin *astur* vagy *austur* megfelelőn át foghatjuk meg, ezzel pedig héja-féle vadászmadarakat jelöltek.

PAIS DEZSŐ.

A SZERKESZTÉSÉRT ÉS KIADÁSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ.

TARTALOM.

	Oldal
BÁRCZI GÉZA: Az igei átvételek kérdéséhez	81
BARLAY SZABOLCS: A Chusiusnál található magyar növény- nevek kérdése	69. 151
BENKŐ LORÁND: Lok 52. — Enlaka. Betfalva 54. — Izsó 55. — A székelyföldi szláv eredetű víznevek kérdéséhez	95
CSEFKÓ GYULA: Eb ura fakó!	23
DEME LÁSZLÓ: A székelyföldi szláv eredetű víznevek kérdé- séhez 105. — A gömörmegyei Zádorfalva népnyelvéből	153
ELEKFI LÁSZLÓ: Unesco-értekezlet az írástudás és nyelv- tanulás terjesztése ügyében	132
FÁBIÁN PÁL: Ipar	57
GÁLDI LÁSZLÓ: Szabadságharc	133
GÁLFFY MÓZES: Fellábbad, kilából	134
HAJDÚ PÉTER: Holnap	113
HASAN FERENC: Török jövevényszók a magyarban	34
† HORGER ANTAL: Habók, Hebők. Zsákmányol	59
HORPÁCSI ILLÉS: Nevet, mint a fakutya!	29
JUHÁSZ JENŐ: Monró 60. — Az őről családja	135
KÁLMÁN BÉLA: A finn és észti nyelvújítás 11. — Négyes név a komárommegyei Martosról 156. — A zárt <i>ē</i> népi jelölése	157
KARINTHY FERENC: Espresso 137. — Kajab	138
KLEMM ANTAL: Nyelvtudomány, logika és lélektan	118
KNIEZSA ISTVÁN: Szláv eredetű víznevek a Székelyföldön 1. — A székelyföldi szláv eredetű víznevek kérdéséhez	101
LANG DEZSŐ: A kazárok zsidósága	37
LIGETI LAJOS: Gyarmathi Sámuel és a nyelvhasznítás	127
LOVÁNYI GYULA: Lármá	46
MIKESY SÁNDOR: Váradi Regestrom-beli helyek meghatáro- zásai 64. — Szamóca 138. — Szapagy 141. — Tartalom. Szó- és tárgymutató	161
MOÓR ELEMÉR: Szófejtések 42. — Fenyőneveinkhez	62
NAGY J. BÉLA: Halandzsa	141
PAIS DEZSŐ: Kopó, koppantó, kopoltyú 18. — Dentumoger 63. — Az Anonymus-féle „portus greci” és rokonsága 107. — Turul	160
PÉTER LÁSZLÓ: Csérkő	144
SÁGI ISTVÁN: Dohányáruda?	150
SÜTŐ JÓZSEF: Kalapár	65
SZABÓ DÉNES: A mosonmegyei Kisbodak szókincséből 72. — Jegyzetek hasonmáskiadásban megjelent nyelvemlékek paleográfiaiilag hű közzétételének módjához	128
SZABÓ T. ATTILA: Kozobire, Közébire 66. — Harambok(u) 67. — A kolozsvári <i>Bel</i> -előtagú utcanevek 145. — Gagyüllet	146
SZEMERÉNYI OSZVÁLD: Beszéd Szidarovszky János ravatalánál	78
SZÓKE BÉLA: Nyárhíd	148
ZSIRAI MIKLÓS: Megemlékezés Szidarovszky Jánosról	80
Kisebb közlemények	127
Különfélék	78
Lövészekrény	160
Népnyelv	72, 153

Nyelvművelés	150
Nyelvtörténeti adatok	69, 151
Szó- és szólásmagyarázatok	52, 133
Társasági ügyek: Titkári jelentés 1946-ról. — Pénztári jelentés 1946-ról. — Titkári jelentés 1947-ről. — Számadás 1947-ről	74, 158
A horítékon: Tartalom. — Tudnivalók. — A Magyar Nyelv barátaihoz. — Kivonat a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság tisztikara, választmányi tagjai és számvizsgáló bizottsága. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. — Magyarosan. — Értesítés. — Hirdetmény.	

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A jelen évfolyam — terjedelme jelentős csökkenése ellenére — igen sok szót tartalmaz. Így a Székelyföld szláv eredetű vízneveit feszegető vita és „Az igei átvételek kérdéséhez” című cikk. Mivel pedig a mutatónak szánt hely erősen korlátozott volt, csak a jelentősebb szokat és alakváltozatokat vehettük fel. Az eddigi évfolyamoktól eltérőleg azonban felvettük a népnyelvi szóközlések néhány jelentősebb adatát, akár hangalakja vagy más jelentése, akár szótározatlansága indokolta.

ábráz (ige) 84	cerkó 144	Deresznye 3, 101
ághelyes 74	<i>chaib</i> (svájci-német) 138	dícsér 82 j.
áhitatos 74	cirkáló 136	díkhöl 86
alany (szó) 123	Clusius magyar nővénynevei 69 kk., 151 kk.	divális 74
állítmány (szó) 123	csaldova 91	dob, meg~ 90. 94
állítmányi kiegészítő (szó) 123	csap. meg~ 90	dodva 74
áruda 150	csatlingós 73	dohányáruda 150
asztal alá vonja fejét 26	csér 144	Dorna 8, 101
<i>astur</i> (lat.) 160	csere-csala 73	Dositheos és szektája 41 k.
átvonyó 72	csering 73	dözsöl 74. 85
Bacca 3, 104	csérka, csérkő 144	dundorog 154
bakik 90	Cserna 8, 101	eb 34
balmica 140	Csernáton 5, 98 k.	eb ura fakó 28—9
Baszka 3, 10	csesz 90	<i>ägir-, ävür-</i> (tör.) 135
bávatag 143	csever 154	éhem van 155
Bede(cs), Bedő 55	esigik 92	Enlaka 54
Be[é]l- 145 k.	csikasz 24	értelmezvény 123
Belső- 145 k.	esomó 43	esdeg 19
Besztérce 10	csór 84, 90	espresso 137 k.
Betfalva 54—5	csörgyál 86, 90 k.	Eszenyő 8, 101
bikik 90	Dálnok 6, 97, 99	Esztelnek 4, 98 k.
bolt (ige) 87	Debren 4, 101	fa- (összetételekben) 31 k.
botlás 73	Debrő, Debrőd 4	fakó 26 kk.
böncs, ~ös 73	Delne, ~i p. 3, 97 k.	fakutya 29 kk.
bugyik 73	<i>Dentumoger</i> 62—4	farkas 25, 31
<i>căpușă</i> (oláh) 140	Derenese 8, 99	fék (ige) 88—9, 94
<i>căpșun</i> (oláh) 140		fékalodás 89

- fenyőneveinkhez 62
 flukesz 91
 foga(c)si 24
 föld 43
 főtelen 44
 fülhallás 142
 Gagyüllet 146—8
 gangoskodik 155
 Gatyaszár-utca 147
 gatyá-ül(l)et 146 k.
 Gelence 6, 98
 Gerebenc 4, 98
 Gerech 108 kk.
 Gerechát 110
 Gerezd 113
 gerinc 110
 Göréc 110
 Göröcpuszta 113
 Grade[a]lez 111
 grad(ü) (szl.) 109 kk.
 Graz 112
 g[G]reci 107 kk.
 Gle]rée 108 kk.
 Gréci 110
 Gyarmathi Sámuel
 és a nyelvhason-
 lítás 127 k.
 gyáripar 58
 gyomor 37
 Habók vn. 59
 hajnal 118
 hal ige és fn. 114
 halandzsa 16, 141 kk.
 halózni 91
 hámpol 85
 hang | változások:
 ja > e, i 54; jo
 > i 54, 56; ö >
 oláh o 67; ö > ü 37; p
 > f 21; -v- ~ tör.-g.
 36; fgr. ű > m. ny
 45; fgr. s 44; fgr.
 s > sz 45; ném. t
 > m. k 86; ném.
 k > m. t 86; oláh
 -un > m. -un, -in
 140; ösur. -*l > -l-
 114; ösur. -*l > ø
 114; szl. kv- > m. l.
 k-2. kov- 4; vog. s
 > m. sz 42 | ~átve-
 tés 65 | a zárt ẽ ~
 népi jelölése 157
- Harombok(u) (oláh)
 67 k.
 hasonmás-kiadások
 130
 határozó (szó) 122 k.
 Hebők 59
 héhél (ige) 84
 Herec 4, 99, 102
 hírágyú 50
 hívít 155
 hol- 113 kk.
 holnap 113, 116
 hu, hū' stb. (szam. J.)
 114 k.
 hūnāna (szam. J.)
 114 k.
 hūwy stb. (szam. J.)
 114 k.
 Xól (vogul) 113
 xolú (osztják) 113
 igei átvételek 81 kk.
 ipar 57—9
 írástudás terjeszté-
 se 132 k.
 Izsép 56
 Izsó 55—6
 Jára, Járpaták 9
 jelző (szó) 122
 József 56
 kajab 138
 kajol 86, 92
 Kalapár 65—6
 Kálnok 3, 98
 kamel 86, 92
 kámpol, ~ódik 85
 kapsa, kapsin 140
 kápol 85
 kar (déli szam.) 117
 Karakó 3, 191
 Karatna 5, 98 k.
 Kászón 4, 10, 101
 kazárok zsidósága
 37 kk.
 Kebele 11 j., 100, 105
 Kelemen Lajos 1
 képző | -da, -de 150;
 -ék többségjelölő
 formans 154; -éroz,
 -íroz ige ~ 81; -l,
 -z ige ~ 81 kk., 136;
 -sz játszi torzító ~
 91
 kérő 20
- kerülő 136
 két, kettő 60 k.
 kide'ado', kiduduo
 (szam. Jen.) 116
 kiduatu, kidu'am
 (szam. T.) 115
 kiegészítő 123
 kínálkozik 155
 kipőszőlődik 155
 kiriaro' (szam. Jen.)
 116
 Kisbodak (Moson
 m.) szókincséből
 72 kk.
 kobern (ném.) 82
 kóbor, ~ol 82—3
 kofó 21
 komócsa 140
 *kop- 18
 kopászás 19
 kopik 18
 koplal 18
 kopó 18 kk.
 Kopolnó 6, 101
 kopoltyú 21—3
 koppantó[é] 21
 Kovászna 4, 6, 98
 Kozobirc (oláh) 66 k.
 Kődpatak 102
 Kőpec 7, 100, 104
 Kőzebirc (oláh) 67
 krompli 155
 kukherdál 86
 kur 90
 kururuo (szam. Jen.)
 116
 Kül(só)- 145
 kürel 86
 *ksl- (ősuráli) 114 kk.
 láb | ~ad, fel ~,
 ~og 134
 láb | ki ~ 135
 lanka 52—3
 larmo[a] (lengy.) 49
 lárma 46 kk.
 leső 20
 Lisznyói p. 7, 98 kk.
 Lóc 8, 101
 logika 120
 lok, Lokod 52 k 98
 lo[k] (szláv) 8, 32
 Losonc 8
 Lueson 8, 100, 104

- lükő 20
 márol 86
 melléklet 'jelző' 123
 mér 84, 89, 94
 mező, meztelen 42—3
 a mondat meghatározásai 119 kk.
 a mondatrészek elnevezései 122—3
 mondattah (szó) 119
 mondattani sajátágok a népnyelvből 154
 monnó 60—1
 Mórág 63
 Moson 11 j., 100, 104
 moszt, ~olék 86
 murit (oláh) 91
 murit 87, 91
 murjál | meg~ 91
 muszáj, muszaj 91
 muszkol, muszol 86
 Muzsna 11 j.
 műipar 58
 nána (szam. J.) 115
 négyes név Martosról 156
 nemzetgyűlés 134
 népszerű 156
 nevet, mint a fakutya 29 kk..
 nyár 'palus' 149
 Nyárhíd 148—9
 Nyárka, ~ás 149
 nyelvemlékek kiadása 128 kk.
 nyelvtanulás terjesztése 132 k.
 nyelvújítás | a finn és észt ~ 11 kk.
 nyíl 114
 nyír~nyír (ige) 20
 nyír, Nyírhida 149
 ordas 24
 O(z)sola 6, 99, 104
 őz/[v]äc (tör.) 35 k.
 ör, öröl 135—7
 ör, öríz 136 k.
 öringel 137
 örjög, örül 137
 örvény 136
 Padranak 6
 pákosztos 19
 pakszus 156
 pántolódik 85
 Papole 7, 98, 101
 Pendejerészték 147
 Peröcsény 2
 Peselnek 5, 101
 píeik (ige) 92
 Piriese 2
 Pirieske 2, 8, 99, 104
 prédliz | el~ 91
 Putna 8, 10, 101
 Putnok 8
 Ráca 2
 rag | birtokos személy~ pataknevekhez 102; -é birtokos ~, -nott, -ni 154
 rajoz 156
 Rakó 2, 101
 rapsin 140 j.
 ráspol | ki~ 85
 Rava 8 k., 97, 105
 réka (szláv) 7, 141
 réka 141
 riadás 50
 ribol 89
 rifol 85
 Rika, Rikájó 7
 ríp, rípol 89
 ró, rovok 17
 rop 94
 rovik (észt) 17
 sajttalan 156
 Sárhida 149
 sarvas (finn) 13
 Sauvageot 132 k.
 sientei (finn) 45
 sopotó (szláv) 141
 Sulca 10
 sunä (mordvin) 45
 surgyál 86, 90
 sütkérez 156
 syntaxis 118
 szabadságharc 133 k.
 Szaesva 7, 99 k., 104
 Szalanc 10
 Szalompaták 9, 101
 számóca 138—9
 Szapagy 141
 szapat 141
 szarvas 13
 Szécsén(y) 2, 101
 székelőföldi víznevek 1—10, 95—107
 szenny, ~es 44—5
 szerkő[ó] 145
 Szetye 4, 101
 Sziparovszky János 78 kk.
 szilvány 22—3
 szlovel 86, 92
 szóalkotás | mester-séges ~ 12, 16
 Szolesva 7
 szürke 'francia' 138
 Talamér 102
 Taploca 3, 101
 tárgy (mint mondatrésznév) 123
 tal[or]ty 147
 téhel(y), ~ez 85
 Tekenye, ~ös 5
 településtörténet 103 kk.
 temetség 156
 Terebies 8, 101
 Thuzon 20 k.
 Tóka 149
 Tolna 64
 Torja 5, 98 kk.
 Torna 9, 101
 tosz- 21
 Túr 5
 turul 160
 ugufa 62 k.
 Unesco 132—3
 ület 146 k.
 üvecs 34 k.
 VárReg. helymeghatározásai 64
 Véeke 97
 Vicsinik 5
 virdígat 156
 víznevek 1 kk., 95 kk.
 yumur (tör.) 37
 zablá 6
 Zabola 6, 10, 99, 104
 Zádorfalva (Gömör m.) népnyelvéből 153 kk.
 Zágon 7, 99
 zár (ige) 83
 zenebona 50
 Zernye 6, 99
 zsákmányol 59

XLIV. ÉVF.

1948. MÁRCIUS

1. SZÁM

MAGYAR NYELV

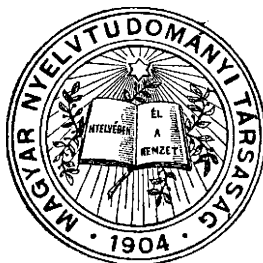
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

•
MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

•
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI
PAIS DEZSŐ

A MAGYAR VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

380. SZÁM

1948. MÁRCIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1948

E szám ára: 5 frt.

T A R T A L O M

Lap

<i>Kniezza István</i> : Szláv eredetű víznevek a Székelyföldön	1
<i>Kálmán Béla</i> : A finn és észt nyelvjújtás	11
<i>Pais Dezső</i> : Kopó, koppantó, kopoltyú	18
<i>Csejki Gyula</i> : Eb ura fakó!	23
<i>Horpácsi Illés</i> : Nevet, mint a fakutya	29
<i>Hasan Eren</i> : Török jövevényszók a magyarban	34
<i>Lang Dezső</i> : A kazárok zsidósága	37
<i>Moór Elemér</i> : Szófejtések	42
<i>Loványi Gyula</i> : Lárma	46
Szó- és szólásmagyarazatok. <i>Benkő Loránd</i> : Lok. Enlaka. Betfalva. Izsó. — <i>Fábián Pál</i> : Ipar. — † <i>Horger Antal</i> : Habók, Hebők. Zsákmányol. — <i>Juhász Jenő</i> : Monnó. — <i>Moór Elemér</i> : Fenyőneveinkhez. — <i>Pais Dezső</i> : Dentumoger. — <i>Mikesy Sándor</i> : Várad Regestrombeli helyek meghatározásai. — <i>Sütő József</i> : Kalapár. — <i>Szabó T. Attila</i> : Kozobirc, Közébirc. Harambok(u)	52
Nyelvtörténeti adatok. <i>Barlay Szabolcs</i> : A Clusiusnál található magyar növénynevek kérdése	69
Népnyelv. <i>Szabó Dénes</i> : A mosonmegyei Kisbodak szókincséből	72
Társasági ügyek. Titkári jelentés 1946-ról. — Pénztári jelentés	74
Különfélék. Szidarovszky János emlékezete	78
A borítékon: Tudnivalók. — A Magyar Nyelv barátaihoz. — Kivonat a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai.	

TUDNIVALÓK.

Az 1948. évre a tagsági vagy előfizetési díj magánosoknak 15, jogi személyeknek 25 forint.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest, VIII. ker., Múzeum-körút 4. C épület), tagajánlások *Zsirai Miklós elnök* címére (Budapest, VIII. ker., Múzeum-körút 4. C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest, VIII. ker., Múzeum-körút 4. C épület) intézendő.

A Társaságnak szánt pénzösszegek beküldhetők postautalványon, vagy befizethetők a Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekkszámlijára.

A Magyar Nyelv barátaihoz.

Ez a füzet a Magyar Nyelv 1948. évi első száma. Címlapján márciusi keltezéssel jelenik meg ugyan, de olvasói kezébe csak június utolsó napjaiban juthat el.

Késésünknek első sorban siralmas anyagi helyzetünk az oka. Amikor ezeket a sorokat írjuk, a Társaság pénztára csaknem üres. Az elmúlt évi utolsó füzet nyomdai számlájának jelentős része még nincs kiegyenlítve, s adósságunk a jelen füzet előállítási költségeivel még növekedni fog.

Ismételten tagjainkhoz, előfizetőinkhez fordulunk. Kérjük, támogassanak bennünket a tagdíj, illetőleg előfizetési díj beküldésével, továbbá új tagok és előfizetők szerzésével. Alapító tagjainkat pedig bizalommal kérjük, hogy az alapítványok elértéktelenedése miatt lehetőleg fizessék meg az évi rendes tagdíjat.

A papirosárak emelkedése miatt Társaságunk ez évi közgyűlése kénytelen volt a tagsági, illetőleg előfizetési díjat magánszemélyeknek 15, jogi személyeknek 25 forintban megállapítani.

E számunkhoz postai befizetési lapot mellékelünk, azzal a kéréssel, hogy olvasóink szíveskedjenek a folyó évi tagsági, illetőleg előfizetési díjat, valamint esetleges hátralékukat ezzel befizetni.

Budapest, 1948. június 1-én.

*A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.*

Kivonat a Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályaiból.

2. §. A Társaság célja: a magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés felébresztése.

4. §. Rendes tag lehet mindenki, kit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel.

5. §. Aki rendes tagnak kívánja magát megválasztatni, szándékát a Társaság egy tagjának ajánlás végett bejelenti. Az ekként ajánlottakról a titkár a választmányi ülés elé véleményes jelentést terjeszt, s ott a tagot szavazattöbbséggel választják meg.

6. §. Minden tagnak joga van a felolvasó és közgyűléseken részt venni, szavazni, új tagokat ajánlani. A tagok a Társaság folyóiratából egy-egy példányt kapnak, a Társaság esetleges könyvkiadványait pedig kedvezményes áron szerezhetik meg.

7. §. A rendes tag írásbeli nyilatkozattal legalább három évre vállal kötelezettséget, s évenként tagsági díjat fizet. A tagsági díj összegét évről-évre a közgyűlés állapítja meg.

9. §. Ki a Társaságból bármely oknál fogva ki akar lépni, szándékát a titkárnak tartozik bejelenteni. A tagsági kötelezettség mindenkor a bejelentés évének végéig áll fenn. Rendes tagnál a Társaságból való kilépés csakis az írásbeli nyilatkozattal elvállalt három évi kötelezettség teljesítése után történhetik.

A Társaságnak jogában áll valamely tagját, a választmány előterjesztésére, közgyűlési határozattal a tagok sorából kizárni.

Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Tisztikar:

Elnök: Zsirai Miklós, alelnökök: Pais Dezső és Bárczi Géza, titkár: Kniezsa István, szerkesztő: Pais Dezső, jegyző: Lakó György, pénztáros: Horváth Károly, ellenőr: Sági István.

Választmányi tagok:

A) Fővárosiak: Deme László, Eckhardt Sándor, Fokos Dávid, Gáldi László, Gulyás Pál, Horváth János, Kálmán Béla, Kelemen József, Kovalovszky Miklós, Ligeti Lajos, Mikesy Sándor, Moravcsik Gyula, Németh Gyula, Némethné Sebestyén Irén, Rubinyi Mózes, Szabó Dénes, Szemerényi Oszvald, Tamás Lajos, Tompa József, Trócsányi Zoltán, Zolnai Gyula.

B) Vidékiek: Czeglédy Károly, Csefkó Gyula, Juhász Jenő, Klemm Antal, Mészöly Gedeon, Nagy J. Béla, Nyíri Antal, Sámson Edgár, Szabó T. Attila, Tompáné Lovas Rózsa, Zichy István, Zolnai Béla.

Számvizsgáló bizottság:

Korompay Bertalan, Loványi Gyula, Réz Henrik.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

Legújabbban megjelentek:

73. Karinthy Ferenc: Olasz jövevényszavaink. 1947. Ára 6 ft.

74. Benkő Loránd: A Nyárádmente földrajzinevei. 1947. Ára 6 ft.

A sorozaton kívül megjelent kiadványok közül kaphatók:

Emlék Szily Kálmánnak nyolcvanadik születésnapjára. 1918. 24 ft.

Juhász Jenő: A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. 1931. 80 ft.

Csűry Bálint: Szamosháti Szótár. Két kötet. 1935—1936. 120 ft.

Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára. Szerkesztette Zsirai Miklós. 1942. 80 ft.

XLIV. ÉVF.

1948. DECEMBER

2. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

•
MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

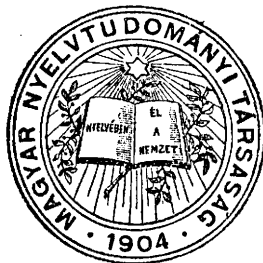
•
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A MAGYAR VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADEÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

381. SZÁM

1948. DECEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1948

TARTALOM

Lap

Bárczi Géza: Az igei átvételek kérdéséhez	81
Benkő Loránd—Knieszsa István—Deme László: A székelyföldi szláv eredetű víznevek kérdéséhez	95
Pais Dezső: Az Anonymus-féle „ <i>portus greci</i> ” és rokonsága	107
Hajdú Péter: Holnap	113
Klemm Antal: Nyelvtudomány, logika és lélektan	118
Kisebb közlemények. Ligeti Lajos: Gyarmathi Sámuel és a nyelv-hasonlítás. — Szabó Dénes: Jegyzetek hasonmás kiadásban megjelent nyelvemlékek paleográfai hű közzétételének módjához. — Elekfi László: Unesco-értekezlet az írástudás és nyelvtanulás terjesztése ügyében	127
Szó- és szólásmagyarázatok. Gáldi László: Szabadságharc. — Gálffy Mózes: Fellábad, kilábol. — Juhász Jenő: Az <i>öröl</i> családja. — Karinthy Ferenc: Espresso. Kajab. — Mikesy Sándor: Szamóca. Szapagy. — Nagy J. Béla: Halandzsa. — Péter László: Csérkő. — Szabó T. Attila: A kolozsvári <i>Bel-</i> előtagú utcanévek. Gagyllet. — Szöke Béla: Nyárhíd	133
Nyelvművelés. Sági István: Dohányáruda?	150
Nyelvtörténeti adatok. Barlay Szabolcs: A Clusiusnál található magyar növénynevek kérdése	151
Népi nyelv. Deme László: A gömörmegyei Zádorfalva népi nyelvéből. — Kálmán Béla: Négyes név a komárommegyei Martosról. A zárt <i>z</i> népi jelölése	153
Társasági ügyek. Titkári jelentés 1947-ről. — Számadás 1947-ről	158
Levélsekrcény.	160
A boríték on. Tudnivalók. — A Magyar Nyelv barátaihoz. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. — Magyarosan. — Értesítés. — Hirdetmény.	

TUDNIVALÓK.

Az 1948. évre a tagsági vagy előfizetési díj magánosoknak 15, jogi személyeknek 25 forint.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások **Pais Dezső szerkesztő** címére (Budapest, VIII. ker., Múzeum-körút 4. C épület), tagajánlások **Zsirai Miklós elnök** címére (Budapest, VIII. ker., Múzeum-körút 4. C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a **Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához** (Budapest, VIII. ker., Múzeum-körút 4. C épület) intézendő.

A Társaságnak szánt pénzüsszegek beküldhetők postautalványon, vagy befizethetők a Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekkszámájára.

A Magyar Nyelv barátaihoz.

Ez a füzet a Magyar Nyelv 1948. évi második és egyszer-smind befejező száma.

Amikor az 1947. évi utolsó füzetet útra bocsátottuk, azt remél-tük, hogy az 1948. évben is legalább akkora terjedelmű kötetet nyújthatunk át olvasóinknak, mint 1947-ben. Sajnos, reményeinkben nagyon csalódtunk. A Magyar Nyelvet korábban támogató közü-letek részben megvonták, részben lényegesen kisebbre szabták segélyüket. A elmúlt évi utolsó füzet nyomdai számlájának egy része még nincs kiegyenlítve, az 1948. évi 1. füzetrel még egészen adósak vagyunk, s adósságunk a jelen füzet előállítási költségeivel még növekedni fog.

Bár az előfizetésekből és tagdíjakból befolyó összeg a folyó-irat előállítási költségének csak igen-igen csekély hányadát fedezi, mégis ismételten tagjainkhoz, előfizetőinkhez fordulunk. Kérjük, támogassanak bennünket a tagdíj, illetőleg előfizetési díj beküldé-sével, továbbá új tagok és előfizetők szerzésével. Alapító tagjainkat pedig bizalommal kérjük, hogy az alapítványok elértéktelenedése miatt lehetőleg fizessék meg az évi rendes tagdíjat.

Társaságunk legutóbbi közgyűlése a tagsági, illetőleg előfize-tési díjat magánszemélyeknek 15, jogi személyeknek 25 forintban állapította meg.

E számunkhoz ismét postai befizetési lapot mellékelünk azoknak az előfizetőinknek és tagjainknak, akik a folyó évi tagsági, illetőleg előfizetési díjat még nem fizették be. Akik már rendezték hátra-lékukat, természetesen tekintsék tárgytalannak a befizetési lap elküldését.

Budapest, 1948. december 15.

*A Magyar Nyelvtudományi Társaság
Elnöksége.*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

Legújabban megjelentek:

73. Karinthy Ferenc: Olasz jövevényszavaink. 1947. Ára 6 frt.

74. Benkő Loránd: A Nyárádmente földrajzinevei. 1947. Ára 6 frt.

A sorozaton kívül megjelent kiadványok közül kaphatók:

Emlék Szily Kálmánnak nyolevanadik születésnapjára. 1918. 24 frt.

Juhász Jenő: A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. 1931. 80 frt.

Csűry Bálint: Szamosháti Szótár. Két kötet. 1935—1936. 120 frt.

Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára. Szerkesztette Zsirai

Miklós. 1942. 80 frt.

MAGYAROSAN.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottságának folyóirata, a Magyarosan NAGY J. BÉLA és KOVALOVSKY MIKLÓS szerkesztésében újra megjelenik.

Az előfizetés egy évre 6 forint, egyes szám ára 2 forint. A lap megrendelhető a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatalában: Budapest, V., Akadémia-u. 2. Az összeget oda szíveskedjék beküldeni postautalványon, vagy befizetni a Magyar Tudományos Akadémia 44.888. sz. postatakarékpénztári számlájára.

Társaságunk tagjai és előfizetői a Magyarosant féláron, vagyis évi 3 forintért rendelhetik meg.

Értesítés.

Megjelent „A Magyar Nyelvatlasz Munkálatai” sorozat 2. száma:
„Mutatvány a Magyar Nyelvatlasz próbagyűjtéseiből”.
Tizenegy munkatárs közreműködésével szerkesztette Bárczi Géza. A kötet 10 földrajzi térképet és 140 szótérképet tartalmaz. A Magyar Nyelvatlasz-Bizottság kiadása.

Kapható a Magyaraságtudományi Intézetben, Budapest, VIII., Múzeum-körút 4. C épület.

Hirdetmény.

Hulladékpapirost és selejtpapírt eladni, illetőleg venni csak ipar-engedélyen kívül „Vásárlási igazolvány”-nyal is ellátott hulladék-papirkereskedőnek szabad!

Budapest, 1948. július hó 14.

Gál Ferenc s. k.

miniszteri tanácsos,
a miniszterelnökség sajtóosztályának
h. vezetője.